

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.851[167.2]

Джу́жа О. М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник відділу науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

АНАЛІЗ ЯК СКЛАДОВА ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПРОГРАМУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В РЕГІОНІ

Окреслено проблеми аналітичної роботи підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, спрямованої на протидію злочинності в різних регіонах країни. Злочинність проаналізовано в контексті її віктимологічної складової. Акцентовано на джерелах інформації про злочинність (статистичні обліки, статистичні картки). На підставі статистичного аналізу запропоновано висновки та рекомендації щодо якості й удосконалення кримінологічного аналізу.

Ключові слова: аналіз злочинності, прогнозування та програмування заходів протидії злочинності, соціальна занедбаність, кримінальна ураженість, кримінальна ситуація, статистичні обліки, статистичні картки, статистичний аналіз.

Аналіз злочинності має бути перспективним і не зводиться лише до фіксації минулих станів, а давати підстави для її прогнозування загалом й окремих злочинів зокрема. Прогнозування є необхідним для програмування заходів протидії злочинності.

Важливо забезпечити цілеспрямованість аналітичної діяльності, правильно формулювати її завдання, вихідні гіпотези, визначити певний рівень і зберігати готовність до отримання нових, навіть непрограмованих даних [1, с. 21].

Підставою для оцінювання рівня злочинності шляхом порівняння різних регіонів чи періодів є комплекс зовнішніх і внутрішніх характеристик злочинності, а не лише дані про її загальну поширеність.

Злочинність аналізують одночасно з її наслідками. Визначальними є такі з них:

- кількість жертв злочину;
- розмір матеріальних збитків, що охоплює й втрачену вигоду;
- кримінальна ураженість різних соціальних груп (питома вага серед них осіб, які вчиняли і вчиняють злочини);
- соціальна занедбаність певної частини населення (поширення наркотизації в різних її виявах, бездоглядності та безпритульності, зокрема дітей із сімей злочинців, проституції, а також інших негативних соціальних відхилень, з якими пов'язана злочинність);
- кримінальна ураженість різних сфер життєдіяльності (наприклад, у період реформ 1990-х років 30–50 % підприємців безпосередньо працювали на злочинні формування) [2];
- ступінь кримінального впливу на державні структури, інститути громадянського суспільства і право, використання останніх в інтересах злочинної діяльності (чимало злочинних угруповань у низці регіонів діяли під прикриттям працівників правоохоронних органів різного рангу);
- зусилля лідерів злочинного середовища для проникнення у вищі ешелони законодавчої та виконавчої влади;
- розхитування цивілізованої, захищеної правом, ціннісно-нормативної системи суспільства, утвердження злочинної ідеології та психології;
- зниження рівня активності населення в протидії злочинності, пристосовування до неї та її правил.

У спеціальній літературі [3, с. 108–110] неодноразово здійснювали спроби впровадити універсальний критерій оцінювання якісно-кількісних показників злочинності. Учені-кримінологи вважали, що це сприяло б ефективному порівняльному оцінюванню злочинності в різні періоди.

Однак навіть у регіонах зі сприятливою кримінальною ситуацією необхідним постає подальше вдосконалення протидії злочинності, тому доцільно не усереднювати дані про неї, а враховувати особливості комплексу якісних і кількісних її характеристик. Під час дослідження виявлялося, що за порівняно благополучними загальними показниками кількості зареєстрованих злочинів у низці регіонів приховувався досить високий рівень економічної злочинності, а нижчим, ніж в інших

регіонах, був рівень злочинності, пов'язаної з пияцтвом. Саме завдяки цьому загальні показники злочинності зазначеного регіону, порівняно з іншими, були нижчими.

Метою аналізу злочинності є вдосконалення протидії їй шляхом визначення основних її напрямів, чіткого формулювання цілей, складання програм їх забезпечення, удосконалення запобіжної та правоохоронної діяльності. Тому вивчення окресленої проблематики постає багатоаспектним [4, с. 779].

Не можна ототожнювати оцінювання рівня злочинності й діяльності правоохоронних органів з протидії злочинності. Рівень і динаміка злочинності визначаються загальними соціальними умовами, що не завжди залежать від правоохоронних органів, а отже, зниження рівня злочинності – це не завжди успіх лише правоохоронних органів.

Актуальним є завдання щодо поглибленого аналізу причин зміни кримінальної ситуації. Водночас характеристики злочинності підлягають обліку під час аналізу роботи органів прокуратури, суду, поліції та інших правоохоронних органів.

Досліджуючи злочинність, важливо не лише виявляти найпоширеніші характеристики, спільні для злочинності різних регіонів, представників різних соціальних груп, різних видів злочинності, а й ураховувати відмінності, особливості, для того щоб диференціювати злочинність і, ураховуючи ці особливості, забезпечувати послідовну практичну діяльність.

Потрібно також зважати на одиничне, неповторне в генезисі злочинності, після чого з'ясовувати її сутність. Неповторне може бути результатом випадкового збігу обставин, і тоді під час аналізу злочинності як масового явища ним можна знехтувати. Водночас це неповторне і несподіване може бути виявом нової тенденції. Якщо в досліджуваній період у регіоні було вчинено один злочин, не цілком типовий за мотивацією, об'єктом посягання, способом злочинної діяльності, його слід ретельно проаналізувати. Зазначене надасть можливість своєчасно виявити нові явища злочинного світу і вжити заходів для припинення небажаних змін. Інакше ці зміни будуть виявлятися дедалі виразніше, і до протистояння з ними не вдасться підготуватися завчасно.

Джерелами інформації про злочинність є:

1) статистичні звіти прокуратури, поліції, інших правоохоронних органів;

2) статистичні картки первинного обліку;

3) показники соціально-економічної, соціально-демографічної та іншої статистики (наприклад, для обчислення коефіцієнтів злочинності потрібні відомості про чисельність населення, зокрема різного віку);

4) дані про інші правопорушення: пияцтво, алкоголізм, наркоманію, проституцію тощо, які містяться в матеріалах як державної, так і відомчої статистики (МВС України, Міністерство юстиції України тощо);

5) дані узагальнення кримінальних проваджень (справ), матеріалів і заяв про злочини;

6) результати вивчення суспільної психології, правової свідомості, громадської думки про злочинність і протидію їй;

7) дані опитувань засуджених, осіб із контрольної групи, представників різних соціальних груп населення;

8) результати спостережень кримінологів;

9) результати експериментів, якщо їх проводили.

До статистичних звітів правоохоронних органів належать:

– статистична картка на виявлені кримінальні правопорушення (форма 1);

– статистична картка про заподіяну шкоду, результати її відшкодування та вилучення предметів злочинної діяльності (форма 1.2);

– статистична картка на особу, яка вчинила кримінальні правопорушення та яку підозрюють у їх учиненні (форма 2);

– статистична картка про рух кримінального провадження (форма 3);

– талон-повідомлення про прийняття до розгляду та довідка про наслідки розгляду кримінального провадження судом (форми 5, 6), а також інші форми, які містять відомості про потерпілих, рецидив, матеріальні збитки, мотиви злочинів тощо;

– звіти за формами № 1-СП та № 1-СЛМ (надають до відділу статистичної інформації та аналізу управління статистики, організації та ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [5], органів прокуратури за допомогою комп'ютерного програмного комплексу «Єдина система статистики та аналізу роботи органів прокуратури України» та використання в роботі сучасних інформаційних технологій, засобів електронного зв'язку). Слід ретельно вивчити вимоги до

єдиного обліку кримінальних правопорушень, які поширюються на: органи прокуратури (зокрема і військової), Національну поліцію України, Службу безпеки України, підрозділи податкової поліції. Зазначимо, що Інструкцію про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події затверджено наказом МВС України від 6 листопада 2015 року № 1377 [6].

Звітність МВС України містить низку статистичних показників та є базою для постійного контролю за роботою підрозділів й оперативного керівництва ними:

- єдиний звіт про злочинність (наказ МВС України від 16 січня 2008 року № 16);

- звіт про зареєстровані злочини і результати роботи (наказ МВС України від 16 січня 2008 р. № 16) – 1-А;

- звіт про виконання Закону України «Про боротьбу з корупцією» [7] (наказ Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державної судової адміністрації України, МВС України, Державної податкової адміністрації України «Про затвердження порядку обліку корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією», від 29 жовтня 2008 року № 58/560/795/679/99/-1/КОР) [7].

У зв'язку з набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 року [8] було прийнято низку наказів, які регламентують зміни щодо звітності судів.

Так, наказ Державної судової адміністрації України «Про затвердження форм звітності щодо здійснення місцевими та апеляційними судами кримінального провадження» [9] від 21 листопада 2012 року № 158 запроваджує форми звітності № 1-1 «Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження», № 21-1 «Звіт судів апеляційної інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження».

У наказі Державної судової адміністрації України «Про затвердження форм звітності про стан судимості та склад засуджених» [10] від 14 листопада 2012 року № 153 передбачено «Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання» (форма № 6), «Звіт про склад засуджених» (форма № 7), «Звіт про неповнолітніх засуджених» (форма № 8).

Облік злочинності ґрунтується на реєстрації конкретних її виявів: фактів учинених злочинів; осіб, які вчинили ці злочини; жертв злочину та сум матеріального збитку, заподіяного злочинцями; організованих формувань. Однак сучасна статистика ці дані відображає вкрай неповно. Одне із завдань кримінології – розробити рекомендації щодо вдосконалення обліку злочинів.

Для того щоб висновки та рекомендації, запропоновані на підставі статистичного аналізу, мали об'єктивний, науково достовірний характер, слід дотримуватися таких вимог:

а) кількісний аналіз статистичних показників має ґрунтуватися на поглибленому знанні основних положень юридичної науки, які вивчають сутність явищ, їхні закономірності та взаємозв'язки;

б) досліджувана статистична сукупність має містити значну кількість одиниць, зібраних на великій території та за декілька років;

в) під час аналізу статистичного матеріалу потрібно використовувати не лише дані офіційної звітності, а й інші матеріали, отримані внаслідок спеціальних обстежень чи наукових, зокрема кримінологічних, досліджень;

г) у процесі вивчення правопорушень і пов'язаних із ними проблем слід урахувати матеріали інших галузей статистики (економічної, демографічної, охорони здоров'я тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляков К. И. Управление и право в период информатизации : монография / К. И. Беляков. – Киев : КВИН, 2001. – 308 с.
2. Разинкин В. С. Организованная преступность в период реформ / В. С. Разинкин // Вече. – 1997. – С. 87.
3. Фролова О. До проблеми інформаційно-методичного забезпечення кримінологічних досліджень / О. Фролова // Право України. – 2003. – № 5. – С. 108–110.
4. Швець М. Система інформатизації у правовій сфері / М. Швець // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2. – С. 779–781.
5. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [Електронний ресурс] : наказ Генеральної прокуратури України від 6 квіт. 2016 р. № 139. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>. – Назва з екрана.
6. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 6 листоп. 2015 р. № 1377. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>. – Назва з екрана.
7. Про затвердження порядку обліку корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією [Електронний ресурс] : наказ Генеральної

прокуратури України, Служби безпеки України, Державної судової адміністрації України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України від 29 жовт. 2008 р. № 58/560/795/679/99/-1/KOR. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/MVS083.html. – Назва з екрана.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.

9. Про затвердження форм звітності щодо здійснення місцевими та апеляційними судами кримінального провадження [Електронний ресурс] : наказ Державної судової адміністрації України від 21 листоп. 2012 р. № 158. – Режим доступу: <http://old.court.gov.ua/dsa/14/N1582012>. – Назва з екрана.

10. Про затвердження форм звітності про стан судимості та склад засуджених [Електронний ресурс] : наказ Державної судової адміністрації України від 14 листоп. 2012 р. № 153. – Режим доступу: dsa.court.gov.ua/userfiles/nakaz153.doc. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Beliaikov, K.I. (2001). *Upravlenie i pravo v period informatizacii [Management and law in the period of informatization]*. Kiev: KVIN [in Russian].

2. Razinkin, V.S. (1997). Organizovannaia prestupnost v period reform [Organized crime in the period of reforms]. *Veche, Veche* [in Russian].

3. Frolova, O. (2003). Do problemy informatsiino-metodychnoho zabezpechennia kryminolohichnykh doslidzhen [The problem of informational and methodological support of criminological research]. *Pravo Ukrainy, The law of Ukraine*, 5, 108-110 [in Ukrainian].

4. Shvets, M. (2003). Systema informatyzatsii u pravovii sferi [Information system in the legal sphere]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Journal of the Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 779-781 [in Ukrainian].

5. Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok vedennia Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan: vid 6 kvit. 2016 r. No. 139 [Order of the General Prosecutor's Office of Ukraine on approval of the Regulation on the procedure for conducting the Unified Register of Pre-trial Investigations from April 6, 2016, No. 139]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16> [in Ukrainian].

6. Nakaz MVS Ukrainy Instruksiiia pro poriadok vedennia yedynoho obliku v orhanakh politsii zaivav i povidomleni pro vchyneni kryminalni pravoporushennia ta inshi podii: vid 6 lystop. 2015 r. No. 1377 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine Instruction on the procedure for keeping unified records in police offices statements and reports of criminal offenses committed and other events from November 6, 2015, No. 1377]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15> [in Ukrainian].

7. Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy, Ministerstva vnutrišnih sprav Ukrainy, Derzhavnoi podatkovoi administratsii Ukrainy pro zatverdzhennia poriadku obliku koruptsiinykh dian ta inshykh pravoporushen, poviazanykh z koruptsiiei: vid 29 zhovt. 2008 r. No. 58/560/795/679/99/-1/KOR [The order of the General Prosecutor's Office of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Judicial Administration of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the State Tax Administration of Ukraine on

approval of the procedure for the accounting of corruption offenses and other offenses related to corruption from October 29, 2008, No. 58/560/795/679/99/-1/KOR]. (n.d.). *search.ligazakon.ua*. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/MVS083.html [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [The Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

9. Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy pro zatverdzhennia form zvitnosti shchodo zdiisnennia mistsevymy ta apeliatyynymy sudamy kryminalnoho provadzhennia: vid 21 lystop. 2012 r. No. 158 [Order of the State Judicial Administration of Ukraine on approval of forms of reporting on the implementation by local and appellate courts of criminal proceedings from November 21, 2012, No. 158]. (n.d.). *old.court.gov.ua*. Retrieved from <http://old.court.gov.ua/dsa/14/N1582012> [in Ukrainian].

10. Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy pro zatverdzhennia form zvitnosti pro stan sudymosti ta sklad zasudzhenykh: vid 14 lystop. 2012 r. No. 153 [Order of the State Judicial Administration of Ukraine on the approval of forms of reporting on the status of convictions and the composition of convicted persons from November 14, 2012, No. 153]. (n.d.). *dsa.court.gov.ua*. Retrieved from dsa.court.gov.ua/userfiles/nakaz153.doc [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 04.10.2017

Dzhuzha O. – *Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Research Fellow of the Scientific and Research Work Unit of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Analysis as a Compound Part of Prognosticating and Programming Measures of Combating Crime in the Region

The analysis of crime should be promising and not limited to fixing its past states, but to give grounds for its forecast in general and individual crimes in particular. Forecasting is necessary for programming crime prevention activities.

It is important to ensure the purposefulness of analytical activity, to correctly define its objectives, to formulate initial hypotheses, to put this analysis to a certain level and to remain ready to receive new, even unexpected, unprogrammed data.

The basis for assessing the state of crime when comparing different regions or crime of different periods is the complex of

external and internal characteristics of crime, and not only data on its general prevalence.

Crime is analyzed simultaneously with its consequences. The following most obvious of them are taken into account:

- number of victims of crime;
- the size of the material damage, including lost profits;
- criminal anxiety of different social groups (proportion of those who commit and committed crimes);
- social deprivation of a certain part of the population (the spread of narcosis in its various manifestations; homelessness and homelessness, including children from the families of criminals, prostitution, as well as other negative social deviations with which criminality is closely interrelated);
- criminal defeat of various spheres of life;
- degree of criminal influence on state structures and institutes of civil society, on the right, use of the latter in the interests of criminal activity (many criminal groups in a number of regions acted under the guise of law enforcement officers of various rank);
- the efforts of leaders of the criminal environment from the penetration of its representatives in the higher echelons of legislative and executive power;
- the loosening of civilized, protected by law, value-normative system of society, the spread of criminal ideology and psychology;
- decrease of population activity in confronting crime and adapting it to a certain layer of individuals.

In special literature repeated attempts to introduce some one general quantitative indicator as a universal criterion for assessing the state of affairs in terms of qualitative and quantitative indicators of crime. Criminologists believed that this would be important in a comparative evaluation of crime in different periods.

However, if we proceed from the fact that in regions with a favorable criminal situation it is necessary to further improve the fight against crime, that crime is a complicated, diverse phenomenon, it is advisable not to averify the data about it, but to keep in mind the features of the complex of qualitative and quantitative characteristics of crime. In surveys, for example, it turned out that relatively well-off general indicators of the number of registered crimes in a number of regions concealed very high economic crime. But the crime associated with drunkenness was

lower than in other regions. Due to this, the overall picture of crime looked better in comparison with the region.

Of course, the purpose of the analysis of crime is to improve the fight against it, based on the allocation of its main directions, clear statement of objectives, drafting programs for their provision, improvement of preventive and law enforcement activities. Accordingly, the study of crime is multidimensional.

It is impossible to identify the assessment of crime and assess the activities of law enforcement agencies in the fight against crime. The state and dynamics of crime are determined largely by the general social conditions, and not always depend on law enforcement agencies. Accordingly, the reduction of crime – this is not always the success of only law enforcement agencies.

An in-depth analysis of the reasons for changing the criminal situation is always needed. At the same time, characteristics of crime, of course, are subject to accounting when analyzing the work of the prosecutor's office, the court, police and other law enforcement agencies. Undoubtedly, the activity of these bodies has a significant impact on crime. What is, for example, an undisclosed crime? This is the presence of the offender in freedom and often a series of new crimes.

In the study of crime, it is important not only to find the most common characteristics that are similar to the crime of different regions, representatives of various social groups, different types of crime, but also take into account differences, peculiarities in order to differentiate crime and, taking into account these features, to ensure consistent practical activities.

Crime accounting is based on the registration of its specific manifestations: the facts of the committed crimes; persons who committed these crimes; the victims of the crime and the amount of material damage caused by the crimes; organized formations. However, current statistics reflect this data very poorly. One of the tasks of criminology is to give recommendations on improving the accounting of crimes.

In order for the conclusions and recommendations made on the basis of statistical analysis to be objective, scientifically valid, the following requirements must be met:

a) quantitative analysis of statistical indicators should be based on a thorough knowledge of the main provisions of legal science, studying the nature of a phenomenon, its patterns and relationships;

b) the statistical population to be studied should consist of a fairly significant number of units collected in a large area and for several years;

c) the analysis of statistical data necessary to use not only the official statements and other material obtained through special surveys or research, including criminological research;

d) the study of crime and related issues to consider materials other statistical areas (economic, demographic, health, etc.).

Keywords: crime analysis, forecasting and programming of measures to combat crime, social neglect, criminal damage, criminal situation, statistical records, statistical maps, statistical analysis.

УДК 343.851:343.326

Бараш Є. Ю. – доктор юридичних наук, доцент, начальник Інституту кримінально-виконавчої служби, м. Київ;

Самосьонок А. О. – т.в.о. начальника сектору з організації науково-дослідної роботи Інституту кримінально-виконавчої служби, м. Київ

ТЕНДЕНЦІЇ ПРОЯВУ ТЕРОРИЗМУ: АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ, ШЛЯХІВ ПРОФІЛАКТИКИ Й ПОПЕРЕДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Проаналізовано сучасний рівень тероризму на території України в контексті глобалізації та радикальних релігійних течій. Висвітлено методи профілактики й подолання цієї загрози. Описано різні підходи до визначення терміна «тероризм». Окреслено вплив на розвиток тероризму глобалізаційних процесів та радикалізації, певних груп населення. Досліджено динаміку Глобального індексу тероризму в Україні протягом останніх чотирьох років.

Ключові слова: глобалізація, тероризм, радикалізація, псевдорелігійний екстремізм, контртерористична стратегія.

Поняття глобалізації характеризує сучасну епоху, визначає початок нової ери взаємодії держав, культур, економічних систем, світової спільноти й індивідів, сприяючи фундаментальним перетворенням у всіх сферах суспільного життя [1], серед яких: науково-технічний прогрес, підвищення якості вироблених товарів, зниження цін тощо. Проте аналіз сучасних процесів розвитку підтверджує, що багато країн не спроможні своєчасно реагувати на виклики глобалізації. Вони не здатні бути конкурентними в таких умовах, протистояти економічному тиску глобальних фінансових ринків і транснаціональних монополій. З огляду на це, вони намагаються знайти власний шлях розвитку, здатний зберегти їхній суверенітет і економічну самостійність. Через подібні загрози в країнах, які протистоять ліберальній моделі глобалізації,

відбувається процес радикалізації як на рівні держави, так і в суспільстві. Ці країни не спроможні протистояти глобальному світові за допомогою загальноприйнятих класичних методів. Їхньою зброєю переважно є екстремістські методи, зокрема тероризм, що стає єдиним доступним засобом слабких щодо протистояння сильним. Яскравим прикладом є тероризм, що сформувався на територіях Північної Африки і Близького Сходу. Його засадами є арабський націоналізм і радикальні трактування ісламу [2]. Окрім цього, сучасний тероризм (останнє десятиліття ХХ – початок ХХІ ст.) асоціюється передусім з ісламськими фундаменталістами, яких підтримують радикальні режими Близького Сходу. Терористичні організації ісламістів діють у міжнародних масштабах, використовуючи сучасні досягнення у сферах зв'язку, транспорту, озброєнь. Вони є джерелом загрози для життя значної кількості людей [3].

Таким чином, тероризм не можна визначати лише як проблему внутрішньої безпеки окремої країни, що підтверджено його масштабами, рівнем терористичної загрози у світі, який нині є досить високим. Від цього явища потерпають як країни, де тривають збройні конфлікти (передусім на Близькому Сході та в Африці), так і країни Заходу, що донедавна вважали цілком безпечними, з огляду на розвинену систему правоохоронних органів і спецслужб [4]. Протидія тероризму постає складним, науково-концептуальним завданням, вирішення якого потребує комплексного підходу, адже зазначене протиправне явище постійно еволюціонує, глобалізується, трансформується тощо. Протидія цій загрозі стає дедалі важче, а проблема вивчення цього соціального феномену, його викликів і загроз є актуальною не лише для України, а й для світової спільноти загалом.

Однією з найскладніших проблем постає розроблення поняття тероризму і світової практики протидії цьому явищу. Це зумовлено складністю тероризму як явища, а також суб'єктивними чинниками на міжнародному і внутрішньодержавному рівнях. Дослідженню поняття «тероризм» присвятили свої праці такі науковці, як О. М. Бандурка, О. Ф. Долженков, Ю. В. Дубко, В. В. Животов, О. О. Жижко, Б. М. Ємельянов, І. О. Кіріченко, А. Т. Комзюк, В. В. Конопльов, О. В. Копан, М. В. Корнієнко, С. О. Кузніченко, В. А. Лаптії, О. В. Негодченко, Ю. Б. Оболенський, Б. М. Порфир'єв, Ф. С. Разаренов, В. Л. Регульський, М. Б. Саакян, О. Н. Ярмиш та ін. Однак досі не сформовано єдиного підходу до

визначення тероризму як суспільно небезпечного явища, а також не розроблено спільних методів протидії йому. Законодавчо закріплено, що тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я невинних людей, погрози щодо вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [5]. Таке визначення поняття не охоплює всіх виявів і видів тероризму як небезпечного явища світового масштабу, а тому потребує доповнення. Варто звернути увагу на думку Л. Моджоряна, який ще наприкінці ХХ ст. зазначав, що «тероризм стосується громадян і території більш ніж однієї країни, він стає міжнародним» [6]. Соціолог С. Ефірів пропонує не розробляти універсальне визначення для тероризму, а обмежитися деякими ознаками, зокрема вважати політичні мотиви насильницьких дій вагомими чинниками поширення тероризму [7]. Проте, попри певні відмінності у визначеннях і підходах, у широкому контексті тероризм можна окреслити як соціально-політичне явище, яке має на меті застосування (або погрози щодо застосування) насильства серед громадян певної держави задля дестабілізації її політичної системи. Однак таке визначення може бути доповнено окремими ознаками залежно від його виду. Так, відповідно до цілей певної релігійної організації або групи Європол виокремлює такі основні види сучасного тероризму: джихад; етно-націоналістичний і сепаратистський; «лівий» та анархістський; «правий»; тероризм одинаків [8].

Вказаний розподіл є досить умовним, а перелік не є вичерпним і може охоплювати інші види, серед іншого: кібертероризм, фінансовий тероризм тощо. Однак, з огляду на певні особливості, можна визначити найбільш активні терористичні організації, зокрема встановити, які з них становлять серйозну загрозу для України та світу. Це досить важливо, оскільки вектор такої загрози постійно змінюється і впродовж останніх років окремі угруповання, що в минулому застосовували методи терору, не здійснили жодного терористичного акту, натомість їх застосували представники раніше активних радикальних організацій правого або лівого спрямування, а також сепаратистських рухів у країнах Західної Європи [4]. Таким чином, питання радикально налаштованих терористів викликає глибоке занепокоєння,

оскільки вони як прихильники релігійного (а точніше – псевдорелігійного) екстремізму обстоюють «крайні» погляди та під їх впливом учиняють терористичні акти.

Групу ризику в цьому контексті становлять особи, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, адже в таких установах проповідники радикального ісламу використовують усі сприятливі для цього умови, серед яких: психологічна пригніченість ув'язненого, схожість диктаторських постулатів псевдорелігійного екстремізму з ідеологією кримінального світу, деякі побутові вигоди після переходу до ісламу або неоязичництва, релігійна неосвіченість тощо. Непоодинокими є випадки переходу до радикального ісламу осіб слов'янської національності. Використовуючи прагнення людей до набуття духовності та релігійне невігластво, ісламісти розширюють мережу своїх adeptів, роблять їх засобом економічної наживи, політичного або суспільного маніпулювання.

Нині в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, розташованих на підконтрольній українській владі території, утримують 59 965 засуджених. Кожен із них, відповідно до законодавства, наділений свободою віросповідання, а отже, може потрапити під негативний вплив представників радикальних релігійних груп. Тому для органів кримінально-виконавчої системи України дослідження питання радикалізації в місцях позбавлення волі є актуальним і вимагає детального дослідження та розроблення засобів профілактики цього явища, з огляду на світовий досвід. Так, з метою запобігання цій загрозі в КНР вивчають питання щодо доцільності ізолювання засуджених терористів від інших в'язнів. У Росії опрацьовують можливість створення спеціалізованих тюрем з метою недопущення вербування інших засуджених і поширення серед них радикальної ідеології [4]. Однак для запровадження системи профілактики і протидії радикалізації в місцях позбавлення волі це питання необхідно детально дослідити.

Відповідно до поставленої мети було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, застосування яких дало змогу всебічно проаналізувати коло питань, що стосуються тероризму, його стану й поширення як суспільно небезпечного явища світового масштабу, вплив на підвищення рівня тероризму радикалізації та шляхів профілактики і протидії йому.

У процесі порівняння поняття тероризму, закріпленого в законодавстві [5], і визначень, запропонованих науковцями [6; 7], було використано методи порівняльно-правового та документального аналізу. Одержані результати дають змогу запропонувати власний підхід до визначення поняття тероризму. У межах нашого дослідження розглянуто актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні на основі Аналітичної доповіді Національного Інституту стратегічних досліджень.

Додатково було вивчено питання радикалізації в місцях позбавлення волі та її вплив на явище тероризму [9], запропоновано шляхи вдосконалення методів профілактики та протидії радикалізації в місцях позбавлення волі. Здійснено аналіз однієї з теорій різкого збільшення рівня міжнародного тероризму на основі книги німецького науковця Г. Хайнсона [10].

Метод статистичного аналізу дав змогу ознайомитися з офіційно-статистичними матеріалами Державної служби статистики України, звітами Генеральної прокуратури України, спільним звітом Інституту економіки та миру (The Institute for Economics and Peace) і Університету Меріленду (University of Maryland), Міжнародної організації міграції, зокрема встановити рівень тероризму в Україні, вивчити стан і тенденції Глобального індексу тероризму (GTI) з 2014 до 2017 року, порівняти його з міжнародними значеннями.

Нормативною базою дослідження є Конституція України, чинні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, проекти нормативних актів, які регулюють протидію явищу тероризму в Україні та у світі загалом.

Явище тероризму є досить багатоманітним і посідає чільне місце в переліку загроз особистій, національній, міжнародній безпеці. Жертвами терактів зазвичай стають випадкові громадяни: пасажери літаків, метро, трамваїв, мешканці готелів і просто перехожі. Універсальність загрози мала б передбачати широку та безальтернативну суспільну підтримку заходів протидії тероризму [11].

Розроблення в кримінально-виконавчій службі заходів із профілактики та протидії тероризму й радикалізації в Україні та світі загалом становить гарантію безпеки суспільства.

На сучасному етапі для України терористична загроза не є абстрактним явищем. Останніми роками спостерігається істотне збільшення чисельності вчинених терористичних злочинів. Так,

за даними Генеральної прокуратури України про зареєстровані кримінальні правопорушення за ст. 258, 258¹, 258², 258³, 258⁴, 258⁵ Кримінального кодексу (КК) України впродовж 2013–2016 років, у звітному періоді обліковано таку кількість вищезазначених злочинів: 2013-го року – 4, 2014-го – 1499, 2015-го – 1295, 2016-го – 1865, а протягом січня-листопада 2017 року було обліковано 1875 терористичних злочинів [12]. Такі дані засвідчують постійне зростання кількості терористичних злочинів, які вчиняють на території української держави. Достовірність цих відомостей підтверджено даними Спільного міжнародного звіту Інституту економіки та миру й Університету Меріленду. Ці установи щорічно досліджують явища тероризму у світі та визначають GTI, за яким вимірюють рівень терористичної активності в країні за кількістю інцидентів, загиблих і постраждалих осіб, рівнем матеріальних збитків. За офіційними даними 2014 року, показник GTI нашої країни становив 2,95 та відповідав 51 місцю в рейтингу з-поміж 124 країн, що означало наявність в Україні високого (вище середнього) рівня тероризму. У 2015 році GTI нашої держави збільшився майже в 2,5 раза та становив 7,2. Україна посіла 12 місце в рейтингу (на рівні з Філіппінами, Таїландом та Лівією). У 2016 році GTI України залишився незмінним, становив 7,132, проте Україна змістилася ще на одну сходинку вгору, посівши уже 11 місце серед 160 країн.

У 2017 році Україна посіла 17 місце з-поміж 160 країн, а показник GTI становив 6,557 (нижчий, ніж у 2016 році, але не суттєво). На сьогодні Україна в рейтингу належить до категорії країн із високим рівнем тероризму, а отже, усі її громадяни перебувають у небезпеці [13].

Для захисту громадян від виявів тероризму правоохоронні органи застосовують до винних осіб, які вчиняють терористичні злочини, заходи державного примусу у вигляді кримінального покарання. Так, станом на 1 листопада 2017 року в органах та установах кримінально-виконавчої служби відбувають покарання за терористичні злочини 517 осіб, з них 100 – за злочини, передбачені ст. 109–114 КК України, 305 – за ст. 258–258⁵ КК України та 112 осіб – за ст. 260 КК України [14].

Однак лише позбавлення волі людини, що вчинила терористичний злочин, не здатне розв'язати всі нагальні проблеми сьогодення. Тероризм уже давно став міжнародною

глобальною загрозою суспільства, що постійно змінюється і розвивається, а тому вимагає постійного оновлення методів протидії їй. Окрім цього, дедалі більше країн звертають увагу на можливість радикалізації людей у місцях позбавлення волі. Деякі засуджені, які відбувають покарання, стають адептами радикального ісламу, тому що вбачають у його диктаторських постулатах схожість з ідеологією кримінального світу. На думку експертів, засуджений, який перебуває у виправній установі й активно проповідує ідеологію радикального ісламу, здатен за короткий строк залучити до своїх лав понад п'ять осіб. Тому варто звернути увагу на це питання, дослідити його причини та визначити засоби профілактики і протидії йому [9].

У процесі вивчення динаміки поширення тероризму постає запитання: що зумовило підвищення його рівня в Україні? На це впливає низка чинників, серед яких: стратегічне географічне розташування, складна політична ситуація в країні; проведення антитерористичної операції та анексія Криму; високий рівень корупції; постійне збільшення кількості осіб, які перебувають за межею бідності; порушення конституційних прав і свобод людини та громадянина; розширення нелегального ринку зброї. Зазначений перелік не є однозначним. Автори дослідження, проведеного Інститутом економіки та миру й Університетом Меріленду, вважають, що більшість терористичних нападів відбувається в контексті масштабної конфліктної ситуації. Зокрема, бідність не обов'язково є головною причиною тероризму, оскільки країни з низьким рівнем доходу менш схильні до тероризму, ніж із середнім. На думку науковців, більш вагомий вплив чинять політична нестабільність, ворожнеча між різними соціальними групами і масові порушення прав людини. Інша особливість полягає в тому, що впродовж останніх років найбільшого поширення набув релігійний тероризм [13]. Так, Г. Хайнсон у своїй книзі «Сини і світове панування» [10] прагне пояснити явище, що породило непередбачену і незрозумілу хвилю тероризму та насильства, яка руйнує сучасний світ. Він називає це явище «злоякісним демографічним пріоритетом молоді» (англ. *youth bulge* – «розбухання молоді»). Зокрема, Г. Хайнсон називає їх «християнами» (*christianists*), але проводить аналогію з сучасними «ісламістами» (*islamists*) і мусульманами. Дослідник наголошує, що молоді люди шукають і з готовністю приймають ідеологію, яка звільняє їх від відповідальності: «Коли

назріє момент, будуть написані нові релігійні брошури і книги». Визначення цього явища автор пропонує здійснити за допомогою елементарного математичного розрахунку – порівняння кількості чоловіків віком 40–44 роки з кількістю хлопців віком 0–4 роки. Демографічний збій відбувається тоді, коли на кожних 100 чоловіків віком 40–44 роки припадає менше 80 хлопців віком 0–4 роки. У Німеччині це співвідношення становить 100х50, а в Секторі Гази – 100х464. Щоб схарактеризувати країни, які будуть нездатні чинити опір «пріоритету молоді» з інших країн, Г. Хайнсон вживає термін «демографічний збій». Німеччина і Японія демографічно готові здатися країнам, подібним до мусульманських, зокрема Афганістану (у співвідношенні 100 чоловіків до 403 хлопчиків), Іраку (100х351) і Сомалі (100х364).

Насильство відбувається в тих суспільствах, де юнаки віком від 15 до 29 років становлять понад 30 % від загальної кількості населення. Причинами цього є релігія, націоналізм, марксизм і фашизм. Нині у світі існує 67 країн із демографічним пріоритетом молоді, у 60 з яких вже відбувається масовий геноцид або громадянська війна.

Останніми роками країни Заходу зіткнулися з проблемою суттєвого пріоритету молоді в більшій частині мусульманського світу, де відбувається демографічний вибух. Упродовж лише п'яти поколінь (1900–2000 роки) у мусульманському світі відбувся неймовірний приріст населення: зі 150 млн до 1200 млн осіб, тобто в понад 800 %. Для порівняння варто зазначити, що населення Китаю збільшилось із 400 млн до 1200 млн осіб (300 %), а Індії – з 250 млн до 1000 млн осіб (400 %) [10].

Ще більшого загострення ситуація набуває через високий рівень світової міграції, зокрема імміграції в Україну. В умовах збройного конфлікту на Сході країни та відсутності контролю за ділянкою державного кордону в районі проведення антитерористичної операції міжнародні терористи мають можливість використовувати території нашої держави з різною метою (транзит; незаконне перевезення зброї, людей, наркотичних речовин; відпочинок тощо).

Згідно з даними представництва Міжнародної організації з міграції в Україні, станом на кінець 2016 року чисельність перетинів кордону України іноземцями в напрямку в'їзду становить 13,2 млн разів, а офіційних дозволів на перетин кордону було оформлено значно менше.

Іноземців, які проживають в Україні, можна розподілити на декілька груп: особи, що мають посвідку на постійне місце проживання в Україні, – понад 250 тис. осіб; трудові мігранти – майже 9 тис., студенти з інших країн – 63,6 тис. осіб. З огляду на результати дослідження Г. Хайнсона, найбільшу загрозу становлять молоді особи, тобто студенти. Якщо розділити іноземних студентів в Україні згідно з національністю, то ми отримаємо такі результати: студентів із Туркменістану й Азербайджану найбільше – 10 265 і 10 085 осіб, з Індії – 6167, Нігерії – 3619, Марокко – 3457, Йорданії – 2585, Іраку – 2497, Китаю – 2198, з Грузії – 2152, а найменша кількість студентів в Україні з Узбекистану та Туреччини – 1717 і 1709 осіб. Це призводить до зменшення в нашій країні співвідношення чоловіків у зрілому віці та молодих, що в контексті дослідження Г. Хайнсона збільшує рівень терористичної загрози. Окрім цього, використання території України в ролі транзитної терористичної держави може призвести до закріплення міжнародного тероризму на території нашої держави в майбутньому.

Використовуючи поширення пропаганди псевдорелігійного екстремізму в різних країнах світу прагнення людей до надбань духовності, а також релігійну необізнаність, радикали розширюють мережу своїх прихильників (адептів), особливо в закритих умовах установ виконання покарань.

Оскільки псевдорелігійний екстремізм і радикалізація в місцях позбавлення волі породжує тероризм, що є глобальним явищем, то шляхи розв'язання цієї проблеми мають бути масштабними. Потрібно координувати дії всіх тих, хто покликаний боротися з тероризмом у глобальному масштабі.

Таким чином, запобігання поширенню радикалізму в місцях позбавлення волі, вступу ув'язнених до лав терористичних угруповань передбачає проведення активної роботи з особами, які відбувають покарання в таких установах. Цей напрям необхідно запровадити передусім заради захисту засуджених осіб, що втратили віру, від радикального прозелітизму, до якого вдаються представники нетрадиційних течій ісламу, неоязичництва, інших псевдорелігійних рухів, а також задля протидії небажаному вербуванню. Зазначена діяльність повинна мати комплексний характер, для чого необхідно створити окрему

структуру. Потрібно об'єднати зусилля держави та релігійних організацій. Доцільно розробити комплексну програму протидії поширенню радикалізму в установах виконання покарань, адже вона є невід'ємною складовою контртерористичної стратегії ЄС.

На нашу думку, першочергова роль належить релігійним організаціям, а саме тюремним капеланам. Діяльність релігійних об'єднань, які здійснюють релігійну, духовно-моральну освіту засуджених до позбавлення волі осіб, необхідно визначити важливим механізмом, що сприяє виправленню та подальшій ресоціалізації засуджених. Відбування тюремного строку – це випробування для особи. Для того, щоб гідно його пройти (не зламатися виправитися, почати нове життя), необхідна допомога священників.

Реформування кримінально-виконавчої системи передбачає спрямованість на досягнення відповідності міжнародним стандартам, орієнтацію на духовно-моральні та виховні елементи виправного впливу. Збільшення кількості засуджених, які потребують духовно-пастирської опіки з боку релігійних організацій, свідчить про безумовну необхідність релігійного впливу на засуджених у сучасних умовах. Якщо раніше діяльність релігійних організацій щодо духовно-моральної освіти засуджених у місцях позбавлення волі викликала недовіру та скептицизм, то на сучасному етапі пенітенціарно-релігійні відносини мають вийти на новий рівень.

Доцільно також розробити курси підвищення кваліфікації з протидії радикальному прозелітизму та вербуванню в місцях позбавлення волі як для тюремних капеланів, так і для працівників органів і установ виконання покарань. Набуті знання дадуть змогу ефективно попереджати формування псевдорелігійного екстремізму та радикалізму серед засуджених осіб.

Таким чином, здійснений компаративний аналіз засвідчує, що на сучасному етапі у світі активно розвивається діяльність міжнародних псевдоекстремістських терористичних організацій, що не лише позначається на безпековому середовищі, а й становить загрозу для національної безпеки будь-якої країни. Вразливими до впливу крайніх релігійних течій є особи, які перебувають у закладах кримінально-виконавчої служби. У зв'язку зі значною кількістю осіб, засуджених за терористичні злочини, високим рівнем тероризму в

Україні та використанням терористами нашої держави як транзитної, уже сьогодні потрібно вживати глобальних заходів щодо профїлактики радикалізації осіб у місцях позбавлення волї з метою зниження рївня терористичної загрози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бельська Т. В. Глобалїзація як фактор трансформації владно-суспїльних відносин [Електронний ресурс] / Т. В. Бельська. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/2/02.pdf>. – Назва з екрана.
2. Блейфер Р. Тероризм и глобализация [Электронный ресурс] / Р. Блейфер // World Crisis. – 2015. – Режим доступа: <http://crisimir.com/analiticheskie-materialy/politika/144terrorizmiglobalizacziya.html>. – Загл. с екрана.
3. Ткач В. Ф. Сучасний тероризм: тенденції, вияви, виклики та загрози для України [Електронний ресурс] / В. Ф. Ткач // Стратегїчні прїоритети. – 2015. – № 3. – Режим доступу: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/2s-1454425641.pdf>. – Назва з екрана.
4. Актуальнї питання протидїї тероризму у свїті та в Україні : аналіт. доп. / [О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дрьомов, К. Є. Войтовський] ; за заг. ред. О. О. Резнікової. – Київ : НІСД, 2017. – 60 с.
5. Про боротьбу з тероризмом [Електронний ресурс] : Закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-15?info=1>. – Назва з екрана.
6. Моджорян Л. А. Тероризм: правда и вымысел [Электронный ресурс] / Л. А. Моджорян // Юридическая литература. – 1986. – Режим доступа: <http://www.rulit.me/books/terrorizm-pravda-i-vumysel-read-395240-1.html>. – Загл. с екрана.
7. Тероризм – соціально-полїтичне явище [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1814031036542/politologiya/terrorizm_sotsialnopolitichne_yavishe. – Назва з екрана.
8. European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) [Electronic resource]. – 2016. – Mode of access: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/europol_tesat_2016.pdf. – Title from the screen.
9. Радикалізація в тюрмах: пастьрський взгляд: доклад єпископа Красногорского Иринарха, викария Святейшого Патриарха Московского и всея Руси, председателя Синодального отдела Русской Православной Церкви по тюремному служению // Европейская встреча главных католических капелланов (Страсбург, 30–31 мая 2016 г.). – Страсбург, 2016.
10. Heinsohn G. Sohne und Weltmacht Terror im Aufstieg und Fall der Nationen [Electronic resource] / G. Heinsohn. – Mode of access: https://docviewer.yandex.ua/view/0/?*=fgf4eH0J9BDYHIIOLDRHmklUzTJ7InVybCl6lmh0dHA6Ly93d3cuc. – Title from the screen.
11. Мельник О. Чим небезпечний тероризм в Україні? [Електронний ресурс] / О. Мельник. – 2014. – Режим доступу: <http://tema.in.ua/article/8226.html>. – Назва з екрана.
12. Зареєстрованї кримїнальні правопорушення та результати їх досудового розслідування [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : [сайт]. –

Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=editc=fo#. – Назва з екрана.

13. Global Terrorism Index [Electronic resource] // Executive Summary. – 2017. – Mode of access: <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/11/Global-Terrorism-Index-2017.pdf>. – Title from the screen.

14. Державна кримінально-виконавча служба [Електронний ресурс] : сайт. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Bielska, T.V. *Hlobalizatsiia yak faktor transformatsii vladno-suspilnykh vidnosyn [Globalization as a factor of the transformation of the relations between the state authorities and civil society]*. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/2/02.pdf> [in Ukrainian].

2. Bleifer, R. (2015). *Terrorizm i globalizatsiia [Terrorism and globalization]*. World Crisis. Retrieved from <http://crisismir.com/analiticheskie-materialy/politika/144terrorizmiglobalizacziya.html> [in Russian].

3. Tkach, V.F. (2015). Suchasnyi teroryzm: tendentsii, vyiavy, vyklyky ta zahrozy dlia Ukrainy [Modern terrorism: trends, expressions, challenges and threats for Ukraine]. *Stratehichni priorytety, Strategic priorities*, 3. Retrieved from <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/2s-1454425641.pdf> [in Ukrainian].

4. Reznikova, O.O., Misiura, A.O., Dromov, S.V., & Voitovskiy, K.Ye. (2017). *Aktualni pytannia protydyi teroryzmu u sviĉi ta v Ukraini [Actual issues of countering terrorism in the world, in particular in Ukraine]*. O.O. Reznikova (Eds.). Kyiv: NISD [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy pro borotbu z teroryzmom: vid 20 berez. 2003 r. No. 638-IV [Law of Ukraine on countering terrorism from March 20, 2003, No. 638-IV]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-15?info=1> [in Ukrainian].

6. Modjorian, L.A. (1986). *Terrorizm: pravda i vymysel [Terrorism: truth and fiction]*. *Yuridicheskaia literatura, Juridical literature*. Retrieved from <http://www.rulit.me/books/terrorizm-pravda-i-vymysel-read-395240-1.html> [in Russian].

7. Teroryzm - sotsialno-politychne yavyshe [Terrorism - social and political phenomenon]. (n.d.). *pidruchniki.com*. Retrieved from http://pidruchniki.com/1814031036542/politologiya/teroryzm_sotsialnopolitychne_yavyshe [in Ukrainian].

8. *European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT)*. Retrieved from https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/europol_tesat_2016.pdf.

9. Radikalizaciia v tiumah: pastyrskii vzgliad [Radicalization in prisons: a pastoral view]. *Yevropeiskaia vstrecha glavnykh katolicheskikh kapellanov, European Meeting of Major Catholic Chaplains*. Strasburg [in Russian].

10. Heinsohn, G. *Sohne und Weltmacht Terror im Aufstieg und Fall der Nationen*. Retrieved from https://docviewer.yandex.ua/view/0/?*=fgf4eH0J9BDYHI0LDRHmkiUzTJ7InVybcI6Imh0dHA6Ly93d3cuc.

11. Melnyk, O. (2014). *Chym nebezpechnyi teroryzm v Ukraini? [What danger does terrorism impose to Ukraine?]*. Retrieved from <http://tema.in.ua/article/8226.html> [in Ukrainian].

12. Sait Heneralnoi prokuratury Ukrainy Zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty ikh dosudovoho rozsliduvanni [Site of the General Prosecutor's Office of Ukraine Registered criminal offenses and the results of their

pre-trial investigation]. *www.gp.gov.ua*. Retrieved from http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=editc=fo# [in Ukrainian].

13. Global Terrorism Index. *Executive Summary*. Retrieved from <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/11/Global-Terrorism-Index-2017.pdf>.

14. Sait Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby [Site is the State Criminal Execution Service]. *www.kvs.gov.ua*. Retrieved from <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2017

Barash Ye. – *Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Criminal and Penal Service Institute, Kyiv, Ukraine;*

Samosonok A. – *Emporarily Acting Head of the Sector for the Organization of Research Work of the Criminal and Penal Service Institute, Kyiv, Ukraine*

The Trendcy Towards the Manifestations of Terrorism the Analysis of the Current State, Ways of the Prophylaxis and Prevention in Ukraine and in the World

The last ten years the entire world community was covered by the new direction of the development under the name of globalization, which in most cases leads to the positive changes in the world. But like anyone phenomenon, globalization has its negative features. Due to the cruel pace and methods of globalization, the radicalization of the population has recently been increasingly taking place in the world and the international terrorism is being actively developed. Therefore, in order to ensure national security, in the future the world community must elaborate a common plan of measures to identify the radically minded citizens and to develop measures for the prevention and control, taking into account the particularities of each country. And therefore this is a very actual and important topic not only for Ukraine but also for the whole world.

The main objective of the scientific publication is to define the concept of terrorism and to analyze the current level of terrorism within the territory of Ukraine, to examine the impact of globalization and radical religious groups to him, as well as this threat.

The analysis of the legal framework and research papers, which are pertaining to this issue, provided an opportunity to highlight in the article different approaches to the definition of the term «terrorism» and its division by types, the impact of the processes of

globalization and radicalization on the development of the terrorism, certain population groups, and severally especially vulnerable ones.

The changes of the Global Terrorism Index in Ukraine during the last four years and the number of the commission of terrorist offences was explored taking into account international and Ukrainian statistical information. The study of the question of the radicalization of individuals in places of detention is conceptually new, because as a result of this process they not only lose a social danger to the community, and vice versa are beginning to engage in terrorist activity on the basis of the pseudo-religious extremist ideas. The arguments of the danger of this process were put forward, furthermore, measures to prevent and control it was proposed.

Keywords: globalization, terrorism, radicalization, pseudo-religious extremism, counter-terrorism strategy.

УДК 343.97

Тимошенко В. І. – доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID 0000-0003-2947-5627

МАРГІНАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК КРИМІНОГЕННИЙ ФАКТОР

Проаналізовано сутність і причини маргіналізації суспільства. Обґрунтовано, що цей феномен є проявом кризового стану соціуму. Схарактеризовано специфічний тип особистості маргінала. Акцентовано на поведінці людини в маргінальній ситуації та зв'язку маргіналізації суспільства зі злочинністю.

Ключові слова: маргінал, маргіналізація, криза, суспільство, особистість, міграція, злочинність.

Нині Україна обрала шлях складних політичних, економічних і соціальних перетворень. Було задекларовано нові демократичні принципи, загальнолюдські цінності та європейські стандарти життя, що, на жаль, не відповідає реаліям сьогодення. Порушення принципу рівності, різке соціальне розмежування, безробіття, інфляція, корупція, бідність – ці соціальні феномени є визначальними на сучасному етапі. Причому бідність стала в Україні хронічним і навіть масовим соціальним явищем, завдяки чому людьми легше керувати, маніпулювати їхньою свідомістю, а також експлуатувати [1, с. 93, 96]. Можна стверджувати, що зараз уже сформувався особливий тип особистості з кризовою або катастрофічною свідомістю, якій притаманні апатія, цинізм, байдужість пересічних громадян. Людина відгороджується від «незручної» соціальної реальності за допомогою жорсткого психологічного бар'єра і зосереджується лише на приватному житті. Захист від світу, на думку психологів, потребує постійної підтримки і підтвердження. З цією метою носій катастрофічної свідомості шукає будь-яку негативну інформацію про чужий для нього зовнішній світ. Позитивну інформацію він просто

заперечує, сприймає її як помилкову. Для сучасної людини та суспільства загалом характерними є підвищена сугестивність і доступність для маніпуляцій із зовні, агресивність щодо зовнішнього світу та самої себе.

Окреслена перспектива не дуже втішна, адже кількість людей, які втратили свій соціальний статус і не змогли здобути новий, продовжує безперервно зростати. Системи цінностей, що існували, вже зруйновано, а нові досі не створено. До того ж, незавершеними залишаються реформи, відсутнє економічне зростання, яке супроводжує величезний зовнішній борг України. Згідно з відомостями Міністерства фінансів України, станом на жовтень 2017 року загальна сума державного і гарантованого державою боргу України становила майже 77 млрд доларів США, тобто понад 2 трлн грн. Водночас розмір річного бюджету України в поточному році за прогнозами становитиме 770 млрд грн, а отже, сума боргів перевищує річний бюджет України вже втричі. Якщо перерахувати все на одного громадянина, то виходить, що кожен заборгував міжнародним фінансовим організаціям по 47 тис. грн, тобто понад 1,8 тис. доларів США [2]. Значна частина населення, зокрема працездатного, змушена шукати роботу за кордоном. Окрім цього, загрозливих масштабів набуває злочинність, падіння моралі та моральності, ціннісно-нормативна дезорганізація, правовий нігілізм, алкоголізм, наркоманія, неконтрольована міграція. Лише за дев'ять місяців 2017 року Державна міграційна служба України виявила 6,4 тис. нелегалів [3]. Від початку збройного конфлікту на Сході України чимало зусиль було докладено для розв'язання проблеми вимушених переселенців, які втратили житло, роботу, майно, соціальний статус і виявились фактично обмеженими у власних правах і свободах. З огляду на все вищезазначене, деякі категорії населення донині не змогли адаптуватися в нових умовах, а тому стали маргіналами.

Невтішну картину процесу маргіналізації демонструє також студентська молодь. Значна частина студентів не пов'язує власне майбутнє з професією, яку здобуває, а отже, така категорія є потенційними маргіналами. На сучасному етапі кожен четвертий житель найбільших міст України (24,4 %) вважає марною отриману ним освіту [4]. Останнім роками посилились тенденції сепаратизму як способу збільшення політичного капіталу регіональних політичних еліт, що призвело до їх слабкої контрольованості та формування регіонів із високим криміногенним потенціалом. Усе це

загострює проблему подальшої маргіналізації суспільства. Для досягнення успіхів у розв'язанні цієї проблеми необхідно визначити головні джерела маргіналізації та знайти дієві способи її подолання.

Маргінал – це особа, спосіб життя і світогляд якої сягають за межі, прийняті в конкретному соціумі. Термін «маргінал» (від лат. *margo* – край, межа, кордон) традиційно описує граничне, невизначене становище людини між двома або більше соціокультурними світами. Особа може стати маргіналом також у результаті взаємодії з однією складною соціальною структурою або культурою. Маргінальність – це специфічне ставлення індивіда або соціальної групи до наявного суспільного ладу, певних соціальних спільностей, що може мати як конструктивне, так і деструктивне спрямування [5, с. 51–52]. Соціальна маргінальність здатна породжувати культурну, і навпаки – ідейні маргінали можуть зазнавати репресій із боку референтного суспільства, що зумовлюватиме їх становлення як соціальних маргіналів. Обстановку, що є граничною, проміжною, перехідною для особистості або групи стосовно будь-якої соціальної спільності, називають маргінальною ситуацією. Ця ситуація може стимулювати до інтелектуального, художнього, творчого, оновлення духовної історії людства. З огляду на тему статті, доцільно розглянути саме деструктивний аспект. Процес витіснення індивідів або цілих соціальних груп за межі наявної суспільної структури чи культури в результаті соціальних або інших трансформацій називають маргіналізацією.

Дослідження проблеми маргіналізації започаткував німецький філософ і соціолог Г. Зіммель, один із провідних представників популярного на межі XIX–XX ст. ірраціоналістичного напрямку європейської філософії – філософії життя. Тоді ця проблема термінологічно не була пов'язана із сучасною загальноприйнятою назвою. Так, Г. Зіммель поверхово схарактеризував феномен маргінала, взявши за основу соціальний тип «чужинця». Він визначав чужинця як людину, що поєднує близькість і віддаленість стосовно групи; це той, хто фізично перебуває в групі, але як член первинно не належить їй; той, хто не поділяє історію, традиції цієї групи, є прибульцем або тим, хто на певний час затримався в цій групі. Чужинець – це той, хто показує групі її межу, втілює цю межу. Науковець наголошував на конфліктогенності маргінального стану [6, с. 8–9].

Термін «маргінал» уперше вжив американський соціолог Р. Парк у 1928 році в межах вивчення мігрантів і переселенців, які не змогли повноцінно пристосувати свої раніше набуті звички до нового середовища. Такі особи перебували на своєрідній межі між соціальними групами, прагнучи стати частиною однієї з них. Зокрема, Р. Парк визначав маргінала як людину, на якій позначився культурний конфлікт зіткнення різних груп, культур і цивілізацій [7].

У 30-х роках ХХ ст. американський культуролог Е. Стоунквіст розробив концепцію маргінальної особистості, яку визначав як «культурний гібрид», що перебуває в маргінальній ситуації – «на межі» домінуючої групи та групи, з якої вона походить і яка розглядає її як відступника. Зокрема, Е. Стоунквіст виокремлює такі загальні риси маргінальної людини, як дезорганізація, тривожність, внутрішня напруга, ізольованість, розчарування, відчай, руйнація суспільних зв'язків, егоцентричність, підвищена чутливість і самосвідомість, загострене почуття раси та расової належності, а також подвійна, нестійка і схильна до коливань ідентифікація, хворобливий стан духу, комплекс неповноцінності. Усе це призводить до різних форм душевного розладу і до девіантної поведінки. Дослідник вважав, що природа маргінальності людини досить складна і неоднозначна: навіть два індивіди, які перебувають в однаковій ситуації, реагують на неї по-різному, залежно від особливостей особистості [8, с. 162].

Головною причиною маргіналізації суспільства є його кризовий стан. Маргіналізація є виявом кризового стану суспільства. Трансформаційні процеси в суспільстві завжди супроводжує активізація негативних явищ у сферах економіки, політики, духовного життя, а також глобальні загальнолюдські проблеми. Кризу суспільної свідомості можуть визначати не лише як наслідок відображення проблем у суспільному бутті, а й як їх важливу причину. Основоположними характеристиками сучасної кризи є: розпад наявних зв'язків між суспільством і особистістю; нестійкий стан соціального організму; нівелювання базових цінностей; домінування матеріального над духовним і партикулярних цінностей над цінностями, що пов'язані із загальним благом. Трансформація суспільної свідомості в ситуації соціальної кризи пов'язана з низкою кризових тенденцій, до найважливіших з-поміж яких варто зарахувати соціальний атомізм, антиномічність, кризу соціокультурної ідентичності,

соціальну аномію, зростання ксенофобії й екстремізму. Причиною соціальної кризи сучасності є дезінтеграційні процеси, що пов'язані з фрагментацією ціннісних підстав соціального життя. Сучасна ціннісна криза виявляється у двох формах, а саме: в розриві єдиного духовного простору та у втраті соціокультурної ідентичності [9].

Маргіналізацію суспільства стимулює так звана вестернізація, тобто запозичення західноєвропейської та англо-американської моделі життя, прагнення сучасної політичної еліти якомога швидке замінити традиційні механізми функціонування економічної, політичної та культурної сфер на відповідні механізми західного зразка, нав'язування цінностей, які не завжди прийнятні для менталітету українців. Зрештою це призводить до відчуження громадян, їх занурення у власні проблеми, формування їх недовіри до влади та стрімкої маргіналізації.

Ситуація відносно політичної стабільності також не гарантує відсутності процесу маргіналізації суспільства. Недосконала національна і міграційна політика держави, розширення культурних зв'язків між народами, доступність різноманітної інформації завдяки Інтернету – усе це може призводити до поширення феномену маргінальної людини. У свідомості такої людини тісно переплітаються суперечливі елементи двох або більше культур. Вони породжують відчуття роздвоєності, неоднозначності своєї культури, соціальної та етнічної належності. Вищевказане породжує як суб'єктивні проблеми, внутрішній розлад, труднощі з необхідною для душевної рівноваги етнокультурною та соціальною ідентифікацією, так і проблеми взаємодії з іншими індивідами, соціальними групами та інститутами. Етнічна, соціальна належність, культурно-світоглядні установки впливають на поведінку особистості в конкретній ситуації, навіть на її життєвий шлях. Подвійність, неконкретність може бути причиною нерозуміння і обережності з боку суспільства відносно такої особистості, а в гіршому випадку – жорстокого її гоніння.

Важливе місце серед факторів маргіналізації посідає глобалізація – об'єктивний процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції, суть якого полягає в зростаючому взаємозв'язку і взаємозалежності національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур, а також у взаємодії людини та

навколишнього середовища. Глобалізація передбачає стрімке зближення різноманітних культур, через що люди опиняються на межі різних соціальних сил, різних ідеологій і релігій, до яких їм не завжди легко долучитися. Це може призвести до того, що вони можуть стати вигнанцями соціуму.

Джерелом маргіальності може бути природа сучасного міста з його різноманіттям культур, послабленням традиційних соціальних інститутів і загостренням проблеми ідентифікації людини [10], адже такий спосіб і темп життя провокує депресію. Великі міста вирізняються значною концентрацією людей на обмеженій території. Це породжує конфлікти об'єктивного і суб'єктивного характеру і часто спричиняє різноманітні злочини, передусім спрямовані проти особистості.

У науковій літературі виокремлюють категорії осіб, для яких маргіальний спосіб життя є звичним явищем. Традиційно маргіалами називають вже згаданих мігрантів, які переважно прибули з регіонів економічної стагнації та політичної нестабільності. Міграцію досить часто супроводжує формування у відносно економічно благополучних регіонах етнічних кримінальних груп. До категорії маргіалів також зараховують: бездоглядних неповнолітніх; неповнолітніх, які перебувають у неформальних об'єднаннях антисоціальної спрямованості (скінхедеи, агресивно налаштовані фанати та ін.); осіб, які займаються жебрацтвом; осіб без визначеного місця проживання; осіб, які не мають постійного місця роботи, зокрема тих, хто офіційно визнаний безробітним і ухиляється від працевлаштування; засуджених, які перебувають у пенітенціарних установах і порушують режим виконання та відбування покарання і схильні до вчинення злочинів; осіб, які були засуджені, відбули покарання, звільнилися з місць позбавлення волі, але не виправилися; осіб, що займаються проституцією; хронічних алкоголіків, наркоманів і токсикоманів; ВІЛ-інфікованих, а також хворих на СНІД, венеричні захворювання, які ухиляються від лікування; осіб із хворобливим і патологічним потягом до азартних ігор (ігромани, комп'ютеромани та ін.); осіб з адаптаційним синдромом (осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічно хворих, олігофренів і розумово відсталих); інших осіб, яким притаманна делінквентна поведінка і які схильні до вчинення злочинів [11]. Маргіалами нерідко стають особи, які виростили в

неблагополучній сім'ї, не змогли здобути належну освіту, не мають професії, постійного місця проживання, роботи чи корисних зв'язків.

Основним психологічним аспектом, що характеризує осіб, які ведуть маргінальний спосіб життя, є фактор відчуження, унаслідок чого вони протиставляють себе оточуючим, передусім родичам і близьким, ізолюються від загальноприйнятих суспільних зв'язків, порушують норми права та моралі. Людина перестає бути активним, повноцінним членом суспільства, утрачає позитивний зв'язок із ним. Внутрішня спустошеність, спричинена ослабленням, розпадом ціннісно-нормативних, духовних зв'язків із суспільством, якщо не прирікає людину на апатію та бездіяльність, то підштовхує її до вчинення асоціальних дій. Маргіальність стає особливою формою соціального життя індивіда (суспільної групи). Вона негативно впливає на структуру суспільства і призводить до деформації традицій, соціальних орієнтирів і ціннісних установок, руйнування міжособистісних зв'язків, відчуження від низки економічних, правових, політичних процесів і формування специфічного типу особистості маргінала. Суттєву роль відіграє сугестивність людини, зокрема підвищенню її рівня сприяють певні властивості особистості, а саме: невпевненість у собі, низька самооцінка, відчуття власної неповноцінності, покірність, боязкість, сором'язливість, довірливість, тривожність, екстравертованість, підвищена емоційність, вразливість, слабкість логічного мислення, а також повільний темп психічної діяльності.

З огляду на вищезазначене, у людини виникають серйозні сумніви у власній цінності, руйнуються зв'язки з друзями, формується відчуття постійного страху бути проігнорованою, знехтуваною, забутою, ображеною. Вияви маргіальності можливі в різних формах «відходу від реальності», добровільної самоізоляції або примусового відсторонення маргіальних суб'єктів від нормального спілкування в соціумі. Нерідко маргінал застосовує психологічний захисний механізм агресії. Причому агресивна поведінка виявляється не лише відкрито, а й у прихованих формах. Маргіальна особистість може спрямовувати власну агресію на осіб і об'єкти, які зовсім не пов'язані з її станом фрустрації (підміна об'єкта). Це відбувається тоді, коли людина не має можливості відкрито

спрямувати агресію на фрустратора і зганяє злість на випадкових людях [12, с. 174].

Для маргінальної поведінки характерними є граничність, балансування на межі правомірного та неправомірного, тобто вона охоплює і правомірну, але близьку до неправомірної, і неправомірну поведінку. Така поведінка суб'єкта передбачає рівні можливості вчинення ним правопорушення або правомірного вчинку. Маргінали нерідко стають жертвами різних злочинів або злочинцями, а маргінальний спосіб життя зазвичай передує вчиненню особою злочину.

Характерною рисою маргінальної особистості є правовий нігілізм, який іноді провокує саме право. Прикладом такої ситуації є прийняття протизаконних актів, недосконалих і неефективних законів, які не спроможні забезпечити захист інтересів громадян. Типовою формою вияву правового нігілізму маргінальних груп можна назвати навмисне порушення чинних нормативно-правових актів, масове невиконання юридичних приписів. Безнормність породжує тотальну криміналізацію соціальних відносин, яка будучи результатом еволюції злочинності, відсутності ефективного запобігання їй, маргіналізації суспільства і створення умов, за яких послуги криміналітету є для частини соціуму більш прийнятними, ніж послуги з боку держави, призводить до подальшого розвитку злочинності. Формуючись як відображення суспільства, кримінальна сфера водночас поглиблює проблеми цього суспільства.

Дійовими особами маргінальної ситуації можуть бути не лише традиційні представники цієї групи (наркомани, алкоголіки, божевільні, волоцюги, асоціальні елементи), а й конформісти. У маргінальну ситуацію може потрапити навіть законослухняний громадянин (або група осіб), правова культура якого (яких) має високий рівень. Маргінальна ситуація завжди напружена і може мати вкрай непередбачувані наслідки. Маргінальний статус потенційно є джерелом невротичних симптомів, важких депресій, деморалізації, індивідуальних і групових форм протесту. Особливо небезпечною є маргіналізація колишніх співробітників правоохоронних органів і військовослужбовців, звільнених зі Збройних сил України.

Людина, яка опинилася в маргінальній ситуації, певною мірою відгороджується від звичного для неї соціального

середовища, перед нею постає необхідність зробити вибір щодо сценарію свого подальшого перебування в соціумі. Є два варіанти поведінки особи, яка потрапила в маргінальну ситуацію: активна і пасивна. У першому випадку людина чинить опір, намагається змінити ситуацію чи вийти з неї, не порушуючи закон і загальноприйняті правила поведінки, а в другому – не вживає жодних заходів для виходу з ситуації, інтегрується та примиряється з нею, що призводить до вчинення злочину.

Таким чином, можна дійти висновку, що конфліктогенність маргінального стану чинить дестабілізаційний вплив на соціальну структуру. Основою маргінальних явищ є процеси дезорганізації, руйнування, розриву соціальних зв'язків, які супроводжують будь-які структурні перетворення. Серед об'єктивних чинників, що спричиняють маргіналізацію суспільства, можна назвати такі: трансформаційні процеси в суспільстві, суспільна криза, відсутність досвіду управління кризовим суспільством, проектування на конкретне суспільство апробованих в інших країнах моделей демократії без урахування національних особливостей, боротьба за владу та переділ власності, зміна системи цінностей населення, недостатня розробленість нормативно-правової бази тощо. Можливість маргіналізації людини безпосередньо залежить від її особистісних якостей. Можна стверджувати, що страхи та невротиз, зовнішній тиск, психічні розлади й антисоціальні тенденції здатні призвести до маргіналізації особи.

Маргіналізація суспільства є небезпечним процесом, що спричиняє появу широкого спектру глобальних загроз. Поширення цього явища стимулює кількісну та якісну динаміку злочинності, слугує вагомим криміногенним фактором.

Маргіналізацію суспільства слід долати передусім економічним шляхом, а саме за допомогою підвищення рівня життя народу, зниження рівня бідності, безробіття, розшарування суспільства на надбагатих, малозабезпечених і бідних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сиренко В. К вопросу о причинах бедности в Украине / В. Сиренко // Актуальные проблемы современной Украины (правовой аспект). – Киев : Прогресс, 2017. – С. 93–121.
2. Романюк А. Каждый украинец должен 47 тысяч гривен: что делать с госдолгом [Электронный ресурс] / А. Романюк. – Режим доступа:

<https://www.segodnya.ua/economics/enews/kazhdyy-grazhdanin-ukrainy-dolzhen-47-tysyach-griven-1092135.html>. – Загл. с экрана.

3. Стало известно, сколько нелегалов вторглись в Украину в 2017 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.depo.ua/rus/life/stalo-vidomskilki-nelegaliv-vderlisya-do-ukrayini-v-2017-roci-20171023662714>. – Загл. с экрана.

4. Кожен четвертий українець вважає отриману ним освіту марною – опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/2268914-kojen-chetvertiy-ukrajinet-s-vvajae-otrimanu-nim-osvitu-marnoyu-opituvannya.html>. – Назва з екрана.

5. Кемалова Л. И. Личность маргинала и возможности ее социализации в условиях транзитивного общества [Электронный ресурс] / Л. И. Кемалова, Ю. Д. Парунова. – Симферополь – Керчь : Таврия, 2010. – 228 с. – Режим доступа: <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/about/text/Marginal.pdf>. – Загл. с экрана.

6. Зиммель Г. Эссе о чужаке / Г. Зиммель ; пер. А. Ф. Филиппова // Социологическая теория: история, современность, перспективы. Альманах журнала «Социологическое обозрение». – СПб. : Владимир Даль, 2008. – С. 7–13.

7. Park R. E. Human migration and the marginal man / R. E. Park // *The American Journal of Sociology*. – 1928. – Vol. 33. – No. 6. (May). – P. 881–893.

8. Онзимба Ленюно Ж. Б. Проблема маргинальной личности в американской социологии / Ж. Б. Онзимба Ленюно // Вестник РУДН. – 2003. – № 1 (4). – С. 160–165. – (Серия «Социологическая»).

9. Арутюнян К. С. Трансформация общественного сознания в условиях социального кризиса [Электронный ресурс] : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / К. С. Арутюнян. – Саранск, 2013. – 163 с. – Режим доступа: <http://www.dissertcat.com/content/transformatsiya-obshchestvennogo-soznaniya-v-usloviyakh-sotsialnogo-krizisa>. – Загл. с экрана.

10. Шакун В. І. Урбанізація і злочинність : монографія / В. І. Шакун. – Київ : [б. в.], 1996. – 256 с.

11. Степаненко Р. Ф. Предупреждение преступлений, совершаемых лицами, ведущими маргинальный образ жизни [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. Ф. Степаненко. – Казань, 2005. – Режим доступа: <http://lawtheses.com/preduprezhdenie-prestupleniy-sovershaemyh-litsami-veduschimi-marginalny-obraz-zhizni>. – Загл. с экрана.

12. Макаренко О. Н. К вопросу о психологии маргинальной личности [Электронный ресурс] / О. Н. Макаренко // Вестник Волгоградского гос. ун-та. – 2009. – № 1 (9). – С. 173–176. – (Серия 7 «Философия. Социология и социальные технологии»). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-opsihologii-marginalnoy-lichnosti>. – Загл. с экрана.

REFERENCES

1. Sirenko, V. (2017). K voprosu o prichinah bednosti v Ukraine [On the causes of poverty in Ukraine]. *Aktualnye problemy sovremennoi Ukrainy (pravovoi aspekt), Actual problems of modern Ukraine (legal aspect)*. Kioev: Progress [in Russian].

2. Romaniuk, A. *Kazhdyi ukrainec doljen 47 tysyach griven: chto delat s gosdolgom [Every Ukrainian should 47 thousand hryvnia: what to do with the national debt]*. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/economics/enews/kazhdyy-grazhdanin-ukrainy-dolzhen-47-tysyach-griven-1092135.html> [in Russian].

3. Stalo izvestno, skolko nelegalov vtorglis v Ukrainu v 2017 godu [It became known how many illegal immigrants invaded Ukraine in 2017]. (n.d.). *www.depo.ua*. Retrieved from <https://www.depo.ua/rus/life/stalo-vidomo-skillki-nelegaliv-vderliysya-doukrayini-v-2017-roci-20171023662714> [in Russian].

4. Kozhen chetvertyi ukrainets vvazhaie otrymanu nym osvitu marnoiu - opytuvannya [Every fourth Ukrainian considers the education he received to be useless - a poll]. (n.d.). *www.unian.ua*. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/2268914-kojen-chetvertyi-ukrajinetz-vvajaie-otrimanu-nim-osvitu-marnoyu-opituvannya.html> [in Ukrainian].

5. Kemalova, L.L., & Parunova, Yu.D. (2010). *Lichnost marginala i vozmozhnosti ee socializacii v usloviiah tranzitivnogo obscestva* [Personality of the marginal and the possibility of its socialization in a transitive society]. Simferopol. Kerch: Tavriia. Personality of the marginal and the possibility of its socialization in a transitive society. Retrieved from <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/about/text/Marginal.pdf> [in Russian].

6. Zimel, G. Ekskurs o chujake [Excursus about the stranger]. (A.F. Filippova, Trans). *Sociologicheskaja teoriia: istoriia, sovremennost, perspektivy. Almanah jurnala Sociologicheskoe obozrenie, Sociological theory: history, modernity, prospects. Almanac of the magazine Sociological Review*. SPb.: Vladimir Dal [in Russian].

7. Park, R.E. (1928). Human migration and the marginal man. *The American Journal of Sociology*.

8. Onzimba Leniungo, J.B. (2003). Problema marginalnoi lichnosti v amerikanskoj sociologii [The problem of the marginal personality in American sociology]. *Vestnik RUDN, Bulletin of PFUR, 1(4)*, 160-165 [in Russian].

9. Arutiunian, K.S. (2013). Transformaciia obschestvennogo soznaniia v usloviiah socialnogo krizisa [Transformation of public consciousness in the conditions of social crisis]. *Candidate's thesis*. Saransk. Retrieved from <http://www.dissercat.com/content/transformatsiya-obshchestvennogo-soznaniya-v-usloviyakh-sotsialnogo-krizisa> [in Russian].

10. Shakun, V.I. (1996). *Urbanizatsiia i zlochynist* [Urbanization and crime]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Stepanenko, R.F. (2005). Preduprezhdenie prestuplenii, sovershaemykh licami, veduchimi marginalnyi obraz jizni [Prevention of crimes committed by persons leading a marginal way of life]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kazan. Retrieved from <http://lawtheses.com/preduprezhdenie-prestupleniy-sovershaemykh-litsami-veduschimi-marginalnyy-obraz-zhizni> [in Russian].

12. Makarenko, O.N. (2009). K voprosu o psikhologii marginalnoi lichnosti [To the question of the psychology of the marginal personality]. *Vestnik Volgogradskogo gos. un-ta, Bulletin of Volgograd state university, 1(9)*, 173-176. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-psikhologii-marginalnoy-lichnosti> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 20.09.2017

Tymoshenko V. – *Doctor of Law, Professor, Academician of the Higher Education Academy of Sciences of Ukraine, Main Research Associate of the Department of Organization of Research Work of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Marginalization of Society as Criminogenic Factor

The relevance of a problem of marginalization for the current state of crisis in Ukraine is considered in the article. Such social phenomena as violation of the principle of equality, sharp social delimitation, unemployment, inflation, corruption, poverty are the determining factors nowadays; they contribute to the marginalization of society. The special type of the personality with a crisis or catastrophic consciousness has already formed.

The origin of the term «marginal man» is studied. The essence of marginalization and its causes, among which the main place is taken by transformational processes in society, which are always accompanied by an increase of negative phenomena in the spheres of economy, politics and spiritual life is characterized. In particular, marginalization of society promotes the imposition of Western values, which are not always acceptable to the mentality of Ukrainians. It leads to the alienation of citizens, their apathy and cynicism, mistrust of power. Such factors as the poorly thought-out national and migration policy of the state, the expansion of cultural ties between peoples, the availability of information through the Internet can contribute to the formation of the phenomenon of marginal person.

An important place among the factors of marginalization is taken by globalization, which entails a rapid mix of diverse cultures. People find themselves on the verge of different social forces, different ideologies and religions, which they are difficult to join. As a result, they become outcasts of society. The nature of the modern city can be the source of the marginality.

Migrants, unattended minors, persons engaged in vagrancy or begging, persons without a definite place of residence, persons who do not have a permanent place of employment, prisoners, persons who were convicted, sentenced, released from prison and did not try to make some lifestyle changes, persons involved in prostitution, chronic alcoholics, drug addicts; toxicants and others belong to the category of people who have the marginal lifestyle.

The specific type of personality of the marginal person is characterized. The main psychological aspect that defines the people who have the marginal lifestyle is a factor of exclusion, by virtue of which they oppose themselves to others, violate the norms of law and morals.

A characteristic feature of the marginal personality is legal nihilism. A typical form of manifestation of the legal nihilism of marginalized groups can be called a deliberate violation of current legal acts, massive non-compliance with legal requirements. The lack of norms generates a total criminalization of social relations. It is grounded that the marginal situation can be a serious crime-causing factor. Marginal persons are often the victims of various crimes or criminals. The marginal lifestyle usually precedes the commission of crimes, and the deepening and spreading of marginalization processes negatively affects the quantitative and qualitative state of crime.

It is argued that the marginalization of society should be tackled economically by raising the standard of living of the people, reducing poverty, unemployment, stratification of society into super-rich, low-income groups and poor people.

Keywords: marginal person, marginalization, crisis, society, personality, migration, crime.

УДК 343.102:343.37:004

Сітайло О. М. – аспірант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ ДЛЯ РОЗШУКУ ОСІБ, ЯКІ УХИЛЯЮТЬСЯ ВІД СЛІДСТВА ТА СУДУ, ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Розкрито питання щодо особливостей збору інформації у відкритих джерелах у контексті діяльності уповноважених оперативних підрозділів Національної поліції під час розшуку осіб, які ухиляються від слідства та суду, за злочини у сфері економіки. Надано пропозиції стосовно вдосконалення цього процесу. Аргументовано, що найбільш ефективним є використання пошукових систем Google, Yandex, соціальних мереж, месенджерів тощо. Обґрунтовано, що застосування сучасних технологій здатне мінімізувати витрати часу на виконання поставлених завдань і підвищити якість інформаційно-пошукової діяльності оперативно-розшукових підрозділів.

Ключові слова: інформація, база даних, облік, система, оперативний підрозділ, економічна злочинність, розшук.

Важливу роль у діяльності уповноважених оперативних підрозділів Національної поліції України відіграє аналітична діяльність, метою якої є вивчення закономірностей суспільних процесів і явищ, що впливають на роботу вказаних підрозділів, а також використання отриманих відомостей для забезпечення ефективності цієї діяльності.

Аналітична робота – це безперервний дослідний процес, що охоплює комплекс організаційних заходів і методичних прийомів, спрямованих на: вивчення стану економічної злочинності та чинників, що її зумовлюють; прогнозування криміногенної ситуації в соціально-економічній сфері держави та окремих її регіонах; ефективність використання сил, засобів та оперативно-пошукових обліків у протидії злочинності.

Уповноважені оперативні співробітники виконують покладені на них функції відповідно до Закону України «Про Національну

поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Так, ст. 25 цього документа передбачає, що співробітники поліції мають право формувати бази (банки) даних, які належать до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, а також користуватися ними і базами інших органів державної влади [1]. Разом із тим, поліція може створювати власні бази даних, необхідні для забезпечення щоденної діяльності. У своїй діяльності оперативні співробітники мають керуватися Конституцією України і Законом України «Про захист персональних даних», оскільки інформація, з якою вони працюють, містить персональні дані [2].

Аналітики та уповноважені оперативні підрозділи мають володіти навичками, необхідними для аналізу значних обсягів інформації з різних джерел. Таким чином, метою аналітичної роботи постає забезпечення інформаційної підтримки діяльності правоохоронного органу.

Інформація, яку правоохоронці збирають з певною метою, має відповідати таким критеріям, як актуальність, важливість, достовірність, корисність, своєчасність, повнота.

Збір даних – це цілеспрямований збір інформації з доступних джерел, зокрема правоохоронних й інших відомств, установ, ЗМІ та Інтернету [3, с. 65].

Не менш важливою є інформація про характер, захоплення, інтереси, знання мов, комп'ютерної техніки, інші особисті особливості, нахили тощо.

Отже, виникає потреба у впровадженні в діяльність уповноважених оперативних підрозділів нових підходів щодо отримання інформації, необхідної для розшуку осіб, які ухиляються від слідства та суду за економічні злочини.

У своїх працях позицію щодо протидії злочинам у сфері економіки з використанням інформаційно-аналітичного забезпечення висловили чимало науковців, серед яких К. В. Антонов, В. А. Буржинський, О. М. Брановська, О. М. Бандурка, В. В. Бірюков, В. І. Василичук, М. Г. Вербенський, В. П. Захаров, О. Є. Користін, І. М. Купранець, Д. Й. Никифорчук, В. А. Некрасов, А. В. Мовчан, Ю. Ю. Орлов, І. Р. Шинкаренко та ін. Аспекти інформаційного забезпечення розслідування злочинів вивчали Є. Д. Лук'янчиков, Ю. В. Черноус, С. С. Чернявський та ін.

Однак на сьогодні проблему збору оперативно-значимої інформації з відкритих джерел під час розшуку осіб, які ухиляються

від слідства та суду за злочини у сфері економіки, висвітлено недостатньо, що потребує подальшого поглибленого аналізу.

Метою пропонованої увазі статті є розкриття вищезокреслених проблем щодо особливостей збору інформації уповноваженими оперативними підрозділами та надання пропозицій стосовно вдосконалення цієї діяльності.

Інформацію з відкритих джерел, зокрема зі ЗМІ (газети, журнали, радіо та телебачення) й Інтернету, оперативні підрозділи правоохоронних органів використовують як доповнення до розвідувальної інформації, що надходить через інші канали.

Відповідно до здійсненого аналізу, для розшуку осіб, які ухиляються від слідства та суду за злочини у сфері економіки, уповноважені оперативні підрозділи можуть використовувати такі бази даних: пошукові системи Google та Yandex, соціальні мережі, месенджери та інформаційно-пошукові системи.

У процесі використання пошукових систем Google (<http://google.com>) та Yandex (<https://www.yandex.com>) потрібно пам'ятати, що результати пошуку вони видають за різним принципом. Так, Yandex видає сторінки та сайти, а Google – загальну кількість посилань. Останній сервіс загалом містить більше інформації, однак перший краще обробляє запити російською та українською мовами. Також правоохоронцям доцільно використовувати інші пошукові системи (наприклад, Rambler, Yahoo, Avaport), хоча вони не настільки інформативні.

За допомогою пошуку в системі Yandex можна отримати інформацію про особу з різних соціальних мереж. Для цього над пошуковим рядком треба відкрити вкладку «Ще» та обрати «Пошук людей».

Пошукова база Google пропонує спеціальний пошуковий браузер Google Social Search, який паралельно надає інформацію з Facebook, Twitter, Google+, Instagram та LinkedIn.

Соціальні мережі – це інтерактивні багатокористувацькі сайти, контент яких наповнюють їх відвідувачі, вказуючи будь-яку інформацію про окрему людину, за якою акаунт (сторінку) користувача зможуть знайти інші учасники мереж [4]. Отже, соціальні мережі – це джерело інформації, тому її пошук у цих мережах є важливим етапом збору необхідних відомостей. Так, можна застосувати особливості відновлення доступу до облікових записів на окремих веб-сайтах для отримання додаткової інформації. Наприклад, якщо відомо номер телефону

користувача соціальної мережі («ВКонтакте», Facebook), то потрібно ввести до відповідного поля форми відновлення доступу до облікового запису наявний телефонний номер й отримати інформацію щодо електронної пошти особи та зображення з головної сторінки облікового запису.

Окрім цього, можна використати можливості соціальних мереж (наприклад, Facebook, Instagram) під час пошуку людей, скориставшись додатком, який потрібно встановити на мобільному пристрої. Так, за допомогою додатка, встановленого в процесі пошуку друзів, система пропонує сторінки людей, які зареєстровані в соціальній мережі та наявні в телефонній книжці зазначеного телефону.

Також можна застосовувати Facebook з метою ідентифікації користувачів через номери мобільних телефонів. Для цього просто потрібно ввести номер у пошукове поле.

Моніторинг у режимі реального часу оновлень у соціальних медіа дає змогу правоохоронним органам отримати потрібну інформацію про вчинені або заплановані злочини. Володіння цією інформацією надає можливість встановити злочинців і припинити їх протиправну діяльність [5, с. 128].

З метою пришвидшення пошуку інформації в системі Інтернет можна скористатись такими правилами.

1. *Виключення з пошуку.* Щоб виключити з пошукової видачі будь-яке слово, фразу, символ, достатньо перед ним поставити знак «-» (мінус), і система не буде його пропонувати серед результатів пошуку.

2. *Пошук за синонімами.* Для пошуку слів, подібних до обраного, потрібно використовувати символ «~».

3. *Невизначений пошук.* Оператор «*» буде корисним, якщо користувач остаточно не визначився з конкретним ключовим словом для пошуку.

4. *Пошук на вибір із варіантів.* Застосування оператора «|» надає можливість здійснити в Google пошук за декількома сполученнями виразів, замінюючи декілька слів у різних місцях.

5. *Точний збіг,* для пошуку якого достатньо взяти ключові слова в лапки.

За допомогою месенджерів (Viber, Telegram, WhatsApp, Hangouts) також можна дізнатись інформацію про особу, однак потрібно знати номер телефону, оскільки саме він зберігається на серверах цих месенджерів після реєстрації. Для здійснення

такого пошуку потрібно відкрити месенджер і додати відомий номер телефону. Потім необхідно зачекати оновлення інформації, після чого в переліку контактів можна виявити розшукувану особу. Переважно такий вид пошуку дає змогу отримати також фото абонента.

Під час пошуку інформації про особу доцільно використовувати онлайн-портали. Так, сервіс «Вся Україна – жителі» (<http://nomerorg.com/allukraina>) містить інформацію про дату народження та місце проживання, номери телефонів осіб.

Відкритий реєстр національних публічних діячів України (<https://per.org.ua>) також можна використати для отримання інформації про фізичну і про юридичну особу.

Сайт пошуку роботи (<https://www.work.ua>) цікавий для правоохоронців тим, що в резюме, яке на сервісі розміщує особа, часто подано інформацію про дату народження, контактні номери телефону, місця роботи і навчання, місце проживання особи.

Якщо відомо номер телефону, то може бути корисним онлайн-сервіс «Truecaller: Пошук телефонних номерів» (<https://www.truecaller.com>). Завдяки йому можна дізнатись, кому саме належить цей номер. Для цього необхідно встановити додаток на телефон, що може забезпечити ідентифікацію незнайомих до цього часу номерів телефонів.

Якщо необхідно отримати дані про фізичну або юридичну особу, то правоохоронці можуть скористатись інформаційно-пошуковою системою YouControl (<https://youcontrol.com.ua>). Вказаний сервіс дає змогу здійснювати пошук за такими параметрами:

- код ЄДРПОУ;
- ІПН фізичної особи-підприємця;
- назва юридичної особи.

Результати пошуку трансформуються в досьє, де відображено інформацію про компанії та ФОП з Єдиного державного реєстру юридичних осіб на фізичних осіб-підприємців, а також відомості з податкової служби, серед яких:

- статус юридичної особи;
- код ЄДРПОУ;
- дата реєстрації;
- контактна інформація;
- уповноважені особи (засновник, керівник, директор);
- вид діяльності (із зазначеним основним видом діяльності);

- перелік засновників;
- розмір, розподіл статутного капіталу та дата закінчення його формування;
- дані про філії компанії;
- статус відомостей про юридичну особу;
- місцезнаходження реєстраційної справи;
- фонди, де особа перебуває на обліку;
- реєстраційний номер платника єдиного внеску;
- клас професійного ризику виробництва;
- інформація з реєстру платників ПДВ;
- ануляція реєстрації платників ПДВ;
- факт перебування на обліку у фіскальних органах;
- податковий борг;
- реєстр платників єдиного податку [6, с. 123–126].

Не менш важливою в цій системі є інформація про судові процеси, в яких брала участь компанія, та їх рішення. На жаль, розширена інформація доступна лише в разі платного користування сервісом, однак можна скористатись тестовим варіантом, який діє протягом доби. Надалі можна безкоштовно користуватись сервісом, проте у відомостях, що надаються, не буде інформації, яка підпадає під перелік персональних даних.

Використання модулів аналітики «Prozogo», «Антикорупційний монітор» надає правоохоронцям можливість спростити виявлення корупційних ризиків у процесі визначення переможців торгів під час проведення моніторингу державних закупівель.

Так, «Prozogo» є інструментом, завдяки якому можна контролювати систему державних закупівель та впливати на її вдосконалення. Модулі аналітики bi.prozogo.org та ipro.prozogo.org мають широкий функціонал та дають змогу здійснювати поглиблений аналіз і моніторинг публічних закупівель. Зокрема, у модулях відображено інформацію про кожен оголошений тендер, кожного замовника й учасника (їх коди ЄДРПОУ та контактна інформація), скарги, суми контрактів, будь-який документ, завантажений користувачем у систему, тощо.

Антикорупційний скоринг «Громадська антикорупційна експертиза результатів державних тендерів в Україні» – це програмний продукт, який призначено для аналізування, систематизації загальнодоступної інформації з відкритих державних реєстрів та виявлення ознак ймовірного вчинення правопорушень у процесі визначення переможця під час

здійснення державних закупівель. Результати аналізу, отримані за допомогою такої антикорупційної системи оцінювання, оприлюднюються на сайті www.ast-ua.org [7].

За допомогою антикорупційного скорингу відбувається автоматичний розрахунок корупційних ризиків відповідно до 25 формалізованих критеріїв, які дають змогу дійти висновку щодо наявності корупційної складової під час проведення державних тендерів. Однак вказаний модуль не здійснює аналіз пов'язаності осіб з тендерними закупівлями, оскільки це неможливо, згідно з положеннями законодавства про персональні дані.

Якщо порівнювати вищевказані модулі, то потрібно звернути увагу на те, що система «ProZorro» контролює процедуру проведення державних тендерних закупівель, а «Антикорупційний монітор» здійснює аналіз переможців таких тендерів.

На сьогодні існує чимало інформаційних порталів із відомостями, які можна брати до уваги, перевіряючи їх правдивість за наявними базами даних правоохоронних або інших установ («Антикор» – <http://antikor.com.ua>, «Цензор.Нет» – <http://ua.censor.net.ua/>, «Досьє» – <http://dosye.info>, «Політрада» – <http://politrada.com>, «Громекс. Бюро громадських експертиз» – <http://gromex.com.ua>, «Z – бо верховна» – <https://zrada.com.ua>, Skelet-info – <http://skeleton-info.org>, «Генштаб» – <http://genshtab.info>, «ОРД» – <https://ord-ua.com>, «Корреспондент.net» – <http://korrespondent.net>, «Гроші» – <http://1plus1.ua>, «Схеми» – <http://www.radiosvoboda.org>).

Вищенаведений перелік не є вичерпним, адже щодня створюють нові інформаційні портали, які співробітник аналітичного підрозділу може використовувати у процесі своєї діяльності. Варто пам'ятати, що інформацію, розміщену на подібних сервісах, необхідно обов'язково додатково перевіряти.

Застосування сучасних технологій здатне мінімізувати затрати часу оперативного персоналу оперативно-розшукових підрозділів на вирішення поставлених завдань та значно підвищити якість їх інформаційно-пошукової діяльності.

Таким чином, варто зазначити, що суттєвому покращенню практичних результатів щодо розшуку осіб, які ухиляються від слідства та суду за злочини у сфері економіки, сприяє правильне оцінювання ризиків і своєчасне вжиття оперативно-профілактичних заходів у межах регіонів та держави; прийняття швидких ефективних процесуальних й управлінських рішень,

напрацювання дієвої методики аналітики значних масивів інформації; оптимізація процесу збирання, зберігання, накопичення та використання інформації. У процесі збору інформації про особу, необхідно звертати увагу не лише на родичів, а й на найближче оточення. Важливим також є отримання таких відомостей, як традиції, звичаї, спосіб життя, дозвілля особи тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>. – Назва з екрана.
2. Про утворення Департаменту захисту економіки Національної поліції [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовт. 2015 р. № 830. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/newsnpd>. – Назва з екрана.
3. Василичук В. І. Аналітична робота підрозділів захисту економіки Національної поліції України як одна із основ протидії кримінальній корупції / В. І. Василичук // Корупційна злочинність у міжнародному вимірі: форми, методи та засоби протидії : зб. матеріалів міжнар. круглого столу (Київ, 9–10 листоп. 2017 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 432 с.
4. Науково-популярний блог [Електронний ресурс] : сайт. – Режим доступу: <http://www.npblog.com.ua/index.php/hi-tech/sotsialni-merezhi.html>. – Назва з екрана.
5. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади : навч. посіб. / [О. Є. Користін, В. М. Бутузов, В. В. Василевич та ін.]. – Київ : СКІФ, 2012. – 850 с.
6. Білоус Р. В. Використання програмного забезпечення IBM I2 Analyst's Notebook у кримінальному аналізі / Р. В. Білоус // Міжнародний навчальний семінар з проблем європейського досвіду функціонування ефективної системи захисту фінансових інтересів держави від шахрайства та економічних злочинів : матеріали (Київ, 12 верес. 2016 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 123–126.
7. Громадська антикорупційна експертиза результатів державних тендерів в Україні [Електронний ресурс] // Антикорупційний моніторинг : [сайт]. – Режим доступу: www.acm-ua.org. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy pro Natsionalnu politsiiu: vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine on National Police from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). portal.rada.gov.ua. Retrieved from <http://portal.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> [in Ukrainian].
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy pro utvorennia Departamentu zakhystu ekonomiky Natsionalnoi politsii: vid 13 zhovt. 2015 r. No. 830 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the establishment of the National Police Department of the National Economy from October 13, 2015, No. 830]. (n.d.). www.kmu.gov.ua. Retrieved from <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/newsnpd> [in Ukrainian].
3. Vasylynchuk, V.I. (2017). Analitychna robota pidrozdiliv zakhystu ekonomiky Natsionalnoi politsii Ukrainy yak odna iz osnov protydii kryminalnoi korupsii [Analytical

work of the units of the National Police of Ukraine's Economic Protection as one of the foundations for combating criminal corruption]. *Koruptsiina zlochyinnist u mizhnarodnomu vymiri: formy, metody ta zasoby protydyi, Corruption criminality in the international dimension: forms, methods and means of counteraction*: Proceedings of the International Round Table. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

4. Sait naukovo-populiarnoho blohu [Site of the popular science blog]. (n.d.). www.npblog.com.ua. Retrieved from <http://www.npblog.com.ua/index.php/hi-tech/sotsialni-merezhi.html> [in Ukrainian].

5. Korystin, O.Ye., Butuzov, V.M., & Vasylevych, V.V. (et al.). (2012). *Protydyia kiberzlochyinnosti v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini zasady [Countering cybercrime in Ukraine: legal and organizational principles]*. Kyiv: SKIF [in Ukrainian].

6. Bilous, R.V. (2016). Vykorystannia prohramnoho zabezpechennia IBM I2 ANALYSTS NOTEBOOK u kryminalnomu analizi [Use of the IBM I2 ANALYST'S NOTEBOOK software in criminal analysis]. *Mizhnarodnyi navchalnyi seminar z problem yevropeiskoho dosvidu funktsionuvannia efektyvnoi systemy zakhystu finansovykh interesiv derzhavy vid shakhrastva ta ekonomichnykh zlochyyniv, International Workshop on European Experience in Effective System of Protection of the Financial Interests of the State against Fraud and Economic Crimes*: Proceedings. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

7. Sait Antykoruptsiinoho monitorynhu Hromadska antykoruptsiina ekspertyza rezultativ derzhavnykh tenderiv v Ukraini [Site Anti-corruption monitoring website Public Anticorruption Examination of Results of Government Procurement in Ukraine]. www.acm-ua.org. Retrieved from www.acm-ua.org [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 26.09.2017

Sitalo O. – *Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Internet Network Resources in Finding People Eluding Investigation and Prosecution for Economic Crimes

In this article author revealed the question about features of collecting information from open sources in activity of operational units of National Police of Ukraine against the crimes in economic sphere and also gave an ideas about improvement of this features.

The most effective is using search systems are Google (<http://google.com>) and Yandex (<https://www.yandex.com>) that gives a results of search id different way. Yandex give pages and sites withal Google – general amount of links. Explained advisability of using another search systems like Rambler, Yahoo, Avaport but of course they are not so informative as Google and Yandex. Much effective is using Yandex because of it is possible to simultaneously find a pages of of person in a social networks.

Using of this search system contributes to improving of practical results in tasks about detection and documenting crimes that, which will be expressed in increasing the ratio of the number of detected and documented crimes to committed crimes; reducing the level of economic crimes; correcting risk assessment and timely implementation of operational and preventive measures within the regions and the state; the adoption of fast, effective, procedural and managerial decisions, the development of effective methodology for analyzing large amounts of information; optimization of the process of collection, storage, accumulation and use of information.

Using modern technologies can minimize wasting of time by officers of operational units in case of implementation of tasks and highly increase quality of their informational-searching activity.

Keywords: information, databases, accounting, system, operational units, economic crimes, searching.

UDC 343.148:343.983.2

Haldetska I. – Ph.D in Law, Associate Professor,
Head of the Department of Foreign Languages of
the National Academy of Internal Affairs, Kyiv,
Ukraine

The Importance of Molecular Genetic Examination in Crime Investigation

The essence and the contents of molecular genetic examination are revealed, its definition is provided, the importance of this examination is stressed, and the examples of molecular genetic examination in foreign countries and in Ukraine are presented.

Keywords: molecular genetic examination, method of identification, DNA analysis, the objects of biological origin.

In solving of particularly serious types of crimes in the world practice, an important role has always been devoted to working with the traces of biological origin. Over the past decade, the expertise of these traces has been further developed, primarily due to the application of genetic and molecular biological methods of research that can identify traces of a particular person, as well as to establish the heredity of certain genetic features of a person. The identification method based on DNA analysis – a method of DNA analysis has received significant development in forensic medical research.

The uniqueness of this method is the ability to investigate even small amounts of biological material, which is especially important in cases where ultra traces (single hair, blood splatter or semen) remain at the crime scene.

The material basis of the individuality of any biological object is its genetic material. It is present in virtually any cell in the body. All properties (attributes) of the organism are genetically determined.

Theoretically, the molecular genetic identification method is the most universal, since it can, in principle; identify any objects of biological origin if they retain DNA molecules.

Using highly effective technical means, you can get a result with the probability of less than a few billion cases. That is to find a single person from all who live on the Earth. Versatility and high individualization of results make this method the most promising

among all other methods of human identification in the cases of direct study of the objects of biological origin.

The ability to study the DNA molecule is based on the individuality of the structure of some of its sites. The structures of these sites are not only individual in each person, but also repeated in all organs and tissues of one person, which allows identifying all kinds of biological objects: blood, semen, muscle tissue, bones and hair.

Due to the achievements of genetics, immunology, biochemistry, this section of forensic medicine is developing successfully. In this regard, the modern level of forensic examination of the material evidence of biological origin is constantly changing. In view of this, a number of traditional sections of the examination of the material evidence need new, modern coverage, interpretation and popularization.

In recent years, the method which allows studying very small amounts of destroyed DNA molecules has been developed and actively implemented in expert practice. With the introduction of the practice of such a modification of molecular genetic examination, one of the most significant obstacles to the practical forensic medicine use of the method, which was the limited material necessary for conducting a successful study, in terms of volume and quality, were eliminated.

Undoubtedly, the use of molecular genetic examination can solve many problems arising in solution and investigation of crimes.

However, one of the tasks in solution and investigation of crimes in the absence of an offender (in case of serial rape) is the possibility to return to the «old» biological traces, that is, recovered long before the suspect was identified, and identify the offender for them. Therefore, it is very important that the data obtained in the genetic study, was stored in the database for their possible further comparison.

In 1985–1987 the English scientist A. Jeffries and his co-authors managed to identify mini-satellite DNA, which is located at once in several chromosomal loci. The overall structure of the mini-satellite DNA was individual for each person; therefore, it was proposed to use the identified sites for the identification of a person in forensic medicine [1, p. 6].

Molecular genetic examination is an individual identification (a unique genetic passport), the establishment of blood relationship at the level of the study of the structure of deoxyribonucleic acid (DNA). This type of examination allows not only categorically exclude paternity, but also the positive establishment of both parents and

blood relationship in general (identification of a person), as well as the diagnosis of hereditary diseases in the fetus in the early stages of pregnancy [2, p. 198].

One of the other important incidents resolved by DNA analysis is the identification of disaster victims. Natural disasters, big explosions, fire, transport accidents, terror events, mass graves from genocides are defined as disaster in international literature. In events like these, the place and time of which cannot be foreseen, many people die at the same time and their bodies generally change beyond recognition. Identification of the dead as soon as possible and in an accurate manner is vital from the human, religious, social and legal points of view. This is why identification is carried out by special teams comprising scientists from different disciplines and security forces. They try to identify the dead from their fingerprints, teeth records kept by dentists, personal jewellery and effects, surgical scars and birth marks on the body. If these do not yield any results, or if they are not conclusive, DNA analysis is conducted for definite results [3, p. 106–108].

Molecular genetic analysis makes it possible:

- to establish the fact of a blood relationship between individuals;

- to make concrete conclusions regarding the affiliation of the traces of the individual of a particular sex;

- to investigate traces that contain a small amount of the biological material, traces of blood that have undergone a rotten change and are inaccessible to other types of research;

- to differentiate mixed traces;

- to identify unidentified persons (including parts of the corpse) in the presence of supposed relatives;

- to establish the circumstances of the accident with a large number of victims;

- in the absence of persons suspected of committing serious crimes, to receive and store genetic maps of the traces on the material evidence with subsequent identification in the database [4, p. 35].

To date, in many Western countries, the accumulated experience of molecular genetic identification of living persons and corpses is being used more and more frequently.

Thus, in New Jersey, the Department of DNA analysis has an average of 2500 examinations per year, of which 120 – with the study of mitochondrial DNA. Nearly 30 000 DNA-profiles of samples

of convicts for different categories of crimes are handled annually and sent to the FBI's CODIS program. For the needs of the department, there are 12 genetic analyzers and 3 automated biorobots that significantly shorten the time and minimize manipulations that are carried out by the expert manually [5, p. 23].

In the FBI Central Virginia Laboratory, the first examinations with the use of mtDNA were performed in 1992. In 1995, the validation phase of the relevant procedures was followed, and in 1996, such a first criminal case was judged. To date, examinations of about 1000 criminal cases are conducted annually in the mtDNA Research Department. Expertise is carried out in two directions: 1 – investigation of the biomaterials for criminal cases; 2 – replenishment of the national database of DNA samples of relatives of missing persons and unidentified corpses.

In Scotland, with a population of 5 million, an array of DNA databases is 170 000 DNA profiles of individuals and 70 000 traces recovered from the places of unsolved crimes. Every week, one employee enters 180–200 DNA profiles in the database.

The database also records the corpses' DNA profiles, who are not identified, as well as the police officers, who are directly involved with the identification and the recovery of material evidence (with the aim of their further exclusion in the case of improper handling of recovered objects or accidental contact with biological isolation of police officers with real evidence).

DNA profiles of unidentified persons for further verification are sent to the national database, where the duration of the inspection is 2–3 days.

Every month, 250–300 matches of DNA profiles are obtained from the database, about 10 % of which contribute to the disclosure of crimes [6, p. 23].

In France, the bank of DNA profiles is formed from DNA profiles of persons who committed crimes (convicted), which consists of 30 000 DNA profiles.

The legal basis for the functioning of the bank is the relevant law passed in 1998. By law, March 18, 2003, amendments were made to expand the scope of the use of DNA, the selection of DNA profiles for persons suspected of committing crimes is provided for, as well as the creation of a database of DNA isolated from the objects of biological origin recovered at the crime scene.

The extraction of DNA profiles is carried out by five scientific and technical police laboratories, a gendarmerie laboratory, a number of private laboratories (the main laboratories: the Laboratory of the Center for Scientific and Technical Police in Lyon and the laboratory of the gendarmerie), which send DNA codes of isolated DNA profiles to the National Bank (specimens DNA are stored in gendarmerie units in special storage facilities).

For the extraction of DNA profiles, saliva is selected separately from the left and right cheeks and is applied by wetting method to special paper attached to a unique card (it has its own number), which is imprinted with the index finger of the left and right hands respectively, as well as specify place, date. Selection of saliva is carried out at the crime scene or at the police station by a specialist or police officer.

At the request of a police officer investigating a crime, an expert judgment is appointed by the court, which instructs it to conduct with a laboratory of the corresponding profile at its discretion. According to the results of the examination, the information about the selected profile is sent to the bank of DNA, and the result of the examination is sent to the police officer.

DNA-based tests can also be conducted at the local level (in specialized laboratories), but only the results of the National DNA Data Bank's check are officially recognized.

The conclusion of the DNA examination is based on the results of laboratory studies and inspections of the data bank (in essence, the expert evaluates the result of the DNA data bank audit).

The verification of received DNA profiles in the data bank lasts from 24 to 72 hours. The results of the audit are reported only in writing (it is permissible to transmit the relevant information by fax). The comparison of each DNA profile is carried out in all array of data bank [7, p. 162–163].

According to British forensic experts, with the help of the DNA database created by them, which currently contains information about approximately 500 000 genotypes, every fourth criminal offense is now disclosed, according to which the genetic material is recovered from the crime scene. As a result of using the DNA database (in fact, genetic criminal record) in Great Britain it has allowed to significantly increase the percentage of solving, as well as reveal cases that were considered long unpromising [8, p. 38].

Turkey makes use of every technological development in the resolution of criminal cases. A result of this approach is the incorporation of molecular genetic examinations in the Criminal Procedure Code adopted in 2005. The new law emphasizes methods to fight crime which include collection of evidence of scientific value in compliance with international law and human rights. Forensic DNA analysis in Turkey is carried out by the Forensic Laboratory of the General Directorate of Security affiliated to the Ministry of Interior, the Forensic Laboratory of the General Command of the Gendarmerie, the Forensic Medicine Institution affiliated to the Ministry of Justice and in some universities run by a sovereign body called the Higher Board of Education. The quality of work of DNA experts working in these organizations depends on the retrieval of the proper samples in sufficient quantity and their transportation to the laboratory under the appropriate conditions. Thus, security forces and the physician taking the biological sample need to have sufficient information and experience as do DNA experts [9].

The 124th Central Laboratory of Medical Forensic Identification (CLMFI) of the Ministry of Defense of Russia provided an opportunity to establish the identity of corpses that remained unidentified for a long time. The Federal Target Program of Russia for strengthening the Combating Crime for 1994–1995, approved by the Decree of the President of the Russian Federation dated May 24, 1994, No. 1016, and then for 1996–1997, was supposed to create a «genetic-dactyloscopic record» in Russia. At that time, 15 expert laboratories of DNA analysis were created in the Expert-Forensic Units of the Internal Affairs bodies of the Russian Federation (Altai, Krasnodar and Khabarovsk districts, Samara, Tomsk, Belhorod, Novhorod and other regions) [8, p. 38].

In Ukraine, since 1994, the expertise is carried out using the method of DNA analysis. The only data bank is in the department of biomedical expertise of the State Scientific Research Forensic Center (SSRFC), which has about 300 samples, recovered from the scene of undetected crimes [10, p. 93–96].

Thus, with the help of biomedical examinations on the establishment of DNA profiles of the objects of biological origin, conducted by the SSRFC of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the regional Bureau of Forensic Medical Examinations (BFME), a significant number of serious crimes were solved: for example,

rape of a minor in the city of Cherkasy, the murder of rape in Simferopol and other serious crimes committed in Chernivtsi, Zhytomyr, Donetsk, Zaporizhia, Rivne and other oblasts.

A typical example is the solving of a serious crime committed in the city of Vinnytsia. On the morning of January 9, 2001 on the territory of kindergarten was found corpse of N., with signs of rape and strangulation.

The investigator of prosecutor's office, who was charged with investigating this case, had already been in the process of introducing a criminal case on fact of an assault of an unknown person on the citizen V., and rape in the same district of the city.

The evidence collected on the case allowed the investigators to set out leads of the fact that both crimes were committed by the same person.

On the basis of the findings of forensic medical examination was established that the person who committed the crimes had a blood group O.

Upon receipt of the relevant data, 618 male subjects with a specified blood group were identified. A thorough analysis of this category of citizens, taking into account the information on the identity of the alleged offender allowed narrowing the range of the specified persons to 18 people. In relation to these individuals, it was decided to select them for biological examination of blood samples, saliva and hair.

Prepared biological objects, together with the investigator's order were sent to the SSRFC of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for biomedical examination in order to establish the DNA profiles of the traces and their subsequent identification.

According to the findings of forensic medical examination, the presence of sperm traces revealed on the clothing of the victims N. and V., belonged to the suspected S., when the probability of accidental coincidence of genetic features is at least 1 per 10 billion people.

Taking into account the findings of forensic medical examination and other evidence in the case, the citizen S., born in 1967, was previously sentenced three times, including for rape, was arrested. During interrogation, he confessed to committing these crimes.

The findings of the biomedical examination on the establishment of DNA profiles in this case played a decisive role in exposing the particularly dangerous offender.

When solving and investigating crimes against life and health of individuals, molecular genetic examination undoubtedly affects the results of the work of law enforcement agencies. Some results of genetic research allow obtaining rather individual diagnostic characteristics of the person who committed the crime and to conduct an individual identification of a crime, etc.

Today, the offender is in keeping up with the times, uses all the advances in scientific progress, and it is often impossible to prove his guilt without genetic fingerprinting. The man at the crime scene leaves the traces and today attention is paid to leave as few traces as possible. But there are traces that persons can not but leave ranging from their secrets to smelly traces. Therefore, this concept is very in demand.

REFERENCES

1. Chernenko, M.D. (2007). *Teoriia i praktika identifikacii neopoznannyh trupov v zapadnoevropejskikh gosudarstvax [Theory and practice of identifying unidentified corpses in Western European organizations]*. Moscow: MVS Rosii [in Russian].
2. Honcharenok, V.H. (Eds.). (2004). *Ekspertyzy u sudovii praktytysi [Expertise in judicial practice]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Mustafa Güler. *Hekimler ve Tabip Odası Yöneticileri İçin Mevzuat, Türk Tabipler, Birliđi Merkez Konseyi Yayınları*, 3. baskı.
4. Stehnova, H., Pimenov, M., & Syrokvashva, Ye. (1992). *Metod genotiposkopii v vide lichnosti [Method of penis enlargement in Person]*. *Informacionnyi biuleten, News bulletin*, 2-3. Moscow: Nacion. Centr. Biuro Interpoli [in Russian].
5. Yelahin, O.I. (2008). *Osoblivosti provedennia kryminalistychnykh doslidzhen ekspertnymy ustanovamy Spoluchenykh Shtativ Ameryky [Features of bringing criminal-legal aspects of examination by US agencies]*. *Ekspertno-kryminalistychna zabezpechennia rozkryttia ta rozsliduvannia zlochyniv: praktyka, dosvid, problem, Forensic forensic provision of disclosure and investigation of crimes: practice, experience, problems*, 13, 22-25 [in Ukrainian].
6. Pechnikov, V.S. (2006). *Organizaciia bazy danyh DNK u Shotlandii [Organization of a database of DNA in Scotland]*. *Ekspertno-kryminalistychna zabezpechennia rozkryttia ta rozsliduvannia zlochyniv: praktyka, dosvid, problem, Forensic forensic provision of disclosure and investigation of crimes: practice, experience, problems*, 9, 22-24 [in Ukrainian].
7. Pechnikov, V.S. (2005). *Ekspertne zabezpechennia pravosudia u Frantsii [An expert approach to justice in France]*. *Kryminalistychnyi visnyk, Forensic messenger*, 1, 160-165 [in Ukrainian].
8. Amanov, A.T. (2009). *O neobhodimosti ispolzovaniia vozmojnosti genotiposkopii pri ustanovlenii lichnosti neopoznannyh trupov v Kirgizskoi Respublike [On the need to use the available opportunities for genotyping in institutions The identity of unidentified corpses in the Kyrgyz Republic]*. *Rossiiskie osviasceniia, Russian consecrations*, 4, 37-38 [in Russian].

9. In Minor Crimes Yields Major Benefits in Public Safety [In revealing minor crimes there is a significant advantage for public safety]. (n.d.). www.ncjr.org.pdf/files. Retrieved from <http://www.ncjr.org.pdf/files> 20.08.2005 [in Ukrainian].

10. Perch, V. (2003). DNK-analiz u sudovo-medychnii praktytsi [DNA analysis in forensic medical practice]. *Visnyk prokuratury, Bulletin of the Prosecutor's Office*, 4, 93-96 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2017

Галдецька І. Г. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Значення молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування злочинів

Розкрито сутність і зміст молекулярно-генетичної експертизи. Аргументовано її значущість під час розслідування злочинів. Наведено приклади проведення молекулярно-генетичної експертизи в Україні та світі.

Ключові слова: молекулярно-генетична експертиза, метод ідентифікації, аналіз ДНК, об'єкти біологічного походження.

УДК 343.912:343.541

Пяковський В. В. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

На основі наявних у спеціальній літературі та судово-слідчій практиці відомостей про портрет особи злочинця, який вчиняє насильницькі злочини проти статевої недоторканності неповнолітніх, сформульовано його ключові риси: чоловік віком від 18 до 30 років, неодружений, безробітний, має середню або незакінчену середню освіту, учинив злочин у стані алкогольного сп'яніння, раніше не судимий, є знайомим або близьким родичем потерпілої дитини.

Ключові слова: насильство, зґвалтування, особа злочинця, криміналістична характеристика, дитина, неповнолітній.

Розроблення криміналістичної характеристики особи злочинця є актуальним науковим завданням, що зумовлено нагальними потребами слідчої практики. Цей напрям діяльності стосується всього процесу розслідування кримінального правопорушення та передбачає встановлення даних, які слідчий може використати для: ефективної організації розслідування злочинів; висунення слідчих версій і планування розслідування; обрання найбільш оптимальних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій з метою встановлення об'єктивної істини [1, с. 56–57].

Особа злочинця – це особистість, яка винно вчинила суспільно небезпечне та заборонене законом діяння під погрозою кримінальної відповідальності. Її морально-психологічні якості перебувають у діалектичній єдності із соціальними властивостями. Специфічні риси, що її характеризують, передусім виявляються в поведінці, яка передуює вчиненню злочину [2, с су особи злочинця як елемента

криміналістичної характеристики злочинів присвятили свої наукові праці такі сучасні науковці: Р. С. Белкін, В. П. Бахін, В. К. Весельський, І. О. Возгрін, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, О. О. Ейсман, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, В. О. Образцов, В. І. Шиканов, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, М. П. Яблоков і багато інших.

Злочинцеві, як і будь-якій іншій людині, притаманні різні ознаки: соціальні зв'язки (політичні, трудові, побутові, сімейні тощо); морально-політичні якості (світогляд, спрямованість, переконання, інтереси); психологічні властивості й особливості (інтелект, вольові якості, емоційні особливості, темперамент); демографічні та фізичні дані (стать, вік, стан здоров'я, біографія, життєвий досвід, освіта, заслуги і провини перед суспільством тощо) [2, с. 54].

Криміналістична характеристика особи злочинця, на думку М. В. Салтєвського, покликана описувати людину як соціально-біологічну систему, властивості й ознаки якої відображені в матеріальному середовищі та можуть бути використані для розслідування злочинів. Зокрема, ідеться про фізичні, біологічні й соціальні властивості людини [3].

Натомість Ю. І. Азаров структуру особи обвинуваченого тлумачить як систему, що містить підструктури, які розкривають: ступінь суспільної небезпечності; індивідуально зумовлені ознаки; соціально зумовлені якості; біолого-психологічні риси; дані про ставлення обвинуваченого до вчиненої ним злочинної дії; його поведінку під час розслідування [4, с. 15–16].

Сутність криміналістичного аспекту вивчення особи суб'єкта злочину А. П. Гель визначає як отримання про неї криміналістично значущої інформації, що містить відомості про притаманні їй анатомічні, біологічні, психологічні та соціальні властивості, які є необхідними для ідентифікації особи, вирішення тактичних завдань і встановлення фактичної картини події злочину в процесі його розслідування [5, с. 4].

Аналіз наукових джерел і судово-слідчої практики розслідування насильницьких злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх дає змогу визначити орієнтовний портрет особи злочинця, який вчиняє злочини зазначеної категорії.

1. Розглядувані злочини завжди вчиняють особи чоловічої статі. Вивчаючи злочинця, який вдається до з'валтування

малолітніх та спираючись на результати власних досліджень, А. В. Іванов наголошує, що хоча виконавцем такого злочину й може бути лише особа чоловічої статі, проте співучасниками можуть бути жінки [6, с. 22].

2. Здебільшого (у 85,7 % випадків) цей злочин учиняє одна особа.

3. На момент учинення злочину 36,1 % злочинців були віком від 18 до 30 років, трохи менше (34,9 %) – віком від 31 до 40 років. Значно менше таких протиправних діянь (15,6 %) учинили неповнолітні (із них кожен п'ятий злочин учинено групою неповнолітніх або групою за участі неповнолітніх). Щодо цього слушною є позиція Г. Г. Бочкарьової стосовно того, що саме підліток найчастіше може вчинити злочин під безпосереднім впливом однолітків або дорослих осіб, підкоряючись тиску групи [7].

На практиці іноді трапляються випадки вчинення насильницьких злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх підлітками, які не досягли віку притягнення до кримінальної відповідальності. Так, на початку липня 2006 року в денний час неповнолітній ОСОБА_1 спільно з особою, яка не досягла віку притягнення до кримінальної відповідальності, зустрівши біля будинку АДРЕСА_2 малолітню ОСОБА_2, маючи умисел щодо її зґвалтування та задоволення статевої пристрасті неприродним способом, будучи достовірно обізнаним про те, що ОСОБА_2 є малолітньою, усупереч волі потерпілої, схопив її за праву руку та, застосувавши фізичне насильство, завів її до приміщення покинутого кіоску, розташованого біля будинку за вищевказаною адресою, де, скориставшись безпорадним станом потерпілої, яка з огляду на свій малолітній вік не могла усвідомлювати діяння, що з нею вчиняли, зґвалтував її, а потім задовольнив свою статеву пристрасть неприродним способом [8].

Більшість неповнолітніх злочинців, які вчинили досліджувані злочини, виховувались у неблагополучних сім'ях.

4. Статистика засвідчує, що 45,7 % злочинців були безробітними, близько 40 % – працевлаштованими, інші – учнями шкіл і студентами вищих професійних училищ.

5. Згідно з вивченими матеріалами, 65,3 % злочинців не були судимі, 26,5 % – раніше були судимі один раз і 8,2 % – два та більше разів. З-поміж раніше засуджених осіб 14,9 % – судимі за вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої

недоторканності особи. Таким чином, у кожному сьомому випадку йшлося про спеціальний рецидив.

6. Здебільшого злочинці мали лише загальну середню або навіть неповну загальну середню освіту (61%). Учинення насильницьких злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх особами з вищою освітою має поодинокий характер.

7. Серед засуджених 83,6% були неодружені, 12,4% – розлучені.

8. Більшість (79,7%) злочинців учинили насильницькі злочини зазначеної категорії в стані алкогольного сп'яніння. Так, 7 лютого 2008 року близько 14⁰⁰ біля кар'єра поблизу с. Богданівка Броварського району Київської області обвинувачений ОСОБА_6 у салоні автомобіля ВАЗ-21099, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер власних дій, з метою задоволення статевої пристрасті, застосовуючи фізичне насильство, яке полягало в триманні рук неповнолітньої потерпілої ОСОБА_4, скориставшись її безпорадним станом, викликаним вживанням спиртних напоїв, зґвалтував її [9].

9. Зазначено, що 39,8% злочинців раніше були знайомі з потерпілими, а 40,1% – не були знайомі. Понад 20% злочинців були для потерпілих батьками або вітчимами та вчиняли насильницькі статеві злочини щодо неповнолітніх дітей протягом тривалого часу – декількох місяців і навіть років. Криміналістичні дослідження засвідчують, що досить часто фізичне або сексуальне насилля щодо дитини здійснюють її рідні чи близькі [10, с. 26]. Так, ОСОБА_5 з липня 2010 року до січня 2011 року, достовірно знаючи про те, що донька його співмешканки ОСОБА_1 є малолітньою, учинив відносно неї низку умисних злочинів проти статевої недоторканності особи, зокрема зґвалтування та задоволення статевої пристрасті неприродним способом [11].

Нерідко насильницькі злочини проти статевої недоторканності неповнолітніх учиняють особи, які контактують із ними у межах виконання посадових обов'язків (учителі, працівники дитячих садків, будинків). Наприклад, А. Чикатило (ще до вчинення ним серії вбивств) був вихователем школи-інтернату, де неодноразово вчиняв розпусні дії з малолітніми школярками [12, с. 23]. Шкільний учитель м. Мюнхен протягом

трьох років здійснював насильницькі статеві акти з малолітньою ученицею [13]. У США неабиякого поширення набули випадки сексуальних домагань дітей з боку працівників таборів відпочинку (наприклад, релігійних, бойскаутів тощо) [14, с. 224–226]. Також було зафіксовано аналогічний випадок, коли батько – вихователь дитячого будинку сімейного типу – протягом квітня 2012 року неодноразово ґвалтував 14-річну вихованку цього дитячого будинку [15].

10. У межах судового розгляду лише 12,7 % обвинувачених цілком визнали свою вину. Близько 60 % заявили про невинність, а 21,3 % визнали вину частково (аргументуючи власну позицію добровільністю статевих зносин). В інших випадках злочинці змінювали свої первинні показання як у бік визнання вини, так і навпаки.

Ставлення ґвалтівників до власних злочинів становить особливий інтерес. Більшість осіб, засуджених за насильницькі статеві злочини щодо неповнолітніх, не визнають себе винними. У багатьох ґвалтівників навіть з'являється впевненість у тому, що вони ні в чому не винні, або їхня вина є незначною. Наприклад, 40-річний Т. стверджував, що 13-річна дівчина обманним шляхом «спокусила його та змусила зґвалтувати» [16, с. 193]. Водночас П., який учинив численні зґвалтування неповнолітніх дівчат, відкрито заявляє: «Я нормальна людина. Так, мені подобаються дуже юні жінки» [17, с. 495]. Таке ставлення до власної злочинної поведінки практично виключає ймовірність виправлення подібних осіб. Німецький криміналіст Е. Вульфен у цьому контексті стверджує: «Особи, які вчиняють зґвалтування неповнолітніх, зовсім не підлягають перевихованню» [18].

Цікавою є класифікація ґвалтівників, запропонована Ю. М. Антоняном, В. П. Голубевим і Ю. Н. Кудряковим [19, с. 136–148].

Перша група – так званий «регресивний» тип – особи, які вчиняють зґвалтування неповнолітніх віком 7–14 років. Цей тип названо саме так, тому що злочинці здійснюють умовне повернення від більш складних сексуальних відносин із дорослими жінками до більш простих – із підлітками. Більшість із них – це або чоловіки похилого віку, або чоловіки з низькою статевою здатністю. Особи, які вчиняють зґвалтування дівчаток, мають сім'ю, але статевий контакт із дружиною або будь-якою

іншою дорослою жінкою не задовольняє їх. Аналогічну думку обстоює Г. С. Васильченко, який стверджує, що подібні зґвалтування вчиняють одружені чоловіки, які не зуміли налагодити власні сексуальні та соціальні відносини [20, с. 90–91].

Друга група об'єднує осіб із вираженими характерологічними та патопсихологічними особливостями. Перший тип злочинців має назву «конформний». Особливістю цих осіб є те, що вони вчиняють зґвалтування зазвичай у групі, але ніколи не є ініціаторами. Головною психологічною характеристикою цих злочинців є нестача вольових якостей, тому вони стають слухняним знаряддям у руках лідера групи, учиняючи злочини під його впливом. До зґвалтування вони вдаються для того, щоб зберегти належність до групи, без якої ці особи не усвідомлюють власного існування.

Інший тип осіб, які належать до окресленої категорії, має назву «афективний». Ці злочинці ґвалтують дівчаток віком менше п'яти років. Вказаний тип іменують саме так тому, що основну роль у вчиненні злочинів набувають певні афективні сліди, що утворилися в психіці в процесі соціалізації. Так, Л., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, зайшов до будинку своєї сусідки, взяв із ліжка її трирічну доньку, завдав їй декілька ударів по голові, заподіявши тяжкі тілесні ушкодження, після чого зґвалтував. Причому в кімнаті перебувала її восьмирічна сестра. Аналізуючи діяння Л. і його минуле, можна було дійти висновку, що в основі злочину лежали потужні психотравмуючі обставини, отримані ще в дитинстві. У віці п'яти років Л. та його молодша сестра, перебуваючи на кухні, отримали сильні опіки. Однак мати Л., виявивши, що сталося, сильно побила Л. і навіть не стала його лікувати. Після цього Л. неодноразово втікав з дому та був направлений до дитячого будинку. Усе це позначилося на підсвідомій сфері психіки Л., залишивши афективні сліди. Причому ключовим стимулом до афективного вибуху, безперечно, стала малолітня дівчинка, оскільки емоційні та фізичні страждання, пережиті ним у ранньому дитинстві, пов'язані з її образом. У цьому злочині було реалізовано афективні сліди, що виникли в п'ятирічному віці злочинця. На це вказує також те, що Л. зґвалтував саме трирічну дівчинку, а не восьмирічну [19, с. 142].

Наступний тип об'єднує так званих знедолених ґвалтівників, тобто тих, хто не може задовольнити свої статеві потреби в

соціально прийнятний спосіб. Здебільшого йдеться про олігофренів (лише зі ступенем дебільності), а також осіб із фізичними вадами. Пояснення причин учиненого злочину олігофрени зазвичай не наводять або стверджують, що потерпіла вступила з ними в статевий зв'язок добровільно. Причому їх зовсім не бентежить неправдоподібність заяв про те, що дитина добровільно вступила в статевий зв'язок із раніше незнайомою дорослою особою.

Окрему групу становлять особи, які вдалися до злочинного інцесту. Найчастіше це пари «батько (вітчим) – дитина», рідше «старший брат – молодша сестра (брат)». Серед осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини щодо своїх дітей, можна виокремити такі групи:

1) «випадкові» злочинці, які зазвичай учиняють злочини зазначеної категорії в стані алкогольного сп'яніння або після сварки з іншими родичами «на зло» їм. Жертвами таких злочинів стають навіть зовсім маленькі діти. Наприклад, ОСОБА_1 у жовтні 2014 року, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, користуючись тим, що дружина перебувала в лікарні, тричі зґвалтував малолітню доньку дружини від першого шлюбу [21];

2) особи з явними проявами педофілії. Злочинці цієї категорії відчують підвищений потяг до дітей підліткового віку, який виникає ще в дитинстві. Подібний синдром описано в романі В. В. Набокова «Лоліта».

Таким чином, проаналізувавши наявні в спеціальній літературі та судово-слідчій практиці відомості про портрет особи злочинця, який вчиняє насильницькі злочини проти статевої недоторканності неповнолітніх, можна сформулювати його головні риси: чоловік віком від 18 до 30 років, неодружений, безробітний, має середню або незакінчену середню освіту, раніше не судимий, учинив злочин у стані алкогольного сп'яніння, є знайомим або близьким родичем потерпілої дитини та має такі морально-психологічні якості, як грубість (часто переходить у жорстокість), цинізм і неповага в ставленні до оточуючих, примітивізм у поглядах стосовно взаємин (що спонукає їх до фізіологічного акту), зловживання спиртними напоями, наявність патологій у психіці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козицька О. Г. Розслідування викрадень мобільних телефонів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Козицька Олена Геннадіївна. – Київ, 2015. – 258 с.
2. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Семенов В'ячеслав Володимирович. – Харків, 2004. – 183 с.
3. Салтевський М. В. Криміналістика : навч.-довідк. посіб. / М. В. Салтевський, В. Г. Лукашевич, В. М. Глібоко. – Київ : ВІПОЛ, 1994. – 180 с.
4. Азаров Ю. И. Деятельность следователя органов внутренних дел по доказыванию обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого / Ю. И. Азаров. – Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1991. – 80 с.
5. Гель А. П. Криміналістичний аспект дослідження особи засудженого до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гель Андрій Павлович. – Київ, 2002. – 244 с.
6. Иванов А. В. Расследование изнасилований малолетних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Иванов Антон Викторович. – Казань, 2004. – 262 с.
7. Бочкарева Г. Г. Зависимость преступного поведения несовершеннолетних правонарушителей от их податливости групповому влиянию / Г. Г. Бочкарева // Вопросы судебной психологии. – 1971. – С. 58–59.
8. Вирок Єваторійського міського суду АР Крим від 10 груд. 2012 р. за справою № 106/5894/2012 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28334662>. – Назва з екрана.
9. Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області від 25 груд. 2014 р. за справою № 361/4987/13-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42064203>. – Назва з екрана.
10. Котова Н. К. Виктимологические проблемы тяжких агрессивнo-насилованных преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. К. Котова. – Алматы, 1999. – 30 с.
11. Вирок Овруцького районного суду Житомирської області від 13 черв. 2012 р. за справою № 617/6637/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24636395>. – Назва з екрана.
12. Слепцов-Кабайдзе С. Охота на женщин / С. Слепцов-Кабайдзе, А. Яндиев. – Ростов н/Д : Журналист, 1994. – 71 с.
13. Bettina kommt mit der Puppe in der Hand // Halt. – 1998. – № 96. – S. 16.
14. Понтон Л. Сексуальная жизнь подростков / Л. Понтон. – М. : Ин-т психотерапии, 2001. – 272 с.
15. Вирок Житомирського районного суду Житомирської області від 7 листоп. 2013 р. за справою № 278/72/13-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34716137>. – Назва з екрана.
16. Антонян Ю. М. Криминальная сексология / Ю. М. Антонян. – М. : Спарк, 1999. – 464 с.
17. Ревяко Т. И. Серийные преступления / Т. И. Ревяко. – Минск : Литература, 1997. – 640 с.
18. Wulffen E. Der Sexual verbrecher / E. Wulffen. – Berlin, 1895. – 128 s.

19. Антонян Ю. М. Изнасилования: причины и предупреждение / Ю. М. Антонян, В. П. Голубев, Ю. Н. Кудряков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1990. – 192 с.
20. Васильченко Г. С. Частная сексопатология : в 2 т. / под ред. Г. С. Васильченко. – Т. 2. – М., 1983. – 351 с.
21. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 24 квіт. 2015 р. за справою № 513/90/15-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44147598>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Kozytska, O.H. (2015). Rozsliduvannya vykraden mobilnykh telefoniv [Investigation of the abduction of mobile phones]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Semenov, V.V. (2004). Metodyka rozsliduvannya vbyvstv, prykhovanykh instsenuvanniam [The method of investigation of killing, hidden by staging]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Saltevs'kyi, M.V., Lukashevych, V.H., & Hlibko, V.M. (1994). *Kryminalistyka [Criminalistics]*. Kyiv: VIPOL [in Ukrainian].
4. Azarov, Yu.I. (1991). *Deiatelnost sledovatel'ia organov vnutrennih del po dokazyvaniu obstoiatelstv, harakterizuiuscih lichnost obviniaemogo [Activity of the investigator of the internal affairs bodies on proving the circumstances characterizing the personality of the accused]*. Kiev: NI i PIO KVSh MVD SSSR [in Russian].
5. Hel, A.P. (2002). Kryminalistychnyi aspekt doslidzhennia osoby zasudzhenooho do pozbavleniia voli [Forensic aspect of investigation of the person sentenced to imprisonment]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Ivanov, A.V. (2004). Rassledovanie iznasilovanii maloletnih [Investigation of rape of minors]. *Candidate's thesis*. Kazan [in Russian].
7. Bochkareva, G.G. (1971). Zavisimost prestupnogo povedeniia nesovershennoletnih pravonarushitelei ot ih podatlivosti gruppovomu vliianiiu [Dependence of criminal behavior of juvenile delinquents on their compliance to group influence]. *Voprosy sudebnoi psikhologii, Questions of forensic psychology*, 58-59 [in Russian].
8. Sait Yedynoho derzhavnogo reiestru sudovykh rishen Vyrok Yevpatoriiskoho miskoho sudu AR Krym vid 10 hrud. 2012 r. za spravoiu No. 106/5894/2012 [Site The only state register of court decisions Judgment of the Evpatoria City Court of the Autonomous Republic of Crimea of December 10, 2012 on a case No. 106/5894/2012]. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28334662> [in Ukrainian].
9. Sait Yedynoho derzhavnogo reiestru sudovykh rishen Vyrok Brovarskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 25 hrud. 2014 r. za spravoiu No. 361/4987/13-k [Site The only state register of court decisions Judgment of the verdict of the Brovarsky district court of the Kyiv region from the December 25, 2014 on a case No. 361/4987/13-k]. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42064203> [in Ukrainian].
10. Kotova, N.K. (1999). Viktimologicheskie problemy tiajkikh agressivno-nasilstvennykh prestuplenii [Victimological problems of violent violent crimes]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
11. Sait Yedynoho derzhavnogo reiestru sudovykh rishen Vyrok Ovrutskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 13 cherv. 2012 r. za spravoiu No. 617/6637/12 [Site The only state register of court decisions Judgment of the

verdict of the Ovruch district court of Zhytomyr region from June 13, 2012 on a case No. 617/6637/12]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24636395> [in Ukrainian].

12. Slepcev-Kabaidze, S., & Yandiev, A. (1994). *Ohota na jenscin [Hunting for women]*. Rostov n/D: Jurnalist [in Russian].

13. Halt. (1998). *Bettina kommt mit der Puppe in der Hand*.

14. Ponton, L. (2001). *Seksualnaia jizn podrostkov [Sexual life of adolescents]*. Moscow: In-t psihoterapii [in Russian].

15. Sait Yedynoho derzhavnoho reiestru sudovykh rishen Vyrok Ovrutskoho raionnoho sudu Vyrok Zhytomyrskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 7 lystop. 2013 r. za spravoju No. 278/72/13-k [Site The only state register of court decisions Judgment of the verdict of Zhytomyr district court of Zhytomyr region from the November 7, 2013 on a case No. 278/72/13-k]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34716137> [in Ukrainian].

16. Antonian, Yu.M. (1999). *Kriminalnaia seksologija [Criminal Sexology]*. Moscow: Spark [in Russian].

17. Reviako, T.I. (1997). *Seriinye prestupleniia [Serial crimes]*. Minsk: Literatura [in Russian].

18. Wulffen, E. (1895). *Der Sexualverbrecher*. Berlin.

19. Antonian, Yu.M., Golubev, V.P., & Kudriakov, Yu.N. (1990). *Iznasilovaniia: prichiny i preduprejdenie [Rape: causes and warning]*. Moscow: VNII MVD SSSR [in Russian].

20. Vasilchenko, G.S. (Ed.). (1983). *Chastnaia seksopatologija [Private sexopathology]*. (Vols. 2). Moscow [in Russian].

21. Sait Yedynoho derzhavnoho reiestru sudovykh rishen Vyrok Bilhorod-Dnistrovskoho miskraionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 24 kvit. 2015 r. za spravoju No. 513/90/15-k [Site The only state register of court decisions Judgment of the verdict of the Bilhorod-Dnistrovskiyi city court of the Odessa region from April 24, 2015 on a case No. 513/90/15-k]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44147598> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2017

Piaskovsky V. – *Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Personality of Criminal as an Element Of Criminalistic Characteristics of Violent Crimes against Sexual Immunity of Minors

The development of criminal personality's criminalistic reference is one of the most important scientific tasks, due to the urgent needs of the investigative practice. This lead of character research of criminal covers the investigation process of criminal offence and requires the setting data that can be used by the investigator for the

effective organization of investigation of crimes; advancement of investigative leads and planning the investigation; the choice of the optimal, political means of conducting of separate measures of investigation and measures of inquiry with a view to establish the objective truth during the investigation.

The criminal identity is the person, who a wine has committed a socially dangerous act, forbidden by law in jeopardy. The moral-psychological qualities of criminal identity are in dialectical unity with its social properties and gestures. The specific features that characterize it, find their expression primarily in the behavior that precedes commission of a crime.

The criminal personality, like any other person, is characterized by many different features. There are social ties (political, labor, common, family, etc.); moral-political qualities (ideology, focus, principles, interests); psychological properties and qualities (intelligence, volitional powers, emotional features, temperament); demographic and physical data (gender, age, health, biography, life experience, education, the merits and faults of the society, etc.).

If we represent available in the literature and judicial-investigative practice information about a portrait of the typical criminal personality, who is committing violent crimes against sexual inviolability of minors, the features, which are characterized this portrait are as follows: this is a man from 18 to 30 years old, single, unemployed, has secondary or incomplete secondary education, previously unconvicted, a friend or close relative of the victim child, who has committed a crime in a condition of alcoholic intoxication and is characterized by the following moral and psychological qualities: rudeness often escalates into cruelty; cynicism and disrespect in relation to others; primitive views on relationship, reducing them to psychological act; the abuse of alcohol; the presence of pathologies in the psyche, which, as a rule, don't exclude sanity.

Keywords: violence, forceful rape, criminal personality, criminalistic reference, child, minor.

УДК 351.785:343.98:343.4

Войтович Я. В. – аспірант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ЗАСТОСУВАННЯ НОРМАТИВНИХ АКТІВ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ БУДІВЕЛЬ І СПОРУД, ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 275 КК УКРАЇНИ

Проаналізовано основні нормативні документи, що регулюють сферу безпеки використання промислової продукції та експлуатації будівель і споруд на міжнародному й національному рівнях. Визначено особливості їх використання в процесі розслідування злочинів, передбачених ст. 275 КК України.

Ключові слова: розслідування, промислова продукція, будівля, споруда, безпека, нормативний акт, законодавство.

Промислова продукція, будівлі й споруди є важливими атрибутами повсякденного життя кожної людини, адже ці об'єкти призначені для задоволення ключових потреб споживача, гарантування йому безпеки й комфорту.

Зміст поняття «безпека життєдіяльності» містить головні складові безпеки, які постають важливими для досліджуваної проблеми. Так, зазначену категорію тлумачать як комплексну систему знань про захищеність життя й діяльності особистості, суспільства та життєвого середовища від небезпечних факторів природного й штучного характеру. Безпека життєдіяльності передбачає: пожежну безпеку, санітарно-епідеміологічне благополуччя, охорону здоров'я, екологічну та ядерну безпеку, попередження надзвичайних ситуацій, цивільний захист, безпеку руху, якість і безпеку продукції та послуг, безпеку споруд, будівель та інженерних мереж тощо [1].

Гарантування безпеки людини, яка використовує промислову продукцію, експлуатує будівлі та споруди для задоволення власних побутових, виробничих, соціальних та

інших потреб, передбачає низку норм і правил, дотримання яких є обов'язковою передумовою створення цих об'єктів.

Розслідування злочинів, визначених у ст. 275 Кримінального кодексу (КК) України, передбачає наявність у процесуальних документах чіткої вказівки на положення законодавства, недотримання вимог якого призвело до шкідливих наслідків. Зазначене сприяє правильній кримінально-правовій кваліфікації, відмежуванню злочину цієї категорії від інших, що пов'язані з порушенням спеціальних правил, встановленню особи, яка вчинила злочин, визначенню причинового зв'язку між її діями (бездіяльністю) та наслідками.

Законодавство в означеній сфері охоплює значну кількість складних за змістом, розгалужених за структурою та іноді неузгоджених між собою нормативно-правових актів і документів, які ухвалюють різні суб'єкти на міжнародному, національному, галузевому й локальному рівнях.

Пошук і криміналістичний аналіз цих документів потребує певних навичок та спеціальних знань, якими не завжди володіє слідчий. Тому увагу слід приділити визначенню структури правового регулювання окремих аспектів безпеки в контексті досліджуваної проблематики, змісту низки визначених у законодавстві термінів і понять, що мають значення для розслідування.

З цією метою було проаналізовано нормативні документи, посилання на які є обов'язковим під час застосування ст. 275 КК України (безпосередні посилання формулюють залежно від предмета злочину, стадії створення певних об'єктів, кола осіб, які допустили порушення, та інших обставин провадження).

На наднаціональному рівні найбільш затребуваними міжнародними документами, що стосуються досліджуваних питань, є директиви ЄС, які відповідають змісту міжнародних договорів і мають пріоритет над національним законодавством. Вони передбачають обов'язок держави вживати заходів для досягнення встановлених вимог у визначений термін. Директиви ЄС визначають суттєві технічні вимоги, спрямовані на забезпечення безпеки промислової продукції.

Основні технічні вимоги законодавства ЄС до безпеки та якості товарів класифікують у секторах безпеки продукції, технічної стандартизації, пакування й маркування продукції.

Загальні вимоги у сфері безпеки продукції визначено в Директиві 2001/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про загальну безпеку продукції» від 3 грудня 2001 року. Цей законодавчий акт застосовують за відсутності конкретних правил, що регулюють безпеку окремих категорій товарів, або якщо конкретні галузеві правила є недостатніми.

Відповідно до положень Директиви, продукт вважають безпечним, якщо він відповідає положенням безпеки, передбаченим у європейському законодавстві, або національним вимогам держави – члена ЄС, де його продають чи запускають в обіг (за відсутності таких правил). Продукт також визнають безпечним, якщо він відповідає європейському стандарту.

Загальний порядок та умови розміщення продукції на внутрішньому ринку ЄС, здійснення оцінки відповідності й акредитації, а також механізм ринкового нагляду окреслені в Регламенті Ради ЄС № 765/2008 від 9 липня 2008 року та Рішенні Європейського Парламенту та Ради ЄС № 768/2008 від 9 липня 2008 року.

Гармонізовані стандарти можуть розробляти три незалежні органи зі стандартизації: Європейський комітет зі стандартизації (CEN); Європейський комітет зі стандартизації в галузі електротехніки (CENELEC), Європейський інститут телекомунікаційних стандартів (ETSI).

Маркування CE засвідчує, що продукт відповідає чинним вимогам і пройшов процедуру оцінки відповідності. Пакування товарів, які постачають на ринок, має відповідати вимогам, викладеним у Директиві Європейського Парламенту та Ради 94/62/ЄС від 20 грудня 1994 року щодо пакування та поводження з відходами пакування [2].

Зокрема, до об'єктів, які потребують маркування CE (Certified for Europe), належать: низьковольтні прилади, обладнання та посудини, що знаходяться чи працюють під тиском; газове обладнання; бойлери; машинне обладнання та його частини; засоби індивідуального захисту; радіо-й телекомунікаційне обладнання; вибухонебезпечні речовини, обладнання, що їх містить; обладнання, яке використовують у вибухонебезпечному середовищі; піротехніка; іграшки; будівельні матеріали; вимірювальні прилади; судна, яхти; медичне обладнання; підймальне обладнання та механізми. Якщо продукція має маркування CE, то це означає, що виробник

здійснив необхідну процедуру оцінки якості (у тому числі безпеки) цього товару, а отже, його можна реалізовувати на ринку ЄС.

Нормативна база ЄС у сфері будівництва містить Євродирективу 89/106/ЄЕС, що встановлює загальні підходи до технічного регулювання в галузі будівництва на всій території ЄС (основні вимоги до будівель і споруд та принципи оцінки відповідності будівельних виробів). Вона передбачає, що рівень потрібної безпеки будівельних об'єктів на території певної держави є суто прерогативою цієї держави. Водночас вимоги до забудови територій та об'єктів будівництва визначають на національному рівні (національні закони, закони суб'єктів федерації, будівельні коди тощо). Сьогодні в ЄС існує близько 500 стандартів, які забезпечують відповідність вимогам Директиви. Окрім цього, у галузі будівництва діє майже 2500 інших стандартів, що певним чином пов'язані з реалізацією Директиви.

Стандарти зазвичай поділяють на дві категорії – А та В. До першої належать нормативні документи, що стосуються проектування та спорудження будівельних об'єктів, зокрема їхніх елементів, або окремих аспектів зазначеного проектування й спорудження. Стандарти категорії В спрямовані на здійснення оцінки відповідності, серед іншого, вимог щодо експлуатаційних характеристик та інших властивостей, які здатні впливати на дотримання необхідних вимог, методик випробування тощо.

Для проектування будівельних конструкцій у ЄС застосовують комплекс європейських стандартів (EN), які іменують Єврокодами (їх гармонізовано з національними стандартами).

Основними завданнями впровадження Єврокодів є:

- використання загальних критеріїв і методів проектування, що відповідають основним вимогам до будівель та споруд;
- забезпечення однозначного тлумачення процесу проектування конструкцій серед власників, проектувальників та ін.;
- полегшення обміну послугами в межах будівництва між державами-учасницями;
- оптимізація маркетингу й використання будівельних виробів та елементів між державами-учасницями;
- поліпшення маркетингу та використання будівельної продукції;
- формування єдиного теоретичного підґрунтя для досліджень і розробок у будівельній галузі;

– підготовка посібників для проектування та програмного забезпечення;

– підвищення конкурентоспроможності європейських будівельних фірм, підрядників, проєктувальників і виробників конструкцій, матеріалів на світовому ринку.

Єврокоди стосуються проєктування будівель, споруд і безпосередньо пов'язані документами, які конкретизують основні вимоги безпеки до будівель і споруд, які встановлені Директивою. Застосування Єврокодів є добровільним. Причому в європейському просторі їх використовують як доказову базу щодо відповідності об'єктів цивільного та промислового призначення вимогам безпеки [3, с. 13–15].

Розглянуті документи є лише частиною наднаціональної системи законодавства, що стосується питань безпеки промислової продукції та будівництва. Надати повний перелік таких актів, з огляду на їх чисельність, у межах статті неможливо.

Національне законодавство охоплює питання безпеки використання промислової продукції та експлуатації будівель і споруд у Конституції України (ст. 3, 27, 42, 50 тощо), кодексах України (Кримінальний, Цивільний, Господарський кодекси, Кодекс України про адміністративні правопорушення), законах України («Про стандартизацію», «Про підтвердження відповідності», «Про акредитацію органів з оцінки відповідності», «Про будівельні норми», «Про основи містобудування», «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції», «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», «Про захист прав споживачів», «Про загальну безпечність нехарчової продукції» та ін.), підзаконних актах (постанови, правила, порядки, переліки, розпорядження, програми, накази, листи, інструкції, положення, переліки, роз'яснення, вказівки тощо).

У результаті вивчення законодавства та спеціальної літератури було сформульовано низку положень, які можуть бути використані під час розслідування злочинів ст. 275 КК України в межах опрацювання законодавства для встановлення обставин правопорушення.

Так, встановлено, що якість промислової продукції визначають за допомогою різних показників, серед яких її безпека. Задля визначення системи показників промислової продукції наведемо основні з них, які представлено в спеціальній літературі.

Так, щоб оцінити якість продукції, використовують систему показників, які групують на узагальнюючі, комплексні й одиничні.

Узагальнюючі показники характеризують загальний рівень якості продукції: обсяг і частку прогресивних видів виробів у загальному випуску, сортність (марочність), економічний ефект і додаткові витрати, пов'язані з поліпшенням якості.

Комплексні показники характеризують декілька властивостей виробів, включаючи витрати, що пов'язані з розробленням, виробництвом і експлуатацією. У кожній галузі промисловості застосовують специфічні комплексні показники (наприклад, комплексним показником якості електродвигуна є відношення кількості корисної механічної енергії, що виробляється двигуном за весь термін його служби, до сумарних витрат на виробництво та експлуатацію двигуна).

Одиничні показники якості характеризують одну з властивостей продукції (товарів) і класифікуються за такими групами:

– показники призначення, що відображають корисний ефект від використання виробів за призначенням та зумовлюють сферу їх застосування. Для продукції виробничо-технічного призначення головним є показник продуктивності, що вказує на те, який обсяг продукції може бути випущено за допомогою оцінюваної продукції або який обсяг виробничих послуг може бути надано за визначений проміжок часу. Ідеться про такі показники, як потужність двигуна, швидкість, продуктивність верстата, вантажопідйомність, пробіг шин до їх зносу, відсоток корисної речовини в сировині тощо;

– показники економічності використання сировини, матеріалів, палива, пального та енергії, які характеризують властивості виробу, що відображають його технічну досконалість за рівнем або ступенем споживання сировини, матеріалів, пального, енергії. До таких показників належать: частка маси виробу (на одиницю основного показника якості), коефіцієнт використання матеріальних ресурсів – відношення корисних витрат до витрат на виробництво одиниці продукції; коефіцієнт корисної дії та ін.;

– показники надійності (безвідмовність, збережаність, ремонтпридатність, довговічність виробу). Залежно від особливостей продукції, яку оцінюють, для характеристики надійності можуть використовувати як усі чотири, так і деякі із зазначених показників. Так, надійність – це властивість об'єкта

зберігати в часі в установлених межах значення показників всіх параметрів, які характеризують здатність виконувати потрібні функції в заданих режимах та умовах застосування, обслуговування, зберігання та транспортування. Безвідмовністю називають властивість об'єкта виконувати потрібні функції в певних умовах протягом заданого інтервалу часу чи наробітку. Довговічність – це властивість об'єкта виконувати потрібні функції до переходу в граничний стан у межах встановленої системи технічного обслуговування та ремонту. Показники довговічності вказують на ресурс між середніми (капітальними) ремонтами, середній строк служби. Ремонтпридатність – можливість об'єкта бути пристосованим до підтримання та відновлення стану, у якому він здатний виконувати потрібні функції за допомогою технічного обслуговування й ремонту. До показників ремонтпридатності належать: імовірність відновлення робочих параметрів; середня трудомісткість ремонту й технічного обслуговування. Водночас збережуваністю є здатність об'єкта зберігати в заданих межах значення параметрів, що характеризують спроможність об'єкта виконувати потрібні функції під час і після зберігання та/або транспортування;

– показники технологічності, що характеризують ефективність (економічність) конструкторсько-технологічних рішень для забезпечення високої продуктивності праці під час виготовлення та ремонту продукції. Саме за допомогою технологічності забезпечуються масовість випуску продукції, раціональний розподіл витрат матеріалів, засобів праці й часу в процесі технологічної підготовки виробництва, виготовлення та експлуатації продукції. До них належать показники блочності й агрегатності конструкцій, що вказують на простоту монтажу виробу, питому трудомісткість, матеріало- і енергоємність, коефіцієнт раціонального використання прогресивних матеріалів у виробі тощо;

– ергономічні показники, які відображають взаємодію людини з виробом, дають змогу визначати зручність і безпеку експлуатації виробів. Вони характеризують систему «людина – виріб – середовище використання» та враховують комплекс гігієнічних, антропометричних, фізіологічних і психологічних властивостей людини, що виявляються під час користування виробом. До таких показників належать: зусилля, необхідні для керування трактором; розташування ручки в холодильнику; кондиціонер у кабіні

баштового крана; освітленість, температура, вологість, запиленість, шум, вібрація, випромінювання, концентрація чадного газу і водяних випарів у продуктах горіння, розташування та зручність сидінь, органів керування, раціональність інтер'єру й робочого місця. З їх допомогою вимірюють параметри продукції, що впливають на працездатність людини під час експлуатації виробів;

– естетичні показники, що характеризують спроможність продукції задовольняти потребу в красі. Вони дають змогу з'ясувати такі властивості, як зовнішній вигляд, гармонійність, цілісність, інформаційна промовистість, оригінальність, раціональність і краса форм, відповідність середовищу, стилю та моді, досконалість виконання й стабільність товарного виду виробу. З їх допомогою визначають бажаний художньо-конструкторський рівень виробу. Критерій естетичної оцінки виробу, яку дає експертна комісія, полягає в ранжуванні низки виробів аналогічного класу та призначенні, що здійснюється на основі базових оцінок;

– показники стандартизації та уніфікації, які визначають ступінь використання в продукції стандартизованих складових частин виробу (складальних одиниць, деталей, вузлів), їх уніфікації, а також рівень уніфікації, тобто конструкційної спорідненості з іншими виробами (наприклад, відношення стандартизованих та уніфікованих частин виробу до загальної кількості частин у виробі, коефіцієнти повторюваності, застосовності за типорозмірами та складовими продукції). Усі деталі виробу розподіляють на стандартні, уніфіковані й оригінальні. Чим менше оригінальних виробів, тим краще, що є важливим як для виготовлювача продукції, так і для споживача;

– патентно-правові показники, які характеризують патентний захист і патентну чистоту продукції та є істотним чинником у визначенні конкурентоспроможності. Визначаючи патентно-правові показники, варто враховувати наявність у виробках нових технічних рішень, рішень, захищених патентами в країні, наявність реєстрації промислового зразка і товарного знака як у країнах-виробниках, так і в країнах-експортерах. Зокрема, основними показниками цієї категорії вважають показники патентного захисту, патентної чистоти і територіального поширення;

– показники транспортабельності, які визначають пристосованість продукції до перевезень. До них належать середня тривалість і вартість підготовки до перевезень, вантажно-розвантажувальних робіт, середня матеріаломісткість упакування.

Найповніше цей показник оцінюється у вартісному вимірі, що дає змогу одночасно врахувати матеріальні й трудові затрати, кваліфікацію і кількість людей, які виконують транспортні роботи;

– екологічні показники, що характеризують рівень шкідливих впливів на навколишнє середовище, які виникають під час експлуатації або споживання продукції. Урахування екологічних показників має: обмежити надходження в природне середовище промислових, транспортних і побутових стічних вод і викидів з метою зниження наявності шкідливих речовин в атмосфері, які не перевищують допустимих концентрацій; забезпечити збереження і раціональне використання біологічних ресурсів тощо. До екологічних показників належать: наявність шкідливих домішок, можливість викидів шкідливих часток, газів, випромінювань під час зберігання, транспортування, експлуатації чи споживання продукції;

– економічні показники, які характеризують витрати на розроблення, виготовлення, експлуатацію або споживання продукції, економічну ефективність її експлуатації. Основними з них є ціна, прибуток, собівартість, рентабельність, трудомісткість виробу, експлуатаційні витрати (як в абсолютному виразі, так і на одиницю основного показника призначення виробу);

– показники безпеки, які характеризують особливості продукції, що забезпечують безпеку людини (обслуговуючого персоналу) під час експлуатації або споживання, монтажу, обслуговування, ремонту, зберігання, транспортування цієї продукції. Ідеться, серед іншого, про імовірність безпечної роботи людини протягом певного часу, час спрацювання захисних пристроїв, електричну надійність високовольтних мереж;

– взаємозамінність, тобто основна властивість сукупності виробів, яка визначає якість продукції та характеризується інтенсивністю, наявністю між елементами виробів з урахуванням їх особливості й специфічності, зовнішніми та внутрішніми проявами [4].

Отже, характеристики промислової продукції є досить різноманітними. Правова оцінка та встановлення обставин, що підлягають доказуванню під час розслідування злочинів, передбачених ст. 275 КК України, визначають необхідність виокремлення саме показників безпеки промислової продукції, встановлення стадії її життєвого циклу й положень законодавства, що регулює забезпечення такої безпеки на відповідній стадії.

Попри визначення законодавцем двох різних предметів злочину, у правозастосовній практиці опрацювання нормативного матеріалу відбувається за однаковою схемою. Відмінність зазвичай полягає у галузевій належності законодавства. Водночас можливе застосування різногалузевого законодавства, наприклад, якщо під час будівництва було використано промислову продукцію будівельного призначення, що не відповідає вимогам безпеки.

Нормативну основу будівельної діяльності становлять будівельні норми, державні стандарти, норми, правила щодо планування, забудови та іншого використання територій, проектування, будівництва об'єктів містобудування, які розробляють і затверджують спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади з питань містобудування та архітектури чи інші центральні органи виконавчої влади.

У ст. 1 Закону України «Про будівельні норми» визначено, що нормування в будівництві – це діяльність із розроблення та затвердження будівельних норм для обов'язкового застосування у сфері будівництва, містобудування та архітектури з метою формування безпечного середовища для життя і здоров'я людини. Тобто основним призначенням норм є гарантування безпеки на всіх етапах будівельного виробництва.

Будівельні норми – затверджений суб'єктом нормування підзаконний нормативний акт технічного характеру, що містить обов'язкові вимоги у сфері будівництва, містобудування та архітектури. Законодавець пропонує також класифікацію будівельних норм за суб'єктом нормування:

– державні будівельні норми – нормативний акт, затверджений центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері будівництва;

– галузеві будівельні норми – нормативний акт, затверджений міністерством у межах своїх повноважень у разі відсутності державних будівельних норм або необхідності встановлення вимог до будівництва окремих видів споруд, що конкретизують вимоги державних будівельних норм [5].

Фахівці визначають таку структуру національної нормативної бази в галузі будівництва: вона охоплює закони України та будівельні норми та нормативні документи щодо організаційно-методичних питань, куди належать стандартизація, нормування, ліцензування, оцінка відповідності, метрологія (підклас А.1).

До цього самого класу належить вишукування, проектування, територіальна діяльність (підклас А.2). Питання містобудування розглянуто в класі Б. Натомість у класі В йдеться про загальнотехнічні вимоги до життєвого середовища та продукції будівельного призначення (підклас В.1). Об'єкти будівництва та промислова продукція будівельного призначення розглянуті в підкласі В.2. Питання експлуатації, ремонту, реставрації та реконструкції розглянуто в підкласі В.3. У класі Г зібрано рекомендовані документи й посібники. Кошторисні норми та правила викладено в класі Д. Окремо представлено технічні свідоцтва підтвердження придатності нових будівельних виробів до використання [3, с. 13–15].

Отже, у межах визначення різнорівневої системи законодавства в галузі безпеки промислової продукції та будівництва ми навели окремі нормативні акти й положення, які містять загальні вимоги безпеки. Ці положення можна вважати основою для подальшої конкретизації та остаточного визначення норм (правил), порушення яких спричиняє суспільно небезпечні наслідки, передбачені в ст. 275 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заплатинський В. М. Безпека життєдіяльності / В. М. Заплатинський. – Київ : КДТЕУ, 1999. – 208 с.
2. Основні вимоги законодавства ЄС до безпеки і якості товарів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua>. – Назва з екрана.
3. Барзилович Д. В. Щодо проектування будівельних конструкцій за Єврокодами / Д. В. Барзилович, В. Г. Тарасюк, Г. Г. Фаренюк // Інформаційний збірник Академії будівництва України. – 2015. – № 14. – С. 13–16.
4. Клименко Л. П. Метрологія, стандартизація та управління якістю : навч. посіб. / Л. П. Клименко, Л. В. Пізінцалі, Н. І. Александровська, В. Д. Євдокимов. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – 243 с.
5. Про будівельні норми [Електронний ресурс] : Закон України від 5 листоп. 2009 р. № 1704-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/1704-17>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zaplatynskiy, V.M. (1999). *Bezpeka zhyttiedialnosti [Life Safety]*. Kyiv: KDTEU [in Ukrainian].
2. Osnovni vymohy zakonodavstva YES do bezpeky i yakosti tovariv [The main requirements of EU legislation for the safety and quality of goods]. (n.d). *ukraine-eu.mfa.gov.ua*. Retrieved from <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua> [in Ukrainian].
3. Barzylovych, D.V., Tarasiuk, V.H., & Fareniuk, H.H. (2015). Shchodo proektuvannia budivelynykh konstruksii za Yevrokodamy [Concerning the design of

building structures for Eurocodes]. *Informatsiinyi zbirnyk Akademii budivnytstva Ukrainy, Informational collection of the Academy of construction of Ukraine, 14, 13-16* [in Ukrainian].

4. Klymenko, L.P., Pizintsali, L.V., Aleksandrovska, N.I., & Yevdokymov, V.D. (2011). *Metrolohiiia, standartyzatsiia ta upravlinnia yakistiu [Metrology, standardization and quality management]*. Mykolaiv: ChDU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy pro budivelni normy: vid 5 lystop. 2009 r. No. 1704-VI [Law of Ukraine on building codes from November 5, 2009, No. 1704-VI]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/1704-17> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2017

Voitovych Ya. – *Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

The Use of the Statutory Acts that Regulate the Safety of Industrial Products and the Exploitation of Buildings and Constructions during the Investigation of Crimes Prescribed by the Art. 275 of the Criminal Code of Ukraine

In order to ensure the safety of a person who uses industrial products and exploits buildings and structures to meet his domestic, industrial, social and other needs, there are a number of rules and regulations that are obligatory for execution (observance) during the creation of these objects.

Investigation of crimes stipulated by Art. 275 of the Criminal Code of Ukraine provides for the mandatory establishment and precise indication in the procedural documents of the provisions of the law, non-compliance with which requirements led to the occurrence of harmful consequences. It is necessary for the correct criminal-legal qualification, the delineation of the crime provided for in Art. 275 of the Criminal Code of Ukraine from others, which are connected with the violation of special rules, the establishment of a person who committed a crime and to determine the causal link between its actions (inaction) and consequences.

An appeal to the relevant legislation showed that it represents a significant array of complex, structured and sometimes uncoordinated legal acts and documents created by different actors at the international, national, sectoral and local levels.

Obviously, the search and forensic analysis of these documents requires certain skills and knowledge that are not always available in the investigator's arsenal. Therefore, particular attention should be paid to the definition of the legal structure of certain aspects of security in the context of the issue under study, the content of a number of terms and concepts that are disclosed in the legislation and of relevance to the investigation.

For this purpose, the basic normative documents were analyzed, references to which are mandatory in the application of Art. 275 of the Criminal Code of Ukraine (direct references are formulated depending on the subject of the crime, the stage of the establishment of certain objects, the number of persons who committed a violation and other circumstances of the proceedings).

The basic normative documents regulating safety of use of industrial products and exploitation of buildings and structures at the international and national level are analyzed. The scope and direction of their use in the investigation of crimes stipulated in Art. 275 of the Criminal Code of Ukraine. The approach to the elaboration of normative acts is proposed, with the aim of precisely establishing the requirements of violation of which led to the occurrence of socially dangerous consequences.

Keywords: investigation, industrial products, buildings, security, normative act, legislation.

УДК 343.91:343.341

Кучменко С. В. – здобувач Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ТИПОЛОГІЯ УЧАСНИКІВ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

Комплексно досліджено питання класифікації учасників не передбачених законодавством України воєнізованих або збройних формувань. Проаналізовано вплив типології особи злочинця на розроблення заходів загальної та індивідуальної профілактики злочинів.

Ключові слова: не передбачене законом воєнізоване формування, не передбачене законом збройне формування, особа злочинця, кримінологічна характеристика, учасник злочинного об'єднання.

На початку квітня 2014 року на території Донецької та Луганської областей України невстановлені особи для насильницького утримання незаконної самопроголошеної влади на території нашої держави створили не передбачені законом воєнізовані та збройні формування. Їм притаманна організована структура військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість, чітка ієрархічність і дисципліна, озброєність вогнепальною зброєю, вибухівкою, військовою технікою. У цих формуваннях було передбачено механізм вступу, порядок проходження служби, у кожному структурному підрозділі формулювали завдання щоденної діяльності, яка полягала в здійсненні методами військових операцій силової підтримки незаконно створених структур, придушення організованого опору населення на окупованій території, депортації населення Донецької та Луганської областей, встановлення режиму військового стану, протистояння правоохоронним органам державної виконавчої влади України, знищення живої сили й матеріальних засобів, а також учинення інших тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень. Ці формування дислокуються в різних населених пунктах і місцевостях зазначених областей і мають загальну координацію керівництва [1]. У зв'язку зі складністю

ситуації, що склалася на тимчасово окупованих територіях України, суттєво ускладнилася протидія створенню та діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Обставини, які в сукупності призводять до вчинення досліджуваних злочинів, тісно пов'язані та взаємодіють, однак ключовою з них, на нашу думку, є особа злочинця. Саме ця обставина відображає всі ознаки й особливості кримінального діяння [2, с. 5]. Вивчення характеристики особи злочинця, зокрема притаманних конкретному типу злочину ознак і властивостей, надає можливість більш точно визначити ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння, встановити детермінанти конкретного злочину та, проаналізувавши отриману інформацію, розробити систему дієвих заходів запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Учені зауважують, що ефективне запобігання злочинам передусім ґрунтується на кримінологічному портреті й типології особи злочинця [3, с. 164].

Для того щоб детальніше з'ясувати сутність поняття «особа злочинця», схарактеризувати його в контексті дослідження створення та діяльності на території нашої держави не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, потрібно виокремити його ознаки.

Сутність поняття «особа злочинця» аналізували як науковці радянських часів, так і сучасні дослідники, зокрема: О. І. Алексєєв, Ю. М. Антонян, В. О. Бачинін, Ю. Д. Блувштейн, В. М. Бурлаков, Б. С. Волков, О. О. Герцензон, І. М. Даньшин, Л. М. Давиденко, П. С. Дагель, О. М. Джужа, О. І. Долгова, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, Н. М. Кропачов, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Мінковський та ін. Кримінологія як наука постійно розвивається та вдосконалюється, що зумовлює необхідність розроблення нових критеріїв визначення досліджуваного поняття, з огляду на особливості сьогодення.

Актуальність аналізованої проблематики зумовлена також тим, що поняття «особа злочинця» є базовою категорією кримінології, яку використовують для виокремлення суттєвих підстав, умов і причин злочинності. Досліджуючи особу злочинця з метою розроблення дієвих та ефективних механізмів запобігання злочинам, з'ясовують відомості про стать, вік, громадянство, національність, освіту, судимість, співучасть у злочині тощо.

Процес запобігання злочинам потребує врахування різноманітних рис особи, яка вчиняє злочин, оскільки від них безпосередньо залежать подальше розроблення та визначення критеріїв класифікації (типології) таких осіб.

Таким чином, постає можливість виокремити певні типи правопорушників. Оволодіння типологією дає змогу на науковому підґрунті організувати індивідуальну профілактику злочинів, розробити корисні рекомендації слідчим, суддям, які призначають покарання, а також працівникам виправно-трудоустанов, завданням яких є виправлення та перевиховання засуджених [4, с. 8].

Попри те, що питання особи злочинця досить детально висвітлено в науці, типологія осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 260 Кримінального кодексу України, залишається недостатньо розробленою, а тому потребує подальших досліджень. На нашу думку, це пов'язано з тим, що науковці переважно аналізували класифікації та типології учасників організованих злочинних об'єднань. Наприклад, А. А. Вознюк пропонує поділяти осіб, які беруть участь у діяльності злочинної організації, на чотири категорії, а саме: 1) членів організованого злочинного об'єднання; 2) його учасників; 3) осіб, які беруть участь в окремих злочинах організованого злочинного об'єднання, проте не входять до його складу; 4) причетних до протиправної діяльності організованого злочинного об'єднання [5, с. 66]. Дослідник не лише наводить приклад класифікації, а й аргументує свій підхід, акцентуючи на правових колізіях і прогалинах щодо визначення та поділу учасників злочинних об'єднань, а також наголошуючи на необхідності законодавчого врегулювання питання розмежування ролей учасників і відповідальності за вчинені ними дії. Запропонована типологія є цікавою з позиції класифікації учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, однак вона зорієнтована на кваліфікацію злочинів, учинених у складі цих злочинних об'єднань.

Водночас В. А. Конарев осіб, які входять до складу організованих злочинних формувань, поділяє на організаторів (керівників) та учасників (членів) [6]. Зазначена класифікація стосується різних видів організованих злочинних об'єднань і не охоплює особливості типології учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Такий варіант

типології також не є оптимальним з погляду побудови системи запобігання створенню та діяльності аналізованих об'єднань. Окрім цього, науковець не враховує специфіку функціонування таких об'єднань в Україні.

Ураховуючи зазначене вище та маючи на меті розроблення дієвої системи попередження аналізованих злочинних виявів, передусім необхідно виокремити та класифікувати категорії осіб, які беруть участь у діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Опрацювавши матеріали кримінальних проваджень, а також проаналізувавши судову практику, ми дійшли висновку, що класифікувати учасників та організаторів не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань можна за такими критеріями: залежно від функцій, які вони виконують; за мотивами, якими керуються особи, що беруть участь у таких об'єднаннях; за ознакою громадянства особи, яка бере участь в об'єднанні.

З огляду на це, залежно від функцій, які виконують учасники не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, їх можна розподілити на: керівників, бойовиків, інформаторів, тиловиків, журналістів, перевізників.

Керівники не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – це особи, що координують усі ключові процеси функціонування та діяльності не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування ще на етапі створення. Саме керівники визначають параметри добору учасників, встановлюють правила функціонування не передбачених законом об'єднань, забезпечують фінансування, продовольство, контролюють питання постачання зброї, боєприпасів, вибухівки тощо. Вивчення судової практики та матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що на сучасному етапі, з огляду на ситуацію, що склалася на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, керівників незаконних об'єднань призначають, обираючи з-поміж колишніх кадрових військовослужбовців, зокрема іноземців. Водночас практику притягнення цих осіб до відповідальності, передбаченої законодавством України, досі не напрацьовано.

Бойовики – особи, які беруть активну участь у діяльності не передбаченого законом воєнізованого/збройного формування, виконують його завдання, що супроводжується чиненням опору представникам влади, використанням/застосуванням

вогнепальної зброї для систематичного виконання протиправних наказів безпосереднього командира, а також інших покладених на них функціональних обов'язків, зокрема командування іншими підпорядкованими озброєними особами. Їхні дії полягають у проведенні нічних розвідувальних заходів із застосуванням вогнепальної зброї, вибухових речовин, спецтехніки з метою встановлення такого розташування вогневих точок, кількості військової техніки та військовослужбовців Збройних сил України. Бойовики також здійснюють охорону блокпостів, зведених не передбаченими законом збройними формуваннями, здійснюють перепускний режим шляхом протиправної зупинки, огляду автотранспорту та перевірки документів громадян, які перетинають блокпост, несуть караульну службу на окремих об'єктах. Також за участі цієї категорії осіб проводять військові операції та захоплення адміністративних будівель і будівель органів місцевого самоврядування. Наприклад, *ОСОБА_1, здійснюючи умисні протиправні дії в складі не передбаченого законом збройного формування, систематично виконував накази свого безпосереднього командира щодо забезпечення пропускового режиму на блокпосту, незаконного догляду автотранспорту, перевірки документів у водіїв і пасажирів, а також виявлення під час перетину блокпоста проукраїнськи налаштованих громадян, таких, що не поділяють позицію та режим самопроголошеної «Донецької народної республіки», а також виконував інші протиправні накази, спрямовані проти представників влади, які отримували від керівництва [7].*

Інформатори – це особи, які не беруть участі в нападах, не використовують зброю, однак на договірних, ідеологічних, матеріально вигідних чи інших засадах надають учасникам (керівникам, кураторам тощо) воєнізованих або збройних формувань інформацію щодо результатів здійснення обстрілів учасниками незаконних збройних формувань, дислокації позицій підрозділів Збройних сил України, напрямів їх розташування, переміщення колон військової техніки тощо. Наприклад, *ОСОБА_1, використовуючи мобільний телефон свого пасинка ОСОБА_3 з номером мобільного телефону НОМЕР_1, під час телефонної розмови з учасником так званого центру збору розвідувальної інформації не передбаченого законом збройного формування «Донецька народна республіка» ОСОБА_4, з мобільного телефонного номера НОМЕР_2 шляхом*

здійснення вихідного телефонного виклику, повідомив останньому інформацію щодо результатів здійснення артилерійського обстрілу учасниками незаконних збройних формувань «Донецької народної республіки», а також позицій підрозділів Збройних сил України, зазначивши напрямок їх розташування [8].

Тиловики – особи, які в складі не передбаченого законом воєнізованого або ж збройного формування, не застосовуючи вогнепальну зброю та не беручи участі в збройних нападах й інших злочинних посяганнях незаконного формування, забезпечують інженерне обладнання бойових позицій (риття окопів, підготовку бліндажів, їх укріплення колодами та мішками з піском, зведення та будівництво, ремонт фортифікаційних оборонних споруд) для зміцнення бойових позицій, а також розвантаження та навантаження бойових припасів, доставку продуктів харчування на блокпости, утворені учасниками незаконного збройного формування, які здійснювали незаконний контрольньо-пропускний режим та огляд транспортних засобів і осіб. Наприклад, ОСОБА_1, діючи в складі збройного формування, здійснював інженерне обладнання бойових позицій (копав окопи, укріплював їх колодами та мішками з піском), щоб зміцнити бойові позиції під час обстрілу Збройних сил України, а також, перебуваючи на цих позиціях, здійснював розвантаження та навантаження бойових припасів [9].

Журналісти – особи, які в складі незаконних воєнізованих або збройних формувань виконують обов'язки журналіста й оператора, здійснюють фото- та відеозйомку подій, що відбуваються на території, підконтрольній такій організації, пишуть статті, готують медіа-матеріали для ЗМІ, спрямовані на дискредитацію сил, задіяних у проведенні антитерористичної операції, публікуючи зібраний і сформований матеріал на сайтах Інтернет-видань. Зокрема, ОСОБА_2 в період з травня 2014 року до травня 2015 року виконував обов'язки журналіста й оператора фото- та відеозйомки подій, що відбувалися на території, підконтрольній терористичній організації «Донецька народна республіка», а саме: писав статті, здійснював відеозйомку та підготовку медіа-матеріалів для ЗМІ, що були спрямовані на дискредитацію сил, задіяних у проведенні антитерористичної операції, населення України й української влади, а також спрямовані на пропаганду

діяльності «Донецької народної республіки» та її очільників, підтрим авторитету української влади з метою дестабілізації суспільно-політичної обстановки на території країни. Зібраний та сформований матеріал ОСОБА_2 публікував на сайтах Інтернет-видання «Политнавигатор» (www.politnavigator.net) та інформаційно-аналітичного видання «Русская правда» (<http://ruspravda.info/>) [10].

Перевізники – це особи, які в складі не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування здійснюють перевезення поранених і медикаментів, маючи на озброєнні вогнепальну зброю з набоями, чим забезпечують діяльність не передбаченого законом збройного формування. Наприклад, ОСОБА_2, будучи водієм медичного пункту не передбаченого законом збройного формування, із серпня 2014 року до 25 травня 2015 року керував автомобілем ВАЗ 2105 сірого кольору, у якому перевозив поранених членів не передбаченого законом збройного формування та медикаменти, маючи на озброєнні вогнепальну зброю – автомат системи «Калашникова» з набоями до нього, чим забезпечував діяльність не передбаченого законом збройного формування в м. Горлівка та брав у ньому участь до 29 травня 2015 року, вийшовши з його лав за станом здоров'я [11].

Учасники не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань можуть керуватися різними мотивами. За цим критерієм осіб-учасників можна поділити на такі групи:

– особи, які беруть участь у діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань з метою отримання грошової винагороди/прибутку. Так, ОСОБА_2, поділяючи мету створення та функціонування злочинної організації, дав добровільну згоду на проходження служби на посаді молодшого інспектора відділу режиму охорони. ОСОБА_2, перебуваючи на зазначеній посаді, маючи спеціальне звання рядового внутрішньої служби, отримуючи щомісячну заробітну плату сумою 8000 рублів РФ, виконував покладені на нього функціональні обов'язки в зазначеному незаконному збройному формуванні [12];

– особи, які беруть участь у діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань за власним бажанням, відстоюючи ідеологічні, політичні або інші інтереси та переконання. Наприклад, ОСОБА_2, діючи з прямим умислом,

прибув до блокпоста, усвідомлюючи протиправність своїх дій, з метою участі в діяльності не передбаченого законами України збройного формування самопроголошеної «Донецької народної республіки», ознайомившись зі встановленими правилами поведінки, розпорядками, правами й обов'язками члена цього незаконного збройного формування, надавши власні анкетні дані не встановленій досудовим слідством особі, дав згоду на участь у зазначеному незаконному збройному формуванні й виконання його завдань, увійшовши до цього формування під командуванням не встановленої досудовим слідством особи [13];

– особи, які беруть участь у діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань через погрози на власну адресу й адресу близьких осіб щодо покарання в разі відмови від участі в цих злочинних об'єднаннях. Наприклад, ОСОБА_3, перебуваючи на території м. Донецьк, під впливом психологічного примусу у вигляді погроз перешкоджання навчанню та застосування фізичного насильства до його доньки, яка навчається в одному з навчальних закладів м. Донецьк, з боку учасників не передбаченого законом збройного формування «Донське козацтво», був залучений до участі в його діяльності. Усвідомлюючи протиправний характер завдань, які були покладені на ОСОБА_3, маючи можливість їх не виконувати, ОСОБА_3 не звернувся до правоохоронних органів України з повідомленням про погрози, а почав учиняти дії щодо збирання та передання представнику незаконного збройного формування «Донське козацтво» інформації про дислокацію та переміщення підрозділів Збройних сил України, задіяних у проведенні антитерористичної операції [14].

Залежно від громадянства осіб, які беруть участь у діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, їх також можна класифікувати на такі категорії:

– найманці з інших країн. Так, на початку квітня 2014 року на території Донецької області України громадянин РФ ОСОБА_3 та інші не встановлені досудовим слідством особи для насильницького підтримання влади незаконної самопроголошеної «Донецької народної республіки» створили не передбачене законами України збройне формування, яке мало організовану структуру військового типу, а саме

єдиноначальність, підпорядкованість, чітку ієрархічність та дисципліну, були озброєні вогнепальною зброєю, вибухівкою, а також мали тяжке військове озброєння та військову техніку [15];

– найманці із цивільного населення тимчасово окупованих територій. Наприклад, *ОСОБА_1, діючи з прямим умислом, маючи намір вступити до незаконного збройного формування, прибув до військкомату, де висловив бажання вступити до зазначеного незаконного збройного формування, погодившись підкоритися жорсткій ієрархії та дисципліні в ньому як структурної одиниці цієї «Донецької народної республіки» [16].*

Можна виокремити також інші типи злочинців цієї категорії, ураховуючи твердження А. А. Вознюка про те, що одні учасники не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань стають на злочинний шлях, свідомо прагнучи цього, а інші – вимушено захищаючи Українську державу та її громадян усіма можливими способами [17, с. 46].

Дослідниця В. М. Русинова запропонувала класифікацію осіб, задіяних у міжнародних збройних конфліктах, у межах якої виокремила такі групи: особи, що беруть і не беруть безпосередню участь у військових діях; члени урядових збройних сил, організованих збройних груп і цивільне населення [18, с. 61–69].

Водночас В. В. Василевич пропонує узагальнений «портрет» учасника озброєного організованого угруповання. Оскільки єдиної характеристики для всіх категорій учасників цих злочинних формувань немає, то науковець стверджує, що характеристика учасника збройного організованого угруповання залежить від місця в злочинній групі, статусу та виконуваних функцій, злочинної спеціалізації, професійності у відповідній діяльності, необхідності «вдягти маску» для спілкування поза злочинними угрупованнями. Пересічні учасники злочинних угруповань мають чітко окреслену престижно-споживацьку орієнтацію, доведену до автоматизму покірність вказівкам керівника, завищену самооцінку, відчуженість і ворожість, прагнення здобути й утверджувати авторитет у своєму середовищі, виявляють посилену увагу до власного фізичного здоров'я [19, с. 9].

Таким чином, ситуація, яка склалася довкола створення та діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань на території України, зокрема й на тимчасово

окупованих її частинах, нині є надзвичайно складною. Зазначене зумовлене збільшенням кількості обставин, що сприяють учиненню аналізованої категорії злочинів, Вони тісно пов'язані та складно взаємодіють, однак ключовою з-поміж них, на нашу думку, є особа злочинця. Дослідивши її ґрунтовно, можна розробити та використати на практиці ефективну систему заходів, спрямованих на запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Для законодавця одним із пріоритетних є питання врегулювання ситуації, що склалась на тимчасово окупованих територіях України. Ключовим у цьому напрямі постає питання максимального обмеження можливостей для створення та діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань на території держави, зокрема на тимчасово окупованих територіях. Саме тому дослідження питання учасників таких злочинних об'єднань, їх класифікації і типології відіграє важливу роль, оскільки спрямоване, з-поміж іншого, на розв'язання проблеми розмежування відповідальності за вчинені дії особами – учасниками не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань [20].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кучменко С. В. Актуальні питання об'єктивної сторони створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань / С. В. Кучменко // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2016 р.) : у 2 ч. – Ч. 2. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 72–76.
2. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия / С. Н. Абельцев. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 207 с.
3. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням / А. А. Вознюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2016. – № 2 (99). – С. 156–165.
4. Кудрявцев В. Н. Всесоюзному институту по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности – 10 лет / В. Н. Кудрявцев // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1975. – Вып. 20. – С. 8.
5. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія / А. А. Вознюк. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 192 с.
6. Конарев В. А. Организованные преступные формирования: вопросы квалификации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Конарев Владимир Анатольевич. – М., 2002. – 204 с.
7. Вирок Краматорського міського суду Донецької області від 21 листоп. 2017 р. Справа № 234/17279/17. Провадження № 1-кп/234/942/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70510148>. – Назва з екрана.

8. Вирок Колегії суддів судової палати з кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення апеляційного суду Донецької області від 7 груд. 2017 р. Справа № 229/865/16-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70848115>. – Назва з екрана.

9. Вирок Білокуракинського районного суду Луганської області від 22 листоп. 2017 р. Справа № 409/2156/17. Провадження № 1-кп/409/118/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70521435>. – Назва з екрана.

10. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 16 листоп. 2017 р. Справа № 766/19384/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70315413>. – Назва з екрана.

11. Вирок Дзержинського міського суду Донецької області від 6 листоп. 2017 р. Справа № 225/5554/17. Провадження № 1-кп/225/564/2017 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70050193>. – Назва з екрана.

12. Вирок Волноваського районного суду Донецької області від 30 жовт. 2017 р. Справа № 221/3556/17. Провадження № 1-кп/221/455/2017 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69903414>. – Назва з екрана.

13. Вирок Краматорського міського суду Донецької області від 25 жовт. 2017 р. Справа № 234/9557/17. Провадження № 1-кп/234/650/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69877064>. – Назва з екрана.

14. Вирок Колегії суддів Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 15 лип. 2016 р. Справа № 235/7506/15-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58972136>. – Назва з екрана.

15. Вирок Краснолиманського міського суду Донецької області від 19 верес. 2017 р. Справа № 236/2602/17. Провадження № 236/2602/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68991310>. – Назва з екрана.

16. Вирок Волноваського районного суду Донецької області від 14 верес. 2017 р. Справа № 221/2991/17. Провадження № 1-кп/221/412/2017 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68921188>. – Назва з екрана.

17. Вознюк А. А. Актуальні проблеми кримінально-правового впливу на учасників не передбачених законами України воєнізованих або збройних формувань / А. А. Вознюк // *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. – 2015. – № 2 (10). – С. 40–49.

18. Русинова В. Н. Классификация лиц в немеждународных вооруженных конфликтах: в поисках сбалансированного подхода / В. Н. Русинова // *Государство и право*. – 2012. – № 3. – С. 61–69

19. Василевич В. В. Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Василевич. – Киев, 1998. – 18 с.

20. Кучменко С. В. Проблемні питання розмежування відповідальності за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань / С. В. Кучменко // *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 лют. 2017 р.). – Тернопіль : Вектор, 2017. – С. 312–314.

REFERENCES

1. Kuchmenko, S.V. (2016). Aktualni pytannia obiektyvnoi storony stvorennia ne peredbachenykh zakonom voienizovanykh abo zbroinykh formuvan [Topical issues of the objective side of the creation of paramilitary or armed units not provided by law]. *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy ikh vyrishennia, Criminological theory and practice: experience, problems of the present and ways of their solution*: Proceedings of the Scientific and Practical Conference. (pp. 72-76). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
2. Abelcev, S.N. (2000). *Lichnost prestupnika i problemy kriminalnogo nasillia* [Personality of the criminal and the problem of criminal violence]. Moscow: Zakon i pravo, YuNITI-DANA [in Russian].
3. Vozniuk, A.A. (2016). Kontseptualni zasady zapobihannia suspilno nebezpechnym diianiam [Conceptual Principles for Preventing Socially Dangerous Acts]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(99), 156-165 [in Ukrainian].
4. Kudriavcev, V.N. (1975). Vsesoiuznomu institutu po izucheniiu prichin i razrabotke mer preduprejdenia prestupnosti - 10 let [All-Union Institute for the Study of Causes and Development of Crime Prevention Measures - 10 years]. *Voprosy borby s prestupnosti, Issues of combating crime*. Moscow [in Russian].
5. *Kryminalno-pravovi oznaky orhanizovanykh hrup i zlochynnykh orhanizatsii* [Criminal legal signs of organized groups and criminal organizations]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
6. Konarev, V.A. (2002). Organizovannye prestupnye formirovaniia: voprosy kvalifikatsii [Organized criminal groups: qualification issues]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
7. Vyrok Kramatorskoho miskoho sudu Donetskoï oblasti vid 21 lystop. 2017 r. Sprava No. 234/17279/17. Provadzhenia No. 1-kp/234/942/17 [The verdict of Kramatorsk city court of Donetsk region from November 21, 2017. Case No. 234/17279/17. Proceedings No. 1-kp/234/942/17]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, The only state register of court decisions*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70510148> [in Ukrainian].
8. Vyrok Kolehii suddiv sudovoi palaty z kryminalnykh sprav ta sprav pro administratyvni pravoporushennia apeliatsiinoho sudu Donetskoï oblasti vid 7 hrud. 2017 r. Sprava No. 229/865/16-k [Judgment of the College of Judges of the Chamber of Criminal Cases and Administrative Offenses of the Donetsk Regional Court of Appeal from December 7, 2017. Case No. 229/865/16-k]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, The only state register of court decisions*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70848115> [in Ukrainian].
9. Vyrok Bilokurakynskoho raionnoho sudu Luhanskoï oblasti vid 22 lystop. 2017 r. Sprava No. 409/2156/17. Provadzhenia No. 1-kp/409/118/17 [The verdict of the Bilokurakinsky district court of Lugansk region from November 22, 2017. Case No. 409/2156/17. Proceedings No. 1-kp/409/118/17]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr*

sudovykh rishen, The only state register of court decisions. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70521435> [in Ukrainian].

10. Vyroky Khersonskoho miskoho sudu Khersonskoi oblasti vid 16 lystop. 2017 r. Sprava No. 766/19384/17 [The verdict of Kherson city court of Kherson region from November 16, 2017. Case No. 766/19384/17]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, The only state register of court decisions*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70315413> [in Ukrainian].

11. Vyroky Dzerzhynskoho miskoho sudu Donetskoi oblasti vid 6 lystop. 2017 r. Sprava No. 225/5554/17. Provadzhennia No. 1-kp/225/564/2017 [The verdict of the Dzerzhynsky City Court of Donetsk Oblast from November 6, 2017. Case No. 225/5554/17. Proceedings No. 1-kp/225/564/2017]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, The only state register of court decisions*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70050193> [in Ukrainian].

12. Vyroky Volnovaskoho raionnoho sudu Donetskoi oblasti vid 30 zhovt. 2017 r. Sprava No. 221/3556/17. Provadzhennia No. 1-kp/221/455/2017 [The verdict of the Volnovasky district court of Donetsk region from October 30, 2017. Case No. 221/3556/17. Proceedings No. 1-kp/221/455/2017]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, The only state register of court decisions*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69903414> [in Ukrainian].

13. Vyroky Kramatorskoho miskoho sudu Donetskoi oblasti vid 25 zhovt. 2017 r. Sprava No. 234/9557/17. Provadzhennia No. 1-kp/234/650/17 [The verdict of Kramatorsk city court of Donetsk region from October 25, 2017. Case No. 234/9557/17. Proceedings No. 1-kp/234/650/17]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, The only state register of court decisions*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69877064> [in Ukrainian].

14. Vyroky Kolehii suddiv Krasnoarmiiskoho misakraionnoho sudu Donetskoi oblasti vid 15 lyp. 2016 r. Sprava No. 235/7506/15-k [The verdict of the Collegium of Judges of the Krasnoarmeysk city district court of Donetsk region from July 15, 2016. Case No. 235/7506/15-k]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, The only state register of court decisions*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58972136> [in Ukrainian].

15. Vyroky Krasnolymanskoho miskoho sudu Donetskoi oblasti vid 19 veres. 2017 r. Sprava No. 236/2602/17. Provadzhennia No. 236/2602/17 [Sentence of Krasnoliman city court of Donetsk region from September 19, 2017. Case No. 236/2602/17. Proceedings No. 236/2602/17]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, The only state register of court decisions*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68991310> [in Ukrainian].

16. Vyroky Volnovaskoho raionnoho sudu Donetskoi oblasti vid 14 veres. 2017 r. Sprava No. 221/2991/17. Provadzhennia No. 1-kp/221/412/2017 [The verdict of Volnovosky district court of Donetsk region from September 14, 2017. Case No. 221/2991/17. Proceedings No. 1-kp/221/412/2017]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, The only state register of court decisions*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68921188> [in Ukrainian].

17. Vozniuk, A.A. (2015). Aktualni problemy kriminalno-pravovoho vplyvu na uchashnykiv ne poredbachenykh zakonamy Ukrainy voienizovanykh abo zbroinykh formuvan [Actual problems of criminal law influence on participants not foreseen by the laws of Ukraine of paramilitary or armed formations]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(10), 40-49 [in Ukrainian].

18. Rusinova, V.N. (2012). Klassifikacia lic v nemejdunarodnyh voorujennyh konflikтах: v poiskah sbalansirovannogo podhoda [Classification of persons in non-international armed conflicts: in search of a balanced approach]. *Gosudarstvo i pravo, State and Law*, 3, 61-69 [in Russian].

19. Vasylevych, V.V. (1998). Borotba z ozbroienymy formamy orhanizovanoi zlochynnosti koryslyvo-nasylnytskoho spriamuvannia [Fighting armed forms of organized crime with a mercenary-violent direction]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev [in Ukrainian].

20. Kuchmenko, S.V. (2017). Problemni pytannia rozmezhuvannia vidpovidalnosti za stvorennia ne peredbachenykh zakonom voienizovanykh abo zbroinykh formuvan [Problematic issues are the delineation of responsibility for the creation of paranoid or armed units not provided for by law]. *Bezpeka liudyny v umovakh hlobalizatsii: suchasni pravovi paradyhmy, Human security in the conditions of globalization: modern legal paradigms: Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference*. (pp. 312-314). Ternopil: Vektor [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2017

Kuchmenko S. – *Researcher of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

The Typology of Participation of Para-Military or Armed Formatives not Predicted by Law

The classification of persons-participants of para-military units and armed groupsthat are not provided for by the laws of Ukraine is being researched in a comprehensive manner in the article. The article deals with the influence of the typology of criminal personality on the development of general and individual measures for crime prevention.

The author analyzes the circum stances that determine the creation and function of paramilitary or armed formations not predicted by law in the territory of Ukraine, the mechanism of their interaction and the consequences of the influence on the formation of such kind of criminal associations are examined.

The article emphasizes that the studying of the characteristics of the offender's person, including the inherent nature of the crime of character and property, allows more accurately determine the nature and extent of the public danger of a criminal act, establish the determinants of a specific crime, and after analyzing the information obtained, develop a system of effective measures to prevent the creation of unforeseen by law paramilitary or armed formations.

The author under score that the basis of effective prevention of crimes from among available legal tools, the most important place be longs to the criminological portrait and typology of the offender's person.

It has been argued that the process of crime prevention needs to take in to account the various features of the person committing a crime, since the latter, on the basis of their study, predetermine the further development and selection of classification criteria (typologies) for such persons. Thus, it is possible to distinguish certain types of offenders by systematizing certain criteria of a person.

It is proved that the study of the question of the people-participants of the above-mentioned criminal associations, their classification and typology, has an extremely important role today, since it is intended to serve for the development of a set of activities to prevent the creation of such kind of associations, and may be useful during the investigation of the problem issues of the delineation of responsibilities for the acts committed by people-participants of para-military units and armed groups that are not provided for by the laws.

Keywords: para-military formation not provided by law, armed formation not predicted by law, offender's person, criminological characteristic, participant of a criminal association.

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВозАСТОСУВАННЯ

UDC 343.973:343.352

Kuzmenko O. – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

Chorna V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative Law and Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

Feshchuk V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Financial Law and Fiscal Administration of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

THE CHALLENGES OF FIGHTING CORRUPTION IN UKRAINE

This research article analyzes corruption manifestations in Ukraine. The author underlined and described the nature of petty and business corruption. Particular attention was paid to the description of political corruption concept, where the corruption is used by ruling elite to seize and maintain the power, to nullify the political competitors by outwardly legal actions. There were found out the main difficulties in fighting corruption measures implementation faced by the corruption fighting competent agencies in Ukraine.

Keywords: corruption, public administration, corruption offenses, administrative liability, restrictions, limitations on the power, unlawful benefits, gift, conflict of interests.

As a social phenomenon, corruption emerged together with power and monetary relations among people. And since then, people have been trying to find out the reasons for corruption and the ways to mitigate it. As the matter of fact, the God gave us an anti-corruption commandment through Moses who wrote down the words he heard from the heaven: «Do not accept a bribe, for a bribe blinds

those who see and twists the words of the innocent» [1]. This citation draws people's attention to the evil of corruption and the need to fight it. The state is the only effective subject that can prevent such phenomenon, as a society and each certain person may only limit its influence and development to a reasonable extent. Social chaos arises in the environment of uncertainty in the government attitude to the methods of countering, inability to influence, the disappointment of society about the actions made by the state in that field, loss of moral postulates by people.

The purpose of this article is to show the main manifestation of corruption in Ukraine and to describe the main corruption types.

The certain Ukrainian corruption issues were studied in research works by such researches as A. Biletskyi, V. Bezrutchenko, T. Brus, V. Feshschuk, M. Kovaliv, O. Kuzmenko, S. Kushnariov, M. Melnyk, S. Nefiodov, O. Shapovalov, V. Chorna and others.

Modern social chaos in Ukraine mostly relates to the national-wide corruption schemes originating from bureaucracy relations and Ukrainian people's ability to tolerate the existing corruption rules and follow them to enjoy any services or benefits. So, there are two stimulation sides with the respective characteristics: the willingness to give and the willingness to take facilitates modern Ukrainian corruption growth. As soon as the existing legislation creates the environment where one cannot get necessary things in a legal way, and, at the same time, there are implemented ambiguous provisions approving a certain list of rights and obligations, and no liability (subterfuge or discrimination) for unlawful decision, that creates the best preconditions for corruption. Major population groups generally believe that corruption crimes make no harm to society, as in most cases, social groups select the corruption ways to resolve certain day-to-day issues. Habituation to corruption and its popularity creates tolerance to it at a simple level, and even if someone psychologically understands that it is not right, one cannot fight the inside conformity and go against the rules followed by others. It is so routine that became a national tradition.

Any official with powers to distribute certain resources and provide administrative services at his own discretion (civil servant, people's deputy, judge, policeman, teacher, doctor, etc.) tends to corruption. That is why, the main prerogative of the state is to moderate citizen's will to counter corruption not only with ideological and educational methods but also with repressive ones, in a lawful manner.

At a simple level, corruption is an abuse of power, official misconduct for personal enrichment. In the most destructive context, it is the relations system that allows to capital owners to get anything – benefits, influence, laws, beneficial decisions, protection, legislative and judicial power.

International legislation, and namely the UN Code of Conduct for Law Enforcement Officials, of December 17, 1979, defines corruption as: «...An act in the performance of or in connection with one's duties, in response to gifts, promises or incentives demanded or accepted, or the wrongful receipt of these once the act has been committed or omitted» [2].

INDEM Foundation professionals also agree with that definition: «...corruption... is understood as the situation when an official makes an unlawful decision... and someone else benefits from it, ...and such official, in his turn, unlawfully benefits from that person». The similar definition of corruption is given in the Criminal Law Convention on Corruption adopted by the 103rd session of the Committee of Ministers of the Council of Europe on November 4, 1998 [3, p. 362].

The phenomenon of corruption is difficult to understand and define mostly because of the existing combination of bipolar political, legal, economical, social and psychological factors, which is confirmed by the results of numerous recent researches [4]. For example, M. Melnyk in his monograph says that «Corruption is not only social, but also psychological and moral phenomenon. It cannot exist without people, their behavior, and activity. Corruption is the way of thinking determining the life style» [5, p. 27]. O. Shapovalov and S. Kushnariov explain that phenomenon from the other point of view, they understand it as natural fruitful cooperation among people, one of whom are in powerful government authorities, and others do not have administrative powers, but both parties wish to exploit governmental mechanism owned by society, for their personal purposes [6, p. 12].

Pursuant to Art. 1 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» [4], corruption is the use by a person of the authority or powers connected with them in order to obtain an unlawful benefit or the acceptance of such a benefit or the acceptance of the promise/offer of such benefit to himself or other persons or, accordingly, the promise/offer or provision of unlawful benefit to a person or his or her a requirement to other individuals or legal entities to incline the person to the unlawful use of the authority or

the powers attached to it. About that, we must admit, that the above definition is way too criminalizing, a law-maker does not refer to corruptive violations punishable mostly with administrative, disciplinary or civil law sanctions. And such violations are a real threat that creates a background for corruption crimes.

Ukrainian corruption has various manifestations. We may classify both petty and business corruption. Petty corruption, as a carcinoma gradually corrodes the society because it is tightly connected with the everyday life of common people dealing with civil servants who have powers related to private life privileges – health, education, recreation, accomodation, etc. Various gifts from citizens and services to officials and their families are the clear-cut example of petty corruption. Nepotism in public administration which is not corruption under the current laws also refers to that category.

Business corruption arises in cooperation between authorities and business in business and entrepreneurship activities of individuals and legal entities. It arises when one person wishes to get any material comforts or benefits generally inaccessible to such person, and ambition to become rich at somebody else's expense, on the other hand. For example, in business conflict, the parties may wish to get support from a judge to get a beneficial judgment. Businessmen complain that they faced the dozens of swindlers and in most cases, that cannot avoid the joining to the corruption scheme [1]. Corruption development also relates to the legal status of a certain official. Accordingly, today little or no principles have been elaborated or put in place about the idea of corporate solidarity, poor psychological training of that category of persons, which does not allow to resist the temptation of bribery, excessive conformism in relations with a direct leader who does not properly fight corruption, because he does not have collective responsibility for detected corruption crimes or violations associated with corruption, lack of life skills to overcome complex service and personal problems, not developed and not implemented psychology of adoption and implementation of solutions based on the standards of law, morality, and social justice, not produced a steady lack of desire to receive undue benefits and any other benefits and services for their work.

Political corruption, as the form of corruption in general, gathers threatening speed and is used by ruling elite to seize and maintain the power, to nullify the political competitors by outwardly legal, but the actually unlawful seizure of public resources to exploit them for

their own political aims in return of the future «dividends». The forms of such corruption include: lobbying, protectionism, favorable appointment to public office, investment of commercial structures at the expense of the state budget, management of civil servants, commercial structures through the appointment of relatives and folks in them, establishment of joint-stock companies based on state enterprises, granting of privileges, advantages, exceptions from general rules for «their» firms and companies, transfer of state property to joint-stock companies, non-transparent privatization (for example, the privatization of OJSC «Odessa Port Plant»), a fictitious bankruptcy, sending children to study abroad at the expense of sponsors, etc. [7, p. 7].

There are no any uncorrupted life spheres in Ukraine. It creates considerable threats to democracy, the rule of law, implementation and development of civil society. This phenomenon exists everywhere in social life. Today, there's a big gap between the country's huge opportunities and living conditions of its citizens.

At the same time, it is impossible to fight Ukrainian corruption only with repression. That phenomenon may be frightened by comprehensive social reforms under which faithful and honest conduct will become beneficial for society. Until then, all newly built government institutions will come to a standstill. The first step of counteractions is changing of Ukrainians' attitude to corruption, making them unwilling to give inappropriate benefits to corrupt officials. The results of numerous applied scientific researches show that the state, acting individually, without an active support of citizens and social society institutions cannot decrease the corruption level, moreover, it is just impossible [8, p. 111]. To do that, there must be implemented the set of measures to promote the understanding that corruption is not normal, but inappropriate and blatant phenomenon. The development and implementation of anti-corruption culture mechanism are one of the anti-corruption principles. Meaningful implementation of legal culture among citizens will considerably influence the arbitrariness of those in power [9]. It may be done through continuous educational seminars in schools, educational institutions, articles and videos in mass media, motivational stories, etc. Unfortunately, now that work is limited to two or three promotional billboards in the cities.

Healed social society, economically and politically free, will be able to ensure independent control over corruption in public

administration area. That is why it is reasonable to regard civil control in terms of control over civil society institutions. Such actions of civil society institutions are aimed at increasing the efficiency of public authorities, as well as state and municipal organizations and institutions in the process of developing and implementing their public policy [7, p. 113]. The development of civil anti-corruption initiative will become an appropriate instrument to prevent that negative phenomenon in Ukraine. Now Ukrainian public users have numerous ways to participate creation and implementation of anti-corruption policy: advisory bodies have been set up and functioning, which include representatives of the public. The public is widely involved with donors who provide funding for implementing reforms and can somehow put pressure on Ukrainian authorities, and so on. According to the Ministry of Justice, there are registered more than 130 public organizations in Ukraine which in one or another way declare their intentions to fight the corruption, about 350 public associations which tasks are to protect civil rights and freedoms, and about 30 organizations aiming to facilitate civil servant screening processes in Ukraine. The new about those organization is that they are now created not only in Kyiv but also in regions [10]. But the imperfection of legislation on the definition of the rights and obligations of civic organizations, the desire of activists to earn in their activities, as well as the persecution of personal and political goals by the public play a negative role in the perception of society by the activities of civic organizations. Unfortunately, the scandals about «grant-wasting» in the media still do not subsist. From time to time there are news articles about corruption cases among public organizations. An important problem in the work of anti-corruption NGOs is the reluctance of the government to involve the public in participating in the formation of a state anti-corruption policy, which combines the resistance of both the authorities as a whole and their leaders in particular; lack of political will and unanimity in making important decisions. At the same time, public organizations complain that they cannot exist only for their own money, so they are mostly funded by national or international donors [11, p. 233] which makes them dependent, discriminatory and accountable.

Nevertheless, the state has been recently implementing anti-corruption mechanisms by anti-corruption laws and creation of anti-corruption agencies. We mean such Ukrainian anti-corruption laws as «On Anti-Corruption Principles in Ukraine (Anti-Corruption

Strategy)» for 2014–2017 No. 1699-VII; «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine» No. 1698-VII; «On Prevention of Corruption» No. 1700-VII (came into force on April 26, 2015); «On Amendments to Certain Legal Acts of Ukraine about the Determining of Ultimate Beneficiaries of Legal Entities and Public Persons» No. 1701-VII. In addition, under the Decree of the President of Ukraine No. 808/2014 of October 14, 2014, the National Anti-Corruption Policy Council was created as an advisory body of the President of Ukraine, which activities are aimed at the full and effective implementation of its constitutional powers in that area.

The anti-corruption strategy covers all key legal relations segments arising both in anti-corruption professional activities of competent government agencies (including law-enforcement ones) and also during the implementation of preventive measures (i.e. prevention of crimes and corruption).

Ukrainian laws provide for the system of specially authorized anti-corruption bodies: prosecution bodies, the National Police of Ukraine, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the National Agency for Prevention of Corruption.

Its a shame that the above list does not include the Security Service of Ukraine, although Art. 2 of the Law of Ukraine «On Security Service of Ukraine» provides that the tasks of the Security Service of Ukraine include prevention, detection, termination, and investigation of organized crime activity and corruption in administration and economic field.

The new Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» that came into effect on April 26, 2015, there was created the National Agency for Prevention of Corruption. As a special status central body, the Agency ensures creation and implementation of the national anti-corruption policy and is accountable to the Verkhovna Rada of Ukraine, and controlled and accountable before the Cabinet of Ministers of Ukraine. Public control over its activities is ensured by the Public Council at the National Agency, which, according to the requirements of Art. 14 of the said law, is created and formed by the Cabinet of Ministers of Ukraine from 15 persons according to the results of the competition. The Public Council will hear the information on the implementation of the plans and tasks of the National Agency, approve annual reports on its activities, provide conclusions on the

results of the examination of its projects, delegate to its National Agency a representative with the right of deliberative vote.

A significant obstacle to the fight against corruption in the activities of the National Agency for the Prevention of Corruption is the creation of obstacles in its work, and namely: insufficient material and technical base, lacking human resources, lacking territorial administrative bodies, lacking support from the Cabinet of Ministers of Ukraine, conflict with the Ministry of Justice of Ukraine, delayed election of the fifth member of the National Agency for the Prevention of Corruption, etc.

Repeated cases of delaying the registration process of regulatory acts adopted by the National Agency for the Prevention of Corruption, which greatly complicated the work of the agency. Thus, the lengthy and complicated process was the approval of the text of the document, which regulates the procedure for the control and complete verification of the declaration of the person authorized to perform the functions of the state or local government (on February 13, 2017, the Ministry of Justice finally registered the relevant decision of the National Agency for the Prevention of Corruption «On Approval of the Procedure for Controlling and Full Verification of the Declaration of the Person Authorized to Perform the Functions of the State or Local Self-Government» dated February 10, 2017, No. 56).

The National Anti-Corruption Bureau of Ukraine is the law enforcement agency of Ukraine with wide authorities in prevention, detection, termination, and investigation of corruption crimes committed by top officials.

The National Anti-Corruption Bureau of Ukraine was created on the basis of the Law of Ukraine «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine» of October 14, 2014. Such experience is new to our country. Similar structures exist in USA, Poland, France, Singapore, Israel, and India. The task of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine is the prevention of criminal corruption offenses committed by top officials authorized to perform the functions of the State or local self-government and create threats to the national security.

The National Bureau is controlled only by the committee of the Verkhovna Rada of Ukraine competent in anti-corruption activities. In addition, the Director of the National Bureau notifies the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and the Cabinet of

Ministers of Ukraine about the principal issues of the National Bureau and its departments and the progress of tasks assigned to it, including compliance with laws, rights, and freedoms of citizens.

In accordance with the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Ensuring the Activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the National Agency for the Prevention of Corruption» of February 12, 2015, No. 198-VIII, amendments to the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office» were made. In accordance with the aforementioned Law, the General Prosecutor's Office of Ukraine created (on the rights of a structural unit) the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, which is entrusted with the following functions: 1) supervising the observance of laws during the pre-trial investigation carried out by the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine; 2) maintenance of state prosecution in relevant proceedings; 3) representation of the interests of a citizen or state in court and related to corrupt or corruption-related offenses.

In accordance with Art. 8 of the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office» the function of supervising compliance with laws while carrying out operational-search activities and pre-trial investigation by the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine is carried out exclusively by the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office. Despite the fact that the head of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office is, at the same time, the Deputy Prosecutor General of Ukraine, the legislators virtually removed him from subordination to the latter, which actually created favorable conditions for the merger of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, and, as a result, their complete lack of control .

So, despite the fact that in accordance with part 5 of Art. 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, higher prosecutors have the right, by their motivated decision, to entrust the commission of a pre-trial investigation of any criminal proceeding to another pre-trial investigation body in the event of its ineffectiveness; at the same time, the same norm prohibits even the Prosecutor General of Ukraine to entrust the pre-trial investigation of criminal offenses to the suspects The National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, and other pre-trial investigation bodies. That is, actually allowed to detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine conduct

a pre-trial investigation on the subjects they are investigating, and more precisely, on any matters that they have taken to its proceedings, not only ineffectively, but also at its discretion, also biased, in violation norms of procedural law and the rights of citizens, which contradicts the basic principles of criminal proceedings, listed in Art. 7 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, including the rule of law, and accordingly the presumption of innocence, legality, equality of all before the law and the court, the provision of rights and freedoms and personal integrity, etc. [12].

The provisions of the aforementioned article of the Criminal Procedure Code of Ukraine are absolutely unacceptable and contrary to the very essence of the prosecutor's oversight of the observance of laws during the pre-trial investigation in the form of procedural guidance, and that detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine «In order to prevent, detect, termination and disclosure of crimes attributed to his investigation, according to the decision of the Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (which is absolutely legal inaccuracy and, in agreement with the prosecutor of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (that is, by anyone and not necessarily its leader), may also investigate crimes that are attributed to the investigators of other bodies». In this sense, it is important that neither the Law of Ukraine «On the National Anti-Corruption Bureau» nor the Law of Ukraine «On Prosecutor's Office» contain provisions that would establish specific responsibility of the same leaders of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the Specialized Anti-Corruption Prosecutor for non-compliance requirements of legislation, including and the protection of the rights and freedoms of citizens, or the violation of their professional duties, which also can form a sense of irresponsibility in them in the aggregate [11].

So, the investigation authorities may not enjoy total independence allowing the limitation of individual rights. Such institutions are independent in case of their depoliticization. Actually, it is aimed at increasing the level of organizational and operational autonomy, guaranteed by institutional and legal mechanisms aimed at preventing unlawful political interference. In international practice, anti-corruption agencies are either accountable to and controlled by

the certain regime or have constitutional status equal to the ombudsman or judicial authorities.

One more serious gaps in anti-corruption activities in Ukraine are gaps in legislation in the sphere of qualification of corruption crimes. Vague legal definition of unlawful benefit or gift enables judicial authorities to qualify, at their discretion, a corruption crime subject to criminal liability to corruption offense subject to administrative liability. At the same time, courts are allowed to apply different types of penalties for an offense committed in connection with corruption that has different powers and the effects of punishment, fines also provide for one corruption violation of different sizes, given to the discretion of the judges who have the right to choose the limits of the punishment at their discretion, in fact, it is the leverage of the judge's influence on the citizen who committed the offense, which may lead to a judge's desire to obtain an unlawful benefit for the decision taken.

Also, it is doubtful that the concept of close relatives under Ukrainian laws do not include cousins, second cousins, nephews, nieces, godfathers, and godmothers. That creates certain difficulties in finding out the accountable relations among close relatives in public governmental and local authorities. Nepotism creates personal relations (secret agreements) that weaken the mechanisms of control and prevention of corruption.

The letter of the High Specialized Court «On the Prosecution of Certain Offenses Related to Corruption dated 05/22/2017» is an absolute manipulation of the terms «dismissal» and «termination of activity». According to the content of the letter, it is established that the term «termination» in the general rule (Art. 36 of the Labor Code of Ukraine) correlates with the term «dismissal» as an integral part, covering the latter. This follows from the analysis of the norms of other special legal acts, in particular the provisions of the Law of Ukraine «On Civil Service» (Art. 83), the Law of Ukraine «On the Status of a People's Deputy of Ukraine» (Art. 4), etc., where the specified terms cover each other. At the same time, that rule has exceptions. Thus, the Law of Ukraine of June 2, 2016, No. 1402-VIII «On the Judiciary and Status of Judges» (hereinafter – Law No. 1402) distinguishes between the terms «dismissal» (Art. 112–118) and «termination» (Art. 119–125), and therefore, delimits them, providing for different grounds for the occurrence of

such legal facts The above mentioned provisions of that Law totally correspond to Art. 126 of the Constitution of Ukraine which makes distinction between those concepts. A similar approach is used by the legislator to terminate the powers of the judge of the Constitutional Court of Ukraine and his dismissal (Art. 149¹ of the Constitution of Ukraine). The above explanation leads to the selectivity of responsibility, the formation of corruption schemes, the confusion of legislation, as in the first part stated that the determinants of «termination» and «dismissal» are correlated as integer and part, in the second part it is noted that this statement is not for everyone. Namely, the uncertainty of the essence of the term «termination of activity» and hypocrisy on the part of the judicial system makes it impossible (or, on the contrary, it does not allow, selectively) fulfilling the duty to those who performed the functions of the state and local self-government one year after the termination of activity, and this also avoids the identification of unlawful benefits.

The above listed gaps in legislation are only examples of the existing problems in bringing individuals to legal responsibility for corruption offenses.

And lastly, we would like to disagree with the idea of introducing an anti-corruption court in Ukraine, and, in accordance with the Constitution of Ukraine, this court is endowed with specialized, special powers that do not exist in the modern judicial system, as the very feature of its specialization does not coincide with the legal characteristics of existing courts in the country. And then the introduction of it as a court with general powers makes no sense in its creation. It would be more appropriate to allow all courts to hear corruption-related cases, which will allow creating the uniform anti-corruption system in courts. Instead, today we will be threatened to create a pocket court that will target ordinary citizens who are not able to defend themselves and will be convicted on the basis of illegally obtained, wrong, or violent evidence or the evidence obtained in the composition of the crime. That means that the effectiveness of the said court will depend on the number of sham cases, instead of the quality of anti-corruption measures directed to the punishment of large-scale corruptive scheme players.

At the same time, there's almost no any motivation mechanism allowing to detect corruption schemes and corruptive officials. Today, disclosers operate on their own altruistic motives and subjective

heroism. That is why it is necessary to introduce, at the legislative level, a percentage of the saved amount of funds (for example, 10–15 %) to each discloser.

Summing up the above, we believe that existing gaps in combating corruption can be eliminated by the gradual introduction of qualitative reforms, the creation of the anti-corruption culture of society, elimination of gaps in legislation, but the people should not be ineffective, they should be aware of their own role in counteracting this phenomenon. Its participation is necessary because there are many roles that society can play more effectively than any other institution.

Along with this, it is necessary to create a mechanism of deterrence and counterbalance, control (responsibility) of state power to society, transparency of the process of making major state decisions (including personnel).

Effectiveness improvement by: justified criteria for determining the optimal structure and size of executive bodies, since changes in their structure, status and functions are often corporate, not national interests; eliminating institutional reasons for a conflict of interests (for example, preventing the combination of functions of definition of rules, control and provision of public services in one body); decomercisation of state and municipal activities, including through the delegation of certain public social and legal services to non-state structures (for example, this process has long been taking place in the sphere of notarial activity); ensuring information transparency of the decision-making process of executive bodies (including access to financial documents of state bodies of non-governmental organizations and mass media); introduction of mechanisms of public influence on the activity of state departments (independent examination of public decision-making projects) [1].

REFERENCES

1. Nefiodov, S.V. *Zapobihannia ta protydiia koruptsii [Prevention and Counteracting Corruption]*. Retrieved from <http://staradm.gov.ua/antikorupc.html> [in Ukrainian].

2. Kodeks povedinky posadovykh osib pravookhoronnykh orhaniv [Code of Conduct for Law Enforcement Officials]. *Orhanizatsiia obiednanykh natsii. Heneralna Asambleia, United Nations Organization. The General Assembly*. Dodatok No. 46(A/34/46) [in Ukrainian].

3. Melkov, H.M. (1990). *Mizhnarodnyi zakhyst prav ta svobod liudyny [International Protection of Human Rights and Freedoms]*. L.A. Mogusev (Eds.). Moscow: Yuryd. lit. [in Ukrainian].
4. Bezrutchenko, V.S. (2008). Istorychne pokhodzhennia koruptsii [Historical Origin of Corruption]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiuf koruptsiieiu (teoriia ta praktyka), Fighting against the Organized Crime and Corruption (Theory and Practice)*, 18, 279-286. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2008_18_32 [in Ukrainian].
5. Melnyk, M.I. (2001). *Koruptsiia: pryroda, kontseptsiiia ta zapobizhni zakhody [Corruption: Nature, Concept, and Preventive Measures]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
6. Kushnariov, S.V., & Shapovalov, O.V. (2005). *Koruptsiia: sotsialno-psykholohichniy fenomen zahrozy osobystosti ta profesiinoy diialnosti pratsivnyka pravookhoronnykh orhaniv [Corruption: the social and psychological phenomenon of a threat to personality and professional activities of a law enforcement official]* (2nd ed.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].
7. Bratel, S.H., Vasylevych, V.V., & Zolotariova, N.I. (et al.). (2012). *Zapobihannia ta protydia koruptsii (dlia derzhavnykh sluzhbovtziv derzhavnykh ta mistsevykh orhaniv samovriaduvannia na posadakh z 1 po 4 mistsia) [Prevention and Counteracting Corruption (for government and local self-government civil servants of the 1st to 4th rate positions)]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].
8. Kovalivskyi, M.V. (2016). Konstytutsiini mekhanizmy borotby z koruptsiieiu v orhanakh derzhavnoi vlady [Constitutional Mechanisms for Countering Corruption in Public Power Bodies]. *Problemy udoskonalennia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv u vyavlenni, zapobihanni ta prypynenni koruptsii, Problems in Improvement of Law Enforcement Body Activities in Detection, Prevention, and Termination of Corruption*. (pp. 109-113). Lviv: LDUVS [in Ukrainian].
9. Kostenko, O. (2009). Koruptsiia v Ukraini: v politychnomu kryminalnomu nautsi [Corruption in Ukraine: in Terms of Political Criminal Science]. *Politychnyi menedzhment, Political Management*, 1, 49-54 [in Ukrainian].
10. Brus, T.M., & Kovaliov, V.H. (2016). Problemy vprovadzennia antykoruptsiinoy polityky v Ukraini [Problems of Implementation of Anti-Corruption Policy in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: zminy ta vdoskonalennia, Public Administration: Modifications and Improvements*, 3, 134-140 [in Ukrainian].
11. Biletskyi, A.V. (2017). Dosvid uchasti hromadskosti u zapobihanni zlochinam u sferi koruptsii v Ukraini [The Experience of Public Participation in Prevention of Corruption Crimes in Ukraine]. *Problemy zakonnosti, Legality Issues*, 136, 225-234. [in Ukrainian].
12. Bahanets, O. *Yak dlia NABU stvoriiut nedotorkanni prostir [How untouchable area is created for the National Anti-Corruption Burea of Ukraine]*. Retrieved from <http://resonance.ua/oleksij-baganets-yak-dlya-nabu-stvoruyut-nedotorkannij-prostir> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2017

Кузьменко О. В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Чорна В. Г. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права та процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Фещук В. В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри фінансового права та фіскального адміністрування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Проблеми протидії корупції в Україні

Здійснено аналіз корупційних проявів в Україні. Схарактеризовано дрібну та ділову корупцію. Особливу увагу приділено концепції політичної корупції, яку використовує правляча еліта з метою захоплення та підтримки влади, а також протистояння політичним конкурентам. Виявлено труднощі в контексті впровадження заходів із протидії корупції компетентними органами, які виконують цю діяльність.

Ключові слова: корупція, державне управління, корупційні правопорушення, адміністративна відповідальність, обмеження, обмеження влади, незаконні пільги, подарунок, конфлікт інтересів.

УДК 342.534.6

Демиденко В. О. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОСТРОКОВОГО ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ДЕПУТАТІВ МІСЦЕВИХ РАД

Розглянуто інститут дострокового припинення повноважень депутатів місцевих рад. Висвітлено напрями його вдосконалення в контексті децентралізації публічної влади в Україні.

Ключові слова: правовий статус, депутати місцевих рад, дострокове припинення повноважень депутатів місцевих рад, місцеве самоврядування.

Нині в Україні триває конституційно-правова реформа, важливим елементом якої постає децентралізація публічної влади. На сучасному етапі вже є перші позитивні її результати: добровільне об'єднання територіальних громад, збільшення місцевих бюджетів, зміцнення матеріальної основи місцевого самоврядування, покращення інфраструктури об'єднаних територіальних громад. Так, коштом місцевого бюджету й державних субвенцій здійснено ремонт вулиць, доріг, мостів, облаштовано парки та сквери, відбудовано соціальні об'єкти (дитячі садки, шкільні й дошкільні, медичні заклади тощо), а також проведено реконструкцію та впроваджено в багатьох адміністративно-територіальних одиницях заходи з енергоефективності тощо.

Однак є низка правових, політичних, адміністративних, економічних, соціальних, територіальних та інших чинників, які негативно позначаються на результатах муніципально-правової реформи та секторальної децентралізації, зокрема в освіті, медицині, логістиці (управління муніципальними матеріальними, інформаційними, людськими ресурсами за рахунок мінімізації витрат), у сфері безпеки, земельних відносинах тощо.

Ефективність муніципально-правової реформи залежить від спільної діяльності держави, органів місцевого самоврядування

та первинного елементу системи місцевого самоврядування в Україні – територіальних громад. З огляду на політичну і правову волю щодо зміцнення місцевого самоврядування, на сьогодні саме від діяльності територіальних громад та їх представницьких і виконавчих органів залежить успішність здійснення децентралізації в Україні, підвищення рівня комфортності проживання в селах, селищах і містах.

Органи місцевого самоврядування отримали правові та фінансові можливості. Вони покликані забезпечити місцевий економічний розвиток, гарантувати надання населенню високоякісних і доступних публічних послуг та нести відповідальність за результати власної діяльності, передусім перед територіальною громадою. Тому успішність муніципально-правової реформи залежить саме від дієвості інституту юридичної відповідальності, зокрема муніципально-правової відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування в Україні.

У контексті важливості для сучасної юридичної науки та практики повноцінного, усебічного, комплексного й системного розроблення проблематики муніципально-правової відповідальності метою цієї статті постає дослідження такого інституту муніципального права України, як дострокове припинення повноважень депутатів місцевих рад. Нагальною є потреба в напрацюванні законодавчих пропозицій щодо вдосконалення інституту дострокового припинення повноважень депутатів місцевих рад, який не повною мірою відповідає вимогам сьогодення.

Варто зауважити, що теоретичні та практичні аспекти правового статусу місцевих рад, їхніх депутатів були предметом досліджень М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, Л. В. Бориславського, І. П. Бутко, Д. М. Горшкова, І. В. Дробуша, В. Б. Євдокимова, Б. В. Калиновського, Н. В. Камінської, В. М. Кампо, А. М. Колодія, М. І. Корнієнка, В. В. Кравченка, Л. Л. Лабенської, П. М. Любченка, О. Г. Мурашина, В. Ф. Опришка, М. П. Орзіх, М. В. Пітцика, В. Ф. Погорілка, М. В. Постового, С. Г. Рябова, О. М. Солоненка, М. І. Ставнічук, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, О. В. Чернецької, Ю. С. Шемшученка та інших науковців. Проте комплексного та системного дослідження підстав і процедури дострокового припинення повноважень депутатів місцевих рад (з урахуванням змін і доповнень до законодавства

України), спрямованого на посилення протидії корупції в Україні, досі немає, що визначає актуальність обраної теми.

Окрім цього, інститут дострокового припинення повноважень депутатів місцевих рад тісно пов'язаний з інститутом дострокового припинення повноважень місцевих рад, який також потребує ґрунтовної уваги з боку представників науково-експертного середовища і вдосконалення, з огляду на проведення конституційно-правової та муніципально-правової реформ в Україні, а також на геополітичні прагнення українського народу.

Питання дострокового припинення повноважень місцевих рад і депутатів місцевих рад набуває значущості в контексті децентралізації публічної влади, становлення місцевого самоврядування як ефективної системи управління щодо вирішення місцевих потреб і запитів людей, а також нагальної необхідності нормативно-правового закріплення та практичного втілення конституційно-правового статусу територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування. Він є першоджерелом муніципальної влади, а отже, має володіти ефективними і дієвими механізмами та засобами щодо контролю за її здійсненням.

На жаль, нині положення ст. 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [1] про те, що «первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада», переважно є декларативними.

Відповідно до ст. 78 зазначеного Закону, повноваження місцевої ради можуть бути припинені достроково рішенням місцевого референдуму, якщо: а) рада прийняла рішення з порушенням Конституції та законів України, прав і свобод громадян, ігноруючи вимоги компетентних органів про приведення цих рішень у відповідність до законодавства; б) сесії ради не відбуваються без поважних причин у визначені законодавством України строки, рада не вирішує питання, що належать до її повноважень.

Однак в Україні донині не прийнято закон про місцевий референдум, який би чітко закріпив процедуру його проведення. Попередній Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року № 1286-XII, що регламентував зазначений порядок, утратив чинність на підставі

Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року № 5475-VI [2].

Окрім цього, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» надає територіальній громаді право достроково припиняти повноваження шляхом проведення місцевого референдуму лише стосовно сільської, селищної, міської, районної в місті ради. Водночас цю процедуру не можна застосувати стосовно обласної та районної ради, що, на нашу думку, є неправильним та алогічним.

Територіальна громада постає первинним суб'єктом місцевого самоврядування. Саме їй, згідно зі ст. 140 Конституції України, належить право на здійснення місцевого самоврядування, а районні та обласні ради, відповідно до ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», належать до системи місцевого самоврядування як її елемент, що має представляти спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст. Таким чином, територіальні громади, добровільно об'єднані територіальні громади, які функціонують у межах відповідних районів та областей, мають володіти ефективними засобами контролю за діяльністю обласних і районних рад, серед яких інститут місцевого референдуму.

На жаль, інші засоби контролю територіальної громади за органами місцевого самоврядування, які є інститутами прямої демократії, або вкрай поверхнево врегульовано національним законодавством, або цей процес здійснюють не в інтересах територіальної громади, а на догоду певним фінансово-промисловим групам та їх політичним лобістам у державних інституціях перед черговим виборчим процесом органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Певними позитивними зрушеннями означене прийняття в першому читанні Виборчого кодексу України, покликаного кодифікувати все виборче законодавство України й уніфікувати виборчі процедури, які є важливими під час проведення різних видів виборів в Україні, а також забезпечити й гарантувати демократичність і легітимність процесу вільного, рівноправного волевиявлення громадян у процесі формування органів місцевого самоврядування й обрання посадових осіб місцевого самоврядування, сприяти побудові єдиної, внутрішньо погодженої та збалансованої виборчої системи, ключовими ознаками якої мають стати стабільність та ефективність функціонування.

Водночас інші інститути легітимного впливу та контролю за діяльністю місцевих рад і депутатів місцевих рад потребують нагального законодавчого регулювання. Зокрема, це процедура підготовки, проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, що нині лише концептуально регламентована ст. 39 Конституції України. Варто зауважити, що у Верховній Раді України зареєстровано два законопроекти про мирні зібрання, які вже отримали схвальні відгуки від Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської комісії) і потребують якнайшвидшого розгляду та прийняття парламентом України.

Очевидно, що такі інститути реалізації муніципальної влади територіальною громадою й контролю за організацією та функціонуванням органів і посадових осіб місцевого самоврядування, як місцеві ініціативи, громадські слухання, загальні збори громадян за місцем проживання, вкрай поверхнево регламентовано в національному правовому полі. На нашу думку, для повноцінної їх реалізації не достатнім буде лише закріплення права на їх здійснення Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та встановлення, що порядок їх організації та проведення має визначати статут територіальної громади або окреме рішення місцевої ради. Вважаємо, що нинішня соціально-політична ситуація залежить безпосередньо від того, що такі важливі інститути прямої демократії мають регулювати конкретні закони. Правильність цієї тези підтверджує і ч. 3 ст. 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»: порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом та статутом територіальної громади.

З достроковим припиненням повноважень місцевих рад нерозривно пов'язана проблематика підстав і процедури дострокового припинення повноважень депутатів місцевих рад, що зазнала певних змін і потребує поступового подальшого законодавства. Важливість цього питання посилюють процеси децентралізації публічної влади, пов'язані з потребою налагодження ефективного контролю та комунікації між територіальною громадою й депутатом місцевої ради.

Статтю 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року за № 93-IV [3] закріплено низку випадків, коли повноваження депутата місцевої ради припиняються достроково: а) відкликання депутата місцевої ради виборцями за встановленою законодавством України процедурою; б) припинення його українського громадянства або виїзду депутата місцевої ради на постійне проживання за межі України; в) обрання або призначення депутата місцевої ради на посаду, зайняття якої не сумісне з виконанням депутатських повноважень згідно з Конституцією і законами України; г) обрання його депутатом іншої місцевої ради; д) визнання судом депутата місцевої ради недієздатним або безвісно відсутнім; е) смерть депутата місцевої ради.

Водночас Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [4] було закріплено п. 7 ст. 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад».

Відповідно до внесених змін, повноваження депутата місцевої ради достроково припиняються автоматично з дня набрання законної сили:

а) обвинувального вироку суду, за яким депутата місцевої ради засуджено до позбавлення волі;

б) рішенням суду, яким його притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією;

в) обвинувального вироку суду, за яким до депутата місцевої ради застосовано покарання у вигляді позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування. Варто зауважити, що позбавлення права обіймати посади або займатися зазначеною діяльністю можуть призначати як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Позбавлення права обіймати певні посади, пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, як додаткове покарання в справах, передбачених Законом України «Про очищення влади» [5], призначають на п'ять років. Позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю, що пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, як додаткове покарання призначають тоді, коли воно не передбачене в санкції статті Особливої частини Кримінального

кодексу України, за умови, що відповідно до характеру злочину, особи засудженого та інших обставин справи, суд визнає неможливим збереження за ним права обіймати посади або займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування [6];

г) рішенням суду, за яким на депутата місцевої ради накладено стягнення у вигляді позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Таке покарання суд може призначити на строк від шести місяців до одного року, незалежно від того, чи передбачене воно в санкції статті Особливої частини Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), коли з урахуванням характеру учиненого адміністративного правопорушення, особи, яка його вчинила, а також інших обставин справи суд визнає неможливим збереження за нею права обіймати посади або займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися діяльністю, що пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, суд може призначити строком на один рік, якщо це передбачено в санкції статті Особливої частини КУпАП. Наприклад, ч. 3 ст. 172⁴ «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності» КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за повторні дії, учинені особою, яку впродовж року було вже піддано адміністративному стягненню за такі порушення: а) порушення встановлених законом обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю (окрім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної та суддівської практики, інструкторської практики у сфері спорту) або підприємницькою діяльністю; б) порушення особою встановлених законодавством обмежень щодо входження до складу правління, інших виконавчих або контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, які мають на меті отримання прибутку.

Санкція ч. 3 ст. 172⁴ «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності» КУпАП передбачає адміністративну відповідальність у формі накладення штрафу від 500 до 800 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією отриманого доходу чи

винагороди і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік [7].

Варто наголосити, що жодних додаткових рішень, спрямованих на дострокове припинення повноважень депутата місцевої ради, за наявності наведених вище юридичних фактів відповідній місцевій раді на пленарних засіданнях приймати не потрібно.

Водночас законодавство України зобов'язує місцеву раду невідкладно поінформувати відповідну територіальну виборчу комісію про дострокове припинення повноважень депутата місцевої ради [8].

У разі, якщо депутата було обрано в одномандатному виборчому окрузі (депутати сільських, селищних рад), територіальна виборча комісія, згідно зі ст. 14 Закону України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року № 595-VIII [9], має призначити проміжні вибори депутата сільської, селищної ради у відповідному одномандатному виборчому окрузі. Проте в останні шість місяців повноважень депутатів сільських, селищних рад проміжні вибори за рішенням відповідної ради не проводять.

Якщо депутата було обрано в багатомандатному виборчому окрузі (депутати обласних, районних, міських, районних у містах рад) і його повноваження було достроково припинено, то за рішенням територіальної виборчої комісії обраним депутатом визнають наступного за черговістю кандидата в депутати від місцевої організації партії (ст. 90 Закону України «Про місцеві вибори»). За умови, що черговість для отримання депутатського мандата вже вичерпано, депутатський мандат залишається вакантним до проведення чергових або позачергових виборів.

У ч. 2 ст. 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року за № 93-IV вказано, що повноваження депутата місцевої ради можуть припинитися достроково також за рішенням відповідної ради у зв'язку з: 1) набранням законної сили обвинувальним вироком суду, за яким його засуджено до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; 2) особистою заявою депутата місцевої ради про складення ним депутатських повноважень.

Варто наголосити на вкрай демократичному ставленні національного законодавства до наявності судимості в депутата місцевої ради або в кандидата в депутати місцевої ради. Так, у ч. 2 ст. 9 Закону України «Про місцеві вибори» встановлено, що громадянам України, які мають судимість за вчинення

тяжкого або особливо тяжкого злочину, злочину проти виборчих прав громадян чи корупційного злочину, заборонено балотуватись, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку.

На нашу думку, така редакція виборчого закону та Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» не сприяє формуванню високоморального та професійного депутатського корпусу. Варто на законодавчому рівні закріпити обмеження, що депутатом, сільським, селищним, міським головою, старостою не можна обрати громадянина України, який має судимість за вчинення умисного злочину. А набрання законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину, за яким депутата місцевої ради засуджено до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, має передбачати втрату депутатського мандату з моменту набрання законної сили обвинувального вироку суду.

Таким чином, ефективність функціонування депутатів місцевих рад, відповідність їх діяльності потребам і запитам територіальних громад безпосередньо залежать від чіткості, системності та комплексності закріплення інституту дострокового припинення повноважень депутатів місцевих рад у національному правовому полі та потребують удосконалення шляхом посилення контролю територіальної громади через інститути безпосередньої демократії в системі місцевого самоврядування, які донині не отримали належного законодавчого забезпечення в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
2. Про статус депутатів місцевих рад [Електронний ресурс] : Закон України від 11 лип. 2002 р. № 93-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93-15>. – Назва з екрана.
3. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. – Назва з екрана.
4. Про очищення влади [Електронний ресурс] : Закон України від 16 верес. 2014 р. № 1682-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>. – Назва з екрана.
5. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page2>. – Назва з екрана.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]: Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page2>. – Назва з екрана.

7. Про внесення змін до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» та деяких інших законів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу [Електронний ресурс]: Закон України від 8 квіт. 2014 р. № 1184-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1184-18>. – Назва з екрана.

8. Про місцеві вибори [Електронний ресурс]: Закон України від 14 лип. 2015 р. № 595-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19>. – Назва з екрана.

9. Про всеукраїнський референдум [Електронний ресурс]: Закон України від 6 листоп. 2012 р. № 5475-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/766-19/paran107-n107>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy pro mistseve samovriaduvannya v Ukraini: vid 21 trav. 1997 r. No. 280/97-VR [Law of Ukraine on Local Self-Government in Ukraine from May 21, 1997, No. 280/97-VR]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy pro status deputativ mistsevykh rad: vid 11 lyp. 2002 r. No. 93-IV [Law of Ukraine on the status of deputies of local councils from July 11, No. 93-IV]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93-15> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy pro zapobihannya koruptsii: vid 14 zhovt. 2014 r. No. 1700-VII [Law of Ukraine on the Prevention of Corruption from October 14, 2014, No. 1700-VII]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy pro ochyshchennia vlady: vid 16 veres. 2014 r. No. 1682-VII [Law of Ukraine on the Purge of Power from September 16, 2014, No. 1682-VII]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-18> [in Ukrainian].

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page2> [in Ukrainian].

6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: vid 7 hrud. 1984 r. No. 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses from December 7, 1984, No. 8073-X]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page2> [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy pro vybory deputativ Verkhovnoi Rady Avtonomnoi Respubliky Krym, mistsevykh rad ta silskykh, selyshchnykh, miskykh holiv ta deiakykh inshykh zakoniv Ukrainy shchodo tekhniko-yurydychnoho vdoskonalennia vyborchoho protsesu: vid 8 kvit. 2014 r. No. 1184-VII [Law of Ukraine on Amendments to the Law of Ukraine on Elections of Deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, Local Councils and Village, Settlement, City Mayors and some other laws of Ukraine on the technical and legal improvement of the electoral process from April 8, 2014, No. 1184-VII]. (n.d.).

zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1184-18> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy pro mistsevi vybory: vid 14 lyp. 2015 r. No. 595-VIII [Law of Ukraine on Local Elections from July 14, 2015, No. 595-VIII]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy pro vseukrainskyi referendum: vid 6 lystop. 2012 r. No. 5475-VI [Law of Ukraine on an all-Ukrainian referendum from November 6, 2012, No. 5475-VI]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/766-19/paran107-n107> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2017

Demydenko V. – *Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

The Institute of Early Termination of Powers of the Deputies of Local Councils and its Improvement

The article examines the institution of early termination of powers of deputies of local councils and their improvement in the context of decentralization of public authority in Ukraine.

It is worth noting the democratic attitude of national legislation to the presence of a criminal record in Deputy of the local Council or candidate for deputies of local councils. Law of Ukraine «About local elections» 2015 year established the ban to run citizens of Ukraine who have a criminal record for committing serious or particularly serious crime, a crime against the electoral rights of citizens or the corruption offence if this record is not paid or not paid in accordance with the law.

In my belief, this revision of the electoral law and the law of Ukraine «On the status of deputies of local councils» is not conducive to the formation of moral and professional legislature. So it is worth at the legislative level to consolidate the limitation that Parliament, village, Township, Mayor, Mayor may not be elected citizen of Ukraine, who has a criminal record for committing an intentional crime. And the entry into force of a conviction for committing an intentional crime for which the Deputy local Council sentenced to punishments not related.

The effectiveness of the functioning of the deputies of the local councils, the conformity of their activities to the needs and demands of the local communities directly depends on the clarity, consistency and complexity of securing the Institute early termination of powers of Deputies local councils in the national legal framework and requires its improvement through the paradigm of strengthening control of the local community through the institutions of direct democracy, the system of local self-government, that the proper legislative provision in Ukraine has not found.

Keywords: legal status of deputies of local councils, early termination of powers of deputies of local councils, local government.

УДК 347.113

Калашник О. М. – кандидат юридичних наук, заступник директора навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, м. Київ

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ГЕНЕЗА ТА СУТНІСТЬ

Розглянуто підходи до визначення поняття механізму правового регулювання цивільних відносин. Запропоновано авторське визначення поняття «механізм правового регулювання цивільних відносин».

Ключові слова: правове регулювання, механізм правового регулювання, цивільні відносини.

Цивільні відносини завжди посідали чільне місце в системі права. В умовах євроінтеграції України та формування правової держави роль і значення правового регулювання суспільних відносин набувають актуальності, адже ключовою ознакою моделі правової держави є чітке врегулювання суспільних відносин.

Актуальність досліджень, присвячених цій тематиці, зумовлена не лише науковою значущістю галузі цивільного права, а й потребою в удосконаленні національного законодавства, інтеграції України до ЄС. Зазначена проблематика важлива як для теорії держави та права, методології правового регулювання сфер діяльності, які об'єднують різномірні за природою відносини, так і для діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій різних форм власності, юристів-правників, фізичних осіб, які вступають у цивільні відносини.

Для реалізації правового регулювання суспільних відносин важливе значення має його механізм, від якого залежить ефективність такого регулювання, відповідність поведінки учасників суспільних відносин приписам юридичних норм [1].

Дослідженню питань, пов'язаних із поняттям механізму правового регулювання, окремих його елементів, приділяли

увагу українські й зарубіжні теоретики та практики: С. С. Алексєєв, В. М. Горшенєв, О. С. Іоффе, Н. В. Камінська, О. Я. Кархут, Ю. В. Кривицький, Н. С. Кузнєцова, О. В. Малько, О. О. Отраднава, С. О. Погрібний, О. М. Родіонова, О. Ф. Скакун, Т. І. Тарахонич, В. Л. Яроцький, С. В. Невестюк, В. В. Мазур та ін. В українській доктрині цивільного права увагу здебільшого приділяли аналізу особливостей механізмів правового регулювання лише окремих видів цивільних відносин, зокрема договірних (С. О. Погрібний), деліктних (О. О. Отраднава). Водночас на сьогодні бракує дослідження механізму правового регулювання всіх без винятку цивільних відносин [2].

Поняття «цивільне праве регулювання» є похідним від загальнотеоретичної категорії «правове регулювання». Так, Н. І. Авдєєнко зауважує, що відхід від загальної теорії права під час розроблення наукових проблем окремих галузей права суттєво обмежує наукові дослідження [3, с. 5]. Цю позицію обстоює С. В. Невестюк, на думку якої доцільність такого визначення ґрунтується на тому, що це поняття, власне, постає єднальним чинником, що уможлиблює вивчення права в динаміці, осягнення механізму цивільного процесуального впливу, механізму дії цивільного процесуального права, правореалізації, а також визначення понять правового режиму та правової процедури [4].

У загальній теорії права немає єдиного підходу до тлумачення поняття правового регулювання як однієї з основоположних категорій правової дійсності, адже через регулювання виявляється сутність і соціальне призначення права [4]. З-поміж науковців, які першими запропонували визначення цієї категорії, вирізняється дефініція С. С. Алексєєва. Науковець вважав, що правове регулювання – це юридичний вплив на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою права та всієї сукупності правових засобів [5, с. 5].

Наступні покоління дослідників суттєво збагатили спектр підходів до визначення поняття правового регулювання, яке нині тлумачать як: правове явище, упорядкування відносин за допомогою права, формування нормативної бази правовідносин, встановлення певного суспільного порядку, дію юридичних засобів і соціальних факторів, організаційне втручання в приватноправову сферу, регламентацію суспільних відносин, розтягнутий у часі процес, налагодження порядку, установа

правових норм тощо. У цьому контексті С. В. Невестюк слушно зазначає, що категорія «правове регулювання» ґрунтується на понятті «регулювання» (від лат. *regulo* – правило). Вона означає впорядкування, налагодження, приведення чогось у відповідність до чогось іншого [4].

Правове регулювання завжди має певну мету, зокрема впорядкування відносин відповідно до тих ідеальних моделей, які закладено в норми права [6, с. 189]. Досліджуючи це питання, Я. В. Сімутіна переконує, що правове регулювання трудових відносин потребує наявності певного інструменту, за допомогою якого положення норми трудового права трансформуватимуться в реальний стан трудових відносин. Таким чином, нормативне врегулювання трудових відносин відбувається не лише завдяки існуванню безпосередньо норми трудового права, а й завдяки функціонуванню певного механізму, який втілює цю норму в життя, реалізує її програмну функцію, переводить її зі сфери належного (мета правового регулювання, утілена в нормах) у сферу реального, із чим потрібно погодитися. Такий механізм трансформації нормативних положень у процесі врегулювання суспільних відносин правової науки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. було названо механізмом правового регулювання [6, с. 189].

Визначальною рисою правового регулювання є те, що воно має специфічний механізм. Поняття механізму правового регулювання використовують у теорії для досягнення взаємодії різних елементів правової системи, що уможливорює регулятивний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування [7].

Механізм правового регулювання досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, тому їх позиції щодо сутності механізму правового регулювання суттєво різняться. Водночас цивілісти здебільшого беруть до уваги теоретичні настанови про механізм правового регулювання, що є базовими в осмисленні цієї проблематики загалом та означені тривалим періодом становлення на рівні загальнотеоретичних досліджень [2, с. 52].

Виникнення поняття «механізм правового регулювання» пов'язують з ім'ям М. Г. Александрова, який уперше використав категорію «механізм правового впливу», визначивши головні складові цього механізму, що комплексно забезпечують поступове долучення права до впорядкування суспільних відносин [6, с. 189; 8].

У середині ХХ ст. інтерес до вивчення предмета механізму правового регулювання суттєво активізувався. У 1940 році було опубліковано статтю М. О. Аржанова «Предмет і метод правового регулювання у зв'язку з питанням про систему радянського права» [9], яка започаткувала цілу низку досліджень із цієї теми. Найбільш загальним у сфері дії права традиційно є поняття механізму правового регулювання. Першими цією категорією у своїх дослідженнях послуговувалися М. Г. Александров, В. М. Горшеньов, Б. В. Шейндлін, Л. С. Явич та інші науковці [4].

У тлумачному словнику сучасної української мови термін «механізм» визначено як внутрішню будову, систему, комплекс станів і процесів, що формують певне явище [10].

На думку В. В. Мазура, у юридичній літературі існує принаймні дві точки зору щодо кількості та якісного змісту методологічних підходів до розуміння механізму правового, а отже, цивільно-правового регулювання [2, с. 52]. Так, ще С. С. Алексєєв як основоположник окресленої проблематики виокремлював інструментальний або спеціально-юридичний, психологічний та соціальний підходи. Ключова особливість інструментального підходу полягає в розгляді механізму правового регулювання як «комплексу засобів, усього юридичного інструментарію, долученого до процесу правового регулювання». Водночас психологічний підхід означений зосередженням уваги на аналізованні процесу формування та дії мотивів поведінки людей як учасників відповідних суспільних відносин, що відбувається в результаті їх правового регулювання. Дослідник зауважує, що це «своєрідна проекція способів правового регулювання на психологічну сферу особистості». Натомість сутність соціального підходу виявляється в можливості застосування поняття «механізм» більш широко, з позицій правового впливу загалом. У цьому контексті йдеться вже не про механізм правового регулювання, а про «соціальний механізм дії права» [11, с. 11–23].

Системний погляд на цю проблему запропонував С. С. Алексєєв у праці «Механізм правового регулювання в соціалістичній державі» (1966) [5], де зазначив, що механізм правового регулювання – це послідовність визначених стадій, які містять відповідні елементи. На першій стадії відбувається «регламентування суспільних відносин, що потребують

правового опосередкування» (елементом цієї стадії є правова норма). Другу стадію автор сформулював як «дію правових норм, у результаті яких виникають чи змінюються правові відносини» (елемент – правові відносини). Третя стадія передбачає реалізацію суб'єктивних прав та обов'язків [5, с. 35, 48, 61–62]. Саме в цій праці науковець констатував, що питання про механізм правового впливу є центральним у проблематиці правового регулювання [5, с. 3–4].

У більш пізній праці С. С. Алексєєв слушно зауважив, що залежно від характеру врегульованих відносин механізм правового регулювання може мати різну структуру, оскільки поєднання правових засобів за умов застосування децентралізованого (диспозитивного) та централізованого (імперативного) методів суттєво різняться [8, с. 371–372].

Така понятійна єдність вказує на високу методологічну якість тогочасної теорії права, зокрема у сфері, що стосується механізму правового регулювання суспільних відносин, коли запропоновані науковцями ще в середині ХХ ст. дефініції використовують і наші сучасники (з незначними змінами та доповненнями). Водночас у радянський період розвитку вітчизняної правової науки, з огляду на її політично-ідеологічну заангажованість, механізм правового регулювання визначали суто як складову марксистсько-ленінської юридичної науки. Нині механізм правового регулювання аналізують здебільшого з позицій теорії правових засобів (О. В. Малько, В. А. Сапун, К. В. Шундіков та ін.). Чимало наукових доробків загальнотеоретичного спрямування було оприлюднено впродовж останніх десятиліть. Так, А. О. Абрамова 2006 року захистила кандидатську дисертацію на тему «Ефективність МПР», де доведено доцільність упровадження в наукову доктрину теорії права комплексної категорії «ефективність механізму правового регулювання», що, на думку автора, дає змогу оцінити рівень та якість реалізації правових приписів [12].

У комплексному аналізі досліджуваної теми вирізняється праця К. В. Шундікова «Правові механізми: основи теорії», де поняття правові механізми співвіднесено з такими категоріями, як «механізм правового регулювання», «правовий режим», «правові процедури», «юридичні конструкції» тощо [13].

Прихильники інструментального вчення в доктрині цивільного права, спираючись на досягнення загальної теорії

права, формулюють власні дефініції механізму цивільно-правового регулювання [14, с. 111]. Так, О. О. Отраднава визначає механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань як «сукупність цивільно-правових засобів, за допомогою яких забезпечується відновлення порушених прав потерпілого, відшкодування або компенсація заподіяної йому позадоговірної шкоди» [15, с. 17]. Аналізуючи цю дефініцію, В. В. Мазур констатує наявність елементів цивілістичного характеру. Це виявляється в застосуванні формулювання «цивільно-правові засоби», тобто йдеться лише про правові засоби, які притаманні власне цивільному праву як галузі й уособлюють приватноправові характеристики, а також у визначенні мети, на досягнення якої спрямовано зазначений механізм, що властива цивільно-правовому регулюванню деліктних зобов'язань [14, с. 111].

Натомість С. О. Погрібний аргументує іншу позицію. На його думку, механізм цивільно-правового регулювання становить «послідовний ланцюг зміни окремих правових явищ, серед яких: норма права, що регулює цивільні відносини, юридичний факт – права і обов'язки, які існують у цивільних правовідносинах, що виникли на його підставі, реалізація цих прав і виконання обов'язків, а за потреби – захист порушеного права чи інтересу [16, с. 43]. Може видатися, ніби С. О. Погрібний не розглядає механізм цивільно-правового регулювання як «систему або сукупність цивільно-правових засобів», що є характерним для інструментального підходу. Однак це не так, оскільки зазначене концептуальне тлумачення механізму випливає із самого змісту запропонованого науковцем визначення. Так, у праці йдеться про «окремі правові явища», до яких автор зараховує цивільно-правові норми, юридичні факти, суб'єктивні цивільні права й обов'язки, акти їх реалізації, а також засоби захисту порушених цивільних прав та інтересів. За своєю природою такі правові явища і є цивільно-правовими засобами, що в комплексі становлять механізм цивільно-правового регулювання. Вказівка ж на те, що механізм є послідовним ланцюгом зміни зазначених правових явищ, засвідчує, що ці явища організовані певним чином, взаємопов'язані та перебувають у взаємодії. Останнє дає змогу говорити не про набір правових явищ, а про їх систему, тобто систему цивільно-правових засобів. Таким чином, інструментальний

методологічний підхід ґрунтується на усвідомленні механізму цивільно-правового регулювання як «системи правових засобів». Причому принципового значення набуває словосполучення «правові засоби», що завдяки смислового наповненню визначає концептуальний напрям дослідження категорії «механізм цивільно-правового регулювання». Цей механізм завжди, незалежно від змісту формулювань, буде поставати не як процес, діяльність, а як правове явище, інструмент певного вищого порядку, що охоплює інструменти нижчого порядку для забезпечення процесу цивільно-правового регулювання й досягнення мети останнього. Звідси й походить назва цього методологічного підходу – інструментальний [14, с. 111].

У межах осмислення сутності механізму правового регулювання виокремлюють також діяльнісний методологічний підхід, який обґрунтував В. М. Горшеньов. На думку науковця, механізм правового регулювання доцільно аналізувати з позицій його зовнішньої організації, зосереджуючись на дослідженні організаційних сторін (форм) правового регулювання, а також сукупності правових форм діяльності органів держави й громадських організацій [17, с. 55–56].

Своєрідним є системний підхід до визначення природи механізму правового регулювання [14, с. 112], який запропонував В. О. Шабалін. Зокрема, ідеться про «складний комплекс юридичних засобів як керівну систему, за допомогою якої здійснюється цілеспрямований правовий вплив на суспільні відносини» [17, с. 137]. Системний підхід ґрунтується на усвідомленні механізму правового регулювання як цілісної та динамічної системи, елементи якої цілком підпорядковані її меті. Вони мають притаманні їм особливості, які перекладаються на систему (тобто механізм) загалом, зумовлюючи її головні риси [14, с. 112].

На сьогодні в межах доктрини цивільного права системний підхід не отримав активного застосування, однак його вплив на подальший розвиток інструментального вчення позначився на застосуванні основних положень цього вчення в цивілістичних дослідженнях [14, с. 112].

Механізм правового регулювання завжди визнавали центральною категорією юридичної науки [18, с. 16]. Тому його значення як фундаментальної, методологічної категорії в кожній окремій галузі права залежить від формулювання чіткого й

однозначного визначення цього поняття, що охоплює, на перший погляд, різні правові явища, які перебувають у взаємозв'язку та відповідній взаємодії під час функціонування [4]. Як стверджує М. Г. Шарце, поняття «механізм правового регулювання» дає змогу не лише зібрати разом явища правової дійсності – норми, правовідносини, юридичні акти тощо, а й представити їх у динаміці: продемонструвати специфічні функції певних юридичних явищ у їх взаємозв'язку [19, с. 11].

Під час дослідження механізму правого регулювання цивільних відносин С. В. Невестюк звертається до етимології цього поняття [4]. Так, «механізм» (від грец. *μηχανή* – машина) має такі значення:

- 1) устрій, пристосування, що складається з рухомих частин, які завдяки докладанню зусиль здійснюють заданий рух;
- 2) внутрішній устрій, система;
- 3) сукупність процесів, на яких ґрунтується певне явище [7, с. 251].

Значна кількість учених, які досліджували механізм правового регулювання як у теорії права, так і в різних галузях права, пропонували власне визначення поняття.

Так, О. Ф. Скакун зазначає, що механізм правового регулювання – це система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права втілюється в упорядкуванні суспільних відносин, задоволенні інтересів суб'єктів права, встановленні й гарантуванні правопорядку («належне» у праві стає «сущим»). Це класичне визначення повною мірою розкриває механізм правового регулювання суспільних відносин [7].

На думку К. В. Шундікова, правовий механізм – це об'єктивований на нормативному рівні, системно організований комплекс юридичних засобів, необхідний і достатній для досягнення конкретної мети [13, с. 15].

Водночас О. Я. Кархут визначає механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти як систему правових засобів, організованих специфічним чином у певній послідовності, спрямованих на впорядкування, регулювання, закріплення, розвиток і вдосконалення суспільних відносин в освітній сфері відповідно до цілей освітньої політики держави. Його ознаками є системність, цілеспрямованість,

функціональність, динамізм [1]. Ураховуючи специфіку відносин у сфері освіти, автор визначає механізм їх правового регулювання.

Зокрема, Р. Л. Гальчук тлумачить механізм правового регулювання як систему організованих послідовним чином юридичних засобів [20, с. 18]; Е. Р. Чернова – як узагальнену теоретичну схему органічно пов'язаних видів правової (праворегулятивної) дійсності, через яку і за допомогою якої здійснюється результативний юридичний вплив на суспільні відносини [21, с. 37]; Р. А. Шахбазов – як багатогранну й комплексну величину, що уможливорює правове регулювання соціальних відносин з метою усунення чинників, які перешкоджають забезпеченню соціального захисту [22, с. 24].

Представники теорії єдиного процесу розробили власні визначення спільного для всіх процесуальних галузей права поняття «процесуально-правовий механізм» [4]. Натомість О. Г. Лук'янова вважає, що процесуально-правовий механізм – це відносно самостійна динамічна система правових засобів, яка дає змогу впорядкувати охоронну діяльність уповноважених органів у сфері юрисдикційного правозастосування [23, с. 94].

Проаналізовані праці стосуються переважно розроблення поняття механізму правового регулювання в загальній теорії права, у цивільному процесуальному праві [4]. Проте на сучасному етапі бракує теоретичних напрацювань з питань механізму правового регулювання цивільних відносин. Тому ця проблематика потребує не лише подальшого прискіпливого вивчення, а й заслуговує на обов'язкове включення до навчальних планів і робочих програм із теорії держави та права, а також цивільного права.

Попри значну кількість праць щодо визначення проблематики механізму правового регулювання, нерозкритими залишаються питання щодо ознак механізму правового регулювання цивільних відносин, його предмета, об'єкта, методів, типів, які потребують подальшого наукового дослідження.

Ураховуючи вищевикладене, механізм правого регулювання цивільних відносин можна визначити як систему правових засобів, організованих у певній послідовності та спрямованих на впорядкування, регулювання, закріплення, розвиток і вдосконалення цивільних відносин на підставі основоположних принципів права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кархут О. Я. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кархут Ольга Ярославівна. – Київ, 2014. – 185 с.
2. Мазур В. В. Механізм цивільно-правового регулювання як права категорія [Електронний ресурс] / В. В. Мазур // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – № 6. – С. 51–57. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2015_6_10. – Назва з екрана.
3. Авдеенко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права / Н. И. Авдеенко. – Ленинград : ЛГУ, 1969. – 73 с.
4. Невестюк С. В. Механізм цивільного процесуального регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Невестюк Сабіна Василівна. – Київ, 2016. – 210 с.
5. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 188 с.
6. Сімутіна Я. В. Щодо механізму правового регулювання трудових відносин у сучасних умовах [Електронний ресурс] / Я. В. Сімутіна // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 3. – С. 188–192. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2015_3_46. – Назва з екрана.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2000. – 652 с.
8. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
9. Аржанов М. А. Предмет и метод правового регулирования в связи с вопросом о системе советского права / М. А. Аржанов // Советское государство и право. – 1940. – № 8. – С. 12–13.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 523 с.
11. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.
12. Абрамова А. А. Эффективность механизма правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Абрамова Алина Александровна. – Красноярск, 2006. – 206 с.
13. Шунди́ков К. В. Правовые механизмы: основы теории [Электронный ресурс] / К. В. Шунди́ков // Государство и право. – 2006. – № 12. – С. 12–21. – Режим доступа: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal_2013/Gos_pravo_2006_12.pdf. – Загл. с екрана.
14. Мазур В. В. Механізм цивільно-правового регулювання: теоретико-методологічний аспект [Електронний ресурс] / В. В. Мазур // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – № 36. – Т. 1. – С. 108–113. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36(1)_26). – Назва з екрана.
15. Отраднава О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія / О. О. Отраднава. – Київ : Юрінком Інтер, 2014. – 328 с.
16. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : монографія / С. О. Погрібний. – Київ : Права єдність, 2009. – 304 с.

17. Шабалин В. А. Методологические вопросы правоуедения (в связи с теорией и практикой социалистического управления) / В. А. Шабалин. – Саратов : Саратов. ун-т, 1972. – 226 с.
18. Войтович Е. П. Судебная практика в механизме гражданско-правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Войтович Елена Павловна. – Новосибирск, 2006. – 167 с.
19. Шарце М. Г. Механизм правового регулирования / М. Г. Шарце. – М. : Ун-т дружбы народов, 1988. – 48 с.
20. Гальчук Р. Л. Механизм правового регулирования пограничной деятельности в Российской Федерации: сущность, структура и критерии эффективности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гальчук Роман Леонидович. – Белгород, 2009. – 181 с.
21. Чернова Э. Р. Юридическая деятельность в механизме правового регулирования: на примере деятельности органов внутренних дел МВД РФ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Чернова Эльвира Рамильевна. – Уфа, 2007. – 186 с.
22. Шахбазов Р. А. Механизм правового регулирования социальной защиты военнослужащих внутренних войск МВД России: теоретико-правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шахбазов Роман Агамедович. – СПб., 2008. – 193 с.
23. Лукьянова Е. Г. Механизм процессуального регулирования и его элементы [Электронный ресурс] / Е. Г. Лукьянова // Журнал российского права. – 2001. – № 7. – С. 91–96. – Режим доступа: <http://uristy.ucoz.ru/publ/11-1-0-391>. – Загл. с экрана.

REFERENCES

1. Karkhut, O.Ya. (2014). Mekhanizm pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn u sferi osvity: teoretyko-pravovyi aspekt [The mechanism of legal regulation of public relations in the field of education: the theoretical and legal aspect]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Mazur, V.V. (2015). Mekhanizm tsyvilno-pravovoho rehuliuвання yak pravova katehoriia [The mechanism of civil law regulation as a legal category]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 51-57. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2015_6_10 [in Ukrainian].
3. Avdeenko, N.I. (1969). *Mehanizm i predely reguliruiuscego vozdeistviia grazhdanskogo processualnogo prava* [Mechanism and limits of the regulatory impact of civil procedural law]. Leningrad: LGU [in Russian].
4. Nevestiuk, S.V. (2016). Mekhanizm tsyvilnoho protsesualnogo rehuliuвання [Mechanism of civil procedural regulation]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Alekseev, S.S. (1966). *Mehanizm pravovogo regulirovaniia v socialisticheskom gosudarstve* [The mechanism of legal regulation in a socialist state]. Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
6. Simutina, Ya.V. (2015). Shchodo mekhanizmu pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosyn u suchasnykh umovakh [Regarding the mechanism of legal regulation of labor relations in modern conditions]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 188-192. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_3_46 [in Ukrainian].
7. Skakun, O.F. (2000). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of state and law]. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].

8. Alekseev, S.S. (1999). *Pravo: azbuka - teoriia - filosofii. Opyt kompleksnogo issledovaniia [Right: ABC - theory - philosophy. Integrated research experience]*. Moscow: Statut [in Russian].
9. Arjanov, M.A. (1940). Predmet i metod pravovogo regulirovaniia v sviazi s voprosom o sisteme sovet'skogo prava [The subject and method of legal regulation in connection with the question of the system of Soviet law]. *Soveckoe gosudarstvo i pravo, The Soviet state and law*, 8, 12-13 [in Russian].
10. Busel, V.T. (Eds.) (2005). *Velykyi tlmachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
11. Alekseev, S.S. (1982). *Obscaia teoriia prava [General theory of law]*. (Vols. 1-2). Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
12. Abramova, A.A. (2006). Effektivnost mehanizma pravovogo regulirovaniia [Efficiency of the mechanism of legal regulation]. *Candidate's thesis*. Krasnoiarsk [in Russian].
13. Shundikov, K.V. (2006). Pravovye mehanizmy: osnovy teorii [Legal mechanisms: the fundamentals of the theory]. *Gosudarstvo i pravo, State and Law*, 12, 12-21. Retrieved from http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal_2013/Gos_pravo_2006_12.pdf [in Russian].
14. Mazur, V.V. (2016). Mekhanizm tsyvilno-pravovoho rehuliuвання: teoretyko-metodolohichnyi aspekt [Mechanism of civil law regulation: theoretical and methodological aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorod'skoho natsionalnogo universytetu, Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University*, 36, 108-113. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36(1)_26) [in Ukrainian].
15. Otpadnova, O.O. (2014). *Problemy vdoskonalennia mekhanizmu tsyvilno-pravovoho rehuliuвання deliktnykh zoboviazan [Problems of improvement of the mechanism of civil law regulation of tort liability]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
16. Pohribnyi, S.O. (2009). *Mekhanizm ta pryntsypy rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Mechanism and principles of regulation of contractual relations in civil law of Ukraine]*. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
17. Shabalin, V.A. (1972). *Metodologicheskie voprosy pravovedeniia (v sviazi s teoriei i praktikoï socialisticheskogo upravleniia) [Methodological issues of jurisprudence (in connection with the theory and practice of socialist governance)]*. Saratov: Saratov. un-t [in Russian].
18. Voitovich, E.P. (2006). Sudebnaia praktika v mehanizme grajdansko-pravovogo regulirovaniia [Judicial practice in the mechanism of civil law regulation]. *Candidate's thesis*. Novosibirsk [in Russian].
19. Sharce, M.G. (1988). *Mekhanizm pravovogo regulirovaniia [The mechanism of legal regulation]*. Moscow: Un-t drujby narodov [in Russian].
20. Galchuk, R.L. (2009). Mekhanizm pravovogo regulirovaniia pograniĉnoi deiatelnosti v Rossiiskoi Federacii: suscnost, struktura i kriterii effektivnosti [The mechanism of legal regulation of frontier activities in the Russian Federation: the essence, structure and criteria of effectiveness]. *Candidate's thesis*. Belgorod [in Russian].
21. Chernova, E.R. (2007). Yuridicheskaia deiatelnost v mehanizme pravovogo regulirovaniia: na primere deiatelnosti organov vnutrennih del MVD RF [Juridical activity in the mechanism of legal regulation: on the example of the activity of internal affairs bodies of the Ministry of Internal Affairs]. *Candidate's thesis*. Ufa [in Russian].

22. Shahbazov, R.A. (2008). Mehanizm pravovogo regulirovaniia socialnoi zascity voennoslujascih vnutrennih voisk MVD Rossii: teoretiko-pravovoi aspect [The mechanism of legal regulation of social protection of servicemen of internal troops of the Ministry of Internal Affairs of Russia: the theoretical and legal aspect]. *Candidate's thesis*. SPb. [in Russian].

23. Lukianova, E.G. (2001). Mehanizm processualnogo regulirovaniia i ego elementy [The mechanism of procedural regulation and its elements]. *Jurnal rossiiskogo prava, Journal of Russian Law*, 7, 91-96. Retrieved from <http://uristy.ucoz.ru/publ/11-1-0-391> [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 06.11.2017

Kalashnyk O. – *Ph.D in Law, Vice-Director of the Educational and Scientific Humanitarian Institute of V. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, Ukraine*

Mechanism of Legal Regulation of Civil Relations as the Subject of Scientific Researches: Genesis and Gist

The main issues related to the definition of the concept of the mechanism of legal regulation of civil relations are revealed. The author's definition of the concept of «mechanism of legal regulation of civil relations» is given, various approaches to the definition and interpretation of the mechanism of legal regulation in general and the mechanism of legal regulation of civil relations are considered.

The author notes that an important place in the realization of the legal regulation of social relations is the mechanism of legal regulation, which determines the effectiveness of legal regulation, the accordance of the behavior of participants in public relations with the requirements of legal norms.

In his article, the author, before moving on to consider the issue of the mechanism of legal regulation of civil relations, turns to the definition of the concept of «civil law regulation» as a derivative of the general theoretical concept of «legal regulation».

The opinion on the need to allocate instrumental, activity, systemic and complex approaches in the part of the assessment of the essence as a mechanism of legal regulation, as well as the mechanism of civil-law regulation is supported.

The author argues that the mechanism of legal regulation has always been recognized as the central category of legal science.

A significant number of scientists who studied the mechanism of legal regulation, both in the theory of law, and in various branches of law, gave their definition of the concept.

Taking into account the opinions of scholars, the author speaks about the categorical apparatus of the mechanism of legal regulation of the concept of the mechanism of legal regulation of civil relations. Thus, the mechanism of the right regulation of civil relations is a system of legal means organized in a certain sequence and aimed at the ordering, regulation, consolidation, development and improvement of civil relations on the basis of the fundamental principles of law.

Keywords: legal regulation, mechanism of legal regulation of civil relations, the doctrine of the mechanism of legal regulation.

УДК 342.72/.73

Назарко Ю. В. – аспірант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Висвітлено концептуально важливі поняття у сфері права на охорону здоров'я. Проаналізовано взаємодію права на охорону здоров'я з іншими суб'єктивними правами людини в контексті практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: право на охорону здоров'я, забезпечення прав людини, Європейський суд з прав людини.

Право на охорону здоров'я є одним із визначальних прав людини. Практика різних країн світу щодо конституційного закріплення права на охорону здоров'я має певні відмінності. Законодавство деяких держав не передбачає права на охорону здоров'я. Коло суб'єктів, наділених таким правом, визначення його як базового та невід'ємного права людини, належність до переліку позитивних прав, які формують правовий статус громадянина, – це ті специфічні ознаки, за якими різняться конституції різних країн.

Питання права на охорону здоров'я висвітлено в працях таких дослідників: В. Волков, З. Гладун, В. Журавель, Н. Камінська, С. Козуліна, В. Москаленко, З. Ромовська, А. Савицька, І. Сенюта, В. Скомороха, С. Стеценко, Р. Стефанчук, В. Якубов'як та ін. Однак комплексного дослідження права на охорону здоров'я в контексті інших суб'єктивних прав і досвіду Європейського суду з прав людини здійснено не було.

Метою цієї статті є аналіз взаємодії права на охорону здоров'я з іншими суб'єктивними правами людини, дослідження справ Європейського суду з прав людини щодо питань реалізації права на охорону здоров'я та його зв'язку з іншими правами людини.

До основних принципів охорони здоров'я в Україні належать такі:

– визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства та держави;

– дотримання прав і свобод людини та громадянина в галузі охорони здоров'я та забезпечення пов'язаних із ними державних гарантій;

– гуманістична спрямованість, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей над національними, груповими чи індивідуальними інтересами, підвищений рівень медико-соціального захисту найуразливіших верств населення;

– рівноправність громадян, демократичність і загальнодоступність медичної допомоги та інших послуг у галузі охорони здоров'я;

– відповідність завданням і рівню соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, наукова обґрунтованість, матеріально-технічна й фінансова забезпеченість;

– орієнтованість на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень зі світовим досвідом у галузі охорони здоров'я;

– запобіжно-профілактичний характер, комплексний соціальний, екологічний та медичний підхід до охорони здоров'я;

– багатоукладність економіки охорони здоров'я, багатоканальність її фінансування, поєднання державних гарантій з демонополізацією та заохоченням підприємництва і конкуренції;

– децентралізація державного управління, розвиток самоврядування закладів і самостійності працівників охорони здоров'я на правових та договірних засадах [1, с. 2].

Згідно зі ст. 49 Конституції України, кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Цивільний кодекс України також забезпечує природне існування фізичної особи, визначаючи право кожної людини на охорону здоров'я в ст. 283. Загалом питанням прав у сфері охорони здоров'я присвячено ст. 283–287 Цивільного кодексу України.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада № 2801-XII, кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає:

– життєвий рівень, зокрема їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування й забезпечення, необхідні для підтримання здоров'я людини;

– безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

– санітарно-епідемічне благополуччя території, населеного пункту;

– безпечні та здорові умови праці, навчання, побуту, відпочинку;

– кваліфіковану медичну допомогу, зокрема вільний вибір лікаря, методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я;

– достовірну та своєчасну інформацію про стан власного здоров'я та здоров'я населення, зокрема наявні чи можливі фактори ризику та їх ступінь;

– участь в обговоренні проектів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері охорони здоров'я;

– участь в управлінні охороною здоров'я та проведенні громадської експертизи щодо цих питань у передбаченому законодавством порядку;

– можливість об'єднання в громадські організації з метою сприяння охороні здоров'я;

– правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних зі станом здоров'я;

– відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди;

– оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я;

– можливість проведення незалежної медичної експертизи в разі незгоди громадянина з висновками державної медичної експертизи, застосування до нього заходів примусового лікування та в інших випадках, коли діями працівників охорони здоров'я можуть бути обмежені загальновизнані права людини і громадянина;

– право пацієнта, який перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я, на допуск до нього інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса й адвоката, а також священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійного обряду [2].

У законах України може бути визначено й інші права громадян у сфері охорони здоров'я. Громадянам України, які перебувають за кордоном, гарантовано право на охорону здоров'я у формах та обсязі, передбачених міжнародними договорами, у яких бере наша держава.

Відповідно до міжнародного законодавства, ратифікованого Україною, зокрема у ч.1 ст.12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, визнано право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я [3]. Саме в ст.11 Європейської соціальної хартії регламентовано право особи на охорону здоров'я [4]. Також Європейська конвенція про права людини та біомедицину проголошує базові принципи стосовно прав пацієнтів, а саме: рівноправний доступ до медичної допомоги, захист права на інформовану згоду, приватне життя та інформацію.

Окрім цього, 2002 року було прийнято Європейську хартію прав пацієнтів, де вичерпно витлумачено права пацієнтів. Цей документ став правовим підґрунтям руху в Європі, метою якого було залучення пацієнтів до активної ролі у творенні та впровадженні послуг з охорони здоров'я. На жаль, зазначений нормативний акт має лише рекомендаційний характер [5, с. 32].

Усі суб'єктивні права взаємопов'язані. З огляду на зазначене, потрібно проаналізувати зв'язок окремих суб'єктивних прав із правом на охорону здоров'я людини.

Право на охорону здоров'я і право на життя. Життя і здоров'я людини є цінністю та первинною, вихідною передумовою її життєдіяльності, що визначено в ст. 3 Конституції України. Право на охорону здоров'я передбачає забезпечення відповідного життєвого рівня, медичного обслуговування та соціального забезпечення. Це право передбачає наявність безпечного для життя та здоров'я людини навколишнього природного середовища.

Право на життя – це надзвичайно широке та багатопланове поняття, яке охоплює низку аспектів. Воно стосується збереження життя, визначення його меж, права розпоряджатися ним, що реалізують через можливість піддати себе ризику або евтаназії тощо [6, с. 47–48].

У контексті сучасних реалій право на життя є особистим немайновим природним правом кожної людини на власне життя, яке виникає в момент народження. Природне право на життя будь-якої людини реалізують на власний розсуд, однак активне життя може відбуватися лише між народженням і смертю шляхом здійснення власних прав й обов'язків [7, с. 102–103].

Цікавим є висновок Європейського суду з прав людини (справа «Карпус проти Туреччини»), де зазначено, що факт

порушення права на життя відбувається, «якщо влада ризикує життям людини, відмовляючи в лікуванні, яке має бути доступним для кожного».

Отже, право на охорону здоров'я визнано одним із пріоритетних напрямів державної політики для забезпечення максимальної продовжуваності життя. Реалізуючи його, людина, насамперед, забезпечує своє право на життя.

Право на охорону здоров'я і право на особисту недоторканність. Будь-яке лікування людини передбачає втручання як у її особисте життя, так і у сферу її здоров'я. У всіх випадках втручання у сферу здоров'я людини медичними працівниками, лікарями наукових лабораторій, дослідницьких інститутів наявний елемент новизни, ризику, тому необхідно мати обґрунтовану правову базу, яка буде забезпечувати гарантований державою захист прав людини на життя, здоров'я й особисту недоторканність. Таким чином, будь-яке втручання у сферу фізичного та/або психічного здоров'я людини має бути підготовлене, організоване та здійснене так, щоб не порушували прав і законних інтересів людей, на що і спрямована правова наука [8, с. 102].

Чинне законодавство України містить визначення поняття медичного втручання. Зокрема, відповідно до ст. 42 Основ законодавства України про охорону здоров'я, медичне втручання – це застосування методів діагностики, профілактики або лікування, пов'язаних із впливом на організм людини, які допустимі лише тоді, коли вони не можуть завдати шкоди здоров'ю пацієнта.

Так, у справі Європейського суду з прав людини «Сторк проти Німеччини» було зазначено, що протягом 1977–1979 років заявницю помістили в лікарню проти її волі, де лікували без її згоди. Суд визнав той факт, що «заявницю лікували протягом її примусового перебування в лікарні, а також суд зазначив, що навіть несуттєве фізичне втручання стосовно людини потрібно вважати втручанням, яке порушує право на повагу приватного життя в межах ст. 8, якщо це втручання здійснюють без згоди людини». Суд визнав, що заявниці ліки вводили проти її волі, а це що також порушує право на повагу її приватного життя в контексті ст. 8 [5, с. 38].

Отже, право на охорону здоров'я є гарантією одного з найважливіших прав людини – права на особисту недоторканність, а здійснення останнього є умовою охорони її здоров'я та життя.

Право на охорону здоров'я і право на невтручання в особисте та сімейне життя. Стаття 32 Конституції України закріплює положення про те, що «ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя». Таким чином, реалізація громадянином свого права на охорону здоров'я передбачає збереження медичної таємниці.

Поняття медичної таємниці під час реалізації права на охорону здоров'я визначено в Міжнародному кодексі медичної етики (1949) у розділі «Обов'язки лікаря щодо хворих», а також у Міжнародній клятві лікаря (1948) і Дванадцяти принципах надання медичної допомоги в будь-якій національній системі охорони здоров'я (1963).

Зокрема, у справі Європейського суду з прав людини «Z. проти Фінляндії» медичну документацію заявника, а саме діагноз щодо наявності ВІЛ було долучено до судової справи проти чоловіка без його згоди, а інформацію в справі було розголошено. Суд постановив, що розголошення інформації про стан здоров'я «може негативно позначитися на приватному та сімейному житті людини, а також на статусі в суспільстві та працевлаштуванні, що забезпечує особу, яка зазнає ризику остракізму» [5, с. 40].

Отже, право на охорону здоров'я тісно пов'язане з правом на невтручання в особисте та сімейне життя, а також постає однією з гарантій реалізації права людини на охорону здоров'я.

Право на охорону здоров'я і право на повагу до гідності людини. Право людини на життя і повагу до її гідності проголошено в усіх міжнародно-правових актах про права людини та майже в усіх конституціях країн світу як невід'ємне право людини, охоронюване законом. Стаття 28 Конституції України закріплює право кожного на повагу до його гідності. Ця якість людини рівнозначна праву на повагу й обов'язку поважати інших. Згідно із цією статтею, жодну людину без її добровільної згоди не можна піддавати медичним, науковим чи іншим досліддам. Добровільність одержання згоди людини на проведення цих дослідів передбачає, що її не можна піддавати будь-яким формам насильства для одержання такої згоди.

Конституцією України встановлено, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Ця норма відтворює положення ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, розглядаючи катування й інші жорстокі види поводження та покарання, що принижують гідність особи, як грубі порушення прав людини. На захист гідності спрямовані також інші норми (права) Основного Закону: право на достатній життєвий рівень, недоторканність приватного життя, захист людиною своєї честі та доброго імені, заборона збирати інформацію про приватне життя, заборона щодо насильницького проникнення в житло тощо [9, с. 3].

У постанові Європейського суду з прав людини у справі «Попов проти Російської Федерації» визначено, що згідно зі ст. 3 Конвенції держава зобов'язана забезпечувати особі умови, сумісні з повагою до людської гідності, а способи реалізації таких заходів не мають піддавати людину стресам, приниженням, занепокоєнню, які перевищують допустимий рівень страждань, що спричинені позбавленням волі. З огляду на практичне значення застосовуваних заходів, здоров'я, душевний стан особи мають бути адекватно гарантованими, зокрема, шляхом надання необхідної медичної допомоги.

Отже, право на повагу до гідності безпосередньо пов'язано з правом на охорону здоров'я. Одним з основоположних є захист від піддання особи без її згоди медичним, науковим чи іншим досліддам, що постає важливою гарантією забезпечення права на охорону здоров'я.

Право на охорону здоров'я і право на інформацію. Згідно з ч. 2 ст. 32 Конституції України, кожен громадянин має право ознайомлюватися в органах державної влади, місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Зазначена стаття визначає права громадян на інформацію, зокрема і про стан свого здоров'я, а отже, є важливим аспектом реалізації права на охорону здоров'я.

Цікавою в аналізованому контексті є справа Європейського суду з прав людини «К.Х. та інші проти Словаччини», у якій заявниці (вісім жінок ромського походження) утратили репродуктивну функцію після візиту до гінекологічного відділення в двох різних лікарнях. Вони вважають, що їх стерилізували під час перебування в лікарні. Представники лікарні відмовилися

надати їхні медичні картки законному представникові чи копії документів. Потім жінки отримали судовий ордер, що забезпечив для них доступ до медичної інформації в межах акта про охорону здоров'я від 1994 року, проте їм заборонили робити копії документів. Суд визнав це порушенням ст. 8. З того часу, коли справу було відкрито, акт про охорону здоров'я від 2004 року відкрито дозволяє пацієнтам або їхнім законним представникам робити копії з медичної документації. Зазначене підтверджує право осіб на інформацію про власне здоров'я [5, с. 46].

Право на охорону здоров'я та право кожному на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», гарантіями щодо забезпечення прав громадян на охорону здоров'я від несприятливого впливу навколишнього природного середовища законодавець визначає низку принципів щодо охорони довкілля, а саме: пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість дотримання екологічних стандартів під час здійснення будь-якої діяльності, гарантування екологічно безпечного середовища для життя та здоров'я людей, запобіжний характер заходів у сфері охорони навколишнього природного середовища тощо.

Комплекс заходів з охорони навколишнього середовища передбачає заходи із забезпечення прав і свобод людини, зокрема безпосередньо пов'язані із правом на охорону здоров'я. Здоров'я людини нерозривно пов'язане з екосистемою, оскільки саме чисте довкілля є передумовою реалізації права на охорону здоров'я.

Так, Європейський суд з прав людини формує судову практику, згідно з якою визнано, що забруднення навколишнього середовища є причиною порушення основних прав громадян, з-поміж яких право на життя та повагу до приватного та сімейного життя.

Право на охорону здоров'я та право на медичну допомогу. Так, ст. 49 Конституції України, гарантує право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. У ст. 13 Європейської соціальної хартії визначено право на соціальну та медичну допомогу. Право людини на медичну допомогу – це закріплена в законодавстві та гарантована державою можливість кожної людини отримувати в закладі охорони здоров'я чи лікаря приватної практики, яких здійснює професійну діяльність відповідно до чинного законодавства, комплекс заходів, спрямованих на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію, з метою збереження, зміцнення,

розвитку й відновлення (у разі порушення) максимально досяжного рівня фізичного та психічного стану людського організму [9, с. 3]. Отже, право на медичну допомогу є конкретизаційним правом у сфері медицини стосовно права на охорону здоров'я. Право на охорону є ширшим, адже охоплює також право на медичну допомогу. Ненадання медичної допомоги Європейський суд з прав людини трактує так: відсутність лікування призводить до порушення права на свободу від катувань, жорстокого, нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження.

Право на охорону здоров'я і право на освіту. Закріплене в ст. 53 Конституції України право на освіту має безпосереднє значення для підвищення рівня санітарно-гігієнічної культури населення, прищеплення культури турботи про здоров'я, усвідомлення значення здоров'я як однієї з найвищих соціальних цінностей. Стаття 53 Конституції України передбачає підвищення рівня освіти, зокрема у сфері планування сім'ї та інших медико-соціальних питань, упровадження державних освітніх стандартів, що стосується й медичної освіти [7, с. 88]. Проблеми охорони здоров'я населення та робота, що спрямована на збереження і зміцнення здоров'я, потребують посиленої уваги з боку держави, саме тому ці права є взаємопов'язані. У рішеннях Європейського суду з прав людини це порушення трактує як ненадання відповідної інформації з приводу лікувальних заходів.

Дослідивши зв'язок усіх прав, якими володіє людина, доходимо висновку про їх взаємозалежність, адже лише комплексно ці права можуть бути всебічно реалізованими. Право на охорону здоров'я пов'язане майже з усіма правами та свободами, що закріплені в Конституції України. Окрім з них є похідними від права на охорону здоров'я. Вони визначають ступінь забезпечення іншого права, а деякі є гарантією для іншого права. Таким чином, порушення одного права спричиняє порушення цілісності інших прав людини [10, с. 91].

Право людини на охорону здоров'я виконує гарантійну функцію щодо інших суб'єктивних юридичних прав (наприклад, щодо права на життя, особисту недоторканність), також своїми гарантіями передбачає інші суб'єктивні юридичні права (наприклад, право на інформацію). Окрім того, власне охорона здоров'я є підставою для обмеження інших суб'єктивних юридичних прав людини [10].

Права людини у сфері охорони здоров'я доповнюють біоетику, водночас, охоплюють комплекс загальноприйнятих норм і процедур, які надають можливість дійти висновків про порушення прав у зв'язку з нереалізованістю права на охорону здоров'я. Вони ґрунтуються на стандартах міжнародної концепції прав людини. Чимало з них відображені в міжнародних договорах і національних конституціях. Отже, право на охорону здоров'я охоплює спектр інших суб'єктивних прав людини, а невиконання одного з них спричиняє порушення права людини на охорону здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дерєга В. В. Соціальна і гуманітарна політика [Електронний ресурс] : навч. посіб. / В. В. Дерєга. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/3582>. – Назва з екрана.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я [Електронний ресурс] : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. – Режим доступу: <http://zakon4rada.gov.ua/laws/show/2801-12>. – Назва з екрана.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3rada.gov.ua/laws/show/995-042>. – Назва з екрана.
4. Європейська соціальна хартія від 3 трав. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2rada.gov.ua/laws/show/994_062. – Назва з екрана.
5. Охорона здоров'я і права людини : посібник / за ред. І. Я. Сенюти. – 5-те вид., доповн. – Львів : Медицина і право, 2015. – 989 с.
6. Гладун З. Право людини на життя і проблеми його юридичного забезпечення в Україні / З. Гладун // Український часопис прав людини. – 1995. – № 1. – С. 47–54.
7. Мацєгорін О. І. Цивільно-правова природа права на життя / О. І. Мацєгорін // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 1. – С. 101–106.
8. Ардашева Н. Понятіє експеримента в медицині і защита прав человека / Н. Ардашева // Государство и право. – 1995. – № 12. – С. 102–107.
9. Сенюта І. Я. Право людини на медичну допомогу: деякі теоретико-практичні аспекти / І. Я. Сенюта // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення) : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 17–18 квіт. 2008 р.). – Львів, 2008. – С. 277–283.
10. Сенюта І. Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Сенюта Ірина Ярославівна. – Львів, 2006. – 202 с.

REFERENCES

1. Dereha, V.V. (2012). *Sotsialna i humanitarna polityka [Social and humanitarian policy]*. Mykolaiv: ChDU im. Petra Mohyly. Retrieved from <http://buklib.net/books/3582> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: vid 19 lystop. 1992 r. No. 2801-XII [The Law of Ukraine on the Basis of Ukrainian Health

Legislation from November 19, 1992, No. 2801-XII]. (n.d.). *zakon4rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4rada.gov.ua/laws/show/2801-12> [in Ukrainian].

3. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 1973 r. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1973]. (n.d.). *zakon3rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3rada.gov.ua/laws/show/995-042> [in Ukrainian].

4. Yevropeiska sotsialna khartiia vid 3 trav. 1996 r. [European Social Charter of May 3, 1996]. (n.d.). *zakon2rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2rada.gov.ua/laws/show/994_062 [in Ukrainian].

5. Seniuta, I.Ya. (Ed.). (2015). *Okhorona zdorovia i prava liudyny [Health and Human Rights]* (5th ed.). Lviv: Medytsyna i pravo [in Ukrainian].

6. Hladun, Z. (1995). Pravo liudyny na zhyttia i problemy yoho yurydychnoho zabezpechennia v Ukraini [The right of a person to life and problems of its legal provision in Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys prav liudyny, Ukrainian Human Rights Journal, 1*, 47-54 [in Ukrainian].

7. Matsehorin, O.I. (2008). Tsyvilno-pravova pryroda prava na zhyttia [Civil law is the right to life]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law, 1*, 101-106 [in Ukrainian].

8. Ardasheva, N. (1995). Poniatie eksperimenta v medicine i zascita prav cheloveka [The concept of an experiment in medicine and the protection of human rights]. *Gosudarstvo i pravo, State and Law, 12*, 102-107 [in Russian].

9. Seniuta, I.Ya. (2008). Pravo liudyny na medychnu dopomohu: deiaki teoretyko-praktychni aspekty [Human right to medical care: some theoretical and practical aspects]. *Medychno pravo Ukrainy: pravovyi status patsientiv v Ukraini ta yoho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektyvy vdoskonalennia), Medical law of Ukraine: the legal status of patients in Ukraine and its legislative provision (genesis, development, problems and prospects of improvement): Proceedings of the 2nd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference.* (pp. 277-283). Lviv [in Ukrainian].

10. Seniuta, I.Ya. (2006). Pravo liudyny na okhoronu zdorovia ta yoho zakonodavche zabezpechennia v Ukraini [Human right to health and its legislative provision in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 01.12.2017

Nazarko Yu. – *Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Constitutional Right to Health Protection in the System of Subjective Human Rights

The article covers the conceptually important concepts of the right to health. The interaction of the right to health with other subjective human rights is revealed, as well as the cases of the European Court of Human Rights on this issue are analyzed.

The Constitution of Ukraine recognizes man, his life and health, honor and dignity, inviolability and security of the highest social

value. In this constitutional prescription, health is proclaimed as the value and primary and initial prerequisite for the life of each person. Therefore, among the numerous rights provided for by the Basic Law, one can distinguish the right to health as one that guarantees its physical existence and is a condition for ensuring the implementation of all other human rights.

Human right to health as a social (natural) phenomenon is a person's ability to use all social, especially state, means aimed at preserving, strengthening, developing and, in case of violation, restoring the maximum achievable level of physical and mental state of his organism.

The gender analysis of the place and role of the right to health in the legal status of a person and a citizen and the analysis of the jurisprudence of the European Court of Human Rights gives grounds to say that health is the reason for the restriction of other subjective legal human rights, which is fixed both by international legal acts and by national legislation. In Ukraine, the interests of healthcare are adequately covered, taking into account international standards and observance of constitutional norms.

This study allows us to conclude that there is an inextricable link between all human rights. Only in their complex can talk about the comprehensive, complete realization of each individual right. The right to health protection is inextricably linked with practically all the rights and freedoms enshrined in the Constitution of Ukraine. For some of them, it is an integral part, a guarantee of other rights; the other rights, on the contrary, constitute a guarantee of the right to health care. Obviously, the violation of one of the fundamental rights and freedoms entails a violation of the integrity of the legal protection of human health.

Having examined the human right to health care, it can be stated that it, on the one hand, fulfills the guarantee function with regard to other subjective legal rights (the right to life, the right to personal integrity), on the other – as its guarantees other subjective rights (for example, the right to information, the right to social protection), and, moreover, healthcare itself is the basis for limiting other subjective legal human rights.

Keywords: right to health care, realization of human rights, European Court of Human Rights.

УДК 342.95:342.72/.73

Костюшко О. П. – здобувач Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Схарактеризовано засади забезпечення адміністративно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина в сучасних умовах. Обґрунтовано обов'язок держави забезпечити права і свободи та створити сприятливі умови для їх реалізації особою. Окреслено адміністративно-правові способи захисту прав і свобод людини та громадянина в контексті комплексного дослідження правового статусу людини.

Ключові слова: права і свободи, правовий статус людини та громадянина, адміністративно-правові гарантії, забезпечення, адміністративно-правові способи захисту прав і свобод.

Визнаний в Україні пріоритет прав людини та громадянина передбачає обов'язок держави захищати їх. Забезпечення прав і свобод є актуальною проблемою сучасної юридичної науки. Важливе місце серед її складових посідає адміністративно-правова реалізація прав і свобод людини та громадянина. З-поміж різноманітних заходів реалізації прав і свобод людини та громадянина одне з основних місць належить їх адміністративно-правовому забезпеченню, яке виявляється у відносинах з органами виконавчої влади. Актуальною є необхідність визначення поняття та змісту механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Саме завдяки його ефективному функціонуванню можливе отримання державних управлінських послуг, забезпечення і захист порушеного права.

Проблеми адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина досліджували такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. Л. Бородін, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, С. В. Додін, Р. А. Калюжний, Я. М. Квітка, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, О. В. Негодченко, В. П. Столбовий та ін. Однак питання

забезпечення прав і свобод людини та громадянина в діяльності правоохоронних органів України є недостатньо дослідженим.

Із цього приводу І. Л. Бородін [1] зазначає, що Україна, будучи членом ООН, Ради Європи та інших міжнародних організацій, чітко виконує зобов'язання з міжнародних договорів, зокрема тих, що безпосередньо стосуються прав і свобод людини та громадянина. У державі триває процес удосконалення чинного законодавства, узгодження його з міжнародними стандартами, завдяки чому формується належна система права демократичного суспільства. Крім цього, передбачено створення механізму організаційного забезпечення адміністративної реформи, який охоплював би головні складові адміністративних перетворень. Наявність такого механізму має важливе значення саме тому, що через етап проведення економічних, соціальних, правових реформ пройшли всі цивілізовані країни. Ефективність їх проведення забезпечували спеціально створені державні структури.

Окреслення питань адміністративно-правових способів захисту прав і свобод людини та громадянина має також міждисциплінарне значення, оскільки норми адміністративного права обслуговують норми інших галузей права – кримінального, цивільного, господарського, трудового, екологічного, земельного тощо.

На думку І. Л. Бородіна, актуальність дослідження проблеми адміністративно-правових способів захисту прав і свобод людини та громадянина зумовлена також необхідністю підвищення рівня правової культури населення, зміною правової свідомості, юридичного мислення працівників правостановлювальних і правозастосовних органів в Україні, формуванням у них позицій пріоритетності забезпечення прав та свобод людини і громадянина нормами адміністративного права [1].

Соціальні, політичні та правові зміни, що відбулися в Україні, формують новий підхід до проблематики адміністративно-правових способів захисту прав і свобод людини та громадянина відповідно до тих стандартів, принципів і норм, що відпрацьовані світовою спільнотою. Нині посилюється вплив міжнародних норм, принципів і стандартів міжнародного права на становлення, удосконалення й розвиток національної системи права, зокрема адміністративного. З огляду на ці обставини, варто вирішувати питання правового забезпечення прав громадянина, адже з часу проголошення незалежності України комплексних досліджень проблематики адміністративно-

правового захисту прав і свобод людини та громадянина на дисертаційному й монографічному рівнях не здійснювали.

Аспекти відносин громадян і державних органів, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових осіб в адміністративно-правовій сфері вивчали теоретики права, адміністративісти, представники інших сфер правової науки.

Питанням адміністративно-правового статусу громадян присвячено дисертаційні дослідження, монографії, розділи підручників, навчальні посібники, статті в юридичних періодичних виданнях.

Аналіз адміністративно-правового регулювання захисту прав і свобод людини та громадянина, а також подальше визначення його поняття дадуть змогу розробити пропозиції стосовно вдосконалення механізму реалізації прав і свобод людини й громадянина, сприятимуть конкретизації запобіжних та охоронних функцій правоохоронних органів.

Правове регулювання – це здійснюваний за допомогою правових норм та інших юридичних засобів вплив на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування, розвитку та захисту [2, с. 229].

У юридичній літературі правове регулювання визначають як один із головних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства й держави [3, с. 41]. Таке тлумачення, на нашу думку, є повнішим, оскільки окреслює мету правового регулювання – упорядкування суспільних відносин саме в інтересах людини, суспільства і держави.

Об'єктом адміністративно-правового регулювання забезпечення прав і свобод людини та громадянина є адміністративно-правові відносини, що виникають між суб'єктами з приводу реалізації, охорони, захисту та відновлення їхніх порушених прав і свобод.

Забезпечення прав і свобод людини та громадянина передбачає комплекс суспільних відносин, які виникають з метою реалізації, охорони, захисту та відновлення порушених прав і свобод. Важливе місце в цій системі посідають *адміністративно-правові відносини*, оскільки *обов'язок держави забезпечити права та свободи* і створити сприятливі умови для їх реалізації людиною, який походить з пріоритету прав і свобод людини та громадянина в державі, наділяє органи публічного

управління (зокрема правоохоронні органи як органи виконавчої влади) владно-розпорядчими функціями задля реалізації прав і свобод людини та громадянина, що передбачають адміністративно-правові норми.

Суб'єктами адміністративно-правових відносин із забезпечення прав і свобод людини та громадянина, з одного боку, є органи публічного управління – органи виконавчої влади, Президент України, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, правоохоронні органи, а з іншого – фізична особа, навчальні заклади, підприємства, інші державні органи, установи й організації, діяльність яких пов'язана із забезпеченням прав і свобод людини та громадянина щодо їх реалізації, охорони, поновлення тощо. Органи виконавчої влади мають право породжувати адміністративні правовідносини в односторонньому порядку, керуючись інтересами держави й завданнями, що стоять перед ними.

Особливою ознакою правового регулювання є наявність специфічного механізму, що забезпечує ефективність правового впливу на суспільні відносини, а комплекс правових засобів, за допомогою яких здійснюють такий вплив, формує поняття механізму правового регулювання.

Погляди науковців на структуру методу правового регулювання різняться. Так, С. Т. Гончарук уважає, що механізм адміністративно-правового регулювання – це система адміністративно-правових засобів (елементів), за допомогою яких здійснюють правове регулювання (упорядкування) суспільних відносин у сфері державного управління. Структуру механізму адміністративно-правового регулювання становлять *адміністративно-правові норми*, акти тлумачення й акти реалізації адміністративно-правових норм, адміністративно-правові відносини [4, с. 23].

Так, С. В. Ківалов стверджує, що обов'язковим елементом механізму адміністративно-правового регулювання є адміністративно-правові норми, тобто правила поведінки, що встановлює чи санкціонує держава та які є обов'язковими для виконання. Також важливою складовою механізму адміністративно-правового регулювання постають адміністративно-правові відносини [5, с. 16].

На думку А. С. Васильєва, метод правового регулювання – це комплекс прийомів, засобів і способів правового впливу на

суспільні відносини, що становлять предмет певної галузі права. Для адміністративного права, як і для будь-якої іншої галузі права, характерним є використання всієї сукупності прийомів і засобів, зумовлених сутністю юридичних норм, що спрямовані впорядковувати та регулювати суспільні відносини [6, с. 8].

Дослідник Л. Л. Попов у механізмі адміністративно-правового регулювання також виокремлює адміністративно-процесуальні норми, які встановлюють і забезпечують цей порядок [7, с. 393].

Адміністративно-правові норми є первинними елементами адміністративного регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Вони посідають центральне місце, оскільки їх брак призводить до бездіяльності всієї системи функціонування адміністративного права.

На нашу думку, за допомогою адміністративно-правових норм встановлюється механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина; дотримання їх прав та свобод у діяльності фізичних осіб, підприємств, установ, організацій, органів публічного управління тощо. Крім цього, вони зумовлюють законслухняну поведінку суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності щодо захисту прав і свобод неповнолітніх; орієнтують на задоволення та відновлення інтересів людини і громадянина шляхом прямого застосування адміністративних санкцій за правопорушення, що посягають на їхні права та свободи.

У контексті діяльності правоохоронних органів України всі адміністративно-правові норми, які забезпечують захист прав і свобод людини та громадянина, можна розділити на норми регулятивного спрямування, попереджувальні норми й норми, що охоплюють функції захисту.

Так, *норми регулятивного спрямування* визначають перелік прав і свобод людини та громадянина, механізм їх реалізації, порядок охорони й захисту в разі порушення.

Попереджувальні норми виконують запобіжні функції, спрямовані на недопущення протиправних посягань на права та свободи неповнолітніх, тобто регламентують здійснення охоронної функції правоохоронних органів щодо їхніх прав і свобод. Такі дії реалізують шляхом визначення повноважень підрозділів правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України, щодо профілактичної діяльності на території

свого підпорядкування, а також недопущення порушень прав і свобод людини та громадянина безпосередньо працівниками правоохоронного органу.

Захисні адміністративно-правові норми спрямовані на протидію правоохоронних органів конкретним адміністративним правопорушенням, які посягають на права та свободи людини і громадянина. Вони визначають перелік протиправних діянь і встановлюють конкретний вид покарання, передбачають заходи відновлення порушених прав та свобод, засоби припинення протиправних дій, заходи адміністративного забезпечення щодо недопущення в майбутньому адміністративних правопорушень.

Оскільки, на думку О. І. Харитонової та Є. О. Харитонова, заходи захисту, які застосовують правоохоронні органи, можна вважати правоохоронними засобами примусового впливу, що спрямовані на захист прав та правопорядку, припинення дій, які порушують право, і поновлення правового стану, що існував до порушення, примусове виконання обов'язків, які застосовують до суб'єкта незалежно від його вини зазвичай не зумовлюють наявність додаткових обов'язків або некомпенсованих обтяжень [8, с. 73]. Тому зазначений механізм адміністративно-правового регулювання захисту прав і свобод людини та громадянина має певні особливості.

Механізм адміністративно-правового регулювання захисту прав і свобод людини та громадянина охоплює декілька стадій. Першу стадію О. Ф. Скакун визначає як загальну дію юридичних норм, які регламентують умови виникнення прав й обов'язків, повноважень і відповідальності суб'єктів. На наступній стадії виникають конкретні суб'єктивні права й обов'язки, тобто правовідносини. Необхідною умовою цієї стадії стає юридичний факт (система фактів), з яким норми права пов'язують настання юридичних наслідків. Третя стадія виникає у випадках неправомірної поведінки суб'єкта. Правовою підставою цієї стадії є правопорушення, а також норми права, що встановлюють санкції за їх учинення, які визначають порядок застосування відповідальності. Державні органи та посадові особи реалізують свою компетенцію шляхом розслідування обставин учинення правопорушення, встановлення і покарання винних, а правопорушники – мають зазнати позбавлення державно-владного характеру за вчинені правопорушення [9, с. 546].

Із цього питання О. М. Бандурка зазначає, що гарантії захисту прав і свобод людини та громадянина правоохоронними органами полягають у системі правових й організаційних засобів, спрямованих на: припинення незаконного обмеження свободи особи (звільнення заручників, звільнення необґрунтовано затриманого як підозрюваного в учиненні злочину); скасування незаконного правозастосовного акта (постанови про накладення адміністративного стягнення тощо); відшкодування заподіяної особі шкоди внаслідок незаконного обмеження її свободи [10, с. 34].

Захист права – це частина правового захисту людини, що охоплює примусову правову (зокрема матеріально-правову та процесуальну) діяльність органів державної влади й управління, правоохоронних органів, громадських організацій, посадових осіб, а також громадян, осіб без громадянства, здійснювану законними засобами з метою підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини. Захист права як підсистема правового захисту людини передбачає: 1) право на захист; 2) форми захисту; 3) примусові засоби захисту (заходи захисту та заходи відповідальності).

Отже, адміністративно-правовому регулюванню захисту прав і свобод людини та громадянина правоохоронними органами притаманні певні риси. Це комплекс прийомів, засобів і способів правового впливу на суспільні відносини, що: має визначені елементи – адміністративно-правові відносини, норми та їх застосування суб'єктами права; чинить характерний лише для нього вплив на певні суспільні відносини, які складаються з приводу реалізації прав і свобод неповнолітніх; за допомогою кола цих суспільних відносин визначає комплекс організаційних і спеціальних заходів, спрямованих на охорону, захист та поновлення порушених прав і свобод людини й громадянина; відіграє важливу роль у профілактиці правопорушень щодо прав та свобод людини і громадянина.

Отже, адміністративно-правове регулювання захисту прав і свобод людини та громадянина – це система адміністративно-правових засобів (елементів), сукупність прийомів і способів правового впливу на суспільні відносини, за допомогою яких визначають комплекс організаційних і спеціальних заходів, спрямованих на охорону, захист та гарантування їхніх прав і свобод, профілактику правопорушень в аналізованій сфері.

Людина, її права і свободи, на думку Ю. П. Битяк [11], становлять у правовій державі найвищу соціальну цінність, саме на їхнє забезпечення й найповнішу реалізацію в суспільному житті має бути спрямована державна діяльність, зокрема діяльність у сфері державного управління. Адже конституційний лад України ґрунтується на визнанні людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю, пріоритету її прав і свобод. Гарантування прав і свобод людини є головним обов'язком держави, оскільки держава відповідальна перед людиною та суспільством за свою діяльність (ст. 3 Конституції України) [12].

Конституційним принципом є принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України) [12]. Громадяни реалізують свої права за принципом «дозволено все, що прямо не заборонено законом», а державні органи та їх посадові особи – за принципом «дозволено лише те, що безпосередньо визначено законом». Україна визнає пріоритет загальнолюдських цінностей, а також дотримується загальновизнаних норм і принципів міжнародного права.

Окрім цих визначальних конституційних положень, які становлять міцне правове підґрунтя статусу людини в Україні, її конституційні права і свободи закріплені в спеціальному розділі «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина». Саме ці права й обов'язки із зазначеними вище конституційними принципами формують конституційний статус людини і громадянина. Будучи конкретизованими в нормах чинного законодавства, вони утворюють правовий статус особи, захист і здійснення якого становить головне завдання правового регулювання, діяльності управлінських ланок державного апарату.

Для того щоб управлінські ланки активно діяли в цьому напрямі, а громадяни мали реальну можливість впливати на забезпечення своїх прав і законних інтересів, необхідно реалізувати низку умов як з боку органів державного управління, так і з боку громадян. Однак ці умови не можна розглядати лише в прагматично-практичному аспекті.

У контексті методологічного підходу важливими постають способи розв'язання загальних проблем, наприклад, щодо особистості як ціннісного орієнтиру в організації та діяльності апарату державного управління, щодо співвідношення прав й обов'язків громадян з компетенцією органів державного управління, щодо критерію особистості у визначенні ефективності

управлінської діяльності тощо. Поза цією проблематикою складно встановити основні орієнтири для практики державного управління щодо охорони прав і свобод людини.

Чинне законодавство містить чимало неузгодженостей між правами й інтересами громадян і відповідними обов'язками певних управлінських структур, що надає останнім можливість не виявляти належної активності в реалізації прав громадян, захисті їх від порушень.

Стандартним прикладом є ситуація, коли Цивільний кодекс України й Інструкція колишнього Міністерства торгівлі України неоднаково регулюють питання, пов'язані з реалізацією прав громадянина, який придбав неякісний товар. Причому саме Інструкція, порівняно з Кодексом, суттєво звужує ці права. Те саме стосується правового регулювання перевезення пасажирів, пов'язаного з поверненням залізницею коштів у разі невикористання придбаних проїзних квитків. Можна навести чимало випадків, коли розбіжності між законом і відомчою інструкцією заважають громадянам здійснювати свої права. Це є порушенням як принципу верховенства закону, так і принципу «дозволено тільки те, що безпосередньо визначено законом».

Невтішними є тенденції щодо захисту прав громадян України в порівнянні з міжнародними стандартами, встановленими міжнародно-правовими актами з питань прав і свобод людини та громадянина.

Передусім це стосується здійснення людиною свого права на вільний виїзд із країни та вільне повернення до неї, а також права на вільне пересування в межах країни та вільний вибір місця мешкання. Вказівки на це є не лише в Загальній декларації прав людини, а й у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права.

Розвиток системи освіти в Україні відбувається в іншому напрямі, ніж запропонований в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права. У ст. 13 цього Пакту зазначено, що середня освіта в її різних формах має бути відкрита й доступна для всіх, зокрема шляхом поступового запровадження безплатної освіти. Це стосувалося і вищої освіти. Проте нині в Україні, всупереч цим настановам, у нормативних актах Міністерства освіти і науки України та на практиці дедалі поширенішою стає інша ідея – утвердження різних форм саме платної освіти в контексті розвитку ринкових відносин.

У сфері діяльності управлінських структур важливо з'ясувати питання критеріїв оцінювання ефективності управлінської діяльності. Попри індивідуальні, суб'єктивні розбіжності, можна стверджувати, що провідним критерієм у практичному забезпеченні прав і свобод людини є, по-перше, відповідна норма права, по-друге, принцип «дозволено все, окрім того, що безпосередньо заборонено законом». Коли йдеться про «закон», то ми маємо на увазі всі нормативно-правові акти, що на ньому ґрунтуються.

На думку В. Б. Авер'янова, до критеріїв оцінювання ефективності управлінської діяльності належать: задоволення законних інтересів, з якими людина пов'язує здійснення належних управлінських дій; видання відповідної норми права; реалізація норми права стосовно кожної конкретної людини; швидкість, з якою право людини було захищено або практично реалізовано; повнота такого захисту або реалізації; визначення та задоволення під час реалізації інших потреб й інтересів, про які вона, розпочинаючи справу, не мала належного уявлення; обмеження коштів й організаційних зусиль, з якими пов'язані управлінські дії щодо захисту та забезпечення потреб й інтересів громадянина [13].

Умови належного забезпечення прав і законних інтересів громадян, що сприяють якісній діяльності суб'єкта управління, можна умовно розділити на дві групи. Перша охоплює умови загального порядку, тобто значущі в разі вирішення всіх питань або більшості з них. Друга група – це умови, які сприяють вирішенню саме питань, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод громадян, кожної конкретної людини.

Першу групу формують:

а) високі професійні знання суб'єктів державного управління (державних службовців) та їхнє вміння реалізовувати на практиці загальні завдання і принципи державної служби, принципи служіння народу України, законності, демократизму, гуманності та поваги до особистості, гласності, відкритості й підконтрольності, компетентності, ініціативності, дисципліни та персональної відповідальності;

б) позитивні етичні риси державних службовців, діяльність яких безпосередньо пов'язана зі здійсненням прав і свобод, задоволенням законних інтересів громадян;

в) уміння державного службовця стримувати особисті політичні переконання в ім'я закону, сумлінного виконання своїх службових обов'язків;

г) питання, пов'язані з організацією суб'єкта управління (відповідного державного органу), реалізацією наукових засад його структурної побудови, запровадженням ефективних методів праці та перевірки виконання тощо [14].

Найважливішою з ознак, пов'язаних із демократичною сутністю держави, є, безперечно, коефіцієнт участі громадян у вирішенні управлінських питань, дійове використання тих демократичних інститутів, які забезпечують цю участь. Загально визнаними є інститути виборів, референдуму й опитування населення з найважливіших питань загальнодержавної та регіональної політики, різні форми обговорення на зборах громадян найбільш значущих проблем державного управління, розвитку засад самоврядування тощо. У літературі слушно зауважують, що всі ці форми можуть бути ефективними для забезпечення ефективності управління лише в умовах стабільного розвитку суспільства.

Утвердження демократичних засад у сфері здійснення прав і свобод людини пов'язане з питанням розподілу компетенції в системі органів, які мають забезпечити реалізацію конституційних та інших прав і свобод. Одним із важливих напрямів такого забезпечення є розвиток місцевого самоврядування. Воно допомагає більш повно й оперативно, порівняно з центральними органами виконавчої влади, розв'язувати проблеми, пов'язані з реалізацією прав і свобод громадян. У преамбулі Європейської хартії про місцеве самоврядування, що прийнята державами – членами Ради Європи 15 жовтня 1985 року, зазначено: «місцеве самоврядування становить основу будь-якого демократичного устрою; право громадян на участь в управлінні громадськими справами належить до демократичних принципів, які є загальними для всіх держав-членів; саме на місцевому рівні право громадян на участь в управлінні може здійснюватися найбільш безпосередньо» [15].

До кола загальних питань, вирішення яких прямо пов'язане із забезпеченням прав, свобод і законних інтересів особи, належить також повне врахування в чинному законодавстві всіх принципів та реальних умов (економічних, соціальних, політичних).

Аналізуючи процес формування в Україні громадянського суспільства, слід констатувати, що досі не подолано давню, притаманну радянському періоду тенденцію у сфері правового регулювання – усе заорганізувати, заборонивши будь-які самостійні дії з боку суб'єктів господарювання. Пряме адміністрування суперечить духу громадянського суспільства, де волі й наказу керівника будь-якого рангу обов'язково передують розум, урахування всіх «за» і «проти» в процесі прийняття рішень.

Адміністрування має ще одну негативну ознаку, яку активно досліджують у зарубіжній теорії управління. Ідеться про етику управлінської діяльності, необхідність дотримання відповідних моральних правил у процесі управління, яким прямо суперечить адміністрування в будь-якій формі.

Серед загальних засад, які цілком мають бути реалізовані під час забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян, визначальним є принцип соціальної справедливості. Права і свободи громадян, їхні законні інтереси в демократичній, соціальній, правовій державі зорієнтовані на принцип соціальної справедливості, на якому має ґрунтуватися право. Це особливий, не залежний від волі законодавця суспільний феномен із притаманними йому об'єктивними властивостями та регулятивним спрямуванням, що є виявом якості права як міри (норми) свободи, визначеної дієвістю принципу соціальної справедливості.

Зазначене безпосередньо стосується діяльності органів виконавчої влади, до яких найчастіше звертаються громадяни для розгляду їхніх різноманітних справ. Необхідно, щоб відповідні вимоги до кадрів державного управління знайшли втілення в посадових інструкціях, нормами яких у повсякденній діяльності має керуватися кожен службовець.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бородин І. Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / І. Л. Бородин. – Харків, 2004. – 38 с.
2. Кравчук М. В. Теорія держави і права : навч. посіб. / М. В. Кравчук. – Київ : Атіка, 2003. – 288 с.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [уклад.: Ю. С. Шемшученко, М. П. Зюблюк, В. П. Горбатенко та ін.]. – Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2003. – Т. 5 : П–С. – 736 с.
4. Гончарук С. Т. Адміністративне право України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / С. Т. Гончарук. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2000. – 240 с.

5. Ківалов С. В. Адміністративне право України [Електронний ресурс] : навч. посіб. / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла. – Одеса : Юрид. літ., 2002. – 312 с. – Режим доступу: <http://lawdiss.org.ua/books/138.doc.html>. – Назва з екрана.
6. Васильєв А. С. Адміністративне право України: Загальна частина : навч. посіб. / А. С. Васильєв. – Харків : Одіссей, 2002. – 288 с.
7. Административное право : учебник / под ред. Л. Л. Попова. – М. : Юрист, 2002. – 697 с.
8. Харитонов О. І. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції [Електронний ресурс] : монографія / О. І. Харитонов, Є. О. Харитонов. – Харків : Одіссей, 2002. – 592 с. – Режим доступу: <https://sci.house/kniga-pravovedenie-sravnitelnoe-scibook/porivnyalne-pravo-evropi-osnovi-porivnyalnogo.html>. – Назва з екрана.
9. Скаун О. Ф. Теория государства и права [Электронный ресурс] : учебник / О. Ф. Скаун. – Харьков : Консул, 2000. – 704 с. – Режим доступа: <https://lawbook.online/page/pvv/ist-16--idz-ax308.html>. – Загл. с екрана.
10. Адміністративна діяльність. Особлива частина [Електронний ресурс] : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Еспада, 2000. – 368 с. – Режим доступу: <https://lawbook.online/page/administrat/ist-9--idz-ax242.html>. – Назва з екрана.
11. Адміністративне право України [Електронний ресурс] : підручник / за ред. Ю. П. Битяка. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 543 с. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/admin-pravo/495-butyak/10125-2004--401-.html>. – Назва з екрана.
12. Конституція України [Електронний ресурс] : Основний Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. – Назва з екрана.
13. Авер'янов В. Б. Адміністративна реформа та правова наука / В. Б. Авер'янов // Право України. – 2002. – № 3. – С. 20–23.
14. Державне управління в Україні [Електронний ресурс] : навч. посіб. / за ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1999. – 266 с. – Режим доступу: <http://yuridlit.narod.ru/01/01/bk01.html>. – Назва з екрана.
15. Адміністративне право України. Академічний курс [Електронний ресурс] : підручник. У 2 т. / [редкол.: В. Б. Авер'янов та ін.]. – Київ : Юрид. думка, 2004. – Т. 1: Загальна частина. – 584 с. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/adminpravo/155-vb-averjanov-administrativne-pravo-ukrayini.html>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Borodin, I.L. (2004). Administratyvno-pravovi sposoby zakhystu prav ta svobod liudyny i hromadianyna [Administrative-legal ways of protecting human and civil rights and freedoms]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Kravchuk, M.V. (2003). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of state and law]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
3. Shemshuchenko, Yu.S., Ziubliuk, M.P., & Horbatenko, V.P. (et al.). (2003). *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia]*. (Vols. 6). Kyiv: Ukr. entsykl. im. M.P. Bazhana [in Ukrainian].
4. Honcharuk, S.T. (2000). *Administratyvne pravo Ukrainy. Zahalna ta Osoblyva chastyny [Administrative Law of Ukraine. General and Special Parts]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

5. Kivalov, S.V., & Bila, L.R. (2002). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law of Ukraine]*. Odesa: Yuryd. lit. Retrieved from <http://lawdiss.org.ua/books/138.doc.html> [in Ukrainian].
6. Vasyliov, A.S. (2002). *Administratyvne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Administrative Law of Ukraine: General Part]*. Kharkiv: Odissri [in Ukrainian].
7. Popov, L.L. (Ed.). (2002). *Administrativnoe pravo [Administrative law]*. Moscow: Yurist [in Russian].
8. Kharytonova, O.I., & Kharytonov, Ye.O. (2002). *Porivnialne pravo Yevropy. Osnovy porivnialnogo pravoznavstva. Yevropeiski tradytsii [Comparative Law of Europe. Fundamentals of Comparative Law. European traditions]*. Kharkiv: Odissei. Retrieved from <https://sci.house/kniga-pravovedenie-sravnitelnoe-scibook/porivnyalne-pravo-evropi-osnovi-porivnyalnogo.html> [in Ukrainian].
9. Skakun, O.F. (2000). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of Government and Rights]*. Harkov: Konsul. Retrieved from <https://lawbook.online/page/pvv/ist/ist-16-idz-ax308.html> [in Russian].
10. Bandurka, O.M. (Eds.). (2000). *Administratyvna diialnist. Osoblyva chastyna [Administrative activity. Special part]*. Kharkiv: Espada. Retrieved from <https://lawbook.online/page/administrat/ist/ist-9--idz-ax242.html> [in Ukrainian].
11. Bytiak, Yu.P. (Ed.). (2004). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law of Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom Inter. Retrieved from <http://radnuk.info/pidrychnuku/admin-pravo/495-butyak/10125-2004-401-.html> [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> [in Ukrainian].
13. Averianov, V.B. (2002). Administratyvna reforma ta pravova nauka [Administrative reform and legal science]. *Pravo Ukrainy, The law of Ukraine*, 3, 20-23 [in Ukrainian].
14. Averianov, V.B. (Ed.). (1999). *Derzhavne upravlinnia v Ukraini [Public Administration in Ukraine]*. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. Retrieved from <http://yuridlit.narod.ru/01/01/bk01.html> [in Ukrainian].
15. Averianov, V.B. (et al.). (2004). *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs [Administrative Law of Ukraine. Academic course]*. (Vols. 2). Kyiv: Yuryd. dumka. Retrieved from <http://uristinfo.net/adminpravo/155-vb-averjanov-administrativne-pravo-ukrayini.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2017

Kostiushko O. – *Researcher of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Providing Administrative and Legal Guarantees, Rights and Freedoms of Man and Citizens

The recognition of the priority of human and civil rights in Ukraine creates the duty of the state to protect them. Among the various measures to implement the rights and freedoms of man and citizen, one of the main places is their administrative and legal support.

The definition of issues of administrative and legal methods for the protection of human and civil rights and freedoms has a multidisciplinary significance, as the norms of administrative law serve the norms of other branches of law – criminal, civil, economic, labor, environmental, land, and others, which also indicates the relevance of the topic of research.

The object of administrative and legal regulation of the provision of human and civil rights and freedoms is the administrative-legal relations that arise between the subjects regarding the implementation, protection, protection and restoration of their violated rights and freedoms.

The bodies of public administration – the executive authorities, the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights, law-enforcement bodies, etc., on the other hand, act as subjects of administrative-legal relations to ensure the rights and freedoms of man and citizen, on the one hand, physical persons, educational institutions, enterprises, as well as other state bodies, institutions and organizations whose activity is related to the protection of human and citizen's rights and freedoms in relation to their implementation, protection, renewal, etc.

With the help of administrative law, a mechanism is established for the realization of human and civil rights and freedoms; observance of their rights and freedoms in the activities of individuals, enterprises, institutions, organizations, bodies of public administration, etc., besides, they are determined by law-abiding behavior of subjects of administrative and jurisdictional activity in protection of the rights and freedoms of minors; the focus is on satisfying and restoring the interests of man and citizen through the direct application of administrative sanctions for offenses that infringe on their rights and freedoms, and so on.

In the activity of law-enforcement bodies of Ukraine, all administrative and legal norms that ensure the protection of human and civil rights and freedoms can be divided into norms of regulatory direction, precautionary norms and norms, which include the functions of protection. Regulatory norms determine the list of rights and freedoms of man and citizen, the mechanism of their implementation, the order of protection and protection in case of violation.

Preventive norms carry out preventive functions and are aimed at preventing unlawful encroachments on the rights and freedoms of minors, that is, regulating the security functions of law enforcement

agencies in relation to their rights and freedoms. This is being implemented by defining the powers of law enforcement agencies, in particular the National Police of Ukraine, in relation to preventive activities in the territory of its jurisdiction, as well as the prevention of violations of human and citizens' rights and freedoms by the employees of the law enforcement agency themselves.

Protective administrative rules aimed at fighting law enforcement agencies with specific administrative offenses that violate the rights and freedoms of individuals and citizens, they determine the list of unlawful acts and establish a specific type of punishment, provide for measures to restore violated rights and freedoms, means of stopping unlawful actions, measures administrative provision for preventing future administrative offenses.

The protective measures applied by law enforcement agencies can be defined as law enforcement means for the protection of rights and order, the cessation of actions that violate the right and the renewal of the legal status that existed prior to the violation, the enforcement of obligations that are applicable to the sub- An entity, regardless of his guilt, as a rule, does not entail additional duties for him or uncompensated encumbrances.

The guarantees of the protection of human and citizen's rights and freedoms by law enforcement bodies are expressed in the system of legal and organizational means aimed at: stopping the unlawful restriction of the freedom of the individual (release of hostages, release of an unreasonably detained person as a suspect in committing a crime, etc.); the abolition of an unlawful law enforcement act (an order imposing an administrative penalty, etc.); compensation for damage caused to an individual as a result of the unlawful restriction of his freedom.

Administrative and legal regulation of the protection of human and civil rights and freedoms is a system of administrative and legal means (elements), a set of methods and methods of legal influence on social relations, through which a set of organizational and special measures aimed at the protection, protection and guarantee of their rights and freedoms, prevention of violations of human and civil rights and freedoms.

Keywords: rights and freedoms, legal status of a person and a citizen, administrative-legal guarantees, provision, administrative and legal ways of protecting rights and freedoms.

УДК 352.1

Шевченко А. О. – аспірант Київського університету туризму, економіки і права, м. Київ

СПОСОБИ УТВОРЕННЯ ТА КОМПЕТЕНЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Досліджено конституційні та муніципально-правові засади утворення територіальних громад в Україні та інших державах. Здійснено аналіз відповідних нормативно-правових актів, завдяки чому з'ясовано особливості компетенції цього первинного суб'єкта місцевого самоврядування.

Ключові слова: територіальна громада, муніципальне право, способи утворення, компетенція, місцеве самоврядування.

Особливістю процесу утворення первинної ланки місцевого самоврядування є розв'язання багатьох проблем у контексті теорії та практики місцевого самоврядування, що нерозривно пов'язано з дослідженням організаційних і функціональних виявів життєдіяльності людини за місцем її проживання. Оскільки місцеве самоврядування є виявом самоорганізації, самодіяльності, самодисципліни громадян на локальному рівні соціального управління, то його формування як цілісної системи в межах усього суспільства має відбуватися на її низових щаблях, у первинних ланках.

Упродовж останніх років у юридичній науці було написано чимало наукових публікацій з питань децентралізації влади, організації та діяльності територіальних громад, окремих аспектів системи місцевого самоврядування загалом. Йдеться про праці таких авторів, як О. В. Батанов, М. О. Баймуратов, В. О. Демиденко, Н. В. Камінська, В. В. Кравченко, О. В. Прієшкіна, М. О. Пухтинський, Н. В. Пронюк, Г. В. Чапала та ін.

Значну кількість досліджень у цій сфері присвячено загальнотеоретичним засадам місцевого самоврядування або статусу органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Однак не завжди належно враховують особливості порядку створення територіальних громад як первинного суб'єкта місцевого самоврядування чи специфіку їх компетенції, функціонально-компетенційну характеристику тощо.

Утворення територіальних громад є самостійним процесом, який передбачає набуття обов'язкових для громади ознак – самостійних органів влади, власності, бюджету тощо.

Упродовж середніх віків і до початку ХХ ст. у різних частинах України і за різних політичних умов громада була головною територіальною одиницею. Вона була наділена правом щодо самоврядування, формувала власні органи управління. Громада була власником частини землі, а її розподіл здійснювався за рішенням зборів жителів. Також громада несла відповідальність перед державою за сплату податків [1].

Досить довго громадське самоврядування здійснювали на засадах звичаєвого права. На жаль, у радянський період громади було ліквідовано в процесі колективізації та становлення місцевих рад. Нинішню територіальну громаду в Україні формує держава. Важливим елементом процесу створення територіальної громади є нормативна фіксація цього об'єднання, а саме: статuti територіальних громад; рішення, прийняті на місцевих референдумах; регламенти місцевих рад; рішення рад; розпорядження сільських, селищних, міських голів; рішення виконавчих комітетів місцевих рад; договори про розмежування предметів відання місцевих рад й органів місцевої державної виконавчої влади тощо.

Чинне законодавство не визначає обов'язкових вимог щодо порядку формування територіальних громад, їх реєстрації, фіксованого членства, а також забороняє будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, а також за мовними чи іншими ознаками [2, с. 57].

Відповідно до положень нормативно-правового регулювання та набутої практики, процес утворення територіальних громад в Україні передбачає низку умов і способів досягнення цієї мети.

Так, утворення територіальних громад може відбуватися шляхом:

- 1) добровільного об'єднання двох або більше територіальних громад в єдину громаду;
- 2) розділення територіальної громади на дві або більше територіальні громади;
- 3) виокремлення однієї територіальної громади з іншої;

4) виділення територій з двох або більше територіальних громад із метою їх подальшого об'єднання в єдину територіальну громаду;

5) надання статусу територіальної громади поселенням, що виникли.

Передусім нова територіальна громада може виникнути внаслідок добровільного об'єднання двох або більше територіальних громад в єдину громаду [3]. На таку можливість вказує тлумачення інституту місцевого самоврядування в Конституції України, де територіальну громаду визначено як добровільне об'єднання мешканців декількох поселень.

Первісним осередком місцевого самоврядування у зарубіжних країнах зазвичай є міські та сільські комуни. У Данії їх називають муніципалітетами (комуни, громади). У деяких країнах утворюються невеликі самоврядні територіальні осередки, які не мають статусу муніципалітетів. Наприклад, в Іспанії існує понад 3670 місцевих громад, розмір яких менший за комуни. Це – хутір, посад, прихід (парафія) тощо [4].

Представницькі органи місцевого самоврядування, які утворено територіальними громадами зарубіжних країн (ради, зборів, асамблеї) на всіх рівнях політико-адміністративного поділу зазвичай обирають безпосередньо громадяни, які постійно проживають в цьому регіоні. Наприклад, у Франції виборними є представницькі органи місцевого самоврядування територіальних колективів всіх трьох різновидів: у комунах – це муніципальна рада, у департаментах – генеральна рада, у регіонах – регіональна рада [5].

Винятком у цьому питанні є Португалія. Згідно зі ст. 246 Конституції, її територію континентальної частини країни розподілено на парафії, муніципії та адміністративні області. У всіх вказаних одиницях існують представницькі органи місцевого самоврядування – асамблеї, однак лише в парафіях (низових муніципальних одиницях) весь склад є безпосередньо виборним. Склад асамблей більш великих муніципальних утворень – муніципій і адміністративних областей – обирають прямими виборами (не менше половини). Інша частина муніципальної асамблеї складається з голів виконавчих органів парафій (джунт), а обласної асамблеї – з депутатів, яких обирає колегія вибіраників, що складається з членів муніципальних

асамблей, згідно з пропорційною системою з використанням методу д'Ондта (ст. 251, 260 Конституції Португалії) [6].

Варто зазначити, що конституції низки країн останніми роками стали надавати за певних умов право брати участь у виборах органів місцевого самоврядування не лише громадянам, а й іноземцям. Наприклад, ст. 13 Конституції Іспанії встановлено, що іноземцям надано активне і пасивне виборче право на муніципальних виборах [7].

Після Другої світової війни в деяких європейських державах (Велика Британія, Німеччина, скандинавські країни) відбулися реформи щодо місцевого самоврядування, які були спрямовані на укрупнення муніципалітетів. Так, у Данії перед реформою 1970 року було 1297 сільських і 88 міських муніципалітетів, а в процесі реформування їх перетворили на 275 великих муніципалітетів. Світовий досвід засвідчує, що питання зміни меж муніципалітетів, їх ліквідації та злиття потрібно розв'язувати законодавчим шляхом, з урахуванням думки населення відповідних територій. У зарубіжних країнах під час визначення розмірів територіальних громад зазвичай використовують встановлену мінімальну кількість населення [8].

У Німеччині, як і в Україні, територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування. Згідно з п. 2 ст. 28 Конституції Німеччини 1949 року, за громадою закріплено виключне право на розв'язання проблем локального спрямування в межах загальнодержавного законодавства, громади визнано «територіальними корпораціями», а також урегульовано питання їх прибутків. Місцеве самоврядування в Німеччині має два рівні (райони та громади). Опис структур самоврядування є складним завданням, оскільки комунальний устрій належить до компетенції 16 федеральних земель, а Конституція (федеральний рівень) обмежується тим, що гарантує право на місцеве самоврядування. Організація державного управління в різних землях може мати суттєві відмінності. Критеріями в процесі визначення територіальної основи комунального самоврядування є кількість населення, структура розселення, традиції, особливості історичного, соціального розвитку міст тощо. Загалом у Німеччині налічується 439 районів, з яких 323 райони та 116 міст земельного підпорядкування. Кількість громад у Німеччині становить 12 312, 16 % із яких є самостійними громадами, а 77 % – належать до

двоступеневої спілки громад. Середня кількість мешканців у районах становить приблизно 250 000 осіб, у містах земельного підпорядкування – 200 000, а в громадах – 6000 мешканців (суттєві відмінності залежно від землі: від 40 000 осіб у Північній Рейн-Вестфалії та 2400 – у Шлезвіг-Хольштайн) [9].

У Франції характерною рисою громад (комун) є їх кількість. Станом на 2010 рік їх у Франції налічувалося 36 682, з яких понад 22 000 громад мають менше 1000 мешканців [10].

У деяких країнах створюють невеликі самоврядні територіальні осередки, що не мають статусу муніципалітетів. Наприклад, в Іспанії є більше 3670 місцевих громад, розмір яких менший за комуни (в Іспанії – 8082 комуни). Ініціативу щодо їх створення висловлює зацікавлене населення або компетентний муніципалітет.

В Англії до системи місцевого управління належать районні ради Лондона, ради міських округів і шести великих агломерацій (Манчестер, Західний Йоркшир тощо), ради графств і окружні ради. Налічується також більше 8000 парафіяльних рад, завданням яких є надання послуг на місцевому рівні [11].

Законодавство зарубіжних країн про місцеве самоврядування не виключає можливості об'єднання комун за таких обставин:

а) якщо це не зашкодить функціонуванню зацікавленого владного органу громад, коли йдеться про виконання завдань, доручених органом держави. Так, в Австрії громади можуть укласти угоду з метою створення міжгромадських об'єднань, що мають виконувати завдання, які належать до їх компетенції. Ці угоди схвалює наглядовий орган влади у вигляді постанови за умови, що угода відповідає законодавству;

б) створене об'єднання відповідає інтересам в контексті доцільності, ефективності та рентабельності під час реалізації громадою діяльності у сфері приватного права [12].

Таким чином, попри відмінності у визначенні та в умовах утворення територіальних громад у зарубіжних країнах, можна стверджувати, що територіальна громада – це певна самоорганізація громадян, які об'єднані за територіальною ознакою з метою задоволення в межах законодавства колективних потреб і захисту прав та законних інтересів.

Цікавим у цьому контексті є досвід США. Місцеве самоврядування й порядок утворення територіальних громад передбачає широку децентралізацію, тобто певну незалежність

муніципалітетів від уряду (навіть штатів), а також відсутність прямого підпорядкування державній владі. Конституція США не містить прямих положень щодо регулювання порядку заснування органів місцевого самоврядування, оскільки повноваження належать до компетенції штатів [13].

Описана практика правового регулювання процесу створення органів місцевого самоврядування, зокрема територіальних громад, не є характерною для України, адже держави з унітарним устроєм мають певні особливості. Порівняно з досвідом зарубіжних країн, в Україні цей процес дещо різниться у сфері його правового регулювання і процедурі утворення територіальних громад як самостійних або внутрішньо поселенських територіальних одиниць.

Зазначений процес регулює Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року № 280-97-ВР. Згідно зі ст. 1 вказаного Закону, територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів декількох сіл, які мають єдиний адміністративний центр [14]. Отже, процес утворення первинної ланки місцевого самоврядування залежить саме від наявності низки обов'язкових умов і чинників, що зафіксовані в положеннях зазначеної норми.

Елементами процесу створення первинної ланки територіальної громади є певні дії, для правової фіксації яких використовують статут територіальної громади. Наприклад, рішенням сесії Бердянської міської ради від 27 лютого 2001 року схвалено Статут територіальної громади м. Бердянськ. У ст. 26 цього документа передбачено, що до територіальної громади належать жителі міста Бердянська, які є громадянами України та постійно проживають у місті в житловій площі, що належить їм на праві власності або найму, чи в гуртожитках, а також члени сімей власників або наймачів [15].

Прагматичний і науковий інтерес викликає статутна нормотворчість територіальних громад районів у містах. Так, у Статуті територіальної громади Придніпровського району м. Черкаси зазначено, що до неї належать громадяни України, які постійно проживають у межах району [16].

З огляду на актуальні проблеми щодо реалізації Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від

5 лютого 2015 року № 157-VII, виникає потреба щодо ґрунтового вивчення процесу створення первинної ланки місцевого самоврядування. На сучасному етапі, на нашу думку, перепонами для нормального функціонування територіальних громад на території України є нерівномірність економічного розвитку територій і густини населення. Ці обставини функціонально пов'язані з нерівномірністю розвитку територіальних громад.

Так, малі адміністративно-територіальні одиниці та їх територіальні громади, особливо ті, що віддалені від великих міст, мають значно менше ресурсів для розвитку й надання якісних адміністративних і соціальних послуг. Особливістю реформи в Україні має стати об'єднання територіальних громад для поліпшення їх фінансового стану та функціонування, компактного надання адміністративних і соціальних послуг тощо.

На відміну від зарубіжних країн, в Україні запроваджено уніфіковану для всіх територіальних громад компетенцію, яку встановлюють через систему органів і посадових осіб місцевого самоврядування. У поєднанні з вищезазначеними особливостями це консервує муніципальну активність територіальних громад, позбавляє їх динаміки та заважає становленню й розвитку в Україні місцевого самоврядування відповідно до загальновизнаних стандартів локальної демократії [17, с. 45–47].

Таким чином, методологічною базою для розмежування повноважень між органами державної влади і самоврядними органами територіальних громад має бути принцип, згідно з яким держава не повинна розв'язувати питання, які можна успішно вирішити безпосередньо на місцях. Тому першочерговим завданням є розмежування предметів та об'єктів відання місцевого самоврядування й органів державної влади.

Засадами виділення питань місцевого значення є об'єктивні ознаки, серед яких варто назвати такі: 1) питання важливе лише для території відповідного суб'єкта; 2) вирішення цього питання належить до функцій, які здійснює суб'єкт, і предметів його відання. Суб'єкт місцевого самоврядування може вирішувати не лише питання, які безпосередньо належать до його компетенції, а й ті, які хоч і не передбачені законодавством, проте не виходять за межі дії закону; 3) з огляду на місцеві особливості чи індивідуальний характер питання, його не можна вирішити однаково в контексті функцій місцевої ради цього рівня або місцевої ради загалом; 4) питання можна вирішити однаково,

але з певної причини вирішується не так; 5) усі питання місцевого значення, які не зараховані конкретними правовими нормами до відання інших органів [18].

Законодавство не містить переліку функцій територіальної громади й закріплює лише галузеві напрями діяльності органів місцевого самоврядування та відповідні повноваження. Характеристика об'єктів і суб'єктів територіальних громад як первинної ланки місцевого самоврядування залежить від обсягів їх прав та обов'язків.

Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та власник має самостійно вирішувати стратегічні питання управління власністю, тому законодавчо доцільно встановити перелік важливих питань, які буде вирішувати винятково громада, наприклад, управління об'єктами, що забезпечують життєдіяльність громади, розв'язання організаційних та установчих питань тощо. Прийняття рішень щодо питань, пов'язаних із комунальною власністю, має відбуватися із залученням членів громади до її розгляду. Регламентацію такої участі доцільно закріпити в документах локального характеру, зокрема в статуті територіальної громади.

Аналіз вітчизняної моделі місцевого самоврядування засвідчує, що в Україні обрано модель позитивного регулювання питань місцевого значення. Місцеве самоврядування в Україні може здійснюватися в межах Конституції та законів України. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» є своєрідним каталогом функцій та повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Законодавство України передбачає розмежування повноважень на власні (самоврядні) та делеговані. Вітчизняним конституційним і муніципальним правом не передбачено поділ повноважень місцевого самоврядування на обов'язкові та факультативні. Це значною мірою послаблює імперативність (з точки зору загальної державної політики) реалізації органами місцевого самоврядування своїх головних функцій. В Україні запроваджено уніфіковану для всіх територіальних громад компетенцію, що встановлюється не безпосередньо, а через систему органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

На нашу думку, питання місцевого значення (об'єкти локальної діяльності) доцільно вважати питаннями (справами),

які базуються на колективних інтересах місцевих жителів – членів відповідної територіальної громади, що визначені Конституцією, законами України та статутом територіальної громади як предмети відання місцевого самоврядування, а також питаннями, що не належать до компетенції органів державної влади України.

Упровадження методу негативного регулювання діяльності місцевого самоврядування створює умови для залучення до кола питань місцевого значення проблем широких суспільних відносин, які виникають на локальному рівні. Досі триває процес нормативного закріплення місцевого самоврядування в частині децентралізації влади з метою розмежування функцій і повноважень центральних та місцевих органів виконавчої влади й місцевого самоврядування з розширенням повноважень органів місцевого самоврядування, а також розширення самостійності та відповідальності місцевих органів влади у розв'язанні проблем, що стосуються життєзабезпечення та розвитку територій, міст, селищ та інших населених пунктів з урахуванням місцевої специфіки, соціально-економічних особливостей і культурно-історичних традицій. Політичне значення цього принципу зводиться до спонукання громадян вбачати в місцевих органах не агентів центральної влади, які виконують адміністративні завдання, а «корпоративне втілення місцевої спільноти», «першу інстанцію, куди можна звернутися в разі виникнення будь-яких проблем».

Характеристика територіальних громад як первинних соціальних суб'єктів публічної влади на місцях, розмаїття форм безпосередньої й опосередкованої демократії в місцевому самоврядуванні, визнання провідної ролі територіальних громад у формуванні всієї системи органів публічної влади дає змогу визначити сутність місцевого самоврядування як особливої форми публічної влади.

Порядок і способи утворення територіальних громад у різних державах мають певні відмінності. Зазвичай їх структура передбачає об'єднання місцевих жителів на відповідній території. Це система організації їх діяльності, а також комплекс різноманітних форм здійснення місцевого самоврядування відповідними органами та посадовими особами. Тобто територіальна громада функціонує як єдиний цілісний механізм

локального рівня. Водночас визнання територіальної громади ефективним механізмом можливе лише тоді, коли більшість її членів будуть ідентифікувати себе з нею, усвідомлюючи наявність спільних інтересів, а також братимуть участь у їх реалізації.

Отже, для України в контексті, її правової системи пріоритетним має бути зміцнення гарантій місцевого самоврядування, удосконалення механізму захисту прав та інтересів територіальних громад, їх органів, посадових осіб тощо. З огляду на те, що більшість нормативних положень, які стосуються влади громади, прав і можливостей територіальної громади, мають загалом декларативний характер, вагомий і прагматичний інтерес, на нашу думку, становить удосконалення нормативної бази правового статусу територіальної громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз : навч. посіб. / Н. В. Камінська. – Київ : КНТ, 2010. – 230 с.
2. Любченко П. М. Територіальна громада: проблеми регулювання правового статусу / П. М. Любченко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2002. – Вип. 2. – 130 с.
3. Про добровільне об'єднання територіальних громад [Електронний ресурс] : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 157-VIII. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/>. – Назва з екрана.
4. Ткачук А. Місцеве самоврядування: світовий та український досвід : посібник / А. Ткачук, Р. Агранофф, Т. Браун. – 2-ге вид. – Київ : Заповіт, 1998. – 186 с.
5. Loi 92-125 du 06 février 1992 relative à l'administration territoriale de la République [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.legifrance.gouv.fr>. – Title from the screen.
6. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / отв. ред. Б. А. Страшун. – М. : БЕК, 1996. – Т. 1–2.
7. Конституции государств Европейского Союза / Л. А. Окуньков, В. С. Крилов, М. Я. Булошников. – М. : Инфра-Норма, 1997.
8. Райт Г. Децентралізація – найкращий шлях організації надання послуг / Г. Райт // Місцеве та регіональне самоврядування. – 1995. – Вип. 3–4 (12–13). – С. 43.
9. Шиманке Д. Проектний документ № 12. Система місцевого самоврядування та її реформи. Досвід деяких європейських країн (Данія, Німеччина, Англія, Франція та Швеція) / Д. Шиманке. – Київ, 2008. – 28 с.
10. Дрейфюс Б. Довідник територіальних громад / Б. Дрейфюс ; пер. з франц. – 9-те вид. – 2010.
11. Беннет Р. Дж. Пути децентрализации государственного управления (Великобритания) / Р. Дж. Беннет // Проблемы теории и практики управления. – 1992. – № 1. – С. 4–8.

12. Муниципальные системы зарубежных стран [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.dvgups.ru/metdoc/cgu/pravo/m_pravo. – Загл. с экрана.
13. Конституция Соединенных Штатов Америки // Конституции зарубежных государств : учеб. пособие / сост. В. В. Маклаков. – 2-е изд., ис-прав. и доп. – М. : БЕК, 1999. – 584 с.
14. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. – Режим доступа: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
15. Статут територіальної громади м. Бердянськ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bmr.gov.ua/fileadmin/news/Doc/Statut_terito.pdf. – Назва з екрана.
16. Статут територіальної громади Придніпровського району м. Черкаси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.cherkassy.ua/_upload/Statut_2014.pdf. – Назва з екрана.
17. Голікова Т. Інституціоналізація української територіальної громади як носія корпоративних інтересів / Т. Голікова // Економіка України. – 2002. – № 12. – С. 43–50.
18. Батанов О. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки [Електронний ресурс] / О. Батанов // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2. – С. 51–57. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_2/visnik_st_13.pdf. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Kaminska, N.V. (2010). *Mistseve samovriaduvannia: teoretyko-istorychnyi i porivnialno-pravovyi analiz [Local self-government: theoretical-historical and comparative-legal analysis]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
2. Liubchenko, P.M. (2002). *Terytorialna hromada: problemy rehuliuвання pravovoho statusu [Territorial community: problems of regulation of legal status]. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia, Public construction and local government [in Ukrainian]*.
3. Zakon Ukrainy pro dobrovillne obiednannia terytorialnykh hromad: vid 5 lyut. 2015 r. No. 157-VIII [Law of Ukraine on voluntary association of territorial communities from February 5, 2015, No. 157-VIII]. (n.d.). *gska2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://gska2.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Tkachuk, A., Ahranoff, R., & Braun, T. (1998). *Mistseve samovriaduvannia: svitovyi ta ukraïnskyi dosvid [Local government: world and Ukrainian experience] (2nd ed.)*. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
5. *Loi 92-125 du 06 février 1992 relative à l'administration territoriale de la République*. Retrieved from <http://www.legifrance.gouv.fr>.
6. Strashun, B.A. (Ed.). (1996). *Konstitucionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubejnyh stran [Constitutional (state) law of foreign countries]*. Moscow: BEK [in Russian].
7. Okunkov, L.A., Krilov, V.S., Buloshnikov, M.Ya. (1997). *Konstitucii gosudarstv Yevropeiskogo Soiuza [Constitution of the states of the European Union]*. Moscow: Infra-Norma [in Russian].
8. Rait, H. (1995). *Detsentralizatsiia - naikrashchyi shliakh orhanizatsiï nadannia posluh [Decentralization is the best way to deliver services]. Mistseve ta*

rehionalne samovriaduvannia, Local and regional self-government, 3-4(12-13) [in Ukrainian].

9. Shymanke, D. (2008). *Proektnyi dokument No. 12. Systema mistsevoho samovriaduvannia ta ii reformy. Dosvid deiakykh yevropeiskykh krain (Dania, Nimechchyna, Anhlia, Frantsiia ta Shvetsiia)* [Project Document No. 12. The system of local self-government and its reform. The experience of some European countries (Denmark, Germany, England, France and Sweden)]. Kyiv [in Ukrainian].

10. Dreifius, B. (2010). *Dovidnyk terytorialnykh hromad [Directory of Territorial Communities]* (9th ed.) [in Ukrainian].

11. Bennet, R.Dj. (1992). *Puti decentralizatsii gosudarstvennogo upravleniia (Velikobritaniia)* [Ways of decentralization of public administration (Great Britain)]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia, Problems of theory and practice of management, 1, 4-8* [in Russian].

12. *Municipalnye sistemy zarubejnyh stran* [Municipal systems of foreign countries]. (n.d.). www.dvgups.ru. Retrieved from www.dvgups.ru/metdoc/cgu/pravo/m_pravo [in Russian].

13. Maklakov, V.V. (1999). *Konstituciia Soedinennyh Shtatov Ameriki [Constitution of the United States of America]. Konstitucii zarubejnyh gosudarstv, Constitution of foreign states* (2nd ed., rev.). Moscow: BEK [in Russian].

14. *Zakon Ukrainy pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: vid 21 trav. 1997 r. No. 280/97-VR* [Law of Ukraine on Local Self-Government in Ukraine: from May 21, 1997, No. 280/97-VR]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

15. *Statut terytorialnoi hromady m. Berdiansk* [Statute of the territorial community of Berdyansk]. (n.d.). bmr.gov.ua. Retrieved from http://bmr.gov.ua/fileadmin/news/Doc/Statut_terito.pdf [in Ukrainian].

16. *Statut terytorialnoi hromady Prydniprovskoho raionu m. Cherkasy* [Statute of the territorial community of Pridneprovsky district of Cherkassy]. (n.d.). www.rada.cherkassy.ua. Retrieved from http://www.rada.cherkassy.ua/_upload/Statut_2014.pdf [in Ukrainian].

17. Holikova, T. (2002). *Instytutsionalizatsiia ukraïnskoi terytorialnoi hromady yak nosiia korporatyvnykh interesiv* [Institutionalization of the Ukrainian territorial community as a carrier of corporate interests]. *Ekonomika Ukrainy, Ukraine economy, 12, 43-50* [in Ukrainian].

18. Batanov, O. (2008). *Terytorialna hromada - pervynnyi subiekt munitsypalnoi vlady v Ukraini: poniattia ta oznaky* [Territorial community - the primary subject of municipal government in Ukraine: notions and attributes]. *Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii, Bulletin of the Central Election Commission, 2, 51-57*. Retrieved from http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_2/visnik_st_13.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2017

Shevchenko A. – *Postgraduate Student of the Kyiv University of Tourism, Economics and Law, Kyiv, Ukraine*

The Ways of Formation and Competence of Local Communities

The article is devoted to the study of constitutional and municipal the foundations of education local community in Ukraine and foreign states. On the basis of the relevant legal acts it features competence this primary subject of local government.

Local community as «legal model of self-organization» with the administrative structures able to realize and defend local interests. In general, it is a complex form of social organization, a set of local residents, the United public basis within a certain area such voluntary association acting on the basis of the statute or by the decision of local referendums are combined with other communities to exercise self-government within the Constitution and laws of the State. They are endowed with a legal personality.

Among the indirect or mediated forms of implementation of community law on local self-government Select the activity of bodies and official persons of the local Government, the respective associations (unions), etc.

Finally on the verge of XX–XXI Centuries territorial communities (and in some countries and regional communities), the Association of bodies and official persons in local (regional government) are given a special rights, the ability to be participants in a wide or a certain circle of public, including national level, and international-legal or supranational.

Despite this, we believe that the Institute community personality belongs to those who are in need as a further of study of doctrine and further legislative improvement.

Keywords: local community, municipal law, methods of formation, competence, local self-government.

УДК 343.6

Георги В. І. – аспірант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРАВОВІ ДЖЕРЕЛА ТА СУТНІСТЬ ЗАБОРОНИ КАТУВАННЯ, ЖОРСТОКОГО, НЕЛЮДСЬКОГО АБО ТАКОГО, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ, ПОВОДЖЕННЯ ЧИ ПОКАРАННЯ

Досліджено положення Конституції України й інших нормативно-правових актів матеріального та процесуального права щодо заборони катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поведження чи покарання. Проаналізовано зміст наявних у цій сфері міжнародно-правових актів, зокрема їх відповідність чинному національному законодавству.

Ключові слова: Конституція України, нормативно-правові акти, джерела, катування, гідність, жорстоке нелюдське поведження, покарання.

Демократичний розвиток України та процеси її європейської інтеграції, які тривають на сучасному етапі, сприяють переважно позитивним змінам чинного національного законодавства й правової системи України загалом. Водночас нагальною залишається проблема щодо неточного чи неналежного трактування та застосування норм матеріального і процесуального права, нестачі фундаментальних теоретичних спеціальних досліджень із проблем попередження та протидії жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, поведженням і покаранням, реалізації відповідних конституційних гарантій цих заборон тощо.

З огляду на зазначене, метою статті є дослідження системи джерел регулювання заборони катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поведження чи покарання. На засадах вивчення законодавчих, міжнародно-правових норм у цій сфері, наукових праць з окресленої тематики слід проаналізувати галузеву сутність таких джерел, підходи до їх класифікації, з'ясувавши природу цієї заборони.

У ч. 1 ст. 28 Конституції України закріплено прямі норми основоположного фундаментального права людини: «кожен має право на повагу до його гідності». У наступних частинах зазначеної статті зафіксовано заборону вчиняти протиправні дії, які безпосередньо порушують права на людську гідність, а саме:

- катування;
- жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження;
- застосування жорстоких, нелюдських, таких, що принижують людську гідність, покарань;
- використання людини (без її вільної згоди) для наукових, медичних чи інших дослідів [1].

Наведені норми, закріплені в Основному Законі України як державні гарантії, стосуються не лише громадянина України, а й кожної людини, попри її статус (громадянство, підданство), погляди, віросповідання тощо.

Відповідно до положення ст. 3 Конституції України, найвищою соціальною цінністю є людина, її життя та здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека. На таку соціальну цінність жодна фізична та юридична особа не має права посягати. У разі вчинення протиправних дій будь-яка особа може звернутись за допомогою до правоохоронного органу або до суду, а винна особа має бути обов'язково притягнута до відповідальності. У ст. 55 Основного Закону України йдеться про те, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати власні права та свободи від порушень і протиправних посягань. Згідно зі ст. 68 цього нормативно-правового акта, кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права, свободи, честь і гідність інших [2].

Отже, поняття гідності людини в Конституції України тісно пов'язано з цінністю людини й оцінкою її значення та місця в суспільстві й державі. Це демонструє повагу до високих моральних якостей і здібностей особи, а також загальносуспільних цінностей.

Зазначені норми відповідають ратифікованим та уніфікованим положенням низки міжнародно-правових актів, що є складовою національного законодавства України, обов'язок виконання яких, зокрема їх гарантування як фундаментального

права людини та подальшу правозастосовну діяльність, покладено на держав-учасниць.

Такий висновок випливає з положень ст. 9 Конституції України, згідно з яким «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [1].

3-поміж вищезазначених основних міжнародних актів у цій сфері, на нашу думку, варто виокремити такі.

1. *Загальна декларація прав людини*, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 1948 року, яка символізує одностайну згоду між країнами стосовно того, що жодна людина не може бути піддана катуванню або жорстокому поводженню. У цьому документі вказано: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності й правах. Вони наділені розумом і совістю, повинні діяти у відношенні один до одного в душі братерства» (ст. 1); «Ніхто не повинен зазнавати катувань або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує його гідність, поводження та покарання» (ст. 5) [3].

2. *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права*, прийнятий Генеральною Асамблеєю 1966 року, у ст. 7 якого зазначено: «Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам». Згідно з ч. 1 ст. 10, «усі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження та поважання гідності, властивої людській особі» [4]. На підставі цього пакту 1966 року було засновано орган незалежних експертів – Комітет з прав людини, який покликаний контролювати дотримання державами цих положень.

3. *Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню*, підписана 1987 року. Зокрема, у цьому документі йдеться: «Жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання». Тут детально описано право на повагу людської гідності, заборону щодо вчинення протиправних дій, які принижують людську гідність. Таким чином, поняття «катування» відповідає змісту ст. 5 Загальної декларації прав людини та ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [5].

4. *Конвенція про захист прав людини і основних свобод*, прийнята в 1950 році. У ст. 3 цього документа гарантовано право на людську гідність, а саме: «Нікого не може бути піддано катуванню чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [6]. Конвенція покликана підвищувати повагу людини до самої себе, гарантувати захищеність від неналежного поводження або покарання навіть у місцях позбавлення волі та під арештом. Це, на нашу думку, сприяє зміцненню міжнародно-правових гарантій поваги до людської гідності.

5. *Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином* (1988) та *Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями* (1955). Зокрема, у Зводі йдеться: «Жорстокими і такими, що ображають людську гідність, слід вважати дії, які завдають особі особливого фізичного болю чи моральних страждань». На практиці вони можуть бути реалізовані в протиправному застосуванні спеціальних засобів (наручники, гумові кийки, отруйні гази, водомети тощо), тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні в шкідливих для здоров'я умовах тощо.

6. *Рекомендації Європейського Комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК)*, сформульовані в його звітах як стосовно України, так і загальні, зафіксовані в основних розділах його щорічних доповідей, наданих Комітету міністрів Ради Європи та включених до збірки «Стандарти КЗК». Саме на останніх ґрунтуються міжнародні стандарти в цій сфері. КЗК було засновано 1987 року зі ст. 1 однойменної Конвенції Ради Європи [5].

Також ООН сформулювала значну кількість рекомендацій, присвячених поводженню із затриманими особами та запобіганню неналежних дій у зазначеній сфері. Ідеться, наприклад, про Кодекс поведінки співробітників правоохоронних органів, схвалений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року № 34/169. Такі документи не наділені обов'язковою юридичною силою, проте мають міжнародний авторитет і є базисом для регулювання діяльності поліції та інших правоохоронних органів у національному законодавстві.

Наведений перелік міжнародно-правових актів певним чином відображено у відповідних нормативно-правових актах різних галузей законодавства України.

Окрім зазначеної ст. 28 Конституції України, можна навести низку інших положень, де імплементовано міжнародно-правові стандарти щодо заборони катування, жорсткого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження чи покарання. Так, у ст. 29 Конституції України встановлено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і лише на підставах та в порядку, передбачених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи припинити його уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 год має перевірити суд. Кожному заарештованому чи затриманому гарантовано право бути поінформованим про мотиви арешту чи затримання, отримати роз'яснення його прав і можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника [7, с. 32–33].

Захист прав людини на повагу відображено і в інших законах України, зокрема кодифікованих. Наприклад, у ч. 1 ст. 297 Цивільного кодексу України зазначено, що «кожен має право на повагу до його гідності та честі» [8]. Поняття гідності постає як визнання цінності кожної фізичної особи, тобто унікальної біопсихосоціальної істоти.

Аналізуючи поняття катування, передбачене в ст. 127 Кримінального кодексу (КК) України, варто зауважити, що в цьому злочині:

1) родовим об'єктом є суспільні відносини, які забезпечують охорону особи, зокрема її життя та здоров'я, основним безпосереднім об'єктом – здоров'я особи як певний фізичний і психічний стан на момент, що передує посяганням, а додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом – суспільні відносини, що забезпечують охорону волі, честі та гідності особи;

2) об'єктивна сторона полягає в: а) діянні – завданні побоїв, мученні або інших насильницьких діях; б) наслідках, що виявляються в завданні сильного фізичного болю або фізичних чи моральних страждань; в) причиновому зв'язку між зазначеним діянням і наслідками (отже, склад цього злочину є матеріальним);

3) суб'єктом є фізична осудна особа віком від 16-ти років (загальний суб'єкт);

4) суб'єктивна сторона означена прямим умислом і спеціальною метою (примусити потерпілого чи іншу особу

вчинити дії, що суперечать їх волі, зокрема отримати від потерпілого або іншої особи відомості чи визнання або покарати його чи іншу особу за дії, учинені ним або іншою особою або дії, у вчиненні яких, його або іншу особу підозрюють, а також залякування чи дискримінація його чи інших осіб);

5) кваліфікуючими ознаками (ч. 2) є вчинення злочину: а) повторно; б) за попередньою змовою групою осіб; в) із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [9, с. 74–75; 10, с. 307–312].

Слід зауважити, що побої, мучення або інші насильницькі дії, учинені уповноваженою особою під час допиту з метою примусити дати показання, кваліфікують за сукупністю злочинів, передбачених Кримінальним кодексом (КК) України ч. 3 ст. 126 «Побої і мордування» та ч. 2 ст. 373 КК України «Примушування давати показання». Якщо ця особа не є працівником правоохоронного органу (згідно із законодавством України, дізнання може здійснювати також дізнавач військової частини Збройних сил України, начальник слідчого ізолятора, службова особа органу державного пожежного нагляду, капітан морського судна), то вчинене нею кваліфікують лише за ч. 2 ст. 373 КК України «Примушування давати показання». Якщо такі насильницькі дії вчиняють відповідні службові особи не під час допиту, а в межах проведення іншої слідчої дії, то тоді злочин кваліфікують за ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень» або за ст. 424 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень» [10].

У ст. 372 КК України передбачено відповідальність за притягнення завідомо невинної особи до кримінальної відповідальності слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. За таке саме діяння, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Штучне створення доказів обвинувачення (фальсифікація) передбачає як підроблення документів, які є доказами в кримінальній справі, підміну або знищення речових доказів. Стаття 373 КК України «Примушування давати показання»

передбачає відповідальність у вигляді обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк за примушування давати показання під час допиту шляхом незаконних дій з боку особи, яка проводить дізнання або досудове слідство. За такі самі дії, що поєднані із застосуванням насильства або знущанням над особою, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.

Згідно з ч. 1 ст. 373 КК України, примушуванням є психічний вплив на особу, яку допитують, з метою отримання потрібних для особи, що проводить допит, показань. Обов'язковою ознакою є спосіб учинення незаконної дії (шантаж, обман, гіпноз, незаконне обмеження прав). Насильство в цій статті тлумачать як фізичний вплив на особу, яку допитують, що завдав їй фізичного болю або спричинив тілесні ушкодження. Умисне заподіяння смерті або тяжких тілесних ушкоджень потерпілому кваліфікують за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 373 КК України та відповідною частиною ст. 115 КК України (умисне вбивство) або ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження) [10].

Прикладами знущань, передбачених ч. 2 ст. 373 КК України, можуть бути багатогодинні допити, позбавлення їжі або води, вплив шумом або світлом, насміхання над фізичними вадами потерпілого, ображання його релігійних або національних почуттів тощо.

Таким чином, можна дійти висновку, що поняття «катування» визначено не чітко в законодавстві України. Окрім цього, ознаки катування розміщено в різних статтях КК України; дефініцію «катування» не достатньо узгоджено з європейськими стандартами (це стосується його фізичного та психічного аспектів) [11, с. 98–99]. З огляду на можливість «комбінування» різних статей КК України, відповідальність за катування може варіюватися від 12 до 15 років позбавлення волі (ст. 127 КК України) або від трьох до восьми років позбавлення волі (ст. 373 КК України).

На сьогодні умови утримання осіб в ізоляторах тимчасового тримання регулюють два документи, а саме: наказ Служби безпеки України (СБУ) «Про затвердження Інструкції про порядок тримання осіб у спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки України» від 26 липня 2008 року № 589 [12] та наказ МВС України «Про затвердження Правил внутрішнього

розпорядку в ізоляторах тимчасового утримання органів внутрішніх справ України» від 2 грудня 2008 року № 638 [13].

Зазначені документи містять низку положень, зокрема щодо необхідності первинного медичного огляду затриманої та взятої під варту особи, санітарного оброблення, а також проведення флюорографічного дослідження. У наказі МВС України зауважено, що дії працівників поліції несумісні з тортурами або іншими формами нелюдського поводження і жодні обставини не можуть бути виправданням для застосування тортур чи інших жорстоких дій (п. 2.2). Тут передбачено вимоги стосовно площі приміщень – не менше 4 м² на особу, а для вагітних жінок та жінок, які мають при собі дітей, – 7 м² корисної площі на особу [12].

Положення п. 2.4 наказу СБУ є дещо сумнівним з огляду на європейські стандарти. Так, у документі зазначено: «Для забезпечення безперервного нагляду за поведінкою осіб, яких тримають під вартою, освітлення камер здійснюють із настанням темряви й до світанку». У п. 2.6 цього наказу зафіксовано випадки виведення затриманих і взятих під варту осіб із камер, у тому числі до туалетної кімнати (за відсутності камер в санвузлі). Натомість у п. 2.7 наголошено, що з 22⁰⁰ до 06⁰⁰ для таких потреб виведення не передбачене. Окрім цього, у п. 11.9 ідеться, що «заборонено застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та неповнолітніх, крім випадків учинення ними групового нападу, що загрожує життю або здоров'ю співробітників ізолятора, інших осіб або збройного опору; завдавати ударів гумовою палицею по голові, шиї, ключичній області, животу, статевих органах» [13].

Це положення є неоднозначним. Наприклад, у справі «Яковенко проти України» суд взяв до уваги те, що «умови для сну в камері, серед іншого, погіршувало постійне освітлення. Позбавлення заявника сну внаслідок цього було для нього, вочевидь, тяжким фізичним і психічним тягарем» [14].

У ст. 11 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України закріплено право людини на повагу до її гідності в кримінальному провадженні. Ця кримінально-процесуальна норма права стосується посадових осіб, які є стороною кримінального провадження на різних етапах дослідження об'єктивної складової кримінального правопорушення. Вона на

законодавчому рівні забороняє цим особам зловживати своїми владними повноваженнями.

У чинній редакції КПК України передбачено два основні види затримання особи: по-перше, на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу, що передбачено ст. 187–191 КПК України; по-друге, на підставі та в порядку, визначених ст. 207–208 КПК України, без ухвали слідчого судді, суду. Затримання особи, відповідно до ст. 131, 176 КПК України, є одним із видів заходів забезпечення кримінального провадження та тимчасовим запобіжним заходом.

Відповідно до ст. 188–191 КПК України, підозрюваного (обвинувачений) може бути затримано на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу для участі в судовому засіданні щодо розгляду клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Слід зауважити, що на практиці затримання особи здебільшого передбачає подальше взяття її під варту. Згідно зі ст. 176 КПК України, взяття під варту є одним із запобіжних заходів, які можуть бути застосовані слідчим суддею, судом за клопотанням слідчого, прокурора. Водночас у ст. 183 цього Кодексу встановлено, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовують лише в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти передбаченим ст. 177 КПК ризикам [15].

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ 7 лютого 2014 року прийняв Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, де визначено підстави для застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а саме: існування обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання в права та свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора; може бути виконане завдання, для реалізації якого слідчий, прокурор звертається з клопотанням [16].

У цьому контексті варта уваги позиція відомого письменника-публіциста О. І. Солженіцина, який у своїх працях писав:

«Арешт – це сліпучий спалах та удар, від яких теперішне зміщується в минуле, а неможливе стає повноправним теперішнім» [17]. Щоб таке ганебне «неможливе» не стало реальністю, необхідно впроваджувати європейські стандарти дотримання прав людини, зокрема права на гідне ставлення та належний контроль за дотриманням і захистом прав людини.

З огляду на зазначене, пропонуємо вдосконалити й доповнити закріплені у відповідних нормативно-правових джерелах керівні принципи застосування стандартів ефективного розслідування фактів жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження, додавши до їх переліку такі принципи:

1) абсолютна заборона жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження;

2) сприяння ефективному розслідуванню й доступу до засобів розслідування;

3) обов'язок держави забезпечити функціонування чіткої системи механізмів і процедур, через яку можуть надходити повідомлення про підозри, ознаки й докази жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження;

4) фундаментальні гарантії, здатні убезпечити від жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження;

5) право повідомлення третьої сторони про затримання особи мати доступ до адвоката, а також до лікаря, що є особливо важливим для збирання доказів і передавання інформації про жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність людини, поводження;

6) ретельне ведення досьє тримання осіб під вартою, що є суттєво важливим для передання інформації та доказів стосовно жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження.

Кожна затримана особа має ефективно використовувати можливості, передбачені її правами, зокрема знати й усвідомлювати їх зміст від початку затримання. Водночас уповноважена на затримання особа повинна мати належний рівень правосвідомості, уміти доступно роз'яснити вказані права та в жодному разі не порушувати їх.

Здійснений аналіз положень Конституції України та інших нормативно-правових актів матеріального й процесуального права стосовно заборони катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження чи покарання, а також міжнародно-правових актів у цій сфері дає змогу дійти висновку, що на конституційному рівні в загальному вигляді відображено наявні європейські та міжнародні стандарти. Натомість на рівні галузевого національного законодавства деталізовано й конкретизовано види та способи такої заборони, відповідні права й обов'язки спеціально уповноважених органів і посадових осіб.

Таким чином, на підставі вивчення національної правотворчої та правозастосовної практики у сфері абсолютної заборони катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, можна констатувати доцільність проведення подальших усебічних, об'єктивних досліджень з метою реального вдосконалення інституту прав і свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. – Назва з екрана.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін. – 2-ге вид. – Харків : Право, 2011. – 1128 с.
3. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Назва з екрана.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043. – Назва з екрана.
5. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 10 груд. 1984 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/995_085. – Назва з екрана.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/995_004. – Назва з екрана.
7. Імплементация міжнародних стандартів у сфері запобігання неналежному поводженню в діяльність органів кримінальної юстиції України / [автор. кол.: М. Гнатівський, Ю. Белоусов, С. Швець та ін.] ; за заг. ред. Ю. Белоусова. – Київ : Фенікс, 2016. – 189 с.

8. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Назва з екрана.

9. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за заг. ред. О. М. Литвинова ; наук. ред. О. М. Бандурка. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. – 572 с.

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та доповн. – Київ : Юрид. думка, 2010. – 1288 с.

11. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорсткому поводженню і безкарності : наук.-практ. посіб. / Н. М. Ахтирська, В. В. Касько, Б. А. Маланчук та ін. ; за заг. ред. В. Т. Маляренка. – Київ : К.І.С, 2011. – 320 с.

12. Про затвердження Інструкції про порядок тримання осіб у спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки України [Електронний ресурс] : наказ Служби безпеки України від 26 лип. 2008 р. № 589. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1013-08>. – Назва з екрана.

13. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 2 груд. 2008 р. № 638. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0137-09>. – Назва з екрана.

14. Справа «Яковенко проти України» (заява № 15825/06) [Електронний ресурс] : рішення Європейського суду з прав людини від 25 січ. 2007 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_438. – Назва з екрана.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.

16. Про узагальнення судової практики розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лют. 2014 р. № 4. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-14>. – Назва з екрана.

17. Солженицын А. Из-под глыб (к 95-летию со дня рождения) / А. Солженицын. – М. : Рус. путь, 2013. – 372 с.

REFERENCES

1. *Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]*. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-VR> [in Ukrainian].

2. Petryshyn, O.V., & Barabash, Yu.H. (et al.). (2011). *Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]* (2nd ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny: vid 10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 1, 1948]*. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].

4. *Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: vid 16 hrud. 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights from December 16, 1966]*. (n.d.).

zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].

5. Konventsia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neljudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiu hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia: vid 10 hrud. 1984 r. [Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment from December 10, 1984]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/995_085 [in Ukrainian].

6. Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1980]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].

7. Hnatovskiy, M., Bielousov, Yu., & Shvets, S. (et al.). (2016). *Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv u sferi zapobihannia nenalezhnomu povodzhenniu v diialnist orhaniv kryminalnoi yustytzii Ukrainy [Implementation of International Standards in the Field of Prevention of Malpractice in the Activities of the Criminal Justice Institutions of Ukraine]*. Yu. Bielousov (Eds.). Kyiv: Feniks [in Ukrainian].

8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [The Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

9. Lytvynov, O.M., & Bandurka, O.M. (Eds.) (2011). *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna [Criminal Law of Ukraine. Special part]*. Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t vnutr.sprav [in Ukrainian].

10. Melnyk, M.I., & Khavroniuk, M.I. (Ed.). (2010). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine]* (7th ed., rev.). Kyiv: Yuryd. dumka [in Ukrainian].

11. Akhtyrskaya, N.M., Kasko, V.V., & Malanchuk, B.A. (et al.). (2011). *Zastosuvannia v Ukraini yevropeiskykh standartiv protydiv zhorstokomu povodzhenniu i bezkarnosti [Application in Ukraine of European standards for combating ill-treatment and impunity]*. V.T. Maliarenko (Eds.). Kyiv: K.I.S [in Ukrainian].

12. Nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok trymannia osib u spetsialno vidvedenykh mistsiakh dlia tymchasovoho trymannia (izoliatorakh tymchasovoho trymannia) Sluzhby bezpeky Ukrainy: vid 26 lyp. 2008 r. No. 589 [Order of the Security Service of Ukraine on approval of the Instruction on the order of keeping persons in specially designated places for temporary detention (temporary detention isolators) of the Security Service of Ukraine from 26 July, 2008, No. 589]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1013-08> [in Ukrainian].

13. Nakaz MVS Ukrainy pro zatverdzhennia Pravyl vnutrishnoho rozporiadku v izoliatorakh tymchasovoho trymannia orhaniv vnutrishnykh sprav Ukrainy: vid 2 hrud. 2008 r. No. 638 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the approval of the Rules of Internal Order in the temporary detention of the bodies of internal affairs of Ukraine from December 2, 2008, No. 638]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0137-09> [in Ukrainian].

14. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny Sprava Yakovenko proty Ukrainy (zaiava No. 15825/06): vid 25 sich. 2007 r. [Judgment of the European Court of Human Rights Case against Yakovenko Ukraine (application No. 15825/06) from January 25, 2007]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_438 [in Ukrainian].

15. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [The Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.).

zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

16. Postanova Plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozhljadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav pro uzahalnennia sudovoi praktyky rozhljadu slidchym suddeiu klopotan pro zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhenia: vid 7 liut. 2014 r. No. 4 [Resolution of the Plenum of the Highest specialized court of Ukraine on the consideration of civil and criminal cases on the generalization of judicial practice by the investigating judge regarding applications for the enforcement of criminal proceedings from February 7, 2014, No. 4]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-14> [in Ukrainian].

17. Soljenicyn, A. (2013). Iz-pod glyb (k 95-letiiu so dnia rojdeniia) [From under the blocks (on the 95th anniversary of his birth)]. Moscow: Rus. put [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 21.11.2017

Heorzhy V. – *Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

The Sources of Regulation and the Essence of Prohibition of Torture, Hard, Inhuman or Degrading the Dignity of the Person Treatment or Punishment

The article is devoted to study of particular aspects of the interaction of the Constitution with other laws in the state regulation and realization of human rights from torture, cruel, inhuman or such that humiliates human dignity and punishment.

In the present, on the part of state bodies of executive power unfortunately very often violated the rights of person and of the citizen in relation to torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment.

You can determine that a lot of people suffers from arbitrariness of the authorities, officials and first of all would have to seek the assistance of the public authorities but note the weak awareness of the constitutional rights of people and citizens and the ways of their protection, realtec.

This can be explained by the lack of proper knowledge, lack of awareness of citizens in the field of constitutional law and existing legislation, weak state policy with respect to information regarding constitutional rights and freedoms of man and a low level of legal culture of the ordinary citizen.

Analyzing the issues regarding the above stated, we highlight the range of problems that exist in law in relation to torture or cruel, inhuman or such that humiliates human dignity and punishment. We believe that in the future, this article may be one of the arguments for improving the implementation and regulation of the current legislation of Ukraine, in the direction of human rights protection from torture...

At the time of writing, considerable attention is given to explain the features and differences of Constitutional law from a procedural and procedural rules. It should be noted that the substantive and procedural rules of law are closely connected with the Constitutional right of Ukraine and Supplement each other.

The article is devoted to the study of the provisions of the Constitution of Ukraine, other regulatory legal acts of the material and procedural law regarding the prohibition of torture, cruel, inhuman or degrading the dignity of the person, treatment or punishment. Particular attention is paid to existing international law acts in this field, matching them to the applicable national legislation.

The purpose of this article is to determine the nature and essence of human rights in the context of torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment and reflection in the legislative acts of Ukraine.

Keywords: Constitution of Ukraine, substantive law, procedural law, torture, dignity, and cruel inhuman treatment, punishment.

УДК 343.73

Подгородний С. Д. – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБСТЕЖЕННЯ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ ШЛЯХОМ ТАЄМНОГО ПРОНИКНЕННЯ В НИХ

Досліджено сучасний стан законодавчого регулювання обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них. Проаналізовано національне законодавство та міжнародні нормативні документи, що регулюють проведення зазначених дій.

Ключові слова: обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них, законодавче регулювання, нормативні акти, оперативно-технічні заходи, негласні слідчі (розшукові) дії.

Питання про права і свободи людини та громадянина за умов становлення та розвитку громадянського суспільства в демократичних державах посідає одне з чільних місць у наковій площині. В Україні забезпечення прав і свобод людини та громадянина, їх реалізація є актуальною проблемою сучасності [1]. Водночас аналіз емпіричного матеріалу засвідчує, що переважно мети щодо протидії злочинності державою в особі правоохоронних органів досягають шляхом обмеження конституційних прав та свобод людини. Таким чином, упродовж досить тривалого часу науковців, правозахисників і громадських активістів хвилює питання встановлення збалансованого співвідношення прав і свобод людини з інтересами суспільства та держави загалом. У контексті такого співвідношення постає проблема допустимості обмеження прав і свобод людини. З огляду на те, що одним із найрозповсюдженіших і найдієвіших способів отримання інформації про злочини (на етапі їх підготовки або вчинення) є обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них, вважаємо,

що доцільно визначити сучасний стан законодавчого регулювання окресленого питання.

У контексті теорії держави та права обґрунтування правових засад певної діяльності зазвичай здійснюють на засадах аналізу нормативно-правових актів національного та міжнародного законодавств.

Так, відповідно до ст. 2 Конституції України, людина, її життя, честь і гідність, недоторканість і безпека визнані найвищою соціальною цінністю. Держава поклала на себе обов'язок охороняти і захищати інтереси людини. Водночас Конституцією України прямо або опосередковано визначено забезпечення гарантії недоторканності житла особи та протиправності виявів свавілля правоохоронними органами щодо нього [2].

У ст. 64 Основного Закону вказано, що такі конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, окрім випадків, передбачених Конституцією України [2]. Тобто конституційні права і свободи людини і громадянина можна обмежувати лише у випадках, що прямо передбачені Основним Законом. Зазначені обмеження можуть бути застосовані лише з метою: запобігти чи припинити злочин; врятувати життя людей та майна; здійснити безпосереднє переслідування осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину; з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи; забезпечити інтереси національної безпеки, територіальну цілісність, громадський порядок, економічний добробут; забезпечити охорону здоров'я та моральність населення; захистити репутацію або права і свободи інших людей; запобігти розголошенню інформації, одержаної конфіденційно; підтримати авторитет і неупередженість правосуддя тощо [2].

Отже, можна дійти висновку, що передбачені Конституцією України обмеження прав і свобод людини та громадянина мають чіткі межі й умови запровадження. Тобто обстеження житла чи іншого володіння особи правоохоронними органами шляхом таємного проникнення в них, відповідно до норм Конституції, є можливим, однак у кожному конкретному випадку його проведення дії мають бути обґрунтовані певним законодавчим положенням.

Потрібно наголосити, що права та свободи людини, зокрема право на власність і приватне житло, закріплені не лише в національних, а й міжнародних законодавчих актах.

1. Загальною декларацією прав людини (1948 року) визначено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте й сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, кореспонденції або посягання на його честь і репутацію; кожна людина має право на захист від такого втручання або зазначених посягань (ст. 12) [3].

2. Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (1950 року) закріплено, що: кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції; органи державної влади не можуть втручатись у реалізацію цього права, окрім випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни з метою запобігання заворушенням чи злочинам, захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (ст. 8) [4].

3. Конвенцією СНД про захист прав людини й основних свобод від 26 травня 1995 року передбачено, що протиправним є незаконне втручання правоохоронних органів до житла громадянина [5].

4. Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (1966 року) визначено, що держави – сторони Пакту можуть вживати заходи з метою відхилення від своїх зобов'язань за цим Пактом на стільки, на скільки цього вимагає ситуація, але лише за умови, що такі заходи не є несумісними з іншими їх зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації на основі раси, статі, мови, релігії чи соціального походження. Водночас, відповідно до ст. 17 цього документа, ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його житло [6].

Аналізуючи міжнародне законодавство, можна дійти висновку про наявність двох обов'язкових умов для обмежень прав і свобод громадян. Такі обмеження мають бути передбачені Конституцією конкретної держави, а також відповідати нормам міжнародного права.

Варто зазначити, що чинне законодавство в частині конституційних норм не повно і суперечливо регулює питання

тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, передбачених ст. 30, 31, 32 Конституції України, під час проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування [2]. З метою забезпечення додержання конституційних прав і свобод людини та громадянина, правильного й однакового застосування судами законодавства, яке регулює порядок надання дозволу на проникнення до житла чи до іншого володіння особи, отримання інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів отримання інформації, пов'язаного з обмеженням конституційних прав громадян, Пленум Верховного Суду України виніс Постанову «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» від 28 березня 2008 року № 2 [7]. У документі зазначено, що за вмотивованим рішенням суду може бути застосовано декілька видів обмежень конституційних прав і свобод людини та громадянина, зокрема негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи [7].

Однак обов'язковими умовами забезпечення вказаних прав і свобод під час проведення заходів щодо обстеження житла особи підрозділами кримінальної поліції шляхом таємного проникнення до нього є: наявність вмотивованого рішення суду; винятковість та тимчасовий характер цих дій; наявність мети у вигляді запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, якщо іншим способом отримати необхідну інформацію неможливо (у разі проведення оперативно-розшукової діяльності); досудове розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину (під час процесуальної діяльності) [7].

Водночас у п. 11 вказаної Постанови визначено поняття «житло особи»:

1) особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, що хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, проте є складовою будинку;

2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується

для постійного або тимчасового проживання (будинки, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната у квартирі тощо);

3) будь-яке інше приміщення, забудова, які не належать до житлового фонду, проте пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо) [7].

Згідно з вимогами ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV, суди мають враховувати, що поняття «житло» у ч. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод охоплює не лише житло фізичних осіб, а й поширюється на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філій та інші приміщення [8].

Отже, на рівні Конституції України, нормативно-правових актів міжнародного рівня та Постанови Пленуму Верховного суду України діяльність підрозділів кримінальної поліції, що спрямована на обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них, є правомірною в разі дотримання низки вимог і меж її здійснення, однак вказані правові акти не регулюють питання щодо організаційно-тактичних засад обстеження житла особи підрозділами кримінальної поліції шляхом таємного проникнення до нього.

У контексті правового регулювання досліджуваного питання на рівні законів України варто зазначити, що обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них або аналогічні за своєю суттю заходи описані в оперативно-розшуковому законодавстві майже всіх країн пострадянського простору та окремих країн світу.

Так, проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи передбачено в: Законі Російської Федерації «Про оперативно-розшукову діяльність» (п. 8 ч. 1 ст. 6) та однойменних законах Республіки Білорусь (п. 8 ст. 5), Киргизької Республіки (п. 8 ст. 7), Республіки Молдова (п. 1 ст. 6) визначено як «обстеження приміщень, будівель, споруд, ділянок місцевості й транспортних засобів»; Законі Латвійської Республіки «Про оперативну діяльність» – «оперативний огляд» (п. 3 ч. 1 ст. 6), «таємне проникнення до квартири, приміщення, транспортних засобів та інших публічно-

недоступних об'єктів з метою забезпечення проведення заходів оперативної діяльності» (ст. 14); Законі Литовської Республіки «Про оперативну діяльність» – «таємне здійснення огляду приміщення (оперативний огляд)» (п. «а» ч. 1 ст. 6) тощо; Законі Великої Британії «Про регулювання слідчих повноважень» – «інтрузивне спостереження» (Section II (26) (3) [9].

Окрім цього, у законодавствах інших країн визначено можливість здійснення вказаного виду діяльності із застосуванням оперативної техніки, оскільки її спеціально розробляють і пристосовують для отримання оперативної інформації в процесі оперативно-розшукової діяльності [10, с. 105].

З урахуванням поділу систем негласної роботи правоохоронних органів на європейську (класичну, неокласичну та постсоціалістичну), американську, а також соціалістичну, мусульманську і традиційну [11], варто зазначити, що в американській та європейській класичній і неокласичній системах відомості про застосування та склад оперативної техніки є більш відкритими. Водночас решта систем тяжіє до запровадження обмежень доступу до подібної інформації. Те саме стосується надання дозволу на роботу з такою технікою особам, які не є суб'єктами правоохоронної діяльності.

Відповідно до національного законодавства, можна дійти висновку, що обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них реалізується відповідними суб'єктами у двох формах: під час проведення оперативно-розшукових заходів (ОРЗ) та здійснення негласної слідчої (розшукової) дії (НСРД). Враховуючи вказане, розглянемо правове регулювання залежно від виду оперативно-розшукової або процесуальної діяльності.

Однією з правових передумов проведення обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них у вигляді НСРД є Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України [12]. Водночас у цьому нормативному документі обстеження житла шляхом таємного проникнення до нього визначено як різновид процесуальної діяльності. Зокрема, у ст. 267 КПК України обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи визначено як НСРД, що полягає в таємному проникненні, у тому числі з використанням

технічних засобів, до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи з метою:

– виявлення та фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування;

– виготовлення копій або зразків зазначених речей і документів;

– виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину;

– виявлення осіб, яких розшукують;

– встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи [12].

Таким чином, НСРД передбачає дії, які або дають змогу зібрати відомості, речі та документи, що мають значення для досудового розслідування, або дії, без проведення яких неможливим є здійснення аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України) всередині публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи [12].

Водночас місцями проведення цієї НСРД є:

1) публічно недоступне місце, тобто місце, до якого неможливо ввійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб (наприклад, приміщення чи ділянка місцевості підприємства, установи, організації тощо) (ч. 2 ст. 267 КПК України);

2) житло особи, тобто будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення (ч. 2 ст. 233 КПК України) [12].

Підставами для проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, відповідно до КПК України, є відомості, що в конкретному публічно недоступному місці, житлі чи іншому володінні особи можуть бути наявні сліди вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину; знаходитися речі та документи (виготовлені з них копії чи отримані зразки); перебувати особи, яких розшукують за вчинення цих злочинів, або особа, аудіо- та відеоконтроль

розмов, звуків, рухів, дій якої, може містити відомості, що мають значення для досудового розслідування тяжких чи особливо тяжких злочинів.

З огляду на вищезазначене, можна дійти висновку, що в КПК України визначено окремі організаційно-правові засади проведення обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них у контексті виконання доручення слідчого на проведення НСПД. Водночас положення Кодексу не містять деталізації особливостей організаційно-тактичних засад такої діяльності.

Окрім цього, варто проаналізувати нормативно-правові акти, що безпосередньо регулюють діяльність підрозділів поліції, а також визначити: яким чином нормативно реалізується право проведення обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення у них в контексті оперативно-розшукових заходів?

Так, у ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII [13] окреслено повноваження працівників поліції на здійснення оперативно-розшукової діяльності та проведення ОРЗ. Водночас в ст. 31 зазначеного нормативного акта вказано, що різновидом превентивних заходів поліції є проникнення до житла чи іншого володіння особи, а у ст. 38 йдеться про те, що представники поліції можуть проникнути до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних із: рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій; безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину; припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які перебувають в житлі або іншому володінні [13].

До того ж, проникнення правоохоронця до житла чи іншого володіння особи не може обмежувати її права користуватися власним майном. Про застосування вказаного поліцейського заходу обов'язково складають протокол [13]. Однак, здійснюючи аналіз інших положень Закону України «Про Національну поліцію», можна дійти висновку, що інші аспекти обстеження житла підрозділами кримінальної поліції шляхом таємного проникнення до нього не регулюються.

Також варто окреслити оперативно-розшукове регулювання означеного питання. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 8 Закону України

«Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XI [14], оперативним підрозділам, зокрема підрозділам кримінальної поліції, надано право негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи отримувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України). Водночас у положеннях ч. 3 ст. 8 вищевказаного Закону закріплено, що негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи необхідно проводити на підставі ухвали слідчого судді, поданої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Ці заходи застосовують лише з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом отримати інформацію неможливо [14]. Однак варто зауважити, що інших прямих посилань законодавця щодо обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них у вказаному нормативно-правовому акті немає, хоча й наведено загальні вимоги до здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції. Потрібно звернути увагу, що в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» вказано лише право оперативних підрозділів на обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них, без розкриття організаційно-тактичних особливостей проведення вказаного оперативно-технічного заходу.

Отже, на законодавчому рівні закріплено лише право обстеження житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них у вигляді різновиду НСРД та ОРЗ, однак не розкрито організаційно-тактичні особливості такої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Возгрін С. В. Юридична природа обмеження прав людини [Електронний ресурс] / С. В. Возгрін. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php/index.php?option=com_content&view=article&id=172%3A2011-12-15-09-18-12&catid=28%3A-1&Itemid=37&lang=ru. – Назва з екрана.
2. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: http://www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_№/webproc_1?id. – Назва з екрана.

3. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Назва з екрана.

4. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004. – Назва з екрана.

5. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 26 трав. 1995 р. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_070. – Назва з екрана.

6. Міжнародний пакт про цивільні і політичні права, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН // Права людини : зб. док. / укл. В. С. Семенов, О. Н. Ярмиш та ін. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1997.

7. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 берез. 2008 р. № 2. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08>. – Назва з екрана.

8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. – Назва з екрана.

9. Пеньков С. В. Окремі аспекти зарубіжного досвіду застосування оперативної техніки правоохоронними органами [Електронний ресурс] / С. В. Пеньков. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewi2puK7-oXRAhXLXSwKHUR_B7lQFggpMAI&url=http%3A%2F%2Fnbuv.gov.ua%2Fj-pdf%2Fvlduvs_2016_3_32.pdf&usq=AFQjCNFSPU5UyrdudXJ8b6KR1kgwMzUSqg&sig2=v7-B0sQ6qF-OKdRgAiZVvw. – Назва з екрана.

10. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення : наук.-практ. посіб. / В. А. Колесник ; Акад. адвокат. України. – Київ : Прецедент, 2014. – 135 с.

11. Manzhai O. Special Investigation Activity Comparative Studies / O. Manzhai // Internal Security. – 2015. – No. 1.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.

13. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. – Назва з екрана.

14. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Vozhrin, S.V. *Yurydychna pryroda obmezhenia prav liudyny [The legal nature of the restriction of human rights]*. Retrieved from http://legalactivity.com.ua/index.php/index.php?option=com_content&view=article&id=172%3A2011-12-15-09-18-12&catid=28%3A-1&Itemid=37&lang=ru [in Ukrainian].

2. Konsyryutsiia Ukrainy: vid 26 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 26, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). www.gsk2.rada.gov.ua. Retrieved from http://www.gsk2.rada.gov.ua/pls/zweb_N_/webproc4_1?id [in Ukrainian].

3. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: vid 10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].

4. Yevropeiska konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].

5. Konventsiiia Spivdruzhnosti Nezalezhnykh Derzhav pro prava ta osnovni svobody liudyny: vid 26 trav. 1995 r. [Convention of the Commonwealth of Independent States on the rights and fundamental freedoms of man from May 26, 1995]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_070 [in Ukrainian].

6. Semenov, V.S., & Yarmysh, O.N. (et al.). (1997). Mizhnarodnyi pakt pro tsyvilni i politychni prava, pryiniaty rezolutsiiei Heneralnoi Asamblei OON [International Covenant on Civil and Political Rights, adopted by resolution of the UN General Assembly]. *Prava liudyny, Human Rights*. Kharkiv: Un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

7. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy pro deiaki pytannia zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva pry dachi dozvoliv na tymchasove obmezhennia okremykh konstytutsiinykh prav i svobod liudyny i hromadianyna pid chas zdiisnennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti, diznannia i dosudovoho slidstva: vid 28 berez. 2008 r. No. 2 [Resolution of the Plenary Session of the Supreme Court of Ukraine on certain issues of application by the courts of Ukraine of legislation when granting permissions to temporarily restrict certain constitutional rights and freedoms of man and citizen during the conduct of operational search activity, inquiry and pre-trial investigation from March 28, 2008, No. 2]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: vid 23 liut. 2006 r. No. 3477-IV [Law of Ukraine on the enforcement of judgments and application of the European Court of Human Rights practice from February 23, 2006, No. 3477-IV]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukrainian].

9. Penkov, S.V. *Okremi aspekty zarubizhnoho dosvidu zastosuvannia operativnoi tekhniki pravookhoronnymy orhanamy [Separate aspects of foreign experience in the use of operational equipment by law enforcement agencies]*. Retrieved from https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewi2puK7-oXRAhXLXSwKHUR_B7IQFggpMAI&url=http%3A%2F%2Fnbu.gov.ua%2Fj-pdf%2FVludvs_2016_3_32.pdf&usq=AFQjCNFSPU5UyrdudXJ8b6KR1kgwMzUSqg&sig2=v7-B0sQ6qF-OKdRgAizVvw [in Ukrainian].

10. Kolesnyk, V.A. (2014). *Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: kryminalno-protseusalni ta kryminalistychni aspekty pidhotovky i provedennia [Involuntary Investigative (Investigative) Actions: Criminal Procedural and Criminalistic Aspects of Preparation and Conduct]*. Kyiv: Pretsedent [in Ukrainian].

11. Manzhai, O. (2015). *Special Investigation Activity Comparative Studies. Internal Security, 1*.

12. Kryminalnyi protseusalny kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [The Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy pro Natsionalnu politsiiu: vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine on National Police from July, 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.).

zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy pro operatyvno-rozshukovu diialnist: vid 18 liut. 1992 r. No. 2135-XI [Law of Ukraine on operational-search activity from February 18, 1992, No. 2135-XI]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 21.11.2017

Podhorodnyi S. – *Researcher of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*

The Current State of Legislative Regulation of the Housing Examination or Other Possessions of Persons by Secretly Penetrating them

The present state of the legislative regulation of the survey of housing or other possession of a person through the secret penetration into them is explored. The national and international legislation at the legislative level, which regulates the examination of housing or other possession of a person by secretly penetrating them, is analyzed. Human rights and freedoms, in particular the right to property and private housing, are enshrined not only in national but also in international legal acts.

In accordance with national legislation, we can conclude that the survey of housing or other possession of a person through secret access to them is realized by the relevant actors in two forms: during operational and investigative measures and conducting an unconscious investigative (search) action. It is necessary to consider legal regulation depending on the type of operational-search or procedural activity.

It was concluded that at the legislative level only the right to inspect the dwelling or other possession of a person through secret access to them as a kind of secret investigative (search) actions and operational-search activities was fixed, however, organizational and tactical peculiarities of such activity were not disclosed.

Keywords: examination of housing or other possession of a person by secretly penetrating them, legislative regulation, normative acts, operational and technical measures, secret investigative (search) actions.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 343.985

Кислий А. М. – доктор юридичних наук, професор, професор Інституту права ім. Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом, м. Київ;
Федорчук Ю. В. – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РОЗКРАДАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЗАКУПІВЕЛЬ МЕДИЧНОГО ОБЛАДНАННЯ ТА ЛІКІВ

Розглянуто основні елементи оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних із розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків.

Ключові слова: оперативно-розшукова характеристика, бюджетні кошти, розкрадання, закупівля, медичне обладнання, ліки.

Пильна увага суспільства завжди була прикута до державних закупівель лікарських препаратів. Від того, наскільки держава забезпечить громадян медикаментами та вакцинами, а також від їхньої ефективності й безпеки залежить не лише здоров'я, а й життя пацієнтів. З-поміж особливостей цього процесу варто назвати, наприклад, дефіцит виділених коштів. Інакше кажучи, грошей на стовідсоткові потреби не вистачає. На сучасному етапі закупівлі мають відбуватися максимально прозоро, виважено, з урахуванням усіх бюджетних програм, що в нашій країні досі залишається утопією. Попри те, що на цю сферу щорічно виділяють чималі гроші, усі потреби реалізувати не вдається. Так, обсяг асигнувань державного бюджету, виділених Міністерством охорони здоров'я України на

централізовану закупівлю лікарських засобів і виробів медичного призначення, збільшився з 4,98 млрд грн у 2015 році до 5,9 млрд грн у 2017-му. Водночас варто зауважити, що сфера медичних закупівель є затребуваною серед корупціонерів [1].

Елементи оперативно-розшукової характеристики злочинів вивчали такі науковці, як К. В. Антонов, В. М. Аتماжитов, Б. І. Бараненко, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, В. Л. Ортинський, В. Д. Пчолкін, Б. Г. Розовський, В. Є. Тарасенко, К. М. Тарсуков, В. П. Шиєнко та ін. Однак, попри чисельність наукових досліджень, жоден з авторів не розглядав питання оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних із розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків, що й становить мету статті.

Результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо злочинів, пов'язаних із розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків, засвідчили, що вказані протиправні дії зазвичай вчиняють у сукупності декількох складів. Така тенденція притаманна злочинам, які вчиняють у бюджетній сфері та у сфері державних закупівель.

Здійснений аналіз статистичної звітності підтверджує, що поряд з основним злочином у вказаній сфері (ст. 191 Кримінального кодексу (КК) України) найчастіше вчиняють злочини, передбачені ст. 364 та 366 зазначеного Кодексу. Окрім цього, такі злочини можуть також супроводжуватись злочинами, передбаченими ст. 205, 210, 358, 364, 364¹, 365², 367, 368, 368², 368³, 368⁴, 369, 369² КК України.

Оперативно-розшукова характеристика злочинів, учинених у сфері економіки, передбачає систему впорядкованих і взаємопов'язаних ознак кримінально-правового, кримінологічного, криміналістичного та інших параметрів, які акумулюють загальні ознаки вказаного виду (групи) злочинів і є основою для розроблення типових рекомендацій щодо оперативно-розшукового забезпечення виявлення, запобігання та розкриття зазначених злочинів [2, с. 36–37].

Таким чином, доцільно розкрити зміст кожного елемента в контексті оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних із розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків.

Кримінально-правова складова. Предметом злочинного посягання злочинів зазначеної категорії є бюджетні кошти, об'єктом – порушення охоронюваних кримінально-правовими нормами суспільних відносин у сфері закупівель медичного обладнання та ліків.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 191 КК України, може бути вчинений у формі: 1) привласнення чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні; 2) розтрати такого майна зазначеною особою (ч. 1 ст. 191); 3) привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191).

Загальним суб'єктом (ст. 190, 191, 205, 358, 369 КК України) є осудна приватна особа, яка досягла 16-річного віку. Натомість спеціальним суб'єктом (ст. 191, 205, 210, 364, 365², 366, 367, 368, 368², 368⁴ КК України) вважають службових осіб, тобто осіб, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Службовими особами також можуть бути іноземці або особи без громадянства, які виконують вищевказані обов'язки.

Суб'єктивною стороною цього виду злочинів є спрямування волі особи на порушення встановленого порядку проведення закупівель медичного обладнання та ліків, відображення процесів у її свідомості у зв'язку з учиненням злочину, ставлення до суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Відповідно до окремих складів злочинів у вказаній сфері, злочин може мати:

- прямий умисел (ст. 205, 366, 369 КК України);
- прямий умисел і корисливий мотив (ст. 190, 191, 364, 365², 368, 368², 368⁴ КК України);
- непрямий умисел, тобто бути вчиненим із необережності (ст. 367 КК України).

Кримінологічна складова. Щорічно у всьому світі витрати на охорону здоров'я становлять 4,1 трлн доларів США. Причому близько 10–25 % витрат на державні закупівлі втрачають у зв'язку з корупцією в галузі [3]. Україна не є винятком у вказаному питанні.

Оцінка закупівель медичного обладнання та фармпродукції в Україні упродовж 2016–2017 років продемонструвала, що саме через відсутність конкуренції серед учасників тендера економія державних коштів становила лише 5 % [4].

На закупівлі лікарських засобів і медичних виробів фактично не поширюються вимоги законодавства щодо забезпечення відкритості й прозорості проведення торгів. Створено умови для можливості неоприлюднення жодною зі спеціалізованих організацій інформації про деталі тендера, зокрема щодо: учасників закупівель, їхніх цінових пропозицій, умов і термінів постачання тощо, фактичного виведення цього процесу з-під контролю громадськості.

Фармацевтичний ринок є одним із найбільш корумпованих секторів економіки в усьому світі. Різноманітні зловживання супроводжують фактично весь процес – від виробництва ліків до потрапляння їх на полиці аптек. Здійснений нами аналіз емпіричної бази та наукової літератури дає підстави стверджувати, що корупція пронизує й вітчизняний ринок лікарських засобів. Це призводить до надзвичайної дороговизни медикаментів, постійних перебоїв у поставках життєво необхідних ліків важкохворим громадянам [5, с. 196].

Згідно зі статистичними даними МВС України, 2016 року було виявлено 23 злочини, пов'язані з розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків. Сума завданих збитків, встановлених у судовому порядку, становить понад 700 тис. грн. Переважно дії зловмисників було кваліфіковано за ст. 191, 364, 366 КК України.

Аналіз статистичних даних МВС України за період 2013–2017 років засвідчив, що найбільшу кількість злочинів цієї категорії було виявлено в Київській та Запорізькій областях (по 12,6 % від загальної кількості), найменшу кількість – у Вінницькій та Закарпатській областях (1,7 % від загальної кількості). Відповідно до динаміки злочинів, можна стверджувати, що рівень виявлення злочинів, пов'язаних із розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків, знизився майже вдвічі за останні два роки.

У контексті вивчення питання щодо особи злочинця варто зауважити, що злочини в зазначеній сфері вчиняють як працівники сфери охорони здоров'я (головний лікар, головний бухгалтер, економіст, юрист, які досить часто є членами

тендерного комітету, а також посадові особи, уповноважені на приймання ліків за кількістю та якістю), так і працівники підприємств-підрядчиків (керівники зазначених підприємств, особи, які підписують акти прийняття товарно-матеріальних цінностей за кількістю та якістю).

Слід зазначити, що Міністерство охорони здоров'я України підписало угоди з міжнародними організаціями щодо закупівлі лікарських засобів за кошти Державного бюджету України на 2017 рік. Закупівлю ліків за 39 державними програмами на загальну суму 5,9 млрд грн було покладено на три міжнародні організації (Програма розвитку ООН (ПРООН), Дитячий фонд «ЮНІСЕФ» та британська закупівельна агенція «Crown Agents»). Отже, суб'єктів учинення злочинів у цій сфері варто також шукати серед представників зазначених організацій.

Розглянемо зведені дані анкетного вивчення кримінальних проваджень за злочинами, пов'язаними з розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків. Злочини зазначеної категорії вчиняють здебільшого чоловіки (65 % злочинців) віком від 36 до 60 років (77 %), які мають вищу освіту (89 % злочинців). Також ці особи володіють певними знаннями та навичками щодо способів приховування своєї злочинної діяльності.

Так, Л. П. Скалозуб та В. І. Васи́линчук, визначаючи соціальні причини злочинів у бюджетній сфері, передусім виділяють наявні відносини у сфері економіки, політики, соціальних стосунків та в ідеологічній сфері. Вони становлять ядро соціального життя суспільства і саме їх взаємозв'язок може впливати на збільшення рівня злочинності в бюджетній сфері [6, с. 310].

Зокрема, В. В. Дараган з-поміж основних детермінант, які призводять до злочинів у сфері державних закупівель, виокремлює такі:

- високий рівень корупції серед розпорядників державних коштів;

- занепад моральних орієнтирів розпорядників бюджетних коштів як наслідок процесів, що відбуваються в діяльності управлінського апарату;

- неправильне застосування положень законодавства або його відкрите ігнорування, а також умисне ухилення замовників від виконання вимог закону;

– недосконалість законодавства, яке регулює питання закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти;

– брак надійного механізму притягнення до відповідальності за порушення законодавства, що регулює питання закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти;

– відсутність у членів тендерного комітету та осіб, які здійснюють прийом товарів (робіт, послуг), відповідних знань, пов'язаних із їхньою професійною діяльністю;

– низький рівень контролю з боку контролюючих органів законності проведення тендерів;

– недоліки процесу організації та функціонування правоохоронних органів (кадрові прорахунки, низький рівень матеріального забезпечення, відсутність чіткого розмежування обов'язків щодо оперативного обслуговування тощо);

– відсутність об'єктивних критеріїв оцінки витрат на проведення державної закупівлі;

– відсутність у працівників правоохоронних органів певних специфічних знань, які властиві сфері державних закупівель;

– нестача методології визначення потреб замовників;

– відсутність мотивації та дієвої системи стимулювання кадрів як правоохоронних органів, так і розпорядників державних коштів;

– відчуження більшої частини населення від влади, зокрема від управління майном;

– відсутність чіткого механізму взаємодії між контролюючими органами [7, с. 76–77].

Отже, на вчинення злочинів, пов'язаних із розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків, впливає комплекс чинників, які мають як загальні для бюджетної сфери умови походження, так і специфічні, зумовлені специфікою проведення державних закупівель медичного обладнання та ліків.

Криміналістична складова. Варто визначити типові способи вчинення злочину у сфері державних закупівель медичного обладнання та ліків. Вони переважно пов'язані з особливостями предмета цих злочинів, яким є бюджетні кошти, а також іншими елементами їх криміналістичної характеристики. Державні закупівлі є досить специфічною сферою діяльності, де злочини стосовно державних коштів вчиняють організовані групи осіб за єдиним задумом. Серед

видів злочинів у цій сфері переважно виокремлюють основні та підпорядковані (вторинні, або допоміжні) [8, с. 206].

Згідно з результатами дослідження, кожен конкретний спосіб учинення злочинів у бюджетній сфері, зокрема щодо розкрадання бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків, охоплює низку взаємопов'язаних, взаємозумовлених і послідовних дій, у яких наявна внутрішня логіка, тобто виконання одного злочинного діяння невід'ємно призводить до необхідності вчинення наступного, оскільки ризик викриття злочинця суттєво збільшується [9, с. 7].

У процесі вивчення матеріалів кримінальних проваджень було виявлено найбільш типові способи вчинення злочинів цієї категорії.

Основними способами вчинення таких злочинів працівниками сфери охорони здоров'я є:

– розкрадання бюджетних коштів шляхом завищення вартості медичного обладнання або ліків;

– здійснення державної закупівлі медичного обладнання або ліків без проведення процедур, передбачених законодавством, якщо сума договору перевищує встановлену законодавством межу;

– незаконний поділ замовником предмета закупівлі на частини з метою уникнення процедур, передбачених законодавством;

– здійснення закупівлі не придатного до використання чи експлуатації медичного обладнання;

– здійснення закупівлі неякісних ліків (фальсифікату) або ліків, у яких закінчується строк придатності;

– невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх обов'язків щодо прийняття товарно-матеріальних цінностей за кількістю та якістю;

– підписання фіктивних угод щодо поставки медичного обладнання або ліків;

– ігнорування замовниками вимог чинного законодавства стосовно державного регулювання цін на лікарські засоби;

– визнання переможцем тендера учасника, пропозиція якого не відповідає тендерній документації;

– перевищення замовником фактичних видатків отриманого фінансування на проведення закупівлі медичного обладнання або ліків;

– порушення порядку визначення обсягів потреби в закупівлі лікарських засобів закладами й установами охорони здоров'я,

що повністю або частково фінансуються державними та місцевими бюджетами;

- прийняття пропозиції на отримання неправомірної вигоди;
- службова недбалість представників установ і підприємств-замовників під час прийняття та підписання актів приймання медичного обладнання або ліків за кількістю та якістю.

З боку учасників торгів і постачальників головними способами вчинення злочинів у сфері державних закупівель медичного обладнання та ліків є:

- підроблення документів тендерної пропозиції, а саме надання учасником торгів недостовірної інформації щодо його відповідності встановленим кваліфікаційним критеріям проведення тендера;

- створення суб'єкта підприємницької діяльності з метою отримання коштів за договором без виконання умов зазначеного договору;

- реалізація замовникові недоброякісного, тобто такого, що не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам, або некомплектного медичного обладнання чи ліків;

- підроблення документів, що підтверджують якість медичного обладнання або ліків;

- пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі замовника за підписання його представниками актів прийняття медичного обладнання або ліків, які не відповідають умовам договору про державну закупівлю;

- пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі замовника за підписання фіктивного договору про державну закупівлю медичного обладнання або ліків.

З огляду на вищезазначене, можна окреслити типові способи приховування злочину. Злочини, пов'язані з розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків, переважно вчиняють у сукупності декількох складів. Зазвичай це декілька злочинів, які можна розподілити на основні (спрямовані на заволодіння бюджетними коштами) та підпорядковані (своєрідні етапи досягнення мети основного злочину, тобто дії, до яких вдаються задля приховування основного злочину). Підпорядковані злочини, спрямовані на приховування основного злочину, можуть здійснювати як перед учиненням основного злочину, так і після

його вчинення. Варто зауважити, що злочини, які вчиняють після основного злочину, спрямовані саме на приховування [10, с. 50].

Зазвичай для приховування розкрадання бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків вчиняють злочини, які:

– передують основному злочину: підписання фіктивних угод щодо поставки медичного обладнання або ліків; визнання переможцем тендера учасника, пропозиція якого не відповідає тендерній документації; підроблення документів тендерної пропозиції, зокрема надання учасником торгів недостовірної інформації щодо його відповідності встановленим кваліфікаційним критеріям проведення тендера; створення фіктивного підприємства; підроблення документів, що підтверджують якість медичного обладнання або ліків; пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі замовника за підписання фіктивного або такого, що не відповідає договору про державну закупівлю, медичного обладнання або ліків;

– відбуваються після вчинення основного злочину: пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі замовника за підписання представниками замовника актів прийняття медичного обладнання або ліків, які не відповідають умовам договору про державну закупівлю; підроблення документів, що підтверджують якість медичного обладнання або ліків; підроблення документів, які підтверджують факт поставки медичного обладнання або ліків.

Будь-яке кримінальне правопорушення залишає за собою сліди. З огляду на те, що фундаментальною ознакою злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків, є їх учинення із застосуванням легальних форм господарської діяльності, то типовими носіями слідів таких злочинів є документи. Їх можуть використовувати також як засіб учинення злочину.

Переважно до цієї категорії належать такі документи: договір на проведення державної закупівлі медичного обладнання та ліків; акти приймання медичного обладнання або ліків за кількістю та якістю; документи, що підтверджують якість медичного обладнання або ліків; ліцензії учасників торгів на провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової або роздрібною торгівлі цими засобами; дозволи на право ведення продажу, закупівлі медичного обладнання;

реєстраційні посвідчення лікарського засобу, який пройшов державну реєстрацію в Україні; висновок лабораторного аналізу; специфікації до договорів; графіки поставок; товарно-транспортні накладні; відпускні накладні; платіжні доручення; додаткові угоди; накази про розподіл медичного обладнання або ліків серед закладів охорони здоров'я тощо.

Таким чином, оперативно-розшукова характеристика злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час проведення закупівель медичного обладнання та ліків, може бути представлена як система впорядкованих і взаємопов'язаних ознак кримінально-правового, кримінологічного та криміналістичного параметрів, знання яких надає можливість успішно здійснювати пошукову діяльність щодо виявлення таких злочинів і прогнозування змін в оперативній ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Держзакупівлі ліків із симптомами кримінального правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/1668-derjzakupivli-likiv-iz-symptomatu-kriminalnogo-pravorushennya>. – Назва з екрана.
2. Кислий А. М. Щодо визначення елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері економіки, що вчиняються організованими групами [Електронний ресурс] / А. М. Кислий // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією: теорія та практика. – 2012. – № 2. – С. 34–42. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_2_6. – Назва з екрана.
3. Пашков В. Правовий господарський порядок у забезпеченні антикорупційної діяльності у сфері охорони здоров'я [Електронний ресурс] / В. Пашков. – Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/39950>. – Назва з екрана.
4. У «Відродженні» вважають, що концепція закупівлі ліків від МОЗ лише ускладнить процес закупівель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/2121081-u-vidrojdenni-vvajayut-scho-kontseptsiya-zakupivli-likiv-vid-moz-lishe-uskladnit-protses-zakupivel.html>. – Назва з екрана.
5. Савко І. І. Корупція у сфері державних закупівель лікарських засобів [Електронний ресурс] / І. І. Савко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Вип. 20. – Ч. 1, т. 3. – С. 195–199. – Режим доступу: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/visnyk_20%20ch.%201%20t.%203.pdf. – Назва з екрана.
6. Скалозуб Л. П. Причини і умови, які сприяють вчиненню злочинів в бюджетній сфері / Л. П. Скалозуб, В. І. Василичук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – Вип. 3. – С. 306–316. – (Серія «Юридична»).
7. Дараган В. В. Протидія злочинам у сфері державних закупівель підрозділами Департаменту захисту економіки Національної поліції України: монографія / В. В. Дараган. – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 224 с.
8. Меденцев А. М. Способи вчинення злочинів у сфері державних закупівель [Електронний ресурс] / А. М. Меденцев // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2015. – № 1151. –

Вип. 19. – С. 205–208. – (Серія «Право»), – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKHiPR_2015_1151_19_54. – Назва з екрана.

9. Коломієць О. О. Протидія підрозділами ДСБЕЗ МВС України розкраданню коштів, що вчинюються на об'єктах бюджетної сфери : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. О. Коломієць. – Київ, 2013. – 21 с.

10. Протидія підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинам під час проведення державних закупівель на підприємствах залізничного транспорту: наук.-метод. рек. / [В. В. Коряк, В. Р. Сливенко, В. І. Василичук, В. П. Сокірко, В. В. Дараган] ; за заг. ред. О. М. Джуґи. – Київ, 2011. – 94 с.

REFERENCES

1. Derzhzakupivli likiv iz symptomamy kryminalnogo pravoporushennia [Procurement of medicines symptoms criminal offense]. (n.d.). *ua.racurs.ua*. Retrieved from <http://ua.racurs.ua/1668-derzhzakupivli-likiv-iz-symptomamy-kryminalnogo-pravoporushennia> [in Ukrainian].

2. Kyslyi, A.M. (2012). Shchodo vyznachennia elementiv operatyvno-rozshukovoi kharakterystyky zlochniv u sferi ekonomiky, shcho vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy [Concerning the definition of elements of the operational-search characteristics of crimes committed in the field of economics by organized groups]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnisti i koruptsiiei: teoriia i praktyka, Fighting organized crime and corruption: theory and practice*, 2, 34-42. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_2_6 [in Ukrainian].

3. Pashkov, V. *Prpravovoyi hospodarskyi poriadok u zabezpechenni antykoruptsiinoi diialnosti u sferi okhorony zdorovia [Legal economic order in the provision of anti-corruption activities in the field of health]*. Retrieved from <http://www.apteka.ua/article/39950> [in Ukrainian].

4. U Vidrozhenni vvazhaiut, shcho kontseptsia zakupivli likiv vid MOZ lyshe uskladnyt protsec zakupivel [The Revival believes that the concept of procurement of drugs from the Ministry of Health will only complicate the procurement process]. (n.d.). *www.unian.ua*. Retrieved from <https://www.unian.ua/politics/2121081-u-vidrojdjenni-vvajayut-scho-kontseptsiya-zakupivli-likiv-vid-moz-lishe-uskladnit-protses-zakupivel.html> [in Ukrainian].

5. Savko, I.I. (2012). Koruptsiia u sferi derzhavnykh zakupivel likarskykh zasobiv [Corruption in Public Procurement of Medicines]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu, Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 20, 195-199. Retrieved from http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/visnyk_20%20ch.%201%20t.%203.pdf [in Ukrainian].

6. Skalozub, L.P., & Vasylynychuk, V.I. (2011). Prychyny i umovy, yaki spryiauiut vchynenniu zlochniv v biudzhethnii sferi [Causes and conditions conducive to committing crimes in the budgetary sphere]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 3, 306-316 [in Ukrainian].

7. Darahan, V.V. (2017). *Protydiia zlochnyam u sferi derzhavnykh zakupivel pidrozdilamy Departamentu zakhystu ekonomiky Natsionalnoi politsii Ukrainy [Counteraction to crimes in the field of public procurement by the departments of the Department of Economic Protection of the National Police of Ukraine]*. Dnipro: Dnipropetrov. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

8. Medentsev, A.M. (2015). Sposoby vchynennia zlochniv u sferi derzhavnykh zakupivel [Methods of committing crimes in the field of public procurement]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina, Bulletin of the Kharkiv*

National University named after V.N. Karazin, 19, 205-208. Retrieve from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKHiPR_2015_1151_19_54 [in Ukrainian].

9. Kolomiets, O.O. (2013). *Protydiia pidrozdilamy DSBEZ MVS Ukrainy rozkradanniu koshtiv, shcho vchyniuiutsia na ob'ekтах biudzhethnoi sfery* [Opposition by the units of the DHSEZ of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to theft of funds committed on objects of the budget sphere]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

10. Koriak, V.V., Slyvenko, V.R., Vasylynchuk, V.I., Sokirko, V.P., & Drahan, V.V. (2011). *Protydiia pidrozdilamy DSBEZ MVS Ukrainy zloĉynam pid chas provedennia derzhavnykh zakupivel na pidpriemstvakh zaliznychnoho transportu* [Opposition by the units of the State Service for Combating Economic Crime of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the crimes in conducting public procurement at railway transport enterprises]. O.M. Dzhuzha (Eds.). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.09.2017

Kyslyi A. – *Doctor of Law, Professor, Professor Volodymyr the Great Educational and Scientific Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine;*

Fedorchuk Yu. – *Researcher of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*

Operational and Search Characteristics of Crimes, Related to Stealing Budget Funds during the Procurement Process Medical Equipment and Medicines

The article considers the main elements of the operational-search characteristics of crimes related to the theft of budgetary funds in the procurement of medical equipment and medicines. Their content is described.

According to the results of studying the materials of criminal proceedings on crimes related to the theft of budget funds in the procurement of medical equipment and medicines, these crimes are most often committed in conjunction with several crimes.

Crimes in this area are committed by health workers and contractor employees.

Among the health workers, this can be: the chief doctor, chief accountant, economist, lawyer, who are often members of the tender committee, as well as officials authorized to take medicines in quantity and quality. To the criminal activity on the part of the contracting enterprise, the managers of the said enterprises,

persons, sign acts of acceptance of inventory items by quantity and quality are often resorted to.

The results of a questionnaire study of criminal proceedings in crimes involving the theft of budget funds in the procurement of medical equipment and drugs showed that the crimes of this category are committed mostly by men (65 % of criminals) aged 36 to 60 (77 % of criminals) who have higher education (89 % of criminals). Also, these individuals have certain knowledge and skills on how to conceal their criminal activities.

The commission of these crimes is influenced by a complex of factors that have both common spheres and specific conditions of origin.

The author came to the conclusion that the operational-search characterization of crimes related to the theft of budgetary funds in the procurement of medical equipment and medicines is a system of ordered and interrelated signs of criminally-legal, criminological and forensic parameters. Knowledge of them makes it possible to successfully carry out search activities to identify such crimes and to forecast changes in the operational situation.

Keywords: operative-search characteristics, budget funds, theft, purchase, medical equipment, medicine.

УДК 351.754.5:343.343

Грибов М. Л. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Пустовий О. О. – ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ЗАХОДИ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ З ПРОТИДІЇ МАСОВИМ ЗАВОРУШЕННЯМ

Обґрунтовано актуальність питань щодо протидії масовим заворушенням оперативними підрозділами. Окреслено заходи, яких мають вживати оперативні підрозділи в межах протидії масовим заворушенням. Здійснено класифікацію цих заходів на підставі кримінологічних критеріїв. Визначено проблеми законодавчого врегулювання таких заходів, запропоновано шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: масові заворушення, оперативні підрозділи, оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування.

Нині в Україні досить високим є рівень небезпеки виникнення масових заворушень. Зазначене спричинено низкою економічних, соціальних і політичних чинників. Упродовж останніх трьох років майже в чотири рази девальвувала національна валюта. Значно підвищилися ціни на пальне, продукти харчування, предмети першої необхідності. На вимогу міжнародних фінансових організацій уряд систематично підвищує тарифи на електроенергію, природний газ, теплопостачання, комунальні послуги. Значно скоротилися реальні прибутки населення. Громадяни України відчули негативні наслідки реформ, що проводять майже в усіх галузях соціальної сфери.

На тлі масового зuboжіння населення поширеними є корупційні діяння осіб, які, обіймаючи високі посади в органах державної влади, безпосередньо пов'язані з великим бізнесом й отримують від цього значний прибуток. Для припинення цього та притягнення винних до відповідальності компетентні органи не вживають жодних заходів.

Попри постійне реформування антикорупційного законодавства, створення численних антикорупційних органів і систематичного «вдосконалення» правового забезпечення їхньої діяльності, рівень корупції неухильно зростає. Вона проникає в усі сфери життєдіяльності суспільства, становлячи реальну загрозу національній безпеці.

Безвідповідальність і безкарність посадових осіб найвищого рівня, ігнорування ними законних прав й інтересів громадян, нездатність правоохоронних і судових органів захистити ці права та відновити справедливість призводять до правового нігілізму суспільства, поширення протестних настроїв населення, радикалізму й екстремізму.

Різні внутрішні та зовнішні сили використовують цю ситуацію на власну користь, щоб прийти до влади (взяти під контроль державне управління чи певні сектори економіки), організовуючи масові заворушення.

Протягом 2014–2017 років населення отримало критичну масу вогнепальної зброї та вибухових пристроїв (унаслідок захоплення військових складів на Заході України та неконтрольованого надходження зброї із зони АТО). З огляду на зазначене, виникнення масових заворушень може призвести до чисельних жертв серед громадян і працівників правоохоронних органів. Очевидно, що організатори заворушень можуть мати на меті насильницьке захоплення державної влади.

Питання протидії масовим заворушенням охоплюють низку проблем юридичного, організаційного і тактичного характеру, які потребують негайного розв'язання.

Метою цієї статті є визначення змісту заходів, що мають застосовувати оперативні підрозділи в протидії масовим заворушенням, а також окреслення шляхів розв'язання проблем юридичного регулювання таких заходів.

Аналіз наукової літератури з кримінології, зокрема щодо тлумачення поняття та змісту протидії злочинності (О. М. Бандурка, М. Ю. Валуйська, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. Куц, О. М. Литвинов, О. А. Шевченко [1; 2, с. 176; 3; 4]), з кримінального процесу, криміналістики й оперативно-розшукової діяльності, а саме в аспекті змісту діяльності оперативних підрозділів (О. М. Джу́жа, Є. М. Моїсеєв, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорецький, В. Д. Пчолкін, В. В. Тищенко [5, с. 185; 6, с. 153; 7; 8]), дає підстави для висновку, що протидію силами

оперативних підрозділів певному виду злочинів потрібно трактувати як комплекс заходів, що здійснюються з метою запобігання цим злочинам, їх виявлення, припинення та розслідування. Заходи оперативних підрозділів із протидії масовим заворушенням доцільно вивчати з позицій розмежування їх на заходи запобігання цим злочинам, їх виявлення, припинення та розслідування.

Першим і найважливішим елементом протидії масовим заворушенням, який мінімізує їхні шкідливі наслідки, є запобігання цьому виду кримінально каранних діянь. Очевидно, що найефективнішим засобом такого запобігання є загальносоціальна профілактика, до складових якої належать: вагомі результати в протидії корупції; підвищення рівня реальних доходів населення; посилення соціального захисту, утвердження верховенства права. Такі елементи спроможні зняти соціальне напруження, зробити малоефективними дії замовників та організаторів масових заворушень. Водночас аналіз сучасної політичної та економічної ситуації в Україні не дає підстав сподіватися на покращення найближчим часом.

Отже, нагальною є потреба в спеціальних заходах правоохоронних органів (зокрема їх оперативних підрозділів), спрямованих на запобігання масовим заворушенням. Варто з'ясувати їхню сутність і правові підстави.

Частина перша ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає, що підрозділи, уповноважені на здійснення цієї діяльності, у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правове підґрунтя оперативно-розшукової діяльності, зобов'язані вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення та припинення злочинів, викриття причин і умов, які сприяють учиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень. Проте конкретних заходів, що можуть уживати оперативні підрозділи для попередження злочинів і профілактики правопорушень, законодавець не визначає.

Здійснений аналіз положень ст. 6–8 цього Закону засвідчує, що проведення будь-яких оперативно-розшукових заходів без заведення оперативно-розшукової справи заборонено. Однак оперативно-розшукову справу не можна завести у зв'язку з необхідністю профілактики злочину (відповідних підстав закон не передбачає).

Також незаконною можна вважати будь-яку діяльність оперативних підрозділів з виявлення злочинів. Адже для виявлення латентних злочинів оперативні підрозділи мають провести певну розвідувально-пошукову роботу, тобто застосувати інформаційно-пізнавальні заходи. Заходи, що проводять підрозділи, уповноважені на здійснення оперативно-розшукової діяльності, з метою виконання завдань цієї діяльності не можуть бути кваліфіковані інакше, як оперативно-розшукові.

Отже, в Україні наявна загроза виникнення масових заворушень, а законних засобів запобігання їх організації, своєчасного виявлення ознак такої організації в оперативних підрозділах немає. Практика свідчить, що протидія оперативними підрозділами масовим заворушенням відбувається вже в їх активній фазі, коли дії натовпу зупинити неможливо або вкрай проблематично. Тоді проводять негласне документування дій активних учасників заворушень з метою притягнути їх згодом до кримінальної відповідальності. Інколи дії активістів намагаються припинити на початковому етапі активної фази силами підрозділів, уповноважених забезпечувати громадський порядок.

З огляду на зазначене, нагальною постає необхідність внесення змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, які б надали можливість оперативним підрозділам ініціативно виявляти ознаки організації масових заворушень на ранніх стадіях, здійснювати документування дій замовників і безпосередніх організаторів, уживати превентивних заходів.

Щоб висловити конкретні пропозиції щодо законодавчих змін, потрібно окреслити коло дієвих засобів із виявлення та документування організації масових заворушень, а також засобів запобігання цьому виду кримінальних правопорушень. Доцільно проаналізувати результати наукових досліджень кримінологічних і криміналістичних особливостей масових заворушень.

У науковій літературі з кримінального права та кримінології чітко розмежовано масові заворушення, які відбуваються стихійно, і такі, що завчасно планують. Перші вчиняє так званий традиційний натовп, а інші – «розумний натовп», тобто заздалегідь організований, скерований, з визначеною програмою дій [9].

Якщо масові заворушення виникли стихійно та їх учиняє традиційний натовп, то оперативні підрозділи виконують роль статистів, які негласно документують дії активних учасників.

Якщо ж масові заворушення були заздалегідь сплановані, то виникає інша ситуація. Утворення «розумного натовпу», зазначає І. В. Сундєв, не є «природною реакцією на раптово виниклі події». Це частина цілеспрямованих дій з хаотизації соціальної обстановки. Тому такий процес вимагає залучення цілком конкретних ресурсів: організаційних, фінансових, інформаційних, технічних. Основне завдання профілактики «розумного натовпу» полягає в тому, щоб з'ясувати, хто, скільки і яких ресурсів виділив, хто, як і коли збирається ними скористатися. Можливі варіанти відповіді на ці питання обговорюють на мережевих форумах, теледебатах, публікують у ЗМІ [10]. Водночас інформація про схеми фінансування й організації масових заворушень стають предметом публічного обговорення, здебільшого, після того, як вони вже розпочалися. До цього все відбувається в атмосфері суворої конспірації. Водночас слід виокремити ознаки, які можна вважати показником того, що готують масові заворушення та інші пов'язані з ними злочини.

Зокрема, будь-який «розумний натовп», створений з метою вчинення масових заворушень, формується завдяки конкретним діям замовників та організаторів. Організатором зазвичай є не одна особа, а певна соціальна група (керівництво громадської організації, політичної партії, лідери неформального об'єднання тощо), яка виконує роль «центру управління» масовими заворушеннями. Досить часто замовники (закордонні фонди, благодійні організації, що взаємодіють зі спеціальними службами іноземних держав, іноді – вітчизняні та зарубіжні олігархи) перераховують грошові кошти таким «центрам управління». Подеколи це здійснюють відкрито, але перерахунок значної суми коштів прикривають благодійністю, фінансуванням освітніх програм, допомогою розвитку інститутів громадянського суспільства. Такі дії можуть бути сигналом про початок підготовки масових заворушень.

Правоохоронні органи мають чітко окреслити коло можливих «центрів управління» та відстежувати їхні відносини з «інвесторами». Таке відстеження можна здійснювати без втручання в приватне спілкування – через ретельний моніторинг повідомлень ЗМІ й активності представників «центрів управління» в соціальних мережах.

Водночас факт фінансування конкретних формальних і неформальних громадських організацій не містить складу

злочину та не є підставою для проведення оперативно-розшукової діяльності. Отже, подальше відстеження дій потенційних організаторів масових заворушень засобами оперативно-розшукової діяльності буде незаконним. Саме з цього моменту розпочинається організація масових заворушень: складають конкретний план, розподіляють грошові кошти, замовляють і виготовляють поліграфічні матеріали, прапори (інколи зброю, вибухові пристрої, металеву арматуру, вогнебезпечні суміші тощо), виплачують аванс «активістам», визначають лінію їхньої поведінки.

Після цього активізується підготовка «громадського протесту» в соціальних мережах. Для підтримання організації протесту, зазвичай, використовують окремі ЗМІ. Таким чином, до участі в діях «розумного натовпу», а фактично – у масових заворушеннях, намагаються залучити широкі верстви населення (проте вже на безоплатних засадах).

Для затримання організаторів і притягнення їх до кримінальної відповідальності та запобігання початку масових заворушень необхідно мати задокументовані фактичні дані, що свідчать про їхню протиправну діяльність. Для одержання їх потрібно застосовувати заходи, які відповідно до КПК України є втручанням у приватне спілкування, а також обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; візуальне спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-, відеоконтроль місця тощо. Однак ці заходи можна провести лише в межах кримінального провадження або оперативно-розшукової справи, підстав для початку (заведення) яких отримано не було (здійснити це на законних підставах неможливо).

Із цього приводу В. І. Бояров і П. В. Шалдирван зауважують, що найчастіше дії з організації заворушень вчиняють як діяльність, яка може мати вигляд легітимної: наприклад, звернення до органів влади із законними вимогами (від населення міста, району, області тощо). Мітинги, демонстрації, збори, що передують заворушенням і мають привернути увагу до гострих соціальних проблем, фактично спрямовані на концентрацію екстремістських сил для подальших масових заворушень [11]. Отже, на цій стадії, щоб довести підготовку до вчинення масових заворушень, також потрібно послуговуватися заходами, які полягають у негласному збиранні інформації про особу без її згоди.

У зв'язку із зазначеними причинами на цьому етапі (мирного протесту, що має перерости в масові заворушення) використовують так звані профілактично-пошукові заходи, зміст яких передбачає негласне стеження за діями організаторів натовпу й активних учасників масових заворушень, їх документування. Це візуальне спостереження за особами в публічно доступних місцях із використанням відеозапису, фотографування та спеціальних технічних засобів для спостереження, що відповідає змісту ст. 269 КПК України. Таке спостереження можна проводити лише з дозволу суду в межах оперативно-розшукової діяльності або кримінального провадження. Саме тому назвою «профілактично-пошукові заходи» розробники підзаконних нормативно-правових актів змушені маскувати заходи, що обмежують права та свободи особи. Отже, згідно з чинним законодавством, ця діяльність також є незаконною.

Таким чином, законодавчому унормуванню підлягає вся діяльність оперативних підрозділів із відстеження організації масових заворушень із використанням «розумного натовпу» – від вивчення інформації щодо фінансування формальних і неформальних громадських організацій до негласної фіксації відомостей про протиправні дії окремих осіб і груп безпосередньо під час активної стадії масових заворушень.

Оскільки в сучасному світі мережеві ресурси є чи не головним засобом координації акцій протесту та залучення до них широких верств населення, то слухними видаються пропозиції В. Д. Гавловського щодо запровадження правоохоронного моніторингу соціальних мереж. Це поняття науковець визначає як діяльність уповноважених державних органів з відстеження деструктивних процесів у соціальних мережах з метою запобігання суспільно небезпечним діям, їх виявлення та припинення. Завданнями правоохоронного моніторингу соціальних мереж є пошук і фіксування фактичних даних щодо використання таких мереж у деструктивних цілях, встановлення та викриття суб'єктів цих дій з метою подальшого притягнення до юридичної відповідальності або блокування їхньої деструктивної діяльності. З-поміж завдань правоохоронного моніторингу соціальних мереж учений виокремлює виявлення не лише ознак кримінальних та адміністративно караних діянь, а й відслідковування процесів

розпалювання ворожнечі (деструкції соціальної злагоди) задля визначення рівня їх загрози для національної безпеки держави та вжиття необхідних заходів. Оскільки правоохоронний моніторинг має охоплювати низку оперативно-розшукових заходів (автоматичне комп'ютерне спостереження, організація, використання громадської допомоги тощо), він належатиме до компетенції лише тих правоохоронних органів, підрозділи яких уповноважені провадити оперативно-розшукову діяльність та/або негласні слідчі (розшукові) дії [12].

Дослідник не визначає конкретного переліку оперативно-розшукових заходів, які слід проводити в межах правоохоронного моніторингу соціальних мереж. На нашу думку, до таких заходів варто було б зарахувати оперативне впровадження до віртуальних об'єднань у соціальних мережах. У разі виявлення ознак злочинної діяльності, таке впровадження з віртуального простору має бути перенесено до реального, що за своїм змістом буде відповідати виконанню спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, згідно з положеннями ст. 272 КПК України. Схожі заходи було успішно застосовано ще під час проведення в Україні чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Тоді вдалося запобігти масовим заворушенням із використанням феєрверків, саморобних вибухових пристроїв, бейсбольних біт у містах Львові та Донецьку: усі знаряддя було вчасно вилучено, а головних організаторів затримано для проведення профілактичних бесід. Після цих бесід вони вжили заходів для переконання послідовників у недоцільності вчинення запланованих масових заворушень. Проте навіть тоді не було належних правових підстав для відповідних дій правоохоронців. Ні зараз, ні до прийняття чинного КПК України правоохоронці не можуть на законних підставах вилучити предмети, що не заборонені для вільного обігу, якщо немає фактичних даних, одержаних в установленому законом порядку, які свідчать, що ці предмети планують використати як знаряддя вчинення злочину.

З огляду на те, що соціальними мережами послуговуються для організації «розумного натовпу», то ними можна скористатися і для його дезорганізації. Якщо організатори масових заворушень для своїх цілей використовують певні ЗМІ, то оперативні підрозділи через управління зв'язків з громадськістю мають використовувати інші. Основним

дезорганізаційним фактором має бути надання правдивої інформації щодо дій замовників, організаторів злочину, справжньої мети їх діяльності та схем фінансування.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», обов'язком оперативних підрозділів є інформування державних органів про виявлені факти й дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави. За оцінками дослідників теорії кримінального права, масові заворушення становлять саме таку загрозу, оскільки на певний час паралізують органи державної влади й управління. Ці органи можуть прийняти рішення про публічне оголошення через ЗМІ одержаної оперативними підрозділами інформації щодо фінансування та організації масових заворушень, роз'яснення негативних соціальних, економічних і правових наслідків участі в них.

Зрештою, якщо оперативні підрозділи отримали фактичні дані про підготовку масових заворушень, то вони зобов'язані (відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») передати зібрані матеріали до органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України. Початок такого розслідування надає можливість застосувати заходи забезпечення кримінального провадження, провести слідчі (розшукові) дії.

Зазначені процесуальні дії можуть спрацювати як заходи превенції: зловмисники, усвідомлюючи, що ризикують бути притягнутими до кримінальної відповідальності, згорнуть свою діяльність. Однак застосуванню таких заходів має передувати ґрунтовний аналіз ситуації, оскільки виклик слідчим, обшук, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання особи, застосування запобіжних заходів можуть використати для активізації протестів і пришвидшення масових заворушень.

Саме тому попередньо слід здійснити всі можливі негласні слідчі (розшукові) дії з метою отримання доказів підготовки масових заворушень і забезпечити їх вчасне припинення.

Пункт 5 ч. 1. ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» дає підстави оперативним підрозділам проводити операції з припинення злочинів. Проте конкретних заходів, яких можна вживати для припинення злочинів, що розпочалися і тривають, закон не передбачає. Традиційно

такими заходами вважають затримання особи в порядку, передбаченому п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України. Адже затримання особи, яку застали під час учинення злочину або замаху на його вчинення, припиняє вчинення нею злочинних дій. Часто таке затримання оперативні підрозділи проводять у межах контролю за вчиненням злочину, що здійснюють згідно з вимогами ст. 271 КПК України.

Водночас у випадку масових заворушень затримання всіх правопорушників неможливе, а затримання окремих із них може мати фатальні наслідки для правоохоронців. Тому доцільно застосовувати інші заходи (наприклад, з дезінформації та дезорганізації натовпу). Дезінформацію і дезорганізацію можуть проводити заздалегідь залучені до криміногенного середовища оперативні працівники як через соціальні мережі, так і безпосередньо в натовпі.

Якщо не вдалося запобігти виникненню масових заворушень або вчасно припинити їх, доводиться розслідувати їх як такі, що вже тривають або закінчилися. На думку О. П. Кузьменка, типовим комплексом тактичних операцій, що можуть бути реалізовані на початковому етапі розслідування масових заворушень, є:

- встановлення активних учасників масових заворушень;
- затримання активних учасників масових заворушень;
- визначення організаторів масових заворушень;
- з'ясування обставин підготовки масових заворушень;
- встановлення способу вчинення масових заворушень;
- виявлення потерпілих;
- пошук очевидців масових заворушень;
- нейтралізація організованої протидії [13, с. 16].

Серед працівників органів досудового розслідування та прокуратури побутує думка, що це можливо здійснити без участі оперативних підрозділів, адже, здебільшого, під час групових порушень громадського порядку та масових заворушень як пересічні громадяни, так і безпосередні учасники вчинення злочинів здійснюють відеозапис та фотографування (згодом усі записи з'являються в Інтернеті). Крім цього, масові заворушення відбуваються, переважно, у тих публічно доступних місцях, де встановлено стаціонарні камери візуального спостереження. Усі записи, отримані в такий спосіб, у процесі досудового

розслідування можна буде використати для проведення тактичних операцій, запропонованих О. П. Кузьменком.

Водночас організатори й активні учасники масових заворушень уживають заходів конспірації: приховують обличчя під масками, каптурами, шарфами. Навіть якщо вони не приховують своєї зовнішності, встановленню їх особи без допомоги оперативних підрозділів необхідно приділити чимало часу.

Тому з моменту початку масових заворушень сили та засоби оперативних підрозділів слід негайно використовувати для того, щоб задокументувати дії активних учасників та організаторів масових заворушень, а також для їх встановлення негласним шляхом і забезпечення відповідного органу досудового розслідування інформацією, необхідною для їх своєчасного затримання.

Згідно з положеннями ст. 41 КПК України, у межах кримінального провадження оперативні підрозділи (зокрема Національної поліції та органів безпеки) діють лише за дорученням слідчого, прокурора та не можуть за власним рішенням уживати будь-яких процесуальних дій, адже вони позбавлені навіть ініціативи щодо їх проведення. Під час масових заворушень слідчий, а прокурор – і поготів, позбавлені інформації, яка дасть їм змогу прийняти рішення про проведення візуального спостереження за кожним організатором натовпу та кожним активним учасником масових заворушень. Вони не мають часу на процесуальне оформлення таких рішень, а також не матимуть для цього правових підстав: за чинним КПК України неможливо прийняти рішення щодо проведення візуального спостереження за особою, якщо її не встановлено (невідомі прізвище, ім'я, по батькові, дата народження та місце мешкання). Однак саме для встановлення особи і проводять візуальне спостереження за організаторами й активними учасниками масових заворушень. Отже, оперативним працівникам у межах кримінального провадження необхідно надати можливість уживати всіх необхідних заходів для встановлення зазначених осіб.

Документування оперативними підрозділами масових заворушень можна здійснювати й у межах оперативно-розшукової діяльності, використовуючи одержані матеріали в кримінальному провадженні. Проте це не вирішує питання законності дій оперативних працівників зі спостереження за особою без ухвали

слідчого судді. Отже, відповідні зміни потрібно внести і до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Заходи оперативних підрозділів із протидії масовим заворушенням доцільно об'єднати в такі групи: 1) заходи з виявлення ознак підготовки масових заворушень; 2) заходи із запобігання масовим заворушенням; 3) заходи з припинення масових заворушень; 4) заходи з розслідування масових заворушень.

До першої групи заходів належать:

а) правоохоронний моніторинг соціальних мереж і діяльності ЗМІ щодо виявлення відкритих і прихованих закликів до масових протестів, нагнітання деструкції соціальної злагоди, використання мереж для організації акцій протесту;

б) аналіз інформації з публічно доступних і конфіденційних джерел щодо: перерахування значних сум грошових коштів формальним і неформальним громадським організаціям; придбання та виготовлення цим коштом прапорів, наметів, поліграфічної продукції, а також предметів, що можуть бути використані як знаряддя злочинів (бейсбольні біти, металева арматура й ланцюги, феєрверки тощо);

в) заходи з отримання первинної інформації щодо підготовки масових заворушень (оперативне впровадження до віртуальних і реальних соціальних спільнот, формальних та неформальних громадських організацій; негласне оперативне опитування; негласний оперативний огляд публічно доступних об'єктів, публічно недоступних місць з дозволу їх власників або користувачів; візуальне спостереження в публічно доступних місцях).

Заходи, передбачені пунктом «в», підлягають унормуванню в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» як такі, що проводять з дозволу керівника оперативного підрозділу. Заходи, передбачені пунктами «а» і «б», підлягають унормуванню на рівні підзаконних нормативно-правових актів.

Другу групу становлять такі заходи:

а) інформування відповідних державних органів про виявлені факти та дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства й держави, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», з подальшим публічним оголошенням схем фінансування та підготовки

масових заворушень, викриттям справжніх намірів їх замовників й організаторів;

б) направлення зібраних матеріалів, у яких зафіксовано фактичні дані про підготовку масових заворушень, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Третю групу заходів утворюють:

а) збирання та негайне передання підрозділам, до компетенції яких належить забезпечення громадського порядку силовими засобами, інформації щодо поведінки та намірів натовпу, найактивніших учасників масових заворушень;

б) дезінформація та дезорганізація натовпу заздалегідь упровадженими в криміногенне середовище оперативними працівниками як через соціальні мережі, так і безпосередньо в натовпі.

Заходи третьої групи необхідно відобразити в нормах Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

До четвертої групи заходів належать усі процесуальні дії, які здійснюють оперативні працівники за дорученням слідчого, прокурора.

Окрім цього, оперативні працівники з метою виконання завдань кримінального провадження, що було розпочате за фактом масових заворушень, які ще тривають, повинні мати змогу на законних підставах за власним рішенням проводити документування дій організаторів й активних учасників таких заворушень і вживати заходів для їх встановлення шляхом проведення за ними спостереження в публічно доступних місцях з використанням фотографування, відеозапису та спеціальних технічних засобів для спостереження.

Для цього в КПК України потрібно визначити право оперативних підрозділів негайно розпочинати та проводити візуальне спостереження за невстановленими (невідомими) особами, які були виявлені в процесі негласних слідчих (розшукових) дій, з метою подальшого отримання їхніх персональних даних та/або доказів їх причетності до вчинення або готування злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Харків : Ніка Нова, 2012. – 318 с.
2. Кримінологія [Електронний ресурс] : підручник / [В. В. Голіна, Б. М. Головін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головіна]. – Харків : Право, 2014. – 440 с. – Режим доступу: http://lib-net.com/book/105_Kriminologiya_Zagalna_ta_Osobliva_chastini.html. – Назва з екрана.
3. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст [Електронний ресурс] / В. Куц // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 4. – С. 104–112. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/12-2016/kuts.pdf>. – Назва з екрана.
4. Шевченко О. А. Запобігання злочинам як один із пріоритетних напрямів протидії злочинності [Електронний ресурс] / О. А. Шевченко // Право і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 194–197. – Режим доступу: http://pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2012/3_2012/40.pdf. – Назва з екрана.
5. Оперативно-розшукова діяльність [Електронний ресурс] : навч. посіб. / [Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук та ін. ; за ред. проф. О. М. Джужі]. – Київ : Правова єдність, 2009. – 310 с. – Режим доступу: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf. – Назва з екрана.
6. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі [Електронний ресурс] : монографія / М. А. Погорецький. – Харків : Аpsic, 2007. – 576 с. – Режим доступу: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/POGORECKIY_2007.pdf. – Назва з екрана.
7. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам [Електронний ресурс] / В. Д. Пчолкін // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.). – Харків : ХНУВС, 2010. – С. 15–17. – Режим доступу: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/72/Poperedzgennya_zloch_syb_ORD_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y. – Назва з екрана.
8. Тищенко В. В. Розкриття злочинів як пізнавальна діяльність і основне завдання розслідування [Електронний ресурс] / В. В. Тищенко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – Т. 13. – С. 252–259. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5339/Tishhenko%20V.%20V.%20Rozkryttja%20zlochyniv%20jak%20piznaval%27na.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. – Назва з екрана.
9. Дячкін М. О. Організація злочину «Масові заворушення» [Електронний ресурс] / М. О. Дячкін // Юридичний науковий електронний журнал. – 2017. – № 2. – С. 128–130. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/2_2017/35.pdf. – Назва з екрана.
10. Сундиев И. В. Социальные технологии в массовых беспорядках как средство локализация «управляемого хаоса» [Електронний ресурс] / И. В. Сундиев. – Режим доступа: <http://sartraccs.ru/Pub/socialthno.htm>. – Загл. с экрана.
11. Бояров В. І. Масові заворушення: особливості кваліфікації [Електронний ресурс] / В. І. Бояров, П. В. Шалдирван // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – № 4. – С. 9–18. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shaav_2014_7_4_3. – Назва з екрана.
12. Гавловський В. Д. Теоретичні засади відстеження деструктивних процесів у соціальних мережах [Електронний ресурс] / В. Д. Гавловський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. –

№ 1 (27). – С. 247–257. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_1_29. – Назва з екрана.

13. Кузьменко О. П. Початковий етап розслідування масових заворушень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кузьменко Олександр Петрович. – Київ, 2017. – 20 с.

REFERENCES

1. Bandurka, O.M., & Lytvynov, O.M. (2012). *Stratehiia i taktyka protydii zlochynnosti [Strategy and tactics of combating crime]*. Kharkiv: Nika Nova [in Ukrainian].
2. Holina, V.V., Holovkin, B.M., & Valuiska, M.Iu. (et al.). (2014). *Kryminolohiia [Criminology]*. V.V. Holina & B.M. Holovkin (Ed.). Kharkiv: Pravo. Retrieved from http://lib-net.com/book/105_Kriminologiya_Zagalna_ta_Osobliiva_chastini.html [in Ukrainian].
3. Kuts, V. (2016). Protydiiia zlochynnosti: sutnist i zmist [Combating crime: the nature and content]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine*, 4, 104-112. Retrieved from <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/12-2016/kuts.pdf> [in Ukrainian].
4. Shevchenko, O.A. (2012). Zapobihannia zlochyntam yak odyn iz priorytetnykh napriamiv protydii zlochynnosti [Prevention of crimes as one of the priority areas for combating crime]. *Pravo i suspilstvo, law and society*, 3, 194-197. Retrieved from http://pravosuspilstvo.org.ua/archive/2012/3_2012/40.pdf [in Ukrainian].
5. Moiseiev, Ye.M., Dzhuzha, O.M., & Nykyforchuk, D.I. (et al.). (2009). *Operatyvno-rozshukova diialnist [Operative-search activities]*. O.M. Dzhuzha (Ed.). Kyiv: Pravova yednist. Retrieved from http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf [in Ukrainian].
6. Pohoretskyi, M.A. (2007). *Funktsionalne pryznachennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti u kryminalnomu protsesi [Functional purpose of operative-search activity in the criminal process]*. Kharkiv: Arsis. Retrieved from http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/POGORECKIY_2007.pdf [in Ukrainian].
7. Pcholkin, V.D. (2010). Poniattia ta rol operatyvno-rozshukovoi profilaktyky u zapobihanni zlochyntam [Concept and role of operative-search prophylaxis in crime prevention]. *Poperedzhennia zlochyntiv subiektamy operatyvno-rozshukovoi diialnosti, Prevention of crimes by the subjects of operative-search activities: Proceeding of the Scientific and Practical Conference*. (pp. 15-17) Kharkiv: Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Retrieved from http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/72/Poperedzhennia_zloch_syb_ORD_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y [in Ukrainian].
8. Tishchenko, V.V. (2013). Rozkryttia zlochyntiv yak piznavalna diialnist i osnovne zavdannia rozsliduvannia [Disclosure of crimes as a cognitive activity and the main task of the investigation]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu Odeska yurydychna akademiia, Scientific works of the National University Odessa Law Academy*, 13, 252-259. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5339/Tishchenko%20V.%20V.%20Rozkryttja%20zlochyniv%20jak%20piznaval%27na.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
9. Diachkin, M.O. (2017). Orhanizatsiia zlochyntu Masovi zavorushennia [Organization of crime Massive Riots]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 2, 128-130. Retrieved from http://sej.org.ua/2_2017/35.pdf [in Ukrainian].
10. Sundiev, I.V. (2016). *Socialnye tehnologii v massovykh besporiadkah kak sredstvo lokalizatsii upravliaemogo haosa [Social technologies in mass riots as a means of locating controlled chaos]*. Retrieved from <http://sartracc.ru/Pub/socialthno.htm> [in Russian].

11. Boiarov, V.I., & Shaldyrvan, P.V. (2014). Masovi zavorushennia: osoblyvosti kvalifikatsii [Mass riots: features of qualification]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy, Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 4, 9-18. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaa_u_2014_7_4_3 [in Ukrainian].

12. Havlovskiy, V.D. (2012). Teoretychni zasady vidstezhennia destruktivnykh protsesiv u sotsialnykh merezhakh [Theoretical principles of tracking destructive processes in social networks]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka), Fighting Organized Crime and Corruption (theory and practice)*, 1(27), 247-257. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_1_29 [in Ukrainian].

13. Kuzmenko, O.P. (2017). Pochatkovyi etap rozsliduvannia masovykh zavorushen [Initial stage of the investigation of mass riots]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.10.2017

Hribov M. – Doctor of Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

Pustovyi O. – Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Measures of Operative Subdivisions to Combat Mass Riots

The actuality issues of counteraction to massive riots by operative subdivisions is investigated. The measures that should be applied by operative subdivisions in combating riots are considered. The classification of these measures on the basis of criminological criteria is carried out. The problems of legislative regulation of such measures are determined. The ways of solving these problems are given.

The measures of operative subdivisions to combat mass riots are divided into measures: detection, prevention, suspension and investigation.

The first group of measures includes: a) law enforcement monitoring of social networks and activities of the media in terms of revealing open and hidden calls for mass protests, incitement to destruction of social accord, the use of these networks for the organization of protests; b) analysis of information from publicly available and confidential sources regarding: appropriation significant bill of funds to formal and informal non-governmental organizations; the acquisition and production of flags, tents, printing products, as well as items that can be used as an instrument of crime; c) measures to obtain initial information about the preparation of the riots.

The second group of measures includes: a) informing the relevant state bodies about the facts and data indicating a threat to the security of society and the state; b) sending the collected materials, which recorded evidence of preparations for the riots to the respective pre-trial investigation in order to start and implement preliminary investigation under the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The third group of measures includes: a) collection and immediate information transfer about the behavior and intentions of the crowd, the most active participants in the riots to the subdivisions whose competence is to provide public order by force; b) disinformation and disorganization of the crowd by operatives which previously applied in criminal dangerous environment, both through social networks, or directly into the crowd.

The fourth group of measures includes all procedural actions carried out by operatives by power of attorney of the investigator, prosecutor.

Keywords: mass riots, operative subdivisions, operative-search activity, pre-trial investigation.

УДК 343.573:343.141

Саковський А. А. – кандидат юридичних наук,
директор навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ

Висвітлено окремі аспекти документування злочинів у сфері обігу алкогольних напоїв. Розкрито особливості діяльності уповноважених підрозділів щодо виявлення та припинення злочинів, пов'язаних із незаконним виготовленням і збутом алкогольних напоїв. Запропоновано алгоритм їх документування.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативні заходи, обіг алкогольних напоїв, оперативно-тактичні ситуації, алгоритм документування.

Процес становлення України як демократичної правової держави пов'язаний із забезпеченням законності й правопорядку в такій важливій сфері державних інтересів, як оподаткування підакцизних товарів та їх обіг. Галузь виробництва та обігу алкогольних напоїв в Україні посідає чільне місце за своєю прибутковістю для державного бюджету.

Варто зауважити, що спирт й алкогольні напої є стратегічною продукцією для економіки будь-якої держави. З огляду на те, що в Україні існує значний потенціал спиртової, лікеро-горілчаної та виноробної галузей, злочинці завжди цікавились сферою обігу цих підакцизних товарів (разом із незаконним обігом зброї та наркотиків). Одним із головних завдань держави загалом і правоохоронних органів зокрема постає створення умов для безпечного та прозорого функціонування підприємств цієї галузі господарських відносин, а також налагодження ефективного контролю за їхньою діяльністю.

Водночас законодавство України, що регламентує діяльність у сфері обігу алкогольних напоїв, є досить неоднозначним. Результати аналізу податкового законодавства зазначеної сфери свідчать про низку відмінностей між нормативними актами, які вже давно потребують відповідних змін.

На сьогодні відповідальність за виробництво та реалізацію алкогольних напоїв з порушенням норм чинного законодавства не відповідає реаліям галузі та економіці країни, що становить загрозу для здоров'я та життя громадян і завдає суттєвих збитків державі. Таким чином, ситуація, що склалася в Україні у сфері обігу алкогольних напоїв, зобов'язує правоохоронців постійно шукати нові способи протидії, визначати ефективні заходи до скорочення попиту та пропозиції на алкогольні напої, які виготовлені поза контролем держави та без сплати податків [1, с. 12].

Необхідно виокремити низку актуальних проблемних питань, які потребують наукового обговорення та вироблення концептуальних положень, що узгоджувалися б з напрацюваннями теоретиків і практиків та мали б підтримку в подальшій їх нормативно-правовій реалізації у законодавстві України з питань виявлення, припинення та документування злочинів, пов'язаних із незаконним виготовленням і збутом алкогольних напоїв.

Проблеми протидії злочинам, пов'язаним з незаконним виготовленням і збутом алкогольних напоїв висвітлювали в своїх працях П. П. Андрушко, В. А. Бабич, В. І. Василичук, М. В. Джига, О. О. Дудоров, О. О. Кузнецов, М. Й. Коржанський, М. М. Мінаєв, В. М. Шевченко, Я. Ю. Кондратьєв, П. В. Коляда, А. М. Лисенко, С. І. Ніколаюк, Д. Й. Никифорчук, Р. Л. Яцків та ін.

Однак, попри зростання інтересу представників юридичної науки до проблем протидії незаконному виготовленню та збуту алкогольних напоїв, необхідність їх розв'язання призводить до виникнення нових питань, що потребують нових досліджень.

Метою статті є розкриття діяльності уповноважених підрозділів із виявлення та припинення злочинів, пов'язаних з незаконним виготовленням, збутом алкогольних напоїв, а також розроблення алгоритму їх документування у процесі діяльності правоохоронних органів.

Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2136-XII, виявлення злочинів розпочинається з отримання первинної інформації, яка містить відомості про ознаки злочину та осіб, причетних до нього.

З урахуванням особливостей обігу алкогольних напоїв, діяльність уповноважених оперативних підрозділів передбачає певні елементи виявлення ознак злочинів і встановлення осіб, які їх здійснюють підготовку до них, безпосередньо вчиняють або вже вчинили [2].

Уповноваженим оперативним підрозділам щонайперше необхідно визначити основні місця, де вони матимуть змогу отримати первинну оперативну інформацію. Це можуть бути місця та об'єкти, що знаходяться в оперативному обслуговуванні, оскільки обіг алкогольних напоїв може здійснюватися: не лише на об'єктах економіки (наприклад, житлові приміщення можуть використовувати для «кустарного» виробництва), на об'єктах, що не можуть знаходитися в оперативному обслуговуванні (наприклад, підрозділи митної служби та місця переходу митного кордону), на шляхах пересування, які використовують для транспортування алкогольних виробів, тощо [3, с. 47–48].

Передусім потрібно ґрунтовно описати місця реалізації незаконно виготовлених алкогольних напоїв, які є основним елементом виявлення, оскільки на цьому етапі особи досягають злочинної мети. До таких місць зараховують: підприємства, що займаються оптовою торгівлею алкогольними напоями; фізичних осіб, які здійснюють роздрібну торгівлю цими товарами у приватних помешканнях; підприємства роздрібної торгівлі; кав'ярні, бари, ресторани; ринки тощо.

Наступними елементами виявлення злочинів є місця виробництва (місця нелегального виробництва підакцизних товарів, тобто житлові та нежитлові приміщення; місця легального виробництва алкогольних напоїв, де існує можливість їх незаконного виготовлення), а також зберігання (основну частку з-поміж виявлених алкогольних виробів, що підлягають незаконному обігу, знаходяться переважно у виробничих, складських, службових приміщеннях та інших територіях) алкогольних напоїв.

Отже, у процесі перевірки первинної інформації, яку правоохоронці здійснюють в ході виявлення злочинів, оперативні підрозділи визначають наявність в діях певної особи ознак злочину або факт учинення злочину невстановленими особами. Залежно від оперативної ситуації, що складається в результаті перевірки та підтвердження первинної інформації, формуються певні ситуації, для яких характерною є недостатня поінформованість оперативних працівників щодо обставин вчинення злочинів. Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», такі ситуації вимагають проведення оперативно-розшукових заходів, що спрямовані на отримання та закріплення доказової інформації стосовно осіб, які

вчиняють злочини або можуть в подальшому бути свідками в кримінальних провадженнях, а також на фіксацію відомостей про спосіб вчинення злочину, визначення джерела надходження сировини та способів збуту готової продукції, зв'язки між співучасниками тощо [2].

З огляду на сказане, у будь-якій ситуації залишаються латентними певні фрагменти, які неможливо встановити та зафіксувати під час проведення слідчих (розшукових) дій. Зазначеним вище Законом передбачено, що така ситуація вимагає прийняття конкретного рішення щодо заведення оперативно-розшукової справи та здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів щодо документування дій злочинців.

Документування злочинної діяльності осіб, що пов'язана з незаконним виробництвом і реалізацією алкогольних напоїв, пов'язано зі слідчою тактикою розслідування злочинів цього виду. Це сприяє відповідному взаємному впливові у вигляді запозичення окремих прийомів і методів. У слідчій практиці відзначено повторюваність слідчих ситуацій, що створює базу для їх узагальнення, класифікації та типізації.

Типові оперативно-тактичні ситуації зазвичай охоплюють дані, корисні для вироблення наукових рекомендацій щодо найбільш продуманого оперативного прогнозування, перевірки оперативних версій, а також для визначення основних фактів, які потребують обов'язкової фіксації з метою встановлення в діях особи елементів складу злочину. Фактично диспозиція ст. 204 Кримінального кодексу України вказує на можливість визначення типових ситуацій, оскільки оперативні працівники у процесі встановлення ознак злочину орієнтуються саме на способи, визначені в диспозиції статті [4]. Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», після отримання первинної оперативної інформації про осіб, які займаються незаконним збутом алкогольних напоїв, приймається рішення про заведення оперативно-розшукової справи [1].

Нами було розроблено алгоритм дій уповноважених оперативних підрозділів під час документування факту реалізації незаконно виготовлених алкогольних напоїв.

Отже, алгоритм полягає в здійсненні певних оперативно-розшукових заходів, відповідно до яких необхідно:

– встановити чи зареєстрований в Державній фіскальній службі (ДФС) України суб'єкт підприємницької діяльності

(відносно якого є інформація про реалізацію алкогольних напоїв) і чи має він ліцензію на здійснення цього виду діяльності;

– шляхом огляду перевірити наявність оригіналу ліцензії на здійснення цього виду діяльності, а також своєчасність її переоформлення;

– надати запит до ДФС України з метою перевірки достовірності відомостей, наведених у документах, які подало підприємство для одержання ліцензії;

– провести контрольну закупівлю задля отримання зразків алкогольних напоїв для їх експертного дослідження, а також експертного дослідження марок акцизного податку;

– направити зразки вилученої продукції та марок акцизного податку для проведення дослідження;

– за умови отримання результатів дослідження щодо незаконності виготовлення, фальсифікації алкогольних напоїв, підроблення або незаконного використання марок акцизного податку встановити візуальне спостереження з метою встановлення режиму діяльності злочинців, їх зв'язків і постачальників продукції (факти реалізації та доставки алкогольних напоїв фіксують за допомогою технічних засобів);

– зафіксувати транспортні засоби, на яких розвозять алкогольні напої, задля подальшого встановлення місць їх зберігання та каналів надходження;

– встановити дані стосовно осіб, які розвозять алкогольні напої;

– здійснити спостереження за встановленими транспортними засобами (з урахуванням графіку завою алкогольних напоїв) з метою визначення місць зберігання алкогольної продукції;

– встановити виробника, який легально виробляє алкогольні вироби (отримані в результаті контрольної закупки) з метою проведення опитування (негласного) щодо виготовлення (не виготовлення) зазначеної продукції на цьому підприємстві;

– ознайомитися з документами, які підтверджують наявність у цього підприємства власних або орендованих складських приміщень;

– визначити підприємства постачальників, звідки, відповідно до документації, отримано алкогольні напої;

– перевірити фактичне місцезнаходження та реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що позиціонуються в документах як постачальники;

– перевірити наявність фактів притягнення до адміністративної відповідальності осіб-реалізаторів з метою отримання підстав для їх опитування;

– встановити місця знаходження майна та грошових коштів, що належать злочинцям, задля забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочиним;

– провести заходи щодо придбання незаконно виготовленої підакцизної продукції безпосередньо через організатора незаконного збуту підакцизної продукції з метою фіксації злочинних дій організатора [5, с. 132].

У процесі отримання інформації про незаконну реалізацію спирту з підприємства-виробника також правоохоронці можуть:

– визначати і фіксувати документи, що відображають виробничий процес, норми та технологію виготовлення спирту, з метою виявлення фактів порушення технологічного процесу та виготовлення спирту понад встановлені норми;

– визначати осіб, які можуть бути причетні до вчинення протиправних дій (посадові особи підприємства, матеріально-відповідальні особи, начальники цехів готової продукції, бухгалтери);

– фіксувати відомості, рахунки, наряди на виконані роботи з метою виявлення та підтвердження фактів незаконного збуту спирту;

– фіксувати документи, де відображено відомості про збут спирту, визначення його кількісних й асортиментних даних, з метою виявлення розбіжностей і встановлення фактів збуту, які мають ознаки злочинних дій;

– фіксувати процедуру контролю, яку здійснюють співробітники охорони під час здійснення пропуску спирту за межі підприємства і порядок обігу відповідних документів (товарно-транспортні накладні, маршрутні листи, квитанції);

– визначати порядок контролю за відвантаженням спирту зі складу;

– встановлювати контакт з особами, які беруть участь у відвантаженні спирту зі складу, задля отримання інформації про незаконне відвантаження (або ознаки незаконного відвантаження);

– оглядати платіжні документи з установи банку з метою встановлення суб'єктів, з якими проводилися розрахункові операції;

– здійснювати огляд документів, що засвідчують оплату за отриманий спирт суб'єктами підприємництва, з метою фіксації факту оплати тими суб'єктами, які не одержували наряди на отримання спирту;

– проводити опитування працівників контрольних постів ДФС України на спиртових складах задля визначення посадових осіб, які давали розпорядження про відпуск спирту зазначеним суб'єктам підприємництва;

– проводити зустрічну перевірку з підприємством-одержувачем щодо встановлення факту наявності ліцензії на виготовлення алкогольних напоїв (та інших спиртових розчинів) і мети придбання спирту;

– встановлювати осіб, які можуть підтвердити отриману первинну інформацію (бухгалтери, робітники купажних цехів, співробітники охорони), з метою схилення їх до свідчень;

– у процесі вилучення відповідних фінансово-господарських документів, які свідчать про злочинну діяльність, вирішувати питання щодо проведення документальної ревізії на підприємстві із залученням спеціалістів Державної фінансової інспекції України [6, с. 35–37].

Підсумовуючи, варто зазначити, що документування злочинів у сфері обігу алкогольних напоїв як складова оперативно-розшукової діяльності є врегульованою нормативно-правовими актами діяльністю уповноважених підрозділів щодо комплексного застосування оперативно-розшукових заходів, засобів і сил у процесі виявлення та систематизації оперативно-значущої інформації, перевірки й оцінювання результатів оперативно-розшукової діяльності, а також прийняття на їх засадах відповідних рішень з метою вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності та використання їх в інтересах кримінального судочинства. Наведений алгоритм дій у процесі документування не є вичерпним і може змінюватись залежно від оперативної обстановки, конкретних обставин учинення злочину, особистостей злочинців, наявної оперативної інформації, сил, засобів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Протидія оперативними підрозділами Національної поліції України злочинам у сфері обігу алкогольних напоїв : метод. рек. / [В. І. Василичук, І. М. Купранець, М. В. Бурак, О. М. Стрільців та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 76 с.

2. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2136-XII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрана.

3. Некрасов В. А. Розкриття злочинів у сфері виготовлення та збуту алкогольних напоїв : навч.-практ. посіб. / В. А. Некрасов, А. М. Лисенко, С. В. Пеньков, В. В. Матвійчук. – Одеса : Юрид. літ., 2009. – 160 с.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джукі, А. В. Савченка. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

5. Ніколаюк С. І. Протидія злочинам, що вчиняються у сфері обігу підкацюзних товарів: (ст. 204, 216 КК України) : наук.-практ. посіб. / С. І. Ніколаюк, Д. Й. Никифорчук, Р. П. Томма. – Київ : КНТ, 2006. – 132 с.

6. Яцків Р. Л. Використання технологічних засобів захисту алкогольних напоїв від підробок / Р. Л. Яцків // Проблеми та перспективи розбудови правової держави в дослідженнях молодих вчених : тези доп. загальноуніверситет. підсумк. наук.-теорет. конф., присвяч. дню науки (Київ, 17 трав. 2008 р.). – Київ : КНУВС, 2009. – С. 35–37.

REFERENCES

1. Vasylynychuk, V.I., Kupranets, I.M., Burak, M.V., Striltsiv, O.M. (et al.). (2016). Protydiia operatyvnymu pidrozhdilamy Natsionalnoi politzii Ukrainy zlochyнам u sferi obihu alkoholnykh napoiv [Counteraction of operational units of the National Police of Ukraine with crimes in the field of alcoholic beverages]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy pro operatyvno-rozshukovu diialnist: vid 18 liut.1992 r. No. 2136-XII [Law of Ukraine on operational-search activity from February 18, 1992, No. 2136-XII]. (n.d.). [zakon2.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].

3. Nekrasov, V.A., Lysenko, A.M., Penkov, S.V., Matviichuk, V.V. (2009). *Rozkryttia zlochyshiv u sferi vyhotovlennia ta zbutu alkoholnykh napoiv [The disclosure of crimes in the field of manufacturing and marketing of alcoholic beverages]*. Odesa: Yuryd. lit-ra [in Ukrainian].

4. Azarov, D.S., Hryshchuk, V.K., Savchenko, A.V. (et al.). (2016). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine]*. O.M. Dzhuzha, A.V. Savchenko (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

5. Nikolaiuk, S.I., Nykyforchuk, D.Y., Tomma, R.P. (2006). *Protydiia zlochyнам, shcho vchyniautsia u sferi obihu pidaktsyznykh tovariv: (st. 204, 216 KK Ukrainy) [Counteraction to crimes committed in the field of excisable goods circulation: (Article 204, 216 of the Criminal Code of Ukraine)]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].

6. Yatskiv, R.L. (2009). *Vykorystannia tekhnolohichnykh zasobiv zakhystu alkoholnykh napoiv vid pidrobok [Use of technological means of protection of alcoholic beverages from tampering]. Problemy ta perspektyvy rozbudovy pravovoi derzhavy v doslidzhenniakh molodykh vchenykh, Problems and perspectives of the development of the rule of law in the researches of young scientists: Proceedings of the Scientific and Theoretical Conference. (pp. 35-37)*. Kyiv: KNUVS [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2017

Sakovskiy A. – *Ph.D in Law, Director of the Educational and Research Institute No. 2 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Documentation of Crimes in the Sphere of Spirits Trade

This article is concerned on some aspects of documentation of crimes in the sphere of spirits trade. Some peculiarities of authorized units' activity aimed to disclosing and stopping of crimes associated with illegal production and disposition of spirits are disclosed; an algorithm of its documentation is offered.

According to economic indicators spirits are of strategic value for any country's economy. Taking into account substantial Ukrainian potential in spirits, liquors and wine industry, criminals will always be interested in illegal trade of such excisable products as well as in illegal firearms and drugs trade.

Nowadays responsibility for illegal spirits production and selling falls short of this sphere's standards and country's economy realities which causes a threat to citizens' life and health and major damage to the state.

Main structural elements of disclosing of crimes elements and defining of persons who are preparing, committing or already committed them are determined with regards to spirits trade peculiarities and authorized operative units practice activity.

Documentation of crimes in the sphere of spirits trade is an activity of authorized units which is regulated by statutory enactments and consist of operative measures, workforce and means complex use in the process of disclosing and systematization of operatively significant information, examination and assessment of operative activity results and (with regard to it) relevant decision making with the aim of operative activity task solution solving for the benefit of criminal proceedings. This algorithm of action during documentation process is not exhaustive and could be changed depending on operative situation, circumstances of crime committing, persons of criminals, operative information in possession, workforce, means, etc.

Keywords: operative activity, operative measures, spirits trade, operative tactical situations, algorithm of documentation.

УДК 351.741(477)

Польський О. Ю. – адвокат, м. Київ

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ)

Висвітлено сутність поняття державних органів, зокрема їх призначення. На підставі норм чинного законодавства України узагальнено структурно-організаційні елементи державних органів виконавчої влади. Запропоновано здійснити типологізацію цих органів на прикладі Національної поліції України.

Ключові слова: державна влада, органи держави, апарат держави, територіальні органи, публічна особа, центральні органи виконавчої влади.

У процесі історичного розвитку державна влада стала публічним гарантом забезпечення цілісності суспільства, що закономірно вважають її стійкою властивістю. У будь-якій країні вона ґрунтується на принципі стримування та противаг, що за тривалий період існування переконливо засвідчив свою ефективність. Виконавча влада завдяки управлінській діяльності втілює в життя рішення законодавчої влади. Водночас державне управління є однією із функцій держави, на реалізацію якої спрямоване законодавство кожної країни [1, с. 73].

Однак дедалі частіше в практичній діяльності постає проблема щодо організаційної структури органів держави, а отже, визначення їхніх повноважень. Радикальна зміна законодавства, що регулює співвідношення повноважень органів державної влади, призводить до стану ручного управління країною, що суттєво перешкоджає реалізації прав фізичних і юридичних осіб, зокрема прав та свобод, серед яких і право на отримання певних послуг у правоохоронній сфері.

З огляду на специфіку обраної тематики дослідження, її практичну спрямованість, важливим є встановлення теоретичного підґрунтя праці. Вивченню аспектів функціонування державних органів присвятили свої доробки такі вчені, як А. Благодарний, О. Данильян, О. Джафарова, С. Константинов, В. Ладиченко, Ю. Сіроштан, В. Скрипник,

Ю. Тодика, В. Чіркін та ін. Проте бракує комплексного вивчення сучасної організаційної будови виконавчих органів держави, зокрема Національної поліції України, що і є метою пропонованої статті. Для цього необхідно реалізувати певні завдання, а саме: визначити поняття державних органів; на підставі узагальнення чинного вітчизняного законодавства схарактеризувати структурні компоненти державних органів виконавчої влади.

Автори навчального посібника «Теорія держави та права» зазначають, що державний орган є складником механізму держави, що має власну структуру, чітко визначені повноваження з управління конкретною сферою суспільного життя й органічно взаємодіє з іншими частинами державного механізму.

Таким чином, можна констатувати, що органам держави притаманні такі ознаки:

- спрямованість на виконання завдань, що передбачають реалізацію функцій держави;

- наявність внутрішньої структури та відповідної ієрархічної системи, чітко визначеної законодавством;

- функціонування за принципом територіального розподілу влади;

- наявність у кожного територіального органу держави статусу юридичної особи, здатної бути самостійним і відповідальним суб'єктом правових відносин. Такі юридичні особи можуть мати статус окремого державного органу або його філії (представництва);

- виконання всіх завдань державних органів на місцях уповноваженими на те фізичними особами – державними службовцями.

Державний орган є порівняно самостійною, структурно незалежною ланкою апарату, яку держава створює для провадження чітко визначеного виду діяльності. Кожна така ланка наділена відповідною компетенцією та в процесі реалізації своїх функцій заручається організаційною, матеріальною та примусовою підтримкою держави [2, с. 74].

Нині в юриспруденції поширеною є позиція, згідно з якою функціями органів державної влади є пріоритетні напрями їхньої діяльності, у яких виявляється їхня сутність і призначення в державному механізмі. Кожен із цих органів, відповідно до своєї компетенції, виконує притаманні йому функції, долучаючись до реалізації функцій держави.

Значна кількість органів, зокрема міністерства, мають ідентичні повноваження, проте компетенція кожного з них є індивідуальною, адже вони різняться підвідомчістю [2, с. 75–76]. Наприклад, відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», основними функціями останньої є:

- 1) забезпечення публічної безпеки та порядку;
- 2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави;

- 3) протидія злочинності;

- 4) надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [3].

З огляду на положення загальної теорії держави та права, можна констатувати, що функції, передбачені для кожного конкретного державного органу, зумовлюють його структуру, елементи якої мають виконувати конкретні завдання задля досягнення кінцевого ефективного результату. Отже, структура (внутрішня організація, будова) органу державної влади залежить від його функцій і завдань.

Для конкретизації структурних елементів державних органів виконавчої влади слід визначити понятійний апарат досліджуваного питання, зокрема з'ясувати зміст категорій «Національна поліція», «міністерство», «територіальні органи поліції», «апарат міністерства».

Згідно з п. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» та ст. 1 Положення про Національну поліцію, Національна поліція є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України [3].

Відповідно до п. 1 ст. 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», систему центральних органів виконавчої влади становлять міністерства України, зокрема Міністерство внутрішніх справ України й інші центральні органи виконавчої влади. Причому в ст. 6 цього Закону зазначено, що міністерство – це центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, провадження якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України.

Система центральних органів виконавчої влади – це складова системи органів виконавчої влади, вищим органом якої є Кабінет Міністрів України. У ст. 11 зазначеного нормативно-правового акта йдеться про те, що організаційно поєднана сукупність структурних підрозділів і посад, які забезпечують діяльність міністра, а також виконання покладених на міністерство завдань, становить апарат міністерства, який очолює державний секретар міністерства. До апарату міністерства належать секретаріат і самостійні структурні підрозділи, а його структуру затверджує міністр [4].

Відповідно до ч. 7 Положення про МВС України, Міністерство здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи, а також заклади й установи [5].

Згідно зі ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію», систему поліції становлять центральний орган управління поліцією та її територіальні органи [3], що засвідчує системний характер діяльності центральних органів влади.

Отже, з огляду на зміст положень ст. 11 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», апарат міністерства – це організаційно поєднана сукупність структурних підрозділів і посад, що забезпечують діяльність міністра, а також виконання покладених на міністерство завдань.

Відповідно до ч. 1 Постанови Кабінету Міністрів України «Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій» від 12 березня 2005 року, у складі апарату міністерств та інших центральних органів виконавчої влади функціонують такі структурні підрозділи:

- департамент;
- управління (самостійний відділ);
- самостійний сектор;
- відділ у складі департаменту (управління).

За потреби в складі департаменту, управління та самостійного відділу можуть створювати сектори (зі штатною чисельністю не менше ніж дві одиниці). Такі сектори в складі департаменту й управління утворюють понад нормативну кількість відділів, а в складі самостійного відділу – понад мінімальну штатну чисельність самостійного відділу. У складі департаментів, головних управлінь, управлінь, відділів

Національної поліції можуть бути відділення зі штатною чисельністю не менше ніж три працівники.

Також у складі апарату деяких міністерств можуть функціонувати такі структурні підрозділи, як директори (для виконання завдань, пов'язаних із провадженням державної політики в одній або декількох сферах компетенції міністерства), зокрема директорат стратегічного планування та європейської інтеграції (для виконання завдань, пов'язаних зі стратегічним плануванням діяльності міністерства та координацією роботи із забезпечення реалізації державної політики у сферах, що належать до компетенції міністерства), до складу яких зазвичай входять директор та експертна група.

Окремими структурними підрозділами будь-якого міністерства можна вважати патронатну службу (ст. 12 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»), що консультує міністра, здійснює підготовку необхідних для виконання завдань міністерства матеріалів, забезпечує зв'язок із посадовими особами інших органів державної влади, організацію зустрічей та зв'язків із громадськістю, засобами масової інформації, а також виконує інші доручення міністра.

Для підготовки рекомендацій щодо виконання завдань центрального органу виконавчої влади в цьому органі можуть створити колегію як консультативно-дорадчий орган (ст. 22 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади») [4].

У зазначеному контексті привертає увагу діяльність Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, статус і повноваження яких, зокрема специфіку предмета адміністрування, визначено в законодавстві України [4].

У складі апарату Національного агентства з питань державної служби та Державного агентства з питань електронного урядування України, крім зазначених вище підрозділів, утворюють генеральні департаменти (структурні підрозділи для виконання завдань, пов'язаних із підготовкою та реалізацією пріоритетних національних реформ у відповідних сферах компетенції цих центральних органів виконавчої влади) [6]. Отже, формулювання додаткових завдань або функцій зумовлює необхідність створення додаткових структурних одиниць. Водночас будь-які новоутворення організаційного характеру, структури органу влади чітко

регламентовані законодавством з метою уникнення свавільних рішень, що можна відобразити на прикладі поліцейських структур.

Так, у ст. 15 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» проголошено, що територіальні органи поліції утворюють як юридичні особи публічного права в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах та як міжрегіональні (повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць) територіальні органи в межах граничної чисельності поліції та коштів, визначених на її утримання [4]. Територіальні органи поліції утворює, ліквідує та реорганізовує Кабінет Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України на підставі пропозицій керівника поліції. Структуру територіальних органів поліції затверджує керівник поліції за погодженням із Міністром внутрішніх справ України [3]. Зазначена норма відповідає положенням ст. 13 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», де зафіксовано, що територіальні органи міністерства утворюють як юридичні особи публічного права в межах граничної чисельності державних службовців і працівників міністерства та коштів, передбачених на утримання міністерства. Водночас ліквідує та реорганізовує їх Кабінет Міністрів України за поданням міністра [4].

Міністр за погодженням із Кабінетом Міністрів України може утворювати, ліквідувати, реорганізовувати територіальні органи міністерства як структурні підрозділи апарату міністерства, не наділені статусом юридичної особи, що у випадку із Національною поліцією України не передбачено [6].

Законодавчо також визначено, що територіальні органи міністерства створюють у разі, коли це передбачено положенням про міністерство (у контексті зазначеного – Положенням про Національну поліцію).

Територіальні органи міністерства набувають статусу юридичної особи з дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців запису про їх державну реєстрацію як юридичних осіб, що свідчить про їхню відокремленість і правосуб'єктність. Ці територіальні органи мають самостійний баланс, рахунки в установах казначейства, печатку із зображенням Державного герба України і своїм найменуванням, що також є ознаками автономії юридичної особи.

Проаналізовані вище елементи системи поліції можуть помилково розглядати як філії або представництва. Однак у ст. 95 Цивільного кодексу України зазначено, що:

1) філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, який розташований поза її місцезнаходженням і здійснює всі або частину її функцій;

2) представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, який розташований поза її місцезнаходженням і здійснює представництво та захист інтересів юридичної особи;

3) вони не визнаються юридичними особами, наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності [7].

Попри те, що частина положень, передбачених цією статтею, теоретично може свідчити про наявність ознак філії або представництва територіальних утворень, їх як юридичних осіб публічного права, що мають самостійний баланс, визнають окремими органами державної влади.

Крім висвітлених вище характеристик структури державних органів, слід акцентувати на тому, що в процесі дослідження організаційної будови будь-якого державного органу майже завжди поза увагою залишається питання стосовно фактичного виконання функцій держави. У зв'язку із цим слушною є позиція О. Старицької, яка зазначає, що державний апарат формують державні службовці, безпосереднім змістом діяльності яких є реалізація державної влади. Ці особи (держслужбовці) є делегованими представниками громадян, які здійснюють управлінські функції в державних органах та установах [8, с. 139]. Отже, обов'язковим елементом будь-якої складової державного органу є компетентні особи, які безпосередньо здійснюють управлінські функції.

Аналіз чинного законодавства України дає змогу дійти висновку, що державному органу влади як складовій механізму держави притаманна низка ознак, що полягають у наявності структурованої колективної організації державних службовців, розподілених за принципом територіальності, де кожен територіальний орган має статус юридичної особи, і це зумовлює наявність у нього владних повноважень, які за

допомогою спеціальних засобів і способів виконують конкретні завдання з реалізації виконання функцій держави.

Між структурою органу державної влади та його функціями наявний причиново-наслідковий зв'язок, суть якого полягає в залежності організаційної структури органу від сукупності завдань і функцій, покладених на орган з огляду на роль та призначення державної діяльності в суспільному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Старицька О. О. Проблемні питання довіри до державної влади в сучасній Україні [Електронний ресурс] / О. О. Старицька // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 1 (181). – С. 71–75. – Режим доступу: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2011/01_2011.pdf. – Назва з екрана.

2. Теорія держави та права [Електронний ресурс] : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. – Київ : НАВС. – Режим доступу: https://www.nainau.kiev/files/kafedru/navch_pos_tdp.pdf. – Назва з екрана.

3. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/580-19>. – Назва з екрана.

4. Про центральні органи виконавчої влади [Електронний ресурс] : Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>. – Назва з екрана.

5. Про Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 878. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF>. – Назва з екрана.

6. Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 берез. 2005 р. № 179. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/179-2005-%D0%BF>. – Назва з екрана.

7. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Назва з екрана.

8. Старицька О. О. Основні ознаки соціальної сутності державної влади / О. О. Старицька // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 3 (183). – С. 137–140.

REFERENCES

1. Starytska, O.O. (2011). Problemnii pytannia doviry do derzhavnoi vlady v suchasni Ukraini [Problematic issues of trust in state power in modern Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Enterprise, economy and law*, 1(181), 71-75. Retrieved from http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2011/01_2011.pdf [in Ukrainian].

2. Bilozorov, Ye.V., Vlasenko, V.P., & Horova, O.B. (et al.). (2017). *Teoriia derzhavy ta prava [Theory of state and law]*. S.D. Husariev, & O.D. Tykhomyrov (Eds.). Kyiv: NAVS. Retrieved from https://www.nainau.kiev/files/kafedru/navch_pos_tdp.pdf [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy pro Natsionalnu politsiuu: vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine on National Police from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/580-19> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady: vid 17 berez. 2011 r. No. 3166-VI [Law of Ukraine on central executive authorities from March 17, 2011, No. 3166-VI]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17> [in Ukrainian].

5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy: vid 28 zhovt. 2015 r. No. 878 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from October 28, 2015, No. 878]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy pro uporiadkuvannia struktury aparatu tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady, ikh terytorialnykh pidrozdiliv ta mistsevykh derzhavnykh administratsii: vid 12 berez. 2005 r. No. 179 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on organizing the structure of the apparatus of central executive authorities, their territorial units and local state administrations from March 12, 2005, No. 179]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/179-2005-%D0%BF> [in Ukrainian].

7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

8. Starytska, O.O. (2011). Osnovni oznaky sotsialnoi sutnosti derzhavnoi vlady [The main features of the social nature of state power]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Enterprise, economy and law*, 3(183), 137-140 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2017

Polskyi O. – Barrister, Kyiv, Ukraine

Organizational Structure of the State Organs of Executive Power Using (the Example of the National Police of Ukraine)

Investigating the issue of state power, the author came to the conclusion that it has become a public carrier of ensuring the integrity of society and provides the coherence of its components. The state power of any country is carried out on the principle of «containment and countervailing», which over the long period proved the effectiveness of such coexistence. In particular, the executive branch of power, called with the help of administrative management, realize the orders of the legislative branch of power. Public administration is one of the types of practical activity of the functions of the state that realize the legislation of each country.

Often in practice there is a problem regarding the organizational structure of state bodies, and, therefore, their authorities. A radical change in the legislation that governing the relations of state organs of power authorities creates significant obstacles for individuals and legal entities in realization various categories of rights and freedoms, including the right to receive certain services in the law-enforcement sphere.

In the article the author discovers the concept of state bodies and their main their signs that there is a structured collective organization of state servants, distributed on the principle of territoriality, where each territorial body has the status of a legal entity, which stipulates the presence of his authority, which, with the help of special means and methods, is called to perform specific tasks that are consist in performance of state functions.

On the basis of such signs and with the help of current legislation of Ukraine, structural and organizational elements of state executive bodies are generalized by author. Investigated typologization of organs of state power is proposed to be considered on the example of the national police of Ukraine.

Keywords: state power, state bodies, apparatus of the state, territorial bodies, public bodies, central executive bodies.

УДК 343.148

Ковалевська Є. В. – аспірант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ ДО ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ СПЕЦІАЛІСТА-МЕДИКА ТА СУДОВОГО ЕКСПЕРТА, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Проаналізовано кримінальне процесуальне законодавство та низку відомчих нормативно-правових актів, що регламентують участь спеціаліста-медика й судово-медичного експерта в кримінальному провадженні. Досліджено процесуальне становище, права й обов'язки суб'єктів, що володіють спеціальними медичними знаннями. Висвітлено аспекти кваліфікаційних вимог, яким вони мають відповідати. Акцентовано на змінах, що відбулися в означеній сфері після прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України. Виявлено недоліки правового регулювання зазначеної проблеми. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення норм вітчизняного законодавства, які регламентують цю діяльність.

Ключові слова: судово-медичний експерт, спеціаліст-медик, лікар у кримінальному провадженні, процесуальні й освітні вимоги до лікаря та експерта, спеціальні медичні знання.

Особливо небезпечними є злочини, що посягають на життя та здоров'я людини. Специфіка їх розслідування зумовлена об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Це стосується широкого спектра способів позбавлення особи життя або заподіяння тілесних ушкоджень, що безпосередньо визначає слідову картину й передбачає активне використання спеціальних знань, передусім у галузі медицини, під час обрання засобів і методів отримання інформації, необхідної для встановлення особи, яка вчинила злочин.

Залучення спеціалістів із галузі медицини сприяє швидкому, усебічному й об'єктивному виконанню завдань щодо розслідування злочинів.

З огляду на форми застосування спеціальних медичних знань, доцільно дослідити правосуб'єктність спеціаліста-медика

й судового експерта під час досудового розслідування та судового слідства.

Зазначену проблематику проаналізовано в працях таких учених, як В. М. Махов, Б. В. Романюк, І. М. Сорокотягін, В. Ю. Стеценко та ін.

Діяльність судового експерта в процесі досудового слідства досліджували Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, О. О. Волобуєва, П. П. Іщенко, В. К. Лисиченко, Е. Б. Мельникова, Б. В. Романюк, О. Р. Россинська, М. О. Селіванов, М. Г. Щербаковський та ін.

Запорукою високої якості розслідування злочинів є «застосування під час провадження знань із різних галузей науки й техніки» [1, с. 7].

Процес доказування в кримінальному провадженні – це підтвердження відповідними доказами адекватного та правильного відтворення й відображення реальних обставин події злочину.

Розслідування злочинів передбачає розроблення його мотивованих, цільових та ідеальних форм і планів, що можливе лише завдяки застосуванню необхідних знань, а саме спеціальних. Розслідування злочинів провадять особи, які мають професійні знання в галузі права та певними знаннями в інших галузях науки, техніки, мистецтва.

Удосконалення наукових методів кримінально-процесуального пізнання передбачає активне застосування спеціальних знань іншими фахівцями, які долучаються до розслідування злочинів, спеціалізуються на окремих видах діяльності, зокрема судовій медицині [2, с. 149].

Спеціальні знання є важливим процесуальним інститутом, який встановлює підстави участі осіб, обізнаних щодо розслідування злочинів, а також умови застосування знань із неправових галузей у кримінальному процесі [3, с. 26].

Під час дослідження фактичних обставин у контексті медицини послуговуються лише тими засобами, способами й методами, які ґрунтуються на певних правових нормах. Ці дослідження здійснюють спеціально вповноважені на це особи відповідно до компетенції та спеціальних знань.

Застосування спеціальних медичних знань у розслідуванні кримінальних проваджень має на меті: проведення судової експертизи, що надає слідчому чи суду можливість одержати нові докази; залучення фахівця до огляду місця події та інших

слідчих дій; виконання відповідними особами консультативно-довідкових функцій [4, с. 16].

Питання про цільове застосування спеціальних знань тісно пов'язане із формами їх застосування під час розслідування злочинів.

Застосування спеціальних знань на стадіях досудового розслідування та судового розгляду регулює кримінальне процесуальне законодавство України. У межах кримінального провадження (коли постає потреба в наукових, технічних або інших спеціальних знаннях) призначають експертизу (ч. 1 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України) або запрошують спеціаліста для участі в здійсненні слідчих (розшукових) дій (ст. 71 КПК України).

Однією із форм застосування спеціальних знань є участь спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій, що має на меті розширення практичних можливостей слідчого щодо кваліфікованої реалізації певних слідчих дій, об'єктивне й усебічне з'ясування обставин події, а також виявлення, фіксацію та вилучення матеріальних об'єктів завдяки використанню професійних знань і навичок.

Під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, наприклад убивства, участь спеціаліста в галузі судової медицини є обов'язковою. За неможливості такого фахівця участі до огляду трупа на місці його виявлення залучають іншого лікаря (ст. 238 КПК України).

Згідно зі ст. 71 КПК України, спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, бере участь у проведенні слідчої дії під час досудового розслідування та в судовому розгляді [5].

З прийняттям 2012 року чинного КПК України, на противагу попередньому, законодавець визнав спеціаліста й експерта учасниками кримінального провадження.

Кримінальне процесуальне законодавство не обмежує коло слідчих дій, до участі в яких можуть залучати спеціаліста в галузі медицини, хоча й передбачає випадки обов'язкового залучення судово-медичного експерта, а коли це неможливо – лікаря,

зокрема для зовнішнього огляду трупа й ексгумації (ст. 238, 239 КПК України).

Аналіз кримінального процесуального законодавства та практичної діяльності засвідчує, що спеціалісти в галузі медицини мають брати участь у допиті як неповнолітніх, так і повнолітніх осіб, що страждають на певні захворювання, а також в інших слідчих діях (огляді місця події в медичних установах, проведенні там обшуків, вилученні й огляді медичної документації тощо). Вони надають допомогу слідчому за потреби отримати зразки крові, слини, волосся, кісток або інших частин тіла людини для порівняльного дослідження під час проведення в кримінальному провадженні судово-медичної експертизи речових доказів [6, с. 65–69]. Також лікарів залучають до здійснення слідчих (розшукових) дій за участі малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 227 КПК України), під час пред'явлення особи для впізнання (ч. 8 ст. 228 КПК України), пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України), огляду (ч. 3 ст. 237 КПК України), слідчого експерименту (ст. 240 КПК України), освідування особи (ч. 2 ст. 241 КПК України), отримання зразків для експертизи (ч. 1 ст. 245 КПК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 71 КПК України, сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

Згідно з нормами ч. 4 ст. 71 КПК України, спеціаліст має право: 1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду; 2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; 3) акцентувати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерних обставинах чи особливостях речей і документів; 4) ознайомлювати з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і подавати до них зауваження; 5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження. Окрім цього, у Кодексі закріплено певні обов'язки спеціаліста, а саме: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади; 2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення

щодо поставлених запитань; 3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, здійснюваних під час нього та які стали відомі спеціалістові у зв'язку з виконанням його обов'язків; 4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України [5].

Однією з головних вимог до спеціаліста (як і експерта, залученого до кримінального провадження), відповідно до ст. 79 КПК України, є його незацікавленість у результатах розслідування справи. Згідно з ч. 2 ст. 79 КПК України, спеціаліст та експерт не мають права брати участь у кримінальному провадженні в разі, якщо вони проводили ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовують у конкретному кримінальному провадженні [5].

У ст. 80 КПК України зафіксовано обов'язок експерта й спеціаліста заявити про самовідвід, а також про можливість особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, заявити їм відвід. У разі задоволення відводу експерта чи спеціаліста, про що йдеться в ч. 2 ст. 83 КПК України, до кримінального провадження залучають інших учасників (у строк, визначений слідчим суддею, судом) [5].

Законодавчі положення підтримують і науковці. Так, Е. Б. Мельникова вважає, що «незацікавленість спеціаліста становить процесуальну гарантію його об'єктивності». Цьому сприяють певні правила, зокрема щодо запрошення незацікавленого та відвід зацікавленого в результаті справи спеціаліста [7, с. 8].

Ми поділяємо думку О. О. Волобуєвої про те, що варто передбачити норму, яка визначала б відповідні санкції експерту та спеціалісту за невиконання вимог про самовідвід [8, с. 51].

Вважаємо за доцільне доповнити Кримінальний кодекс України ст. 385¹ такого змісту: «Відмова експерта та спеціаліста від виконання вимог ст. 80 КПК України під час досудового розслідування чи судового розгляду, що спричинило винесення судом необґрунтованого рішення».

Розслідуючи злочини проти життя та здоров'я особи, слідчий, залежно від характеру злочину, вирішує, лікаря якої спеціалізації потрібно залучити до участі в провадженні.

Згідно зі ст. 71 КПК України, слідчий може на власний розсуд залучити лікарів відповідної спеціальності (хірург, стоматолог,

педіатр тощо). Так, за наявності трупа для встановлення особи потерпілого можуть бути корисними знання лікаря-стоматолога, який за результатами огляду протезів і пломбованих зубів може повідомити на місці певну інформацію, що дасть змогу встановити його особу [6, с. 95].

З огляду на те, що в повсякденному житті дедалі частіше як жінки, так і чоловіки звертаються за допомогою до пластичних хірургів, ретельний огляд поверхні тіла спеціалістом допоможе виявити малопомітні сліди перенесених операцій, а отже, встановити особу [9, с. 2–3].

Визначаючи, лікаря якої спеціалізації доцільно залучати до провадження, слідчий повинен знати, яким кваліфікаційним вимогам має відповідати лікар.

Згідно зі ст. 74 Основ законодавства про охорону здоров'я, до медичної діяльності допускаються особи, які мають належну спеціальну освіту й відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам. Єдині кваліфікаційні вимоги до осіб, які займаються певними видами медичної та фармацевтичної діяльності, встановлює центральний орган виконавчої влади у сфері охорони здоров'я [10]. Одним із головних законодавчих актів, якими слід керуватися під час визначення кваліфікаційних вимог, застосовуваних до спеціаліста-медика різних спеціалізацій, є Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників системи охорони здоров'я, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2002 року № 117, і Положення про порядок проведення атестації лікарів, затверджене наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19 грудня 1997 року № 359.

Найпоширенішою формою використання спеціальних медичних знань у кримінальному судочинстві є судово-медична експертиза. Безперечно, експертне дослідження є найбільш точним, ґрунтовним і всебічним. Висновок експерта має неабияке доказове значення. Процедура підготовки матеріалів, призначення й виконання експертизи перевірена багаторічним досвідом і детально регламентована.

Якщо перед слідчим (судом) постає проблема отримання та оцінювання доказів, розв'язання якої потребує застосування спеціальних знань, він залучає судового експерта для одержання від нього відповідних рекомендацій [4, с. 59].

Відповідно до ст. 69 та 101 КПК України, судовий експерт – це особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право проводити експертизу і якій доручено досліджувати об'єкти, явища та процеси, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, а також дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Судовий експерт є одночасно процесуальною особою та носієм спеціальних знань. Процесуальні умови діяльності судового експерта регламентовані положеннями КПК України, а саме: він не зацікавлений у результатах справи; має законні підстави для відводу чи самовідводу; добровільно виконує свої обов'язки із застосування спеціальних знань за замовленням визначених законом учасників процесу. Тобто, з погляду процесуального права, судовий експерт є одним із процесуальних суб'єктів, які сприяють здійсненню правосуддя. З позицій науки криміналістики умовою визнання особи судовим експертом є наявність у неї необхідних знань і реальних можливостей для надання висновку з досліджуваних питань.

Таким чином, фізична особа може виконувати обов'язки судового експерта: 1) за наявності спеціальних знань і практичних навичок у галузі медицини, необхідних для виконання експертних завдань; 2) за умов дотримання процесуальних вимог щодо незацікавленості її в результатах справи. Слідство залучає судового експерта до виконання завдань, пов'язаних із невизначеністю чинників, що впливають на інформаційні процеси, неповнотою вихідних даних, а також браком детермінованих алгоритмів їх виконання. Такі завдання реалізують шляхом використання методів судових експертиз [4, с. 61].

Згідно зі ст. 242 КПК України, проведення експертизи є обов'язковим для встановлення причин смерті, визначення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень, з'ясування віку особи (якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а в інший спосіб отримати ці відомості неможливо), статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України. Окрім цього, закон зобов'язує слідчого під час проведення допиту неповнолітнього свідка за потреби залучати лікаря (ч. 1 ст. 227 КПК України).

Основним юридичним фактом, на підставі якого виникає система процесуальних відносин щодо взаємодії судового експерта з іншими процесуальними суб'єктами, є постановою слідчого чи ухвалою слідчого судді або суду про проведення експертизи.

У процесі дослідження об'єктів судовий експерт може встановлювати обставини, що мають значення для справи та щодо яких йому не було поставлено питання [11, с. 76], а також виявляти нові сліди. Ознайомлюючись з обставинами кримінального провадження, досліджуючи речові докази, експерт може повніше, ніж слідчий і суд, визначити коло питань, що підлягають експертному дослідженню. В окремих випадках він здатний виявити нові обставини, що мають суттєве значення для встановлення істини. У всіх цих випадках ідеться про так звану експертну ініціативу, за якої судовий експерт має детально відобразити в описовій частині висновку обставини виявлення, фіксації, вилучення та дослідження цих слідів [12, с. 199].

Після проведення призначеної слідчим, слідчим суддею чи судом або за зверненням сторони кримінального провадження експертизи зазначена особа надає висновок судового експерта, який має доказове значення [12, с. 3]. Так, ст. 69 КПК України зобов'язує експерта з'явитися за викликом слідчого і дати об'єктивний висновок за поставленими питаннями. Якщо питання не належать до сфери спеціальних знань експерта або надані йому матеріали недостатні для проведення досліджень, то експерт письмово інформує особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство і норми Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року регламентують діяльність судового експерта на стадії досудового розслідування.

Згідно із цим Законом, судовий експерт незалежно від виду судочинства зобов'язаний: провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок; на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора, судді, суду дати роз'яснення щодо наданого ним висновку; заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі. Також судовий експерт має право: 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи, і подавати клопотання

про надання додаткових матеріалів; 2) акцентувати у висновку експерта на виявлені під час проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи та щодо яких йому не були поставлені запитання; 3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих або судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи; 4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта; 5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням; 6) здійснювати на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, ураховуючи передбачені законом обмеження [14].

Інші права й обов'язки судового експерта визначені в КПК України. Так, згідно з ч. 5 ст. 69 цього Кодексу, особа, яку призначають експертом, має такі права: 1) особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а за потреби – роз'яснити його; 2) прибути до слідчого, прокурора, суду й дати відповіді на запитання під час допиту; 3) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт має одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта; 4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про перебіг проведення експертизи та її результати; 5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом [5].

Для визначення основних критеріїв компетентності експерта необхідно з'ясувати, якими спеціальними знаннями він має володіти.

На думку В. В. Степанова та Л. І. Шапіро, структура спеціальних знань, якими володіє експерт, передбачає: а) знання, отримані в межах основної освітньої програми вищої професійної освіти за відповідною спеціальністю; б) знання, одержані під час подальшої підготовки за конкретною експертною спеціальністю, рівень яких визначають експертно-кваліфікаційні комісії в процесі

атестації; в) спеціальні знання, яких експерт набуває безпосередньо під час професійної діяльності, самостійної роботи з ознайомлення з новітніми досягненнями науки, проведення експериментальних досліджень, конструювання приладів, пристосувань тощо [15, с. 119].

Основними критеріями компетентності експерта є наявність у нього: вищої професійної освіти, підтвердженої дипломом державного зразка; експертної спеціальності, яка відповідає призначеній експертизі; навичок професійної діяльності, про що свідчить загальний стаж роботи у відповідній сфері, а також досвід участі в судочинстві як спеціаліста або експерта; даних про підвищення кваліфікації, підтверджених атестатами, сертифікатами, свідоцтвами й іншими документами [15, с. 122–123].

З огляду на положення ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» стосовно того, що судово-експертну діяльність провадять державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, доцільно акцентувати увагу на кваліфікаційних вимогах, що висувають до таких осіб.

Відповідно до ст. 10 цього Закону, судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче ніж спеціаліст, пройшли відповідну підготовку й отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз, окрім тих, які здійснюють виключно державні спеціалізовані установи, можуть долучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче ніж спеціаліст, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані й отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [14].

Судовим експертом не може бути особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, або яка має незняту чи непогашену судимість, або на яку протягом останнього року було накладено адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта.

Згідно з Інструкцією «Про проведення судово-медичної експертизи», затвердженою наказом Міністерства охорони

здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6, судово-медичну експертизу здійснюють фахівці державних установ судово-медичних експертиз Міністерства охорони здоров'я України. Проведення судово-медичних експертиз може відбуватися на підприємницьких засадах на підставі ліцензії, що видає Міністерство охорони здоров'я України.

Фахівці державних установ судово-медичної експертизи повинні мати вищу медичну (фармацевтичну) освіту, пройти спеціальну підготовку з проведення судово-медичних експертиз та отримати сертифікат на звання судово-медичного експерта.

Без додаткового узгодження з особою, яка призначила експертизу, до участі в проведенні судово-медичних експертиз як експертів можуть залучати професорів і викладачів кафедр судової медицини, фахівців закладів охорони здоров'я та інших відомств.

Судово-медичних експертів можуть залучати до участі в початкових та інших слідчих діях: огляду трупів на місці події (виявлення), ексгумації, вилучення зразків тощо.

За потреби вирішити питання, що передбачають наявність спеціальних знань із судової медицини й інших галузей науки і техніки, призначають комплексну експертизу, яку виконують судово-медичні експерти та фахівці інших спеціальностей.

Персональний склад експертів, які проводять експертизу, визначає особа, яка призначила експертизу, або начальник бюро судово-медичної експертизи (за відсутності в документі про призначення експертизи персонального складу експертів) [14].

Отже, розглянувши аспекти процесуальних та кваліфікаційних вимог до осіб, які мають спеціальні медичні знання та беруть участь у кримінальному провадженні, можна дійти таких висновків.

По-перше, задля посилення відповідальності спеціаліста й експерта за дотримання процесуальних вимог про самовідвід вважаємо за доцільне доповнити Кримінальний кодекс України ст. 385¹ такого змісту: «Відмова експерта та спеціаліста від виконання вимог ст. 80 КПК України під час досудового розслідування чи судового розгляду, що спричинило винесення судом необґрунтованого рішення».

По-друге, з огляду на те, що слідчий самостійно обирає лікаря відповідної спеціалізації, якого буде залучено до участі в слідчих (розшукових) діях, слідчий та інші працівники органів досудового розслідування мають зважати на освітні

кваліфікаційні вимоги, передбачені для спеціалістів-медиків різних спеціалізацій.

По-третє, залучаючи під час кримінального провадження конкретного судового експерта до проведення судово-медичної експертизи, працівники органів досудового розслідування та суд мають урахувувати освітні кваліфікаційні вимоги до таких осіб, що закріплені в спеціальних відомчих нормативно-правових актах.

По-четверте, спеціалісти-медики та судові експерти повинні неухильно дотримуватися процесуальних та кваліфікаційних вимог, якщо їх залучають до досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закатов А. А. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений / А. А. Закатов, Ю. Н. Оропай. – Киев : РИО МВД УССР, 1980. – 104 с.
2. Романюк Б. В. Спеціальні знання – основа кримінально-процесуального пізнання на досудовому слідстві / Б. В. Романюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2002. – № 4. – С. 143–152.
3. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Галдецька Ірина Григорівна. – Київ, 2011. – 231 с.
4. Моїсєєв О. М. Висновок експерта в контексті взаємодії процесуальних суб'єктів : монографія / О. М. Моїсєєв. – Донецьк : Норд-Прес, 2007. – 187 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.
6. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Б. В. Романюк. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 196 с.
7. Мельникова Э. Б. Участие специалиста в следственных действиях / Э. Б. Мельникова. – М. : Юрид. лит., 1964. – 87 с.
8. Волобуєва О. О. Необхідність вдосконалення кримінально-процесуального статусу спеціаліста (експерта) у ракурсі взаємодії зі слідчим / О. О. Волобуєва // Право і безпека. – 2005. – № 4–3. – С. 50–54.
9. Мерецкий Н. Е. Методология обнаружения и фиксации объектов криминалистического и судебно-медицинского характера : науч.-практ. пособие / Н. Е. Мерецкий, В. В. Прутовых. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 184 с.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я [Електронний ресурс] : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – С. 19. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>. – Назва з екрана.
11. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве [Электронный ресурс] / В. Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 2000. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/content/392.html>. – Загл. с экрана.
12. Вандер М. Б. Проблемы правоотношений органов предварительного следствия и судебно-экспертных учреждений / М. Б. Вандер // Актуальные вопросы организации и производства судебных экспертиз. Школа-семинар / под

общ. ред. С. А. Смирновой, В. А. Эпштейна. – СПб.: Центр. лаборатория суд. экспертизы МЮ РФ, 1999. – С. 196–199.

13. Комаха В. О. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів: монографія / [В. О. Комаха, Г. Ф. Кривда та ін.; за заг. ред. В. О. Комахи]. – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – 339 с.

14. Про судову експертизу [Електронний ресурс]: Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – С. 232. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. – Назва з екрана.

15. Степанов В. В. Компетентность и компетенция как категории судебной экспертизы / В. В. Степанов, Л. Г. Шапиро // Известия вузов. – 2007. – № 3. – С. 117–125. – (Серия «Правоведение»).

REFERENCES

1. Zakatov, A.A., & Oropai, Iu.N. (1980). *Ispolzovanie nauchno-tehnicheskikh sredstv i specialnykh znaniy v rassledovanii prestuplenii [Use of scientific and technical means and special knowledge in the investigation of crimes]*. Kiev: RYO MVD USSR [in Russian].

2. Romaniuk, B.V. (2002). Spetsialni znannia – osnova kryminalno-protsesualnogo piznannia na dosudovomu slidstvi [Special knowledge is the basis of criminal-procedural knowledge in the pre-trial investigation]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4, 143-152 [in Ukrainian].

3. Haldetska, I.H. (2011). Pravovi ta naukovi osnovy vykorystannia spetsialnykh medychnykh znan pry rozsliduvanni zlochyniv [Legal and scientific basis for the use of special medical knowledge in the investigation of crimes]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

4. Moisieiev, O.M. (2007). *Vysnovok eksperta v konteksti vziaiemodii protsesualnykh subiektiv [The expert's conclusion in the context of the interaction of procedural subjects]*. Donetsk: Nord-Pres [in Ukrainian].

5. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine]*. (2017, March 3). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

6. Romaniuk, B.V. (2002). *Suchasni teoretychni ta pravovi problemy vykorystannia spetsialnykh znan u dosudovomu slidstvi [Modern theoretical and legal problems of using special knowledge in pre-trial investigation]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

7. Melnikova, E.B. (1964). *Uchastie specialista v sledstvennykh deistviiah [Participation of a specialist in investigative actions]*. Moskva: Yurid. lit [in Russian].

8. Volobueiva, O.O. (2005). Neobkhdnist vdoskonalennia kryminalno-protsesualnogo statusu spetsialista (eksperta) u rakursi vziaiemodii zi slidchym [The need to improve the criminal-procedural status of a specialist (expert) in terms of interaction with an investigator]. *Pravo i bezpeka, Right and safety*, 4-3, 50-54 [in Ukrainian].

9. Mereckii, N.E., & Prutovyh, V.V. (2009). *Metodolohiia obnaruzeniia i fiksacii obektov kriminalisticheskoho i sudebno-medycynskoho haraktera [Methodology of detecting and fixing forensic and forensic purposes]*. Moskva: IurLitinform [in Russian].

10. Zakon Ukrainy osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: vid 19 lystop. 1992 r. No. 2801-XII [The basis of the legislation of Ukraine on health from November 19, 1992 No. 2801-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of*

Verkhovna Rada of Ukraine, 4. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> [in Ukrainian].

11. Konovalova, V.E. (2000). *Versiia: koncepcia i funkcii v sudoproizvodstve [Version: concept and functions in legal proceedings]*. Harkov: Konsum. Retrieved from <http://www.lib.ua-ru.net/content/392.html> [in Russian].

12. Vander, M.B. (1999). Problemy pravootnoshenii organov predvaritel'nogo sledstviia i sudebno-ekspertnykh uchrejenii [Problems of legal relations between the bodies of preliminary investigation and forensic institutions]. *Aktualnye voprosy orhanizatsii i proizvodstva sudebnykh ekspertiz. Shkola-seminar [Actual issues of the organization and production of forensic examinations. School-seminar]* S.A. Smirnova, V.A. Epshteina (Eds.). SPb.: Centr. lab. sud. ekspertizy Mlu RF, 196–199 [in Russian].

13. Komakha, V.O., & Kryvda, H.F. (Eds.). (2004). *Taktyka vykorystannia spetsialnykh znan u formi sudovoi ekspertizy v protsesi rozsliduvannia i rozkryttia zlochyniv [Tactics of using special knowledge in the form of forensic examination in the process of investigation and disclosure of crimes]*. Chernivtsi: Zoloti lytavry [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy pro sudovu ekspertyzu vid 25 liut. 1994 r. No. 4038-XII [About forensic examination from February 25, 1994 No. 4038-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 28. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].

15. Stepanov, V.V., & Shapiro, L.G. (2007). Kompetentnost i kompetenciia kak kategorii sudebnoi ekspertizy [Competence and competence as categories of forensic examination]. *Izvestiia vuzov, Proceedings of high schools*, 3, 117-125 [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 29.11.2017

Kovalevska Ye. – *Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Procedural and Educational Requirements for Legal Personality of Medical Specialist and Forensic Expert Participating in Criminal Proceedings

Involvement of specialists in the field of medicine contributes to the goals of rapid, comprehensive and objective solving of the investigation of crimes.

Based on the forms of application of special medical knowledge, there is a need to consider the legal personality of a medical specialist and a forensic expert during a pre-trial investigation and a judicial investigation.

Given the different specialization of physicians, the investigator should, when choosing which physician to be included in the proceedings, need to know what qualifications the doctor should answer.

During the forensic examination the expert solves questions of a medical nature only, while he must be competent in them and have sufficient level of knowledge.

The criminal procedural legislation and a number of departmental normative legal acts regulating the participation of a medical specialist and a forensic expert in criminal proceedings are analyzed. The procedural position, rights and obligations of subjects having special medical knowledge are explored, some aspects of educational requirements, which are put forward to them, are disclosed. The emphasis is on the changes that have taken place with the adoption of the current Criminal Procedural Code in these matters. The shortcomings of the legal regulation of this problem were identified and proposals were made for improving the norms of the domestic legislation regulating the said activity.

Medical professionals and forensic experts should strictly adhere to the procedural and educational requirements imposed upon them if they are involved in the investigation of crimes. Compliance with all procedural and other legal norms by the participants in criminal proceedings provides a complete, comprehensive, well-founded investigation of all the circumstances of the commission of the crime and the establishment of the perpetrators.

Keywords: forensic medical expert, specialist physician, doctor in criminal proceedings, procedural and educational requirements for a doctor and expert, special medical knowledge.

UDC 629.113

Drozd V. – Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

TACTICAL FEATURES OF THE SCENE OF THEFT FROM MOTOR VEHICLES INSPECTION

In the article, the author considers the concept of investigative inspection and its types, among which the importance of inspection of the scene for the investigation of thefts from motor vehicles is highlighted. The essence, tasks of inspection of the scene of such crimes are resulted. Tactical techniques, which provide the purpose of inspection, are characterized. The features of the initial and working phases of its conduct are considered.

Keywords: theft, motor vehicles, investigative inspection, inspection of the scene, tactical technique.

The investigation of any criminal offense in general, and the theft from motor vehicles in particular, is impossible without investigative (detective) actions regulated by the Criminal Procedure Law and aimed at collecting and checking previously obtained evidences in certain criminal proceedings. Investigative (detective) action is the primary method of gathering evidences, moreover the primary means of comprehensive, complete and impartial investigation of all circumstances of the criminal proceedings and the truth statement in the investigation. The most important investigative (detective) action, aimed at collecting criminally relevant information about the crime and its participants, the mechanism of the theft from motor vehicles and other circumstances of an incident, is investigation. A variant of the latter is inspection of the scene, on which most of the evidence base of the crimes under consideration is based. Therefore, tactical features of this investigative (detective) act, due to which its objectives are achieved, should be revealed.

In forensic literature, most of the works on crime investigation considered the concept, tasks and tactics of inspection of the scene, in particular: R. Belkin, O. Bilenchuk, S. Cherniavskiy, Yu. Chornous, Ye. Ishchenko, V. Kuzmichov, V. Obratsov, M. Saltevskiy, Yu. Shepitko, M. Yablokov, A. Volobuev and others. However, the tactics of inspection of the scene from motor vehicles has the features

that are not reflected in the writings of scholars. Therefore, the study of tactics of inspection of the scene is actual and necessary for the theory and practice of theft from motor vehicle investigations.

The purpose of the article is revealing the essence, purpose and tactical features of inspection of the scene of theft from motor vehicles.

The main material. Investigation inspection is the procedural action of the investigator, where the latter identifies, with the persons indicated in the law, directly perceives, examines, evaluates and records the state of properties and features of material objects connected with the investigated circumstances, in order to identify the factual data (evidence) and establishment of circumstances relevant for truth in a criminal proceeding [1, p. 18].

In particular: 1) by object of inspection: terrain, premises, things and documents, housing or other possession of a person, a corpse, exploration (inspection of the body of a living person), other objects (motor vehicles, animals and their corpses, etc.); 2) in sequence: initial repeated; 3) by volume: main and additional; 4) by subjects of conducting: an investigator, a prosecutor, an operational officer on an order, a court, etc.; 5) with the involvement of a specialist: simple and qualified [2, p. 411–416].

According to V. Shepitko, one of the most difficult types of inspection is an inspection of the scene. However, to clear up the nature of such investigative (detective) action, it is necessary to distinguish between such concepts as the scene of an incident and the crime scene. The scene of the incident refers to the premises or the location where the crime has been committed or where there are material traces associated with the crime. The crime scene and the scene of an incident are concepts that do not always coincide: the scene of an incident is wider concept, because it involves discovery of signs related to the crime; the crime scene is a place of direct committing of criminal intent, which has caused certain material changes (the presence of signs of forced entry, shoes, blood, etc.) [3, p. 217]. In the investigation of the theft from a motor vehicle, the scene of an incident matches the crime scene. The only exception may be the theft of the motor vehicle combined with theft from a motor vehicle.

This investigative (detective) action include such tasks as: 1) direct study by the investigator of the location of the event to clarify the nature and circumstances of the incident; 2) identification, collection, consolidation, research, evaluation of traces and material

evidence; 3) obtaining information for nominating and verifying the versions of the incident being investigated; 4) obtaining data for the organization of operational and search activities and use of public assistance, prosecution of a suspect, verification of his/her personality, motives for committing a criminal offense; 5) identification of the causes and conditions that promote or facilitate the commission of a criminal offense [2, p. 419].

During the investigation of the theft from the motor vehicle, the inspection of the scene of the incident should not to be delayed, since in most cases, the scene is the street (parking, courtyards, route, etc.), where from morning intensive movement begins, and traces left by the criminals may quickly disappear.

For effective implementation of inspection of the scene of theft from the motor vehicle, tactic is of great importance. Considering general rules for inspection of the scene that are characteristic of all inspections in investigation of any crime features relating to the inspection of the theft from motor vehicle will be reflected.

Thus, tactical receptions of inspection of the scene of the incident, developed in the forensic literature [3, p. 230–237], should be noted, especially related to the inspection of theft from motor vehicle. Thus, the important *tactical methods during the inspection of the scene of theft* from motor vehicle are:

1) comparison of the primary data and the scene situation. Such activity involves comparing received from the applicant (a driver, an owner of motor vehicle, etc.) information on a theft from the motor vehicle with the situation at the time of an investigative and operational group's arrival to the place of theft. First, it should be established whether there has been a theft from the motor vehicle, not the staging or committing another crime;

2) analysis of individual traces at the scene. Such tactical method will be effective, since during theft from the motor vehicle, there remains a mirror image of the part of the offender's footwear, the palm of the hand, the working part of the gun, the bottom of the canister and other tanks, as well as the separated parts of the offender, his clothes, tools, stolen items, etc. at the scene of the event. An analysis of the information will make it possible to put forward versions regarding crime mechanism, the type of a crime and its participants. However, it should be kept in mind that there are extrinsic signs and items that do not refer to theft or may not be relevant to theft (for example, found at the motor

vehicle shoeprint may be motor vehicle driver's, or fingerprints found in the motor vehicle cabin also belong to the driver);

3) modeling of theft from the motor vehicle committed. Such a tactical technique allows detecting discrepancies between established actual data and detected trace information at the scene. Of course, this refers to an apparent theft model, which an investigator creates virtually in his head or on paper in the form of charts, drawings, photos, etc.;

4) involvement of the applicant, such as the driver of the motor vehicle, the owner of motor vehicle, another person (the guard of the parking lot, the average citizen who saw the broken glass in the motor vehicle or other signs of the crime), in the inspection. Participation of such persons in the inspection enables to determine the limits of such investigative (detective) action, to establish additional places for abandonment (destruction) of offender's traces, and to analyze the behavior of such person in order to expose the staging.

Evidently, all the tactics used during inspection of theft of a motor vehicle have a single purpose that is to identify as many traces of the crime as possible, to establish circumstances of the crime and to expose committers. Thus, comparison of the primary information received from the applicant with the situation on the scene and the detected traces makes it possible to recreate the crime itself (to model actions of the offender for committing the crime, during and after its commission), to reveal the staging, and so on. Detection and analysis of established facts, detained trace information should ultimately generate a logical sequence of criminal actions that have led to identified consequences. It means interdependence between a personality of the offender, a trace picture, a way of committing, a situation, tools, etc.

Normally, inspection of the scene has three phases, in particular: preparatory (before departure to the scene and upon arrival), working and final. Requirements to them are standard, however, each crime has its own features, as well as inspection of the scene of theft from a motor vehicle, so we will indicate only on its features. Thus, at the preparatory phase, the prosecution and apprehension of offenders in hot pursuit should be foreseen; therefore, an investigative and operational group should be completed with a cynologist with a search dog. It may also be appropriate to invite a district police officer to obtain clarifications on the crime situation at his location, possibly a

series of theft, perhaps he may direct the investigator to the alleged offender or his/her whereabouts, etc.

Having arrived at the scene of theft from a motor vehicle, circumstances of commission of a criminal offense are found out, witnesses, the signs of persons, who have committed the criminal offense, and probable ways of their departure are identified. If necessary, measures to prosecute motor vehicles used in commission of an offense are taken. Persons, suspected of committing these criminal offenses, are being investigated and detained.

The investigator, as the head of an investigative and operational group, should determine the limits of such criminal offense inspection. As a rule, it is a parking of a motor vehicle and adjoining territory within a radius of about ten square meters. It is also urgent to choose an inspection method (this may be an eccentric method that is from the center to the periphery, and concentric that is from the periphery to the center), defining of its sequence, providing close-up, mid-range, overview and detailed photography, etc. [3, p. 221]. During inspection of theft from a motor vehicle, it would probably be appropriate to choose an eccentric method, since in most cases the center is clearly defined that is a motor vehicle.

Then the investigator together with other participants of inspection finds out what objects are located at the scene, investigates the whole complex of issues related to its situation, determines the mutual location and interconnection elements this situation, examines their appearance, state in details as much as necessary and possible in given conditions, fixes everything detected by means of photographing, drawing up of schemes, plans and drawings, as well as necessary notes for the fourth coming inspection report [2, p. 422].

In addition, in our opinion, the investigator's specific tasks, which should be solved by the results of inspection of the scene, should be focused on. In particular, it is necessary to find out the following: 1) whether theft from a motor vehicle has taken place in this case (here the investigator should evaluate the primary information and compare it with the traces of the crime and identify whether there has been a secret theft of property from a motor vehicle or other type of crime); 2) where the scene of the incident is, and where the crime scene is, and maybe they coincide (analysis of the court sentences has enabled to identify the case when an offender has, first, stolen a motor vehicle, been riding in it for some time, and then abducted

material assets from it); 3) way of committing (that is identifying methods of penetration into a motor vehicle); 4) whether there has been a preliminary preparation for theft (for example, if the offender has turned off a certain kind of signaling in a short period of time and due to certain technical means; if the arc of the hinged lock on the motor vehicle gas tank was cut by special technical means; if they have stolen 200 liters of fuel and lubricants, etc.); 5) if there are any traces of concealment of theft from a motor vehicle (for example, an offender's work in gloves, wearing the deep hood on the face, changing features of appearance, etc., such information can be obtained by viewing video surveillance cameras, if any, by inspection of a motor vehiclesalon for the presence or absence of fingerprints, etc.); 6) the number of criminals (for example, large weight and size of stolen property from motor vehicleenable to assume that there have been several criminals; the same idea can be assumed if several different treads of footwear at the motor vehicle, cigarette butts, and the like have been found); 7) escape routes from the place of theft (for example, the presence of motor vehicles or criminals or taxi; the direction of the traces, with the help of which the prosecution can be organized, etc.); 8) the purpose and motive of an offender (in most cases, certainly selfish); 9) time of committing theft from a motor vehicle (however, it is not always possible to identify the exact time of theft, in most cases, at the scene of the incident, the time interval, in which theft could occur, is fixed, for example, from which time a motor vehicle was left unattended at the scene); 10) the duration of the very theft (such data may be obtained after collection of trace information both outside a motor vehicle and inside, for example, opening of the door lock took 5 minutes, turning off alarm – 10 minutes, removal of stolen property – 5 minutes), or if the driver left a motor vehicle for 15 minutes, when he/she returned he/she saw two suspicious runners in a certain direction; 11) trace picture of an instrument for theft; 12) possible witnesses of theft (for example, whether someone could look out of the window of a residential building in the yard of which a motor vehicle was located; where the security guard of a motor vehicle was located at the time of the crime, etc.); 13) what were the causes of the fat of motor vehicle (for example, leaving an unlocked motor vehicle while the driver was changing the broken wheel, leaving a gap in a motor vehicle window, a driver's telling strangers about filling the full tank of the cargo truck with fuel and lubricants on the eve of theft, not replacing broken door

lock by the driver, etc.); 14) and other circumstances of theft from a motor vehicle (for example, which are not quite typical for such crime, when the offender, by breaking the lock of the garage, stole property from the motor vehicle that was inside).

Certainly, the list of circumstances that are to be established during inspection of theft of a motor vehicle is not exhaustive, as the variability of actions of criminals is sometimes very striking, and each case of theft can vary considerably. Nevertheless, it should be noted that during inspection of theft from a motor vehicle it is necessary to collect all the information, and even that which at first glance seems insignificant.

Consideration should be given to the staging of this kind of crime. There are cases when the owner of a motor vehicle or a driver in order to conceal another crime (appropriation of someone else's property), own enrichment (for mercenary motives) phases theft from a motor vehicle. In the disclosure of such activities, competent tactics in inspection of the scene is important in order to identify the traces not characteristic of such activity, or the presence of unnecessary traces or the absence of traces where they should remain. For example, the presence of clamp traces on the lock, which shackle has been crippled during forced entry to a motor vehicle according to victim's statement, is also a negative circumstance that is the presence of traces, which should not have been according to natural development of the event [3, p. 227].

Working phase of inspection is divided into static and dynamic phases. However, in our case, inspection of the scene of theft from a motor vehicle, we propose division into certain zones (by the place of conducting), namely: 1) static, then dynamic phase of inspection of the location around a motor vehicle; 2) static, then dynamic phase of inspection inside of a motor vehicle (provided that theft has been committed from the salon of a motor vehicle).

Evidently, the static phase involves fixing the scene of theft without disrupting the situation that is to take forensic photos (overviews, mid-range, close-up and detailed) and fix everything in the report of the scene inspection. The description in the inspection report and the methods of photographing must coincide. In other words, the location of a motor vehicle is described, first, to show its relation to two immovable objects (in parallel, an inspector-criminologist makes mid-range photo fixation), then information about a motor vehicle, its brand, model, color, registration number,

etc. are indicated (close-up photography is taken), after that the investigator with the inspector-criminologist inspect the territory adjacent to the motor vehicle to detect traces or tools of the crime (if any they are described in the inspection report and overview photography is taken). When everything is fixed intact, the dynamic phase of inspection can be started with permission to touch everything, turn around, move, open and carry out other actions aimed at detecting traces of a crime and its participants.

However, it is important that if any detected traces (substances, objects, traces-reflections) have been detected, overviews should be taken (to show their relation to a motor vehicle to indicate the location of their mutual location), and then detailed (in the detected form using a scale ruler, and from different sides).

The dynamic phase of inspection of the place around the motor vehicle means to study the detected (traces, objects) on the territory adjacent to the motor vehicle. These can be tracks of shoes (both criminals' and the motor vehicle driver's or, in general, other persons' who are not involved with theft), cigarette butts, separated parts of criminals' clothes, lost items, etc. After fixing their location and general appearance, traces-items can be inspected for possible removal of traces from them and selection of the correct type of packaging; traces-reflections are extracted onto the media after fixation. For example, the detected mike is described, photographed and looked at to find fingerprints on it, etc.; traces of the cutting (the arc of the lock on the motor vehicle gas tank) are also photographed and then describe the location of the discovery, their number, color, size, and then pack in a hard paper envelope or box.

The dynamic phase of inspection inside the motor vehicle (provided theft has been committed from the motor vehicle salon) also covers the static phase. This is because the motor vehicle salon is inspected visually first in order to detect obvious signs of damage to its parts or visible traces. The motor vehicle salon is also photographed by taking middle-range, or in the case of detecting traces, even overviews and close-up. At this phase, all reasonable measures to find and identify traces of a criminal offense and the suspect in the salon of the motor vehicle and on separate objects are taken, for this the objects found are examined thoroughly in detail and in dynamics. If objects are found with traces on them, then they are packed to ensure preservation of such traces during their transportation, however, copies of traces are removed from those objects with traces that cannot be removed themselves (for example,

a dent on the hood of the motor vehicle is copied with silicone paste, and not the whole hood is removed).

In the article, considered information about the scene of theft from motor vehicle enables to conclude that such investigative (detective) action is extremely important for collecting trace information, forming the opinion on the identity of a criminal, reproducing all circumstances of the incident, etc. The tactics of inspection is of particular importance, because application of logically accurate tactical techniques leads to an effective, quick detecting and revealing of evidence, which will serve as an evidentiary basis in investigation of theft from motor vehicles.

REFERENCES

1. Kolmakov, V.P. (1969). *Sledstvennyi osmotr [Investigation Inspection]*. Moscow: Yurid. Lit. [in Russian].
2. Piaskovskyi, V.V., Chornous, Yu.M., Ishchenko, A.V., & Aliksieieva O.O. (et al.). (2015). *Kryminalistyka [Criminology]*. Kyiv: Tsentr uch. lit. [in Ukrainian].
3. Hlebko, V.M., Dudnikov, A.L., & Zhuravel, V.A. (et al.). (2001). *Kryminalistyka [Criminology]*. V.Yu. Shepitko (Ed.). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 29.11.2017

Дрозд В. Ю. – ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Технічні особливості дослідження місця події в разі крадіжки автотранспортних засобів

Розглянуто поняття слідчого огляду та його види, серед яких виокремлено значення огляду місця події для розслідування крадіжок з автотранспортних засобів. Наведено сутність, завдання огляду місця події таких злочинів. Схарактеризовано тактичні прийоми, які забезпечують досягнення мети огляду. Розглянуто особливості початкового та робочого етапів його проведення.

Ключові слова: крадіжка, автотранспортні засоби, слідчий огляд, огляд місця події, тактичний прийом.

ТЕОРЕТИЧНІ Й ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВознавства

УДК 343.975

Швець М. Я. – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
Гладківська О. В. – кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник, м. Київ

ВПЛИВ ЕТНІЧНОЇ НЕОДНОРІДНОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА КРИМІНОГЕННУ СИТУАЦІЮ

Доведено, що протиправні прояви, які турбують суспільство на сучасному етапі розвитку, потребують досліджень першопричин їх виникнення. Аргументовано вплив етнічної неоднорідності населення на криміногенну ситуацію.

Ключові слова: криміногенна ситуація, населення, структура злочинності, етнічна неоднорідність.

Статистичні дані засвідчують, що кількість злочинів, зареєстрованих і розкритих в Україні, щорічно збільшується [1]. З огляду на це, актуальними є питання аналізу злочинності, зокрема чинників, які її визначають, а також використання кримінологічної інформації для вироблення пропозицій щодо нормативно-правового забезпечення протидії негативним проявам та їх профілактики [2]. Стану злочинності аналізують та оцінюють здебільшого за трьома найважливішими показниками: рівнем, динамікою та структурою злочинності на певній території [1; 3]. Рівень злочинності визначають абсолютними числами, що відображають кількість злочинів, зареєстрованих у конкретний період часу, а також кількість осіб, які їх учинили в регіоні. Динаміка злочинності характеризує напрями й інтенсивність зміни явища в часі та демонструє співвідношення рівня злочинності звітного й попередніх періодів. Структуру злочинності визначають

абсолютними чи відносними значеннями (у %), що характеризують її стан за віковими, статевими, демографічними й іншими оцінками.

У цьому дослідженні, що фактично є продовженням однієї з наших праць [4], здійснено спробу проаналізувати стан за національно-мовним складом (однорідністю) населення за регіонами. Зазначений напрям аналізу й оцінки стану злочинності, на нашу думку, вивчено недостатньо. У межах дослідження будемо використовувати офіційні дані результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року [5] та основні показники стану й структури злочинності в Україні за 2001–2005 роки [1].

Вихідні дані щодо аналізу результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року за національними й мовними ознаками представлено в табл. 1. Показники щодо чисельності населення кожного регіону в контексті мовно-етнічної однорідності наведено в сьомому та восьмому стовпцях цієї таблиці.

Таблиця 1

Вихідні дані Всеукраїнського перепису населення 2001 року

№ з/п	Регіон (область)	Кількість населення у 2001 р. (тис. осіб)	Національний склад населення			Вважали рідною мовою		
			Українці (%)	Росіяни (%)	Інші національності (%)	Українську (%)	Російську (%)	Іншу (%)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	АР Крим	2033,7	24,4	58,3	17,3	10,1	77,0	12,9
2.	Вінницька	1772,4	94,9	3,8	1,3	94,8	4,7	0,5
3.	Волинська	1060,7	96,9	2,4	0,7	97,3	2,5	0,2
4.	Дніпропетровська	3567,6	79,3	17,6	3,1	67,0	32,0	1,0
5.	Донецька	4841,1	56,9	38,2	4,9	24,1	74,9	1,0
6.	Житомирська	1389,5	90,3	5,0	4,7	93,0	6,6	0,4
7.	Закарпатська	1258,3	80,5	2,5	17,0	81,0	2,9	16,1
8.	Запорізька	1929,2	70,8	24,7	4,5	50,2	42,8	7,0
9.	Івано-Франківська	1409,8	97,5	1,8	0,7	97,8	1,8	0,4
10.	Київська	1827,9	92,5	6,0	1,5	92,3	7,2	0,5
11.	Кіровоградська	1133,1	90,1	7,5	2,4	88,9	3,5	7,6

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
12.	Луганська	2546,2	58	39,0	3,0	30,0	68,8	1,2
13.	Львівська	2626,5	94,8	3,6	1,6	95,3	3,8	0,9
14.	Миколаївська	1264,7	81,9	14,1	4,0	62,9	29,3	7,8
15.	Одеська	2469	62,8	20,7	16,5	46,3	41,9	11,8
16.	Полтавська	1630,1	91,4	7,2	1,4	90,0	9,5	0,5
17.	Рівненська	1173,3	95,9	2,6	1,5	97,0	2,7	0,3
18.	Сумська	1299,7	88,8	9,4	1,8	84,0	15,6	0,4
19.	Тернопільська	1142,4	97,8	1,2	1,0	98,3	1,2	0,5
20.	Харківська	2914,2	70,7	25,6	3,7	53,8	44,3	1,9
21.	Херсонська	1175,1	82	14,1	3,9	73,2	24,9	1,9
22.	Хмельницька	1430,8	93,9	3,6	2,5	95,2	4,1	0,7
23.	Черкаська	1402,9	93,1	5,4	1,5	92,5	6,7	0,8
24.	Чернівецька	922,8	75	12,5	12,5	75,6	5,3	19,1
25.	Чернігівська	1245,3	93,5	5,0	1,5	89,0	10,3	0,7
26.	м. Київ	2611,3	82,2	13,1	4,7	70,9	24,8	4,3
27.	м. Севастополь	379,5	22,4	71,6	6,0	6,8	90,6	2,6

На основі цих даних одержано впорядковану за спаданням таблицю, де наведено відсотковий показник населення регіону, яке вважає рідною мовою або російську, або українську. Отже, в АР Крим, м. Севастополь, Донецькій та Луганській областях більшість населення вважає рідною мовою російську, а в усіх інших областях – українську. Найбільш однорідними за цією ознакою є Тернопільська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Львівська, Хмельницька, Вінницька області, найменш однорідними – Одеська, Запорізька, Харківська, Миколаївська, Дніпропетровська, Луганська області й м. Київ (табл. 2).

Таблиця 2

Дані за мовною ознакою

№ з/п	Регіон (область)	Рідною є українська або російська мова (%)
1.	Тернопільська	98,3
2.	Івано-Франківська	97,8
3.	Волинська	97,3
4.	Рівненська	97,0
5.	Львівська	95,3
6.	Хмельницька	95,2
7.	Вінницька	94,8
8.	Житомирська	93,0
9.	Черкаська	92,5
10.	Київська	92,3
11.	м. Севастополь	90,6
12.	Полтавська	90,0
13.	Чернігівська	89,0
14.	Кіровоградська	88,9
15.	Сумська	84,0
16.	Закарпатська	81,0
17.	АР Крим	77,0
18.	Чернівецька	75,6
19.	Донецька	74,9
20.	Херсонська	73,2
21.	м. Київ	70,9
22.	Луганська	68,8
23.	Дніпропетровська	67,0
24.	Миколаївська	62,9
25.	Харківська	53,8
26.	Запорізька	50,2
27.	Одеська	46,3

Ураховуючи показники злочинності в регіонах [1, с. 8], зосередимося на даних щодо кількості заяв і повідомлень про злочини, які надійшли до органів внутрішніх справ упродовж 2001–2005 років (табл. 3).

Таблиця 3

**Кількість заяв про злочини, що надійшли до органів
внутрішніх справ упродовж 2001–2005 років**

№ з/п	Регіон (область)	Періоди					Середня кількість заяв за п'ять років	Кількість заяв у розрахунку на 100 осіб населення області
		2001	2002	2003	2004	2005		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	АР Крим	89764	83168	95193	107508	107323	96591	4,75
2.	Вінницька	42849	43170	48334	68267	80188	56562	3,19
3.	Волинська	22774	23941	29499	34169	35644	29205	2,75
4.	Дніпропетровська	192616	172530	197761	205375	192090	192074	5,38
5.	Донецька	156148	141095	157975	181821	197486	166905	3,45
6.	Житомирська	36214	37674	48893	59334	65924	49608	3,57
7.	Закарпатська	18533	17654	19215	20963	26420	20557	1,63
8.	Запорізька	80013	84222	99208	120999	129511	102791	5,33
9.	Івано-Франківська	23530	27087	30268	33179	37993	30411	2,16
10.	Київська	50756	51251	68323	87515	88589	69287	3,79
11.	Кіровоградська	38048	38022	43405	50764	53750	44798	3,95
12.	Луганська	126047	130884	168317	192235	177106	158918	6,24
13.	Львівська	56410	59169	69166	68800	76205	65950	2,51
14.	Миколаївська	43612	48313	57857	64026	68111	56384	4,46
15.	Одеська	98265	105078	122900	141016	165598	126571	5,13
16.	Полтавська	66591	63932	72252	92902	91771	77490	4,75
17.	Рівненська	25445	26129	29510	29752	33078	28783	2,45
18.	Сумська	42784	42062	46762	56059	49604	47454	3,65

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
19.	Тернопільська	15547	16367	21259	27953	28220	21869	1,91
20.	Харківська	136188	138849	150074	159499	152524	147427	5,06
21.	Херсонська	53083	61405	72151	77334	56737	64142	5,46
22.	Хмельницька	26898	28945	36554	47313	50199	37982	2,65
23.	Черкаська	35915	36733	44201	53070	56411	45266	3,23
24.	Чернівецька	24495	24021	31356	35011	35827	30142	3,27
25.	Чернігівська	43506	42683	46314	54586	54382	48294	3,88
26.	м. Київ	114447	123600	143705	153655	185408	144163	5,52
27.	м. Севастополь	10688	10128	16276	22171	23231	16499	4,35

Визначимо середнє значення цих статистичних даних за п'ять років для кожної області (регіону), що дасть змогу зменшити можливий вплив суб'єктивних чинників (наприклад, зміни керівництва органів). Так, обчислено співвідношення показника середньої кількості заяв у кожному регіоні та кількості населення регіону у відсотках. Одержані показники було впорядковано за зростанням їх величини (табл. 4).

Таблиця 4

Дані за кількістю заяв

№ з/п	Регіон (область)	Кількість заяв у розрахунку на 100 осіб населення
1	2	3
1.	Закарпатська	1,63
2.	Тернопільська	1,91
3.	Івано-Франківська	2,16
4.	Рівненська	2,45
5.	Львівська	2,51
6.	Хмельницька	2,65
7.	Волинська	2,75
8.	Вінницька	3,19

Закінчення табл. 4

1	2	3
9.	Черкаська	3,23
10.	Чернівецька	3,27
11.	Донецька	3,45
12.	Житомирська	3,57
13.	Сумська	3,65
14.	Київська	3,79
15.	Чернігівська	3,88
16.	Кіровоградська	3,95
17.	м. Севастополь	4,35
18.	Миколаївська	4,46
19.	Полтавська	4,75
20.	АР Крим	4,75
21.	Харківська	5,06
22.	Одеська	5,13
23.	Запорізька	5,33
24.	Дніпропетровська	5,38
25.	Херсонська	5,46
26.	м. Київ	5,52
27.	Луганська	6,24

Таким чином, найменший відсоток заяв у співвідношенні з чисельністю населення характерний для Закарпатської, Тернопільської, Івано-Франківської, Рівненської, Львівської, Хмельницької, Волинської, Вінницької областей, найбільший – для м. Києва, Луганської, Херсонської, Дніпропетровської, Запорізької, Одеської та Харківської областей.

Порівняння наведених у таблицях відповідних даних демонструє таку закономірність: чим вищою є однорідність за національно-мовним складом населення регіону, тим менше в цьому регіоні протиправних проявів, а отже, звернень громадян до

правоохоронних органів. Цей висновок підтверджують і подальші дослідження з використанням математичної статистики.

Оцінюмо взаємозалежність досліджуваних величин за допомогою коефіцієнта кореляції. Метод визначення коефіцієнта кореляції залежить від типу шкали, до якої належать змінні. Для інтервальних змінних, які можна впорядковувати, відображати в числах і порівнювати, використовують коефіцієнт кореляції Пірсона (кореляція моментів добутків). Для двох випадкових дискретних величин $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ і $Y = \{y_1, y_2, \dots, y_n\}$ коефіцієнт кореляції Пірсона визначають за формулою [6]:

$$r_{xy} = \frac{\sum_i (x_i - m_x) \cdot (y_i - m_y)}{\sqrt{\sum_i (x_i - m_x)^2 \cdot \sum_i (y_i - m_y)^2}}, \quad m_x = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i, \quad m_y = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i \quad (1)$$

Так, якщо величини X , Y пов'язані будь-якою імовірнісною залежністю, коефіцієнт кореляції може мати значення в межах $-1 < r_{xy} < 1$. Від'ємна кореляція ($r_{xy} < 0$) означає, що в разі зростання однієї випадкової величини друга має тенденцію до спадання, додатна кореляція ($r_{xy} > 0$) означає, що за умов збільшення однієї з випадкових величин друга величина в середньому також зростає. Якщо $r_{xy} = 0$, то випадкові величини X , Y є незалежними. Для словесного опису величини коефіцієнта кореляції використовують такі градації: значення до 0,2 – дуже слабка кореляція; до 0,5 – слабка кореляція; до 0,7 – середня кореляція; до 0,9 – значна кореляція; понад 0,9 – дуже значна кореляція.

У формулі (1) $n = 27$ – кількість регіонів (областей); x_i – населення області, яке вважає рідною мовою українську або російську (у %); y_i – кількість заяв про злочини в області, співвіднесена з кількістю населення цієї області (у %). У табл. 5 наведено результати обчислення коефіцієнта кореляції Пірсона для вказаних даних: $r_{xy} = -0,713$ (значна кореляція).

Аналогічно досліджено кореляцію між мовною однорідністю населення й кількістю тяжких та особливо тяжких злочинів (табл. 6), злочинів загальнокримінальної спрямованості (табл. 7), тяжких та особливо тяжких злочинів (табл. 8), умисних убивств (замахів) (табл. 9).

Таблиця 5

Обчислення коефіцієнта кореляції

№ з/п	Реґіон (область)	Рідною є українська або російська мова (%)	Кількість заяв на 100 осіб населення
1.	АР Крим	77,0	4,75
2.	Вінницька	94,8	3,19
3.	Волинська	97,3	2,75
4.	Дніпропетровська	67,0	5,38
5.	Донецька	74,9	3,45
6.	Житомирська	93,0	3,57
7.	Закарпатська	81,0	1,63
8.	Запорізька	50,2	5,33
9.	Івано-Франківська	97,8	2,16
10.	Київська	92,3	3,79
11.	Кіровоградська	88,9	3,95
12.	Луганська	68,8	6,24
13.	Львівська	95,3	2,51
14.	Миколаївська	62,9	4,46
15.	Одеська	46,3	5,13
16.	Полтавська	90,0	4,75
17.	Рівненська	97,0	2,45
18.	Сумська	84,0	3,65
19.	Тернопільська	98,3	1,91
20.	Харківська	53,8	5,06
21.	Херсонська	73,2	5,46
22.	Хмельницька	95,2	2,65
23.	Черкаська	92,5	3,23
24.	Чернівецька	75,6	3,27
25.	Чернігівська	89,0	3,88
26.	м. Київ	70,9	5,52
27.	м. Севастополь	90,6	4,35
Коефіцієнт кореляції Пірсона			-0,713

Таблиця 6

Дослідження кореляції між мовною однорідністю населення й кількістю тяжких та особливо тяжких злочинів

№ з/п	Регіон (область)	Кількість злочинів за роками					Середня кількість злочинів за п'ять років	Кількість злочинів на 100 осіб населення	Рідною є українська або російська мова (%)
		2001	2002	2003	2004	2005			
1.	АР Крим	9838	10496	13246	12229	10406	11243	0,55	77,00
2.	Вінницька	5825	6750	7733	7695	5833	6767	0,38	94,80
3.	Волинська	3503	3689	4967	4604	4211	4195	0,40	97,30
4.	Дніпропетровська	21502	24548	28701	27245	22234	24846	0,70	67,00
5.	Донецька	22540	23304	29487	27326	25473	25626	0,53	74,90
6.	Житомирська	5304	5961	7489	6042	4674	5894	0,42	93,00
7.	Закарпатська	2551	2813	2889	2809	2673	2747	0,22	81,00
8.	Запорізька	10376	12829	16707	15092	12609	13523	0,70	50,20
9.	Івано-Франківська	3833	4325	4865	3949	3221	4039	0,29	97,80
10.	Київська	6574	7570	9224	8392	7223	7797	0,43	92,30
11.	Кіровоградська	4625	5313	6280	5664	4724	5321	0,47	88,90
12.	Луганська	16225	16968	20468	19451	14494	17521	0,69	68,80
13.	Львівська	8524	9949	10512	9903	9460	9670	0,37	95,30
14.	Миколаївська	6135	7040	8782	6996	5920	6975	0,55	62,90
15.	Одеська	10646	12130	16002	14063	11398	12848	0,52	46,30
16.	Полтавська	6665	7832	9975	9032	8047	8310	0,51	90,00
17.	Рівненська	3391	4386	4982	4243	3681	4137	0,35	97,00
18.	Сумська	6650	7186	7859	6537	5970	6840	0,53	84,00
19.	Тернопільська	2600	2973	3388	3540	3164	3133	0,27	98,30
20.	Харківська	14389	15951	20849	16025	12351	15913	0,55	53,80
21.	Херсонська	5378	5436	7693	6267	5636	6082	0,52	73,20
22.	Хмельницька	4384	5408	7040	6381	5397	5722	0,40	95,20
23.	Черкаська	5728	5951	6507	6002	4760	5790	0,41	92,50
24.	Чернівецька	1963	2500	3028	2683	2359	2507	0,27	75,60
25.	Чернігівська	5330	6147	6807	5897	4719	5780	0,46	89,00
26.	м. Київ	9269	8721	14064	12756	14187	11799	0,45	70,90
27.	м. Севастополь	1630	2074	2440	2341	2159	2129	0,56	90,60
Коефіцієнт кореляції Пірсона									-1

Таблиця 7

Дослідження кореляції між мовною однорідністю населення та кількістю злочинів загальнокримінальної спрямованості

№ з/п	Реґіон (область)	Кількість злочинів за роками					Середня кількість злочинів за п'ять років	Кількість злочинів на 100 осіб населення	Рідною є українська або російська мова (%)
		2001	2002	2003	2004	2005			
1.	АР Крим	23171	20799	24644	23882	21590	22817	1,12	77,00
2.	Вінницька	11030	11456	13354	13474	11126	12088	0,68	94,80
3.	Волинська	5684	5736	7780	7209	7448	6771	0,64	97,30
4.	Дніпропетровська	49669	46554	50714	49101	41585	47525	1,33	67,00
5.	Донецька	42015	42757	56206	55234	54387	50120	1,04	74,90
6.	Житомирська	9607	9447	12590	10544	8768	10191	0,73	93,00
7.	Закарпатська	5252	5482	5655	5676	5664	5546	0,44	81,00
8.	Запорізька	24547	22863	30336	28393	26245	26477	1,37	50,20
9.	Івано-Франківська	5637	6146	7168	6325	6145	6284	0,45	97,80
10.	Київська	11656	11640	14844	13729	12071	12788	0,70	92,30
11.	Кіровоградська	9493	8668	10320	9103	8539	9225	0,81	88,90
12.	Луганська	30051	27997	37841	38159	31670	33144	1,30	68,80
13.	Львівська	15070	15960	17150	17060	16211	16290	0,62	95,30
14.	Миколаївська	12400	11349	14082	12993	12529	12671	1,00	62,90
15.	Одеська	19914	20279	27227	22907	20438	22153	0,90	46,30
16.	Полтавська	13453	13260	17151	16249	15982	15219	0,93	90,00
17.	Рівненська	5074	5834	7842	6506	6723	6396	0,55	97,00
18.	Сумська	11833	10998	12608	10808	10068	11263	0,87	84,00
19.	Тернопільська	4590	4538	5257	5322	4867	4915	0,43	98,30
20.	Харківська	33647	32687	41328	33981	28770	34083	1,17	53,80
21.	Херсонська	10800	9926	14882	12408	11885	11980	1,02	73,20
22.	Хмельницька	6894	7580	10643	9782	9636	8907	0,62	95,20
23.	Черкаська	11044	10060	11657	10613	9302	10535	0,75	92,50
24.	Чернівецька	3447	3995	5232	4584	4450	4342	0,47	75,60
25.	Чернігівська	9353	9536	10952	9732	8431	9601	0,77	89,00
26.	м. Київ	21349	19753	29298	26827	30754	25596	0,98	70,90
27.	м. Севастополь	3139	3292	4865	4387	4386	4014	1,06	90,60
Коефіцієнт кореляції Пірсона									-0,694

Таблиця 8

**Дослідження кореляції між мовною однорідністю населення
 й кількістю тяжких та особливо тяжких злочинів
 загальнокримінальної спрямованості**

№ з/п	Реґіон (область)	Кількість злочинів за роками					Середня кількість злочинів за п'ять років	Кількість злочинів на 100 осіб населення	Рідною є українська або російська мова (%)
		2001	2002	2003	2004	2005			
1.	АР Крим	9071	9663	12432	11306	9395	10373	0,51	77,0
2.	Вінницька	5009	6156	7176	7064	5194	6120	0,35	94,8
3.	Волинська	2991	3299	4577	4210	3802	3776	0,36	97,3
4.	Дніпропетровська	18676	22125	26423	24929	19922	22415	0,63	67,0
5.	Донецька	20830	21710	28102	26019	24056	24143	0,50	74,9
6.	Житомирська	4693	5423	6917	5516	4163	5342	0,38	93,0
7.	Закарпатська	2061	2383	2437	2388	2229	2300	0,18	81,0
8.	Запорізька	9489	11980	16029	14160	11695	12671	0,66	50,2
9.	Івано-Франківська	3066	3579	4114	3253	2695	3341	0,24	97,8
10.	Київська	5982	6882	8627	7735	6405	7126	0,39	92,3
11.	Кіровоградська	4129	5005	5966	5317	4386	4961	0,44	88,9
12.	Луганська	14420	15150	18509	17475	12492	15609	0,61	68,8
13.	Львівська	7449	8873	9363	8695	8251	8526	0,32	95,3
14.	Миколаївська	5418	6322	8064	6275	5216	6259	0,49	62,9
15.	Одеська	9611	10718	14393	12362	9568	11330	0,46	46,3
16.	Полтавська	6118	7166	9286	8144	7276	7598	0,47	90,0
17.	Рівненська	2700	3750	4409	3681	3219	3552	0,30	97,0
18.	Сумська	6164	6792	7420	6093	5486	6391	0,49	84,0
19.	Тернопільська	2118	2496	2910	3057	2674	2651	0,23	98,3
20.	Харківська	12721	14574	19447	14589	10951	14456	0,50	53,8
21.	Херсонська	4848	5018	7218	5810	5141	5607	0,48	73,2
22.	Хмельницька	3847	4913	6528	5862	4878	5206	0,36	95,2
23.	Черкаська	5147	5453	6080	5511	4294	5297	0,38	92,5
24.	Чернівецька	1703	2166	2661	2322	2076	2186	0,24	75,6
25.	Чернігівська	4969	5783	6442	5586	4384	5433	0,44	89,0
26.	м. Київ	8205	8054	13105	11784	13192	10868	0,42	70,9
27.	м. Севастополь	1478	1928	2308	2199	1999	1982	0,52	90,6
Коефіцієнт кореляції Пірсона									-0,602

Таблиця 9

Дослідження кореляції між мовною однорідністю населення та кількістю умисних убивств (замахів)

№ з/п	Регіон (область)	Кількість злочинів за роками					Середня кількість злочинів за п'ять років	Кількість злочинів на 100 осіб населення	Рідною є українська або російська мова (%)
		2001	2002	2003	2004	2005			
1.	АР Крим	239	239	206	208	211	221	0,0108	77,0
2.	Вінницька	90	94	86	85	77	86	0,0049	94,8
3.	Волинська	48	47	45	53	51	49	0,0046	97,3
4.	Дніпропетровська	385	315	296	263	240	300	0,0084	67,0
5.	Донецька	703	615	565	560	525	594	0,0123	74,9
6.	Житомирська	108	81	83	89	84	89	0,0064	93,0
7.	Закарпатська	47	43	30	37	47	41	0,0032	81,0
8.	Запорізька	213	204	236	178	149	196	0,0102	50,2
9.	Івано-Франківська	47	50	49	46	35	45	0,0032	97,8
10.	Київська	158	151	139	156	143	149	0,0082	92,3
11.	Кіровоградська	129	125	143	149	101	129	0,0114	88,9
12.	Луганська	317	322	258	262	206	273	0,0107	68,8
13.	Львівська	143	168	151	116	108	137	0,0052	95,3
14.	Миколаївська	182	157	158	111	101	142	0,0112	62,9
15.	Одеська	309	313	267	283	219	278	0,0113	46,3
16.	Полтавська	149	154	137	122	108	134	0,0082	90,0
17.	Рівненська	45	61	56	35	26	45	0,0038	97,0
18.	Сумська	130	94	91	84	85	97	0,0074	84,0
19.	Тернопільська	34	42	42	27	31	35	0,0031	98,3
20.	Харківська	349	340	321	281	215	301	0,0103	53,8
21.	Херсонська	181	155	137	139	88	140	0,0119	73,2
22.	Хмельницька	89	82	79	84	69	81	0,0056	95,2
23.	Черкаська	107	101	91	82	88	94	0,0067	92,5
24.	Чернівецька	41	42	29	32	40	37	0,0040	75,6
25.	Чернігівська	119	121	120	101	87	110	0,0088	89,0
26.	м. Київ	165	134	182	154	130	153	0,0059	70,9
27.	м. Севастополь	33	32	30	43	32	34	0,0090	90,6
Коефіцієнт кореляції Пірсона									-1

Ненульовий (від'ємний) коефіцієнт кореляції Пірсона засвідчує, що досліджувані величини взаємопов'язані так: чим вищою є однорідність населення регіону за національно-мовною ознакою, тим менше в цьому регіоні звернень громадян до правоохоронних органів із заявами про злочини.

У табл. 6 наведено дані щодо кількості тяжких та особливо тяжких злочинів [1, с. 21] та результат обчислення коефіцієнта кореляції Пірсона між кількістю цих злочинів та мовно-етнічною однорідністю населення (між даними двох останніх стовпців табл. 6). У цьому випадку $r_{xy} = -1$ (дуже значна кореляція).

Водночас у табл. 7 відображено інформацію про кількість злочинів загальнокримінальної спрямованості [1, с. 24] та результат обчислення коефіцієнта кореляції Пірсона між кількістю цих злочинів та мовно-етнічною однорідністю населення. Таким чином, $r_{xy} = -0,694$ (середня кореляція).

У табл. 8 наведено дані щодо кількості тяжких та особливо тяжких злочинів загальнокримінальної спрямованості [1, с. 25] та результат обчислення коефіцієнта кореляції Пірсона між кількістю цих злочинів і мовно-етнічною однорідністю населення. Згідно з результатами обчислення, $r_{xy} = -0,602$ (середня кореляція).

Окрім цього, у табл. 9 представлено дані щодо кількості окремих видів злочинів загальнокримінальної спрямованості (умисні вбивства чи замаху) [1, с. 26] та результат обчислення коефіцієнта кореляції Пірсона між кількістю цих злочинів і мовно-етнічною однорідністю населення. У цьому разі $r_{xy} = -1$ (дуже значна кореляція).

Отже, у всіх випадках коефіцієнт кореляції Пірсона є ненульовим, від'ємним. Його значення вказує на середню, значну чи дуже значну кореляцію між досліджуваними величинами. Представлене дослідження підтверджує тезу щодо впливу етнічної неоднорідності населення на криміногенну ситуацію: чим одноріднішим є населення за національно-мовною ознакою, тим меншою постає кількість кримінальних проявів і звернень громадян до правоохоронних органів у цьому регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2001–2005 роки : статист. зб. – Київ : ВПЦ МВС України, 2006. – 201 с.
2. Системна інформатизація законотворчої та правоохоронної діяльності : монографія / кер. авт. кол. М. Я. Швець ; за ред. В. В. Дурдинця, В. О. Зайчука, В. Я. Тація. – Київ : Навч. кн., 2005. – 639 с.
3. Котляр В. До питання вдосконалення системи оцінювання стану злочинності / В. Котляр // *Правова інформатика*. – 2005. – № 1 (5). – С. 58–64.
4. Швець М. До проекту Концепції державної мовної політики в Україні / М. Швець // *Правова інформатика*. – 2007. – № 1 (13). – С. 3–4.
5. Всеукраїнський перепис населення – 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>. – Назва з екрана.
6. Быстрая и профессиональная обработка данных психологических исследований [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.learnspss.ru/hndbook/glava3/cont1.htm>. – Загл. с экрана.

REFERENCES

1. *Zlochynnist v Ukraini. Osnovni pokaznyky stanu ta struktury zlochynnosti za 2001-2005 roky* [Crime in Ukraine. Basic indicators of the state and structure of crime in 2001-2005]. Kyiv: VPTs MVS Ukrainy [in Ukrainian].
2. Shvets, M.Ya. (2005). *Systemna informatyzatsiia zakonotvorchoi ta pravoohoronomoi diialnosti* [System informatization of law-making and law-enforcement activity]. V.V. Durdynets, V.O. Zaichuk, V.Ya. Tatsii (Eds.). Kyiv: Navch. kn. [in Ukrainian].
3. Kotliar, V. (2005). Do pytannia vdoskonalennia systemy otsiniuvannia stanu zlochynnosti [On the issue of improving the system of assessing the state of crime]. *Pravova informatyka, Legal informatics*, 1(5), 58-64 [in Ukrainian].
4. Shvets, M. (2007). Do proektu Kontseptsii derzhavnoi movnoi polityky v Ukraini [To the Draft Concept of the State Language Policy in Ukraine]. *Pravova informatyka, Legal informatics*, 1(13), 3-4 [in Ukrainian].
5. Vseukrainskyi perepys naselennia – 2001 [All-Ukrainian Population Census - 2001]. (n.d.). *2001.ukrcensus.gov.ua*. Retrieved from <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>. [in Ukrainian].
6. Bystraia i professionalnaia obrabotka dannyh psihologicheskikh issledovaniy [Fast and professional processing of psychological research data]. (n.d.). *www.learnspss.ru*. Retrieved from <http://www.learnspss.ru/hndbook/glava3/cont1.htm> [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 01.11.2017

Shvets M. – *Doctor of Economics, Professor, Member-Correspondent of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Senior Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Criminal Police of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;*

Hladkivska O. – *Ph.D in Physics and Mathematics Sciences, Senior Research Fellow, Kyiv, Ukraine*

Influence of the Ethnic Inhomogeneity of the Population on the Criminogenic Situation

The article analyzes the state taking into account the national and linguistic composition (homogeneity) of the population by regions. This direction of analysis and assessment of the state of crime, in our opinion, has been insufficiently studied, and therefore requires additional investigation. It is proved that the illegal manifestations that disturb society, require research into the root causes of their occurrence. The influence of ethnic inhomogeneity of the population on the criminogenic situation is argued.

The state of criminality is analyzed and evaluated according to three most important indicators: the level, dynamics and structure of crime in a zealous territory. The crime rate is determined by absolute numbers, which reflect the number of crimes registered in a certain period of time, as well as the number of persons who committed them in the region. The dynamics of crime characterizes the direction and intensity of the change in the phenomenon over time and demonstrates the correlation between the crime rate of the reporting period and previous periods. The structure of criminality is determined by absolute or relative values (in percents) characterizing the state of crime by age, sex, demographic and other estimates.

Keywords: criminogenic situation, population, structure of crime, ethnic inhomogeneity.

УДК 340.12

Шмоткін О. В. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Служби безпеки України, м. Київ

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЮРИДИЧНА НАУКА

На основі думок зарубіжних і вітчизняних науковців досліджено науковий дисциплінарний статус філософії права. Подано авторське визначення філософії права як юридичної науки про сутнісні закономірності виникнення, розвитку та функціонування правових явищ.

Ключові слова: філософія права, науковий дисциплінарний статус філософії права, підходи щодо визначення статусу філософії права, об'єкт філософії права, предмет філософії права, тенденції розвитку філософії права.

Попри те, що філософія права існує впродовж багатьох століть, немає загального підходу до її поняття, наукового дисциплінарного статусу, об'єкта, предмета, адже погляди різних дослідників іноді діаметрально протилежні. З огляду на невизначеність змістових рис філософії права, сповільнюється її розвиток. Зазначена наука має не лише наукове, а й практичне значення, що зумовлено глобальною кризою правової сфери суспільства, яку не можна подолати без філософії права.

Метою статті є здійснення аналізу й узагальнення поглядів науковців щодо визначення наукового і дисциплінарного статусу філософії права, її об'єкта, предмета.

Останніми роками опубліковано багато філософських праць таких науковців, як В. А. Бачинін, В. С. Бігун, М. І. Козюбра, В. М. Костицький, В. І. Кузнецов, С. І. Максимов, М. М. Ониськів, С. В. Савчук та ін. Проте питанням наукового дисциплінарного статусу філософії права, її об'єкта, предмета приділено недостатньо уваги. Окрім цього, розуміння фахівцями цих змістовних рис філософії права не завжди аргументоване, логічне й узгоджене.

Зокрема, ще І. Кант стверджував: «Оскільки з об'єктивної точки зору може існувати тільки один людський розум, то не може існувати і багато філософій. Тобто може існувати лише одна істинна філософська система» [1, с. 14]. Існує також розмаїття думок щодо поняття філософії права, її змісту, функцій, об'єкта, предмета, методів тощо. Немає навіть єдності в тому, до яких наук вона належить: до філософських або юридичних. Окрім цього, постає питання стосовно того, чи потрібно вважати її наукою взагалі, хоча більшість учених дотримується думки, що філософія права – це наука. Зокрема, Ю. Є. Пермьяков стверджує, що філософія права не є наукою [2].

Існує декілька підходів щодо наукового і дисциплінарного статусу філософії права. Найбільш повно їх дослідив М. І. Козюбра, який зазначає: «Перша і ймовірно найбільш складна проблема під час визначення місця філософії в системі суспільствознавства – це проблема її статусу. Чи є вона самостійною наукою? Якщо так, то до яких наук – філософських або юридичних – вона належить?» [3, с. 27].

Прихильники одного з підходів вважають, що філософія права – наука юридична. Цю традицію започаткував ще Г. Гуго, який одним із перших вжив термін «філософія права». Юриспруденція, на думку Г. Гуго, має складатись з трьох частин: юридичної догматики, філософії права (філософії позитивного права) та історії права [4, с. 11–12].

З-поміж вітчизняних філософів права П. Г. Редкін також вважав, що філософія права є юридичною наукою, оскільки її предмет – це право. Вона «має своїм змістом філософське або природне, раціональне, тобто те, що мислиме розумом людським, право або ідеальне право, прототип права (*jus naturale* або *jus natural*), прагнучи уявити те, що праведно і справедливо (*iustum*) або у чому є правда і справедливість (*iustitia*)» [4, с. 513].

Інший видатний вітчизняний юрист Л. І. Петражицький, визначаючи філософію права юридичною наукою, писав: «Філософію права ми трактуємо як загальне вчення про право в теоретичному, так і в політичному контексті, тобто науку, що охоплює теорію й політику права» [5, с. 5].

До юридичної науки зараховують філософію права й сучасні іноземні вчені К. Брікман, В. Кубеш, А. Фердросе та ін. [4, с. 555–556]. Прихильниками такого підходу є й чимало сучасних

українських і російських учених, а саме: С. С. Сливка, В. С. Нерсесянц, Д. А. Керімов та ін.

Прибічники іншої версії, основоположником якої є Г. В. Ф. Геґель, вважають філософію права філософською наукою. «Наука про право, – писав він, – є частиною філософії. Тому вона має розвинути з поняття ідею, що уособлює “розум” предмета» [6, с. 60]. Інший відомий західний філософ права Г. Радбрух також вважав філософію права частиною філософії [7, с. 11].

Загалом такий підхід до визначення наукового і дисциплінарного статусу філософії права характерний для філософів [8, с. 28], хоча є його прихильники й серед юристів. Зокрема, В. М. Селіванов вважає, що філософія права постає спеціальною філософською дисципліною, так само як і філософія культури, релігії, мистецтва [9, с. 7].

Однак цей суто філософський підхід, на думку М. І. Козюбри, призводить до побудови відірваних від реального життя абстрактних схем, які не надають уявлення про глибинну сутність права, інших правових явищ [2, с. 27].

Представники третього підходу вважають, що існує дві філософії права. Наприклад, М. М. Ониськів і В. А. Рижко розрізняють «філософію права», що має статус філософської дисципліни – це аналіз проблем права в контексті меж філософських концептів (онтології, метафізики, гносеології, аксіології, філософської антропології, праксеології) та «філософію права», що має статус юридичної дисципліни – це аналіз проблем права в контексті меж концептів права (правових теорій і юридичних практик). Вони вважають, що підставою для існування «двох філософій права» є розмежування їхніх методологій [10].

Прихильник четвертого підходу у визначенні наукового і дисциплінарного статусу філософії права М. В. Костицький, міркуючи про природу філософії права, зазначає, що «взаємодія філософії й права як передумова виникнення філософії права виявляється на трьох рівнях: використання філософських знань у “чистому” вигляді, адаптація (трансформація) філософського знання до вимог юриспруденції й синтез філософського і юридичного знання». Учений вважає, що філософія права «є одночасно наукою і філософською, і юридичною» [11, с. 18].

Інший прихильник зазначеного підходу П. М. Рабінович зауважує, що філософія права «постає загальним об'єктом дослідження двох самостійних наук: філософії (точніше – соціальної філософії) й загальної теорії права. У межах першої науки, філософія права виявляє такі закономірності “права”, які властиві всім без винятку явищам природи й суспільства... У межах загальнотеоретичної юридичної науки філософія права проявляє саме специфіку цих (“філософських”) закономірностей» [12, с. 23].

Представник ще одного підходу С. С. Алексєєв пише: «Філософія права – це новий, найбільш високий щабель осмислення права, у певному контексті вершина узагальнених юридичних знань... Філософія права є наукою про право в житті людей, у людському бутті» [13, с. 394].

Найпоширенішим є шостий підхід, що впливає з міждисциплінарного статусу філософії права, одним із видатних представників якого є М. І. Козюбра. Він вважає, що існує декілька різновидів цього підходу. По-перше, філософію права можна визначати як галузь наукових знань, що існує поза філософією й правознавством, є принципово новим напрямом суспільствознавства. По-друге, вона поділяється на дві науки – «філософську філософію права» і «юридичну філософію права». По-третє, науковець зауважує, що філософію права можна трактувати як єдину науку, хоча вона є подвійною за своєю природою, що походить одночасно з двох джерел – філософії та юриспруденції [2, с. 30].

Один із представників шостого підходу у визначенні наукового і дисциплінарного статусу філософії права С. Л. Максимов стверджує, що за своїм статусом філософія права – це комплексна дисципліна, яка перебуває на стику філософії та правознавства. Причому визначення проблематики філософії права може здійснюватися за двома протилежними напрямками: від філософії до права; від вирішення практичних завдань через правознавство, що здійснює наукове пізнання права, до його філософського осмислення. Так, С. Л. Максимов наголошує, що філософія права – єдина дослідницька й навчальна дисципліна, хоча й походить із двох різних джерел, а саме: загальнофілософських розробок і досвіду вирішення практичних проблем права [14, с. 33–34].

Інший представник міждисциплінарного підходу В. В. Шишко стверджує, що філософія права є самостійною науковою дисципліною, яка має власний предмет дослідження. З огляду на специфіку предмета дослідження, вона охоплює «суміжну сферу між філософією і юриспруденцією, використовуючи методологію першої під час дослідження останньої» [15, с. 46].

Так, В. І. Кузнецов також визначає філософію права як «своєрідний суміжний простір між філософією й правом» [16, с. 9].

Зокрема, В. С. Бігун вважає, що філософія права – це особлива сфера міждисциплінарного наукового знання філософських і юридичних наук, їх «загальна територія» [17, с. 127].

Представник сьомого напрямку щодо трактування наукового і дисциплінарного статусу філософії права В. А. Бачинін вважає, що філософія права – це «...міждисциплінарна галузь знання, яка поєднує пізнавальні зусилля філософії, юриспруденції, соціології, психології й інших соціогуманітарних дисциплін у дослідженні сутності правових реалій, аналізуванні причиново-наслідкових зв'язків, якими вони з'єднані з онтологічно-метафізичними першоосновами буття» [18].

Однак Г. Кельзен відзначав, що впродовж XIX–XX ст. «...юриспруденція зовсім некритично “розширилася” за рахунок психології й соціології, етики та політичної теорії. Таке розширення можна пояснити тим, що ці науки мають справу з предметами, які тісно пов'язані з правом. І якщо “чисте” вчення про право прагне відмежувати пізнання права від суміжних дисциплін, то зовсім не тому, що воно не помічає або навіть заперечує цей зв'язок, але тому, що воно хоче уникнути методологічного синкретизму, який “затемнює” сутність правознавства й стирає межі, зумовлені природою його предмета» [19, с. 704].

Представник восьмого напрямку І. П. Малінова виокремлює філософію права в широкому контексті. «Це галузь довільної, безсистемної філософської інтерпретації проблем права, яка іноді може приймати характер догматичної абсолютизації якоїсь однієї філософської течії». Дослідниця також виділяє класичну філософію права, створену І. Кантом, І. Фіхте, Г. В. Ф. Геґелем. «Це побудована на рефлексивно-метафізичних підставах цілісна система принципів правового мислення, праворозуміння й розвитку правової культури». Окрім цього, І. П. Малінова виокремлює філософію права як наукову дисципліну [20, с. 13]

і дає таке визначення її предмета: це – логіка розвитку права, що розгортається в правовому мисленні як метод, сутнісною основою якого є відображення людського змісту в предметних формах права [20].

Викладене вище дає змогу дійти певних висновків щодо наукового і дисциплінарного статусу філософії права.

По-перше, існує точка зору, що філософія права – це не наука, хоча більшість дослідників дотримується протилежної думки.

По-друге, одні науковці вважають, що філософія права є юридичною наукою (К. Брікман, Г. Гуго, Д. А. Керімов, В. Кубеш, М. К. Михайловський, В. С. Нерсесянц, Л. І. Петражицький, А. Фердросе, Б. М. Чічерін, Г. Ф. Шершеневич), а інші зараховують її до філософських наук (Г. В. Ф. Геґель, Г. Радбрух, В. М. Селіванов, Б. Ф. Чміль та ін.).

По-третє, існує думка, що є дві філософії права, а саме: «філософська філософія права» і «юридична філософія права» (М. Н. Ониськів, В. А. Рижко, С. В. Савчук та ін.).

По-четверте, деякі дослідники вважають, що філософія права є одночасно і філософською, і юридичною наукою (Р. Алексі, М. В. Костицький, П. М. Рабінович та ін.).

По-п'яте, існує думка, що філософія права може виступати як споконвіку філософська дисципліна і як інтегрована філософсько-правова дисципліна (С. С. Алексєєв).

По-шосте, найпоширенішим є судження про міждисциплінарність, комплексність статусу філософії права, коли її трактують як єдину, хоча й подвійну за своєю природою, науку, що походить одночасно із двох джерел – філософії і юриспруденції (В. С. Бігун, Н. Б. Зазаєва, М. І. Козюбра, С. І. Максимов, В. В. Шишко та ін.).

По-сьоме, деякі науковці вважають, що філософія права – це міждисциплінарна галузь знань, яка поєднує пізнавальні можливості філософії, юриспруденції, соціології, психології й інших соціогуманітарних дисциплін (В. А. Бачинін).

По-восьме, іноді філософію права визначають як довільну безсистемну філософську інтерпретацію проблем права (І. П. Малінова).

Попри розмаїття точок зору щодо наукового і дисциплінарного статусу філософії права, В. Нерсесянц стверджував, що «...центр ваги у філософсько-правових дослідженнях ХХ ст. переміститься у сферу юридичної науки, де філософію права

визнають самостійною юридичною наукою». Він вважав, що головні концепції філософії права в ХХ ст. розробляли представники юридичної науки, і ця тенденція помітно посилилася у другій половині ХХ століття [4, с. 554].

Варто зазначити, що спочатку філософію права під впливом Г. В. Ф. Гегеля зараховували більше до філософської науки, ніж до юридичної. Це пов'язано з характером самої філософії. Вона виникла як наука, що поєднує всю сукупність знань людини про навколишню дійсність. У процесі нагромадження знань відбувається процес їх спеціалізації й формування нових наук, від'єднання їх від філософії, що належить і до юриспруденції. Водночас через недостатність знань у певній сфері нефілософської науки філософія намагалася їх замінити загальними категоріями й законами, що відбулося й з філософією права в період її виникнення. Однак у процесі зростання й поглиблення знань про об'єкт і предмет філософії права зникає підстава для наповнення їх надмірно широкими загальнофілософськими категоріями, які в контексті нових спеціалізованих знань втрачають наукову й практичну цінність.

На нашу думку, об'єктом філософії права є закономірності правової сфери життя суспільства. Об'єкт має властиві йому характеристики форми і змісту.

З точки зору форми (об'єму), об'єктом філософії права є правова сфера життя суспільства, до якої належать: правова система; явища, що зумовлюють правову систему; явища, які пов'язані з правовою системою.

1. Правова система (право, правотворчість, правореалізація, організація правових установ, правопорядок, правосвідомість) – це власне правові явища.

2. Явища, що зумовлюють правову систему, – це реалії дійсності, які жорстко, імперативно визначають виникнення, розвиток, функціонування правової системи. Вони пов'язані вертикальними відношеннями.

3. Явища, які пов'язані з правовою системою, – це явища природного, економічного, соціального порядків, що жорстко не детермінують правову систему. Вони пов'язані горизонтальними відношеннями, можуть позитивно чи негативно впливати на правову систему.

З точки зору змісту, об'єктом філософії права є закономірності правової системи, явищ, що зумовлені нею,

пов'язані з нею. Причому, зазначені види закономірностей існують не незалежно один від одного, а як певна система. Попри видові відмінності, закономірність правової сфери – це її об'єктивні, необхідні, стійкі, повторювані, зумовлені, системні (інтеграційні) якості, які надають їй якісної визначеності.

Закономірності правової сфери мають певну ієрархічну будову. Їх ядром є закономірності правової системи. Другий рівень становлять закономірності явищ, які зумовлюють правову систему. До третього рівня належать закономірності, пов'язані з правовою системою. Зазначені рівні закономірностей співвідносяться як окреме, часткове та загальне.

Таким чином, об'єкт філософії права об'ємний, динамічний, різноплановий і багатомірний. Власне цим характеризується і її предмет, яким є сутнісні закономірності виникнення, розвитку, функціонування правових явищ. Сутнісні закономірності правового явища – це його субстанціональні, невід'ємні, головні, первинні, відмінні, природні якості.

Об'єкт і предмет філософії права, з одного боку, постійно розширюються, а з іншого – поглиблюються. Це зумовлено тим, що: по-перше, все більше явищ дійсності потрапляє в сферу людських потреб, які регулює право; по-друге, у зв'язку з цим виникає все більше проблем, для рішення яких необхідними є знання сутнісних закономірностей правових явищ.

Отже, об'єктом і предметом філософії права є правові й пов'язані з ними явища, тобто одна зі спеціалізованих сфер соціального життя. Загальна філософія як наука про загальні сутнісні закономірності не може глибоко всебічно пізнати цей спеціалізований об'єкт. У неї немає можливостей за допомогою своїх загальних методів сформулювати знання щодо конкретного об'єкта, не говорячи вже про спеціалізовані знання предмета дослідження в цьому об'єкті. Свідченням цього постає те, що загальна філософія не сформувала у філософії права жодного поняття чи закономірності. Це може зробити лише спеціалізована, тобто юридична наука, зокрема філософія права, яка має відповідний спеціалізований інструментарій дослідження сутнісних закономірностей правових явищ. Філософи за допомогою своєї методології можуть досліджувати право тільки ззовні, описово, що є початковим етапом цього дослідження. Юристи володіють методологією вивчення права зсередини, аналітично, що є наступним, більш розвинутим

етапом дослідження. Однак для цього використовують інструментарій, який розробляє філософія – це так звані загальнофілософські методи для всіх гуманітарних наук. Окрім них, будь-яка наука, у тому числі філософія права, має також засновані на загальнофілософських спеціальні й конкретні методи, без використання яких вона не може пізнати власний предмет, адже в загальнофілософських методах немає інструментарію для його пізнання.

У філософії права філософії не більше ніж в іншій гуманітарній науці. Вживання в назві філософії права терміна «філософія» означає лише те, що за аналогією із загальною філософією, яка встановлює загальні сутнісні закономірності соціального буття, філософія права встановлює ці закономірності лише для однієї, спеціальної сфери, тобто права. Ці спеціальні сутнісні закономірності є предметом філософії права, де закінчується сфера впливу загальної філософії права.

Таким чином, філософія права, що почала формуватися за допомогою загальної філософії, нині є юридичною наукою. Необхідність її існування зумовлена потребами у визначенні сутнісних засад правової сфери.

Вважаємо, що за аналогією із загальною філософією, яка вивчає загальні сутнісні закономірності навколишньої дійсності, філософія права має вивчати сутнісні закономірності правової дійсності.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що філософія права – це фундаментальна юридична наука про сутнісні закономірності виникнення, розвитку та функціонування правових явищ.

Із цього визначення випливають такі риси філософії права:

1) філософія права – це юридична наука, тому що її об'єктом є право, тобто юридичне явище, а предметом – сутнісні закономірності права, що також є юридичним явищем;

2) філософія права вивчає закономірності правових явищ, тобто стійкі повторювані зв'язки, відносини, тенденції їхнього існування;

3) філософія права вивчає сутнісні закономірності правових явищ, тобто їх найбільш глибинні якості, властивості права, без яких вони не можуть існувати;

4) філософія права вивчає виникнення, розвиток і функціонування сутнісних закономірностей правових явищ;

5) з огляду на зазначені риси, філософія права є фундаментальною юридичною наукою.

Сучасний стан філософії права надає можливість висновувати, що інтенсивно відбувається процес формування загальної філософії права й починає розвиватися спеціальна філософія права (філософія злочину, філософія правотворчості тощо). Логіка розвитку знання, побудована за принципом «від загального до конкретного», тобто від загальних знань до першоелементних знань, характерна й для філософії права, у розвитку якої можна виокремити такі етапи: філософія права як філософська наука, філософія права як філософсько-юридична наука, філософія права як юридична наука, філософія окремих правових явищ.

Очевидно, що на часі виникнення філософії частин («наноелементів») цих явищ для пізнання граничних першооснов права з метою використання його сутнісних закономірностей для вдосконалення правових інститутів в інтересах суспільства.

Таким чином, існує вісім напрямів щодо розуміння наукового і дисциплінарного статусу філософії права. На нашу думку, вона є фундаментальною юридичною наукою, тому що її об'єктом і предметом є юридичні явища. Об'єктом філософії права є закономірності правової сфери життя суспільства.

Предметом філософії права є сутнісні закономірності виникнення, розвитку та функціонування правових явищ. Об'єкт і предмет філософії права, з одного боку, постійно розширюються, з іншого – поглиблюються. Це зумовлено тим, що сфера людських потреб охоплює все більше явищ дійсності, які регулює право, у зв'язку з чим виникає все більше проблем, для розв'язання яких необхідні знання сутнісних закономірностей правових явищ.

Зазначене об'єктивно породжує все більшу спеціалізацію філософсько-правових знань, тобто існування поряд із загальною філософією права, спеціальних філософій права (філософія правотворчості, філософія злочину тощо), які мають відповідні предмети дослідження.

Аналіз вищевикладеного дає змогу підсумувати, що філософія права – це фундаментальна юридична наука про сутнісні закономірності виникнення, розвитку й функціонування правових явищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Немецкая классическая философия / И. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Ф. В. И. Шеллинг. – М. : ЭКСМО-Пресс ; Харьков : Фолио, 2000. – Т. 1. – 784 с.
2. Пермяков Ю. Е. Лекции по философии права: учеб. пособие / Ю. Е. Пермяков. – Самара : Самар. ун-т, 1995. – 120 с.
3. Козюбра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права) [Електронний ресурс] / М. І. Козюбра // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – 32 с. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8488>. – Назва з екрана.
4. Нерсисянц В. С. Философия права : учеб. для вузов / В. С. Нерсисянц. – М. : Норма-Инфра, 1999. – 625 с.
5. Петражицкий Л. И. Очерки философии права / Л. И. Петражицкий. – СПб., 1900. – 138 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
7. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух. – М. : Междунар. отношения, 2004. – 240 с.
8. Філософія права : навч. посіб. / за ред. В. М. Костицького і Б. Ф. Чміля. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
9. Селіванов В. М. Право у дзеркалі філософії [Електронний ресурс] / В. М. Селіванов // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 67–71. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8497>. – Назва з екрана.
10. Ониськів М. Як можливі «дві» філософії права? [Електронний ресурс] / М. Ониськів, А. Рижко // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 48–51. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8493>. – Назва з екрана.
11. Костицький М. В. Філософія права як наука і навчальна дисципліна [Електронний ресурс] / М. В. Костицький // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 17–21. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8487>. – Назва з екрана.
12. Рабінович П. М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології [Електронний ресурс] / П. М. Рабінович // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 22–26. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8496>. – Назва з екрана.
13. Алексеев С. С. Право / С. С. Алексеев. – М., 1999. – 484 с.
14. Максимов С. І. Філософія права як сфера співпраці юристів і філософів [Електронний ресурс] / С. І. Максимов // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 33–36. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9660/03-Maksymov.pdf?sequence=1>. – Назва з екрана.
15. Шишко В. В. Філософія права в системі юридичних наук [Електронний ресурс] / В. В. Шишко // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 44–47. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8492/10-Shyshko.pdf?sequence=1>. – Назва з екрана.
16. Кузнецов В. І. Філософія права, історія та сучасність : навч. посіб. / В. І. Кузнецов. – Київ : Стилюс ; Фоліант, 2003. – 382 с.
17. Бігун В. С. Людина в праві. Правове людино-розуміння як філософсько-правова проблема / В. С. Бігун // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 126–128.
18. Бачинин В. А. Философия права : конспект лекций / В. А. Бачинин. – Харьков : Консум, 2002. – 368 с.

19. Антология мировой правовой мысли : в 5 т. – М. : Мысль, 1999. – Т. 3. – 830 с.

20. Малинова И. П. Философия права (рефлексивная традиция) : автореф. дис. ... д-ра филос. наук / И. П. Малинова. – Екатеринбург : Ин-т филос. и права, 1997. – Уральск. одел. РАН. – 46 с.

REFERENCES

1. Kant, I., Gegel, G.V.F, & Shelling, F.V.I. (2000). *Nemeckaia klassicheskaia filosofia [German classical philosophy]*. (Vols. 1). Moscow: EKSMO-Press; Harkov: Folio [in Riussian].
2. Permiakov, Yu.E. (1995). *Lekcii po filosofii prava [Lectures on the philosophy of law]*. Samara: Samar. un-t [in Riussian].
3. Koziubra, M.I. (2003). Mistse filosofii prava v systemi suspilstvoznavstva (do pytannia pro dystsyplinarnyi status filosofii prava) [Place of the philosophy of law in the system of social science (to the question of the disciplinary status of the philosophy of law)]. *Problemy filosofii prava, Problems of the philosophy of law*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8488> [in Ukrainian].
4. Nersesianc, V.S. (1999). *Filosofia prava [Philosophy of Law]*. Moscow: Norma-Infra [in Riussian].
5. Petraĵickii, L.I. (1900). *Očerki filosofii prava [Essays on the Philosophy of Law]*. SPb. [in Riussian].
6. Gegel, G.V.F. (1990). *Filosofia prava [Philosophy of Law]*. Moscow: Mysl [in Riussian].
7. Radbruh, G. (2004). *Filosofia prava [Philosophy of Law]*. Mosocow: Mejdunar. otnosheniia [in Riussian].
8. Kostytskyi, V.M., & Chmil, B.F. (Ed.). (2000). *Filosofia prava [Philosophy of Law]*. Kyivb: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Selivanov, V.M. (2003). Pravo u dzerkali filosofii [Right in the mirror of philosophy]. *Problemy filosofii prava, Problems of the philosophy of law, 1, 67-71*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8497> [in Ukrainian].
10. Onyskiv, M., & Ryzhko, A. (2003). Yak mozhlyvi dvi filosofii prava? [How are the two philosophies of law possible?]. *Problemy filosofii prava, Problems of the philosophy of law, 1, 48-51*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8493> [in Ukrainian].
11. Kostytskyi, M.V. (2003). Filosofia prava yak nauka i navchalna dystsyplina [Philosophy of law as a science and discipline]. *Problemy filosofii prava, Problems of the philosophy of law, 1, 17-21*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8487> [in Ukrainian].
12. Rabinovych, P.M. (2003). Nauka filosofii prava: do kharakterystyky predmeta i metodolohii [The science of the philosophy of law: to the characterization of the subject and methodology]. *Problemy filosofii prava, Problems of the philosophy of law, 1, 22-26*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8496> [in Ukrainian].
13. Alekseev, S.S. (1999). *Pravo [Law]*. Moscow [in Riussian].
14. Maksymov, S.L. (2003). Filosofia prava yak sfera spivpratsi yurystiv i filosofiv [Philosophy of law as a sphere of cooperation of lawyers and philosophers]. *Problemy filosofii prava, Problems of the philosophy of law, 1, 33-36*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9660/03-Maksymov.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

15. Shyshko, V.V. (2003). Filosofii prava v systemi yurydychnykh nauk [Philosophy of law in the legal sciences]. *Problemy filosofii prava, Problems of the philosophy of law*, 1, 44-47. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8492/10-Shyshko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

16. Kuznetsov, V.I. (2003). *Filosofii prava, istoriia ta suchasnist* [Philosophy of law, history and modernity]. Kyiv: Stylos; Foliant [in Ukrainian].

17. Bihun, V.S. (2003). Liudyna v pravi. Pravove liudyno-rozuminnia yak filosofsko-pravova problema [The man is right. Legal human-understanding as a philosophical and legal problem]. *Problemy filosofii prava, Problems of the philosophy of law*, 1, 126-128 [in Ukrainian].

18. Bachinin, V.A. (2002). *Filosofii prava* [Philosophy of Law]. Harkov: Konsum [in Riussian].

19. *Antologii mirovoi pravovoi mysli* [Anthology of the world legal thought]. (Vols. 1-5). Moscow: Mysl [in Riussian].

20. Malinova, P.I. (1997). *Filosofii prava (reflektivnaia tradiciia)* [Philosophy of Law (reflective tradition)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Ekaterinburg: In-t filos. i prava [in Riussian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2017

Shmotkin O. – Ph.D in Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Philosophy of Law as a Fundamental Science of Law

In the article, based on the opinions of foreign and domestic scientists, the scientific disciplinary status of the philosophy of law has been studied. There are eight directions for understanding this status. The author's view of him is described, according to which the philosophy of law is a fundamental legal science. The author's definition of the philosophy of law as a legal science on the essential laws of the emergence, development and functioning of legal phenomena is presented.

The current state of the philosophy of law allows us to state that the process of formation of the general philosophy of law is intensively taking place and a special philosophy of law (philosophy of crime, philosophy of law-making, etc.) begins to develop. The logic of the development of knowledge, built on the principle of «from general to concrete», is also characteristic of the philosophy of law. We can distinguish the following stages: the philosophy of law as a

philosophical science, the philosophy of law as a philosophical and legal science, the philosophy of law as a legal science, the philosophy of individual legal phenomena. The author proposed his own definition of the object of the philosophy of law, to which he refers the laws of life of the legal sphere of society, which includes: the legal system, the phenomena that determine the legal system, the phenomena are connected with the legal system. The subject of the philosophy of law, he considers the essential laws of the emergence, development, functioning of legal phenomena. The forecast of tendencies of development of philosophy of the right is stated.

Keywords: philosophy of law, scientific disciplinary status of the philosophy of law, approaches to the definition of the status of the philosophy of law, the object of the philosophy of law, the subject of the philosophy of law, the development trend of the philosophy of law.

УДК 340.111.5(004)

Павлишин О. В. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ СЕМІОТИКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ

Досліджено актуальний стан інформаційного забезпечення правової діяльності та визначено напрями вдосконалення законодавчого, правозастосовного, правоосвітнього процесу шляхом використання інтелектуальних систем і технологій у галузі права. Окреслено способи оптимізації правоохоронної діяльності в контексті семіотико-правового аналізу проблем автоматизації правових процедур. Схарактеризовано значення семіотичного підходу для розв'язання актуальних проблем юриспруденції на сучасному етапі розвитку.

Ключові слова: семіотика права, правова діяльність, юридична кваліфікація, інформаційні технології, семіотико-правовий аналіз, формалізація.

Актуальність проблеми вдосконалення інформаційного забезпечення правової діяльності не викликає жодних сумнівів. Очевидно, що ідеї інформатизації тих процесів, що формують зміст юридичної діяльності та сприяють автоматизації рутинних процедур, які фахівець здійснює під час виконання своїх обов'язків у правовій сфері, виникли одночасно з технологіями, пристроями і програмними засобами, здатними реалізувати подібні ідеї. Тому впродовж другої половини ХХ ст. виникло чимало відповідних розробок, які детально проаналізовано в багатьох наукових працях. Зокрема, питанням комп'ютеризації та інформатизації правової діяльності присвячено доробки В. А. Бакуліна, А. К. Баранова, К. І. Белякова, В. В. Бірюкова, Л. В. Богданова, В. М. Брижка, Ф. П. Васильєва, М. С. Вертузаєва, В. Д. Гавловського, О. М. Гальченка, І. В. Горошка, В. П. Горшкова, М. П. Дубініна, К. Є. Зінченка, Л. Ю. Ісмаїлова, Р. А. Калюжного, А. М. Карацюби,

В. Ю. Карпичова, Б. В. Кисельова, М. М. Коваленка, Ю. А. Кравченка, М. В. Костицького, Н. В. Кушакової-Костицької, А. В. Лукащука, Ю. В. Оліщюка, І. В. Мартиненка, В. А. Мінаєва, А. Я. Мініна, Н. Н. Орлова, Ю. Ю. Орлова, Ф. Ю. Півня, В. А. Плугатаря, А. П. Полежаєва, М. С. Польового, Ю. В. Попова, Ю. Г. Просвірина, В. А. Саницького, В. Ф. Севастьянова, М. Я. Сегаєва, С. С. Сливки, В. М. Смагляка, А. І. Смірнова, О. Д. Соколова, В. С. Стефанюка, О. М. Тебякіна, В. І. Ткаченка, А. В. Ткачова, Н. Б. Толок, В. Г. Хахановського, І. І. Хохлова, С. І. Цветкова, В. С. Цимбалюка, В. М. Черевика, М. Я. Швеця та інших науковців, а також окреме авторське дослідження «Електронні експертні системи та їх використання у правозастосовчій діяльності» (2015).

На сьогодні розроблено значну кількість автоматизованих інформаційних систем різних типів, які ефективно використовують у правотворчості та правозастосуванні, правоохоронній діяльності та в процесі здійснення правосуддя, у юридичній освіті та професійній практиці. Проте філософсько-правовим і семіотико-правовим аспектам інформатизації правової діяльності в науковій літературі приділяють недостатньо уваги, хоча стратегічне бачення процесу є необхідним для побудови продуктивної моделі її вдосконалення.

У діяльності правоохоронних органів використовують такі види автоматизованих інформаційних систем: 1) автоматизовані системи оброблення даних, що призначені для вирішення добре структурованих завдань, за якими виокремлюють вхідні дані, відомі алгоритми та стандартні процедури обробки; 2) автоматизовані інформаційно-пошукові системи, які забезпечують відбір і вивід інформації за запитом користувача та відповідно до умов, указаних у ньому (через них реалізуються автоматизовані обліки – з їх допомогою користувач знаходить серед певних множин зареєстрованих документів (фактів) ті, що присвячені вказаній у запиті темі або містять необхідні йому відомості); 3) автоматизовані інформаційно-довідкові системи, за допомогою яких зберігають та видають за запитом дані, що не потребують складного перетворення; 4) автоматизовані інформаційно-розпізнавальні системи, тобто електронні системи обробки зображень; 5) автоматизовані робочі місця, комплекси технічних і програмних засобів, призначених для автоматизації професійної праці спеціаліста; 6) автоматизовані системи управління, покликані забезпечувати управління інформацією; 7) системи підтримки

прийняття рішень, створені на засадах поєднання різних видів автоматизованих інформаційних систем; 8) експертні системи – системи штучного інтелекту, здатні на підставі правил бази знань та відомостей наданих користувачем, сформулювати рішення або надати рекомендації для вибору дії [1, с. 249].

Однак наведена «класична» класифікація відображає функціональну спрямованість цих систем, а не принципів відмінності їх організації, оскільки кожна реальна система володіє ознаками або містить елементи різних видів автоматизованих інформаційних систем. Деякі інформаційно-довідкові системи з часом трансформуються в інформаційно-пошукові. Усі вони можуть належати до складу автоматизованих робочих місць, а комплекс декількох взаємопов'язаних автоматизованих робочих місць реалізується у вигляді автоматизованих систем управління, що за визначенням є системами підтримки прийняття рішень. Інформаційно-пошукові системи в правовій галузі можуть бути фактографічними (створені для оперування криміналістичною інформацією) та документальними (містять нормативно-правові акти, юридичні документи тощо). Документальні системи можуть мати як повнотекстову базу даних, де зберігається весь зміст документа, так і неповнотекстову, створену, наприклад, на базі тезауруса.

За кордоном у правовій сфері активно впроваджують інформаційні технології. Саме інтелектуальний характер юридичної діяльності стимулював цей процес, у результаті якого нині розроблено та успішно використовують різні експертні системи. Закономірно, що великі корпорації інвестують кошти у створення таких програм з метою оптимізації управління, контролю, розрахунку відшкодування збитків, оподаткування тощо. На думку О. О. Денисової, використання систем штучного інтелекту в юридичній діяльності зумовлено високим рівнем інтелектуальності, спеціалізації та професіоналізму, що властиві розумовій діяльності юриста, судді, слідчого, криміналіста і судового експерта. У нашій країні вивченню філософсько-правових та семіотико-правових аспектів вдосконалення цієї діяльності майже не приділяють увагу, хоча формування загальної стратегії неможливе без застосування досягнень зазначених дисциплін.

Серед головних напрямів застосування інтелектуальних систем і технологій у галузі права можна визначити такі:

1) інтелектуалізація автоматизованих інформаційно-пошукових систем із законодавства; 2) створення автоматизованих систем аналізу нормативних правових текстів; 3) побудова консультативних систем із правотворення; 4) створення експертних систем у сфері правозастосовчої діяльності; 5) розроблення алгоритмів і програм ідентифікації за допомогою електронно-обчислювальних машин об'єктів під час розслідування та розгляду судових справ (сфера криміналістики й судової експертизи) [2].

Однією з перших документальних правових автоматизованих інформаційних систем у пострадянському просторі була «Консультант-плюс»w.prof, яку було написано ще під DOS, а згодом удосконалено та налаштовано під Windows. У ній було вміщено понад 50 000 правових документів із державної (конституційної), адміністративної, цивільної, земельної, підприємницької, кримінальної, кримінально-процесуальної та інших галузей права з можливістю (що важливо) встановити офіційне джерело опублікування певного нормативно-правового акта. Програми-доповнення «Консультант-плюс-арбітраж», «Консультант-плюс-бухгалтер», «Консультант-плюс-експерт», «Консультант-плюс-ділові папери», «Консультант-плюс-цінні папери», «Консультант-плюс-регіональний випуск», попри те, що потребували додаткової оплати, значно розширювали можливості базової системи.

Система «Юрисконсульт» зацікавила науковців передусім нестандартним підходом до організації пошуку необхідного нормативно-правового акту, який здійснив за допомогою декількох ключових слів, обраних користувачем зі словника, сформованого під час лінгвістичного оброблення документів. У словнику наведено всі найважливіші терміни, зокрема географічні назви та аббревіатури. Окрім цього, система містила низку допоміжних програм, призначених для оброблення текстів, якими наповнено базу.

Система «Юсис» надавала користувачу можливість ознайомитись не лише з нормативними актами, а й із науковими коментарями до них. Досить популярною була довідково-інформаційна система з трудового і господарського законодавства «Гарант», яка також має версії для DOS та Windows, більш вдало реалізує можливість роздрукування документа в нових операційних системах, має зручну і потужну систему пошуку, а також містить об'ємну базу, де наявні не лише нормативно-

правові акти, а й зразки юридичних документів, юридичні коментарі та консультації. Система «Кодекс» володіла менш ефективного пошуковою базою, ніж «Гарант», однак загалом їх функції досить схожі. Базу даних автоматизованої інформаційно-пошукової системи «Кодекс» було впорядковано відповідно до загальноправового класифікатора законодавчих і правових актів, а офіційне джерело публікації вказувалося в тексті нормативного акта, що, на нашу думку, було правильним рішенням, з огляду на зручність використання в правовій діяльності.

З цією метою в Україні ще в 1990-х роках, як і в Російській Федерації, було створено подібний реєстр (відповідно до Указу Президента України від 27 червня 1996 року № 468/96 та Постанови Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1996 року № 1504, усі нормативні документи мають проходити юридичну перевірку в Міністерстві юстиції України та реєструватись у Єдиному державному реєстрі нормативно-правових актів), що істотно допомогло під час розроблення правових інформаційно-пошукових і довідкових систем. Однією з перших таких систем в Україні став інформаційно-аналітичний центр «БІТ», фахівці якого створили 1993 року систему «ПРАВО 1». Уже за декілька років її удосконалення наступна версія цієї системи («ПРАВО. Версія ПРОФ») об'єднала чинне законодавство України (зокрема, на той час база нормативно-правових актів містила понад 155 000 документів), інформацію щодо перспективного законодавства, юридичні словники й довідники, консультації та коментарі фахівців із правових питань, судову практику, типові договори, фінансову інформацію, табличні класифікатори. Система пошуку зазначеної програми функціонувала за допомогою 25 елементів запиту. У ній було вдало реалізовано роботу зі списком документів, створено передумови для аналітичного оброблення та роботи з правовими актами. Окрім низки типових для подібних програмних продуктів функцій, досить оригінальні можливості було реалізовано в довідковій правовій системі «Лоцман» («PILOT»), серед яких: змога ознайомитися та використовувати копію графічного образу оригіналу документа, а не лише його текстове наповнення в електронному вигляді (що не є автентичним відповідно до чинного законодавства); можливість переглянути текст документа на іншій (російській або українській) мові, а також станом на будь-яку задану

дату з позначенням внесених змін; здатність побачити графічне зображення зв'язків документа тощо.

Експертно-правові системи групи Expertus («Expertus: Охорона праці» для керівника та спеціаліста з охорони праці», «Expertus: Кадри», «Expertus: Податки» та «Expertus: Головбук Бюджет», «Expertus: Держзакупівлі», «Expertus: Школа», «Expertus: Дошкільний заклад», «Expertus: Медичний заклад» та «Expertus: Медсестринство» тощо) створило цифрове видавництво Міжнародного центру фінансово-економічного розвитку спільно з європейськими партнерами з Wolters Kluwer, а також за участі посадовців, юристів, практиків, штатних експертів, розробників нормативних документів і працівників відповідних відомств (тих, хто перевіряє фінансові установи, навчальні заклади тощо). Вони містять рекомендації експертів щодо конкретних робочих ситуацій і значну кількість нормативних актів, необхідних фахівцю відповідного профілю. Системи працюють в онлайн-режимі на будь-якому комп'ютері, що передбачає щоденну актуалізацію нормативних документів та експертних матеріалів. Система «Expertus: Охорона праці» об'єднує велику нормативну базу з охорони праці в актуалізованому стані, електронну версію журналу «Довідник спеціаліста з охорони праці» та забезпечує ознайомлення з фаховими новинами галузі, що досить зручно. «Expertus: Кадри» полегшує роботу працівника відділу кадрів, виконує функції експерта з трудового права, допомагає розібратися в тонкощах кадрового законодавства, захисту персональних даних, роботи з класифікатором професій і в інших аспектах кадрової діяльності. Система «Expertus: Податки» містить актуальні консультації та поради експертів, робочі ситуації, бухгалтерські проводки, довідники, новини, власний календар бухгалтера, нормативні документи та офіційні роз'яснення.

Однією з найвідоміших правових баз даних є «НАУ-Експерт» (її простіші різновиди – «НАУ-Стандарт», «НАУ-Русскоязычная», «NAU-English»). Розробники визначають її як «реалізацію технологій штучного інтелекту на основі баз знань у застосуванні до інформаційно-пошукових систем». Під час пошуку інформації система враховує всі словоформи й навіть синоніми. У ній реалізовано технологію швидкого пошуку за контекстами, а документи, отримані після пошуку зручно для користувача розподілено за групами («точно», «близько», «приблизно»,

«хоча б що-небудь»). Інші різновиди бази даних «НАУ» є простішими версіями програми (бази даних «НАУ-Стандарт») або призначені для роботи з іншомовними користувачами системи. Характерною особливістю цієї бази даних, що за своєю суттю є інформаційно-пошуковою системою, постає наявність деяких «інтелектуальних» функцій, які можуть підтвердити належність зазначеної програми до категорії більш прогресивних і складних, порівняно з автоматизованими інформаційно-пошуковими системами, квазіінтелектуальних електронних систем. Подібні функції виконують й інші документальні інформаційно-правові системи, серед яких «Рада», «ЛІГА: ЗАКОН», «Законодавство», «Термінологія законодавства України» тощо. Остання може функціонувати як у складі інформаційно-пошукової системи «Законодавство», так і автономно. Вона призначена для встановлення змісту юридичного терміна, а також визначення нормативних документів, де його вжито.

Особливим засобом міжнародної класифікації та індексації правових документів є полімовний тезаурус «EUROVOC» – «нормативний словник дескрипторної інформаційно-пошукової мови із зафіксованими в ньому парадигматичними відношеннями лексичних одиниць» [3, с.26], який використовують в документальних і бібліографічних інформаційно-пошукових системах ЄС.

Таким чином, важливість з'ясування змісту юридичного терміна й однозначності його вживання визнають як на національному, так і на міжнародному рівні. Однак автоматизація правотворчого, правозастосовного та правоохоронного процесу відбувалася не лише шляхом створення інформаційно-пошукових систем на базі чинного законодавства та електронних юридичних словників чи тезаурусів. Дослідження у галузі правової інформатики розпочали ще у 1970-х роках в Інституті кібернетики НАН УРСР та Республіканському науково-дослідному інформаційному центрі МВС УРСР, а продовжили фахівці кафедри інформаційних технологій Національної академії внутрішніх справ України, Центру комп'ютеризованих інформаційних систем і мереж Верховної Ради України, управління інформаційних технологій Верховного Суду України, Науково-дослідного центру правової інформатики Національної академії правових наук України за підтримки Дослідницької служби Конгресу США, а також багатьох інших

інформаційних підрозділів у структурі органів законодавчої, виконавчої та судової влади, відповідних кафедр провідних навчальних закладів у нашій державі. Отже, на сучасному етапі система інформаційно-аналітичного забезпечення законотворчої, правозастосовчої, правоохоронної та правоосвітньої діяльності активно розвивається [4; 5].

За роки незалежності в Україні успішно використовували низку фактографічних і документальних автоматизованих інформаційних систем, автоматизованих комплексів (розроблених у різних пострадянських країнах і в самій державі), які суттєво впливали на продуктивність праці спеціалістів у правовій сфері, зокрема під час проведення криміналістичних експертиз, організації оперативного забезпечення працівників і підрозділів правоохоронних органів інформацією для розшукової діяльності, розслідування і профілактики злочинів, ведення обліків. У цьому процесі неоціненну допомогу надавали автоматизовані почеркознавчі системи (визначення віку виконавця підпису; реалізація багатьох функцій предметної експертної системи; експертне дослідження почерку людини, вирішення почеркознавчих завдань; встановлення факту умисної зміни почерку чи диференціації змінених і ускладнених почерків; ідентифікація виконавця рукопису, виконаного навмисно зміненням почерком; автоматизація статистичного оброблення даних, що характеризують підпис; встановлення зміни почерку шляхом швидкописання; встановлення зміни почерку через виконання рукопису іншою рукою; визначення статі та віку виконавця рукопису за методикою З. І. Кирсанова та А. П. Рогозіна тощо), а також автоматизовані системи ідентифікації пальцевих відбитків та автоматизовані інформаційно-дактилоскопічні фонди.

Важливими є системи, які: дають змогу вводити й проглядати параметри автоматичних пістолетів; забезпечують автоматизацію техніко-криміналістичного дослідження та класифікації холодної зброї, відеофоноскопичних досліджень, криміналістичного дослідження фонограм, проведення судової автотехнічної експертизи, експертну оцінку транспортних засобів; надають довідкову інформацію під час ідентифікації автотранспорту, проведення криміналістичної експертизи матеріалів, наркотичних речовин, люмінесцентного аналізу тощо; надають можливість розрахувати міцність рідин, які містять спирт, здійснити ідентифікацію фармацевтичних

препаратів, дослідження мінеральної частини ґрунту; автоматизують проведення фотопортретної експертизи, складання композиційних словесних портретів; здійснюють автоматизований збір і оброблення інформації про осіб, що оголошені в регіональний, державний і міждержавний розшук, інших осіб, яких розшукують і встановлюють; передбачають оброблення інформації про судимість осіб, первинний облік зареєстрованих злочинів; забезпечують накопичення, збереження та пошук інформації про безвісти зниклих осіб, невпізнані трупи та невідомих хворих; автоматизують номерний облік табельної вогнепальної зброї у відомчих правоохоронних системах, облік вогнепальної, пневматичної, холодної зброї та спеціальних засобів самооборони, що перебувають у користуванні громадян і організацій; забезпечують статистично-аналітичне оброблення стану злочинності, розстановку сил поліцейських служб, накопичення, оброблення, аналізування інформації про злочини, що пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, відомостей про фінансову діяльність підприємств в інтересах слідчо-оперативних груп; здійснюють облік підприємств, які займаються протизаконною діяльністю, технічну фіксацію судового процесу, документальне оформлення провадження під час розгляду судових справ у суді касаційної інстанції тощо.

Таким чином, відповідні служби, органи, посадові особи мають у розпорядженні арсенал різноманітних автоматизованих інформаційних систем, які ефективно використовують для вирішення низки завдань. Однак досі не створено автоматизовану інформаційну систему, яка б супроводжувала професійну діяльність правника протягом усіх етапів процесу застосування норм права. Практично не вивчають філософсько-правові, логіко-філософські та семіотико-правові аспекти цього процесу, хоча кваліфікація правових норм є важливим самостійним об'єктом для відповідного аналізу. Семіотичний підхід у процесі філософсько-правового пошуку дає змогу комплексно та системно розв'язувати актуальні проблеми юриспруденції на сучасному етапі її розвитку, зокрема всебічно проаналізувати питання розроблення та впровадження програмно-апаратних комплексів, покликаних оптимізувати правову діяльність.

Окрім цього, фактично відсутні системи, які б моделювали процес юридичної кваліфікації діяння, допомагаючи спеціалісту в прийнятті надзвичайно відповідального рішення у справі. Це зумовлено, з одного боку, несистематизованістю, фрагментарністю, суперечливістю теоретичних постулатів і неписаних практичних «звичаєвих» норм кваліфікації [6, с. 3], а з іншого – усталеною в масовій свідомості недовірою суспільства до ідеї «комп'ютерного судочинства» та рішучим запереченням можливості втручання електронної техніки у «високі матерії» правової реальності. З огляду на сказане, сформувалася доволі парадоксальна ситуація: експерти-криміналісти успішно використовують інформаційно-аналітичні системи у процесі проведення експертиз, а правники, які нерідко помиляються під час вирішення людських доль, позбавлені такої можливості.

Автоматизація правової діяльності передбачає використання комп'ютерних інформаційних систем на кожному етапі правозастосовчого процесу – від стадії збирання фактичного матеріалу до винесення індивідуально-правового акту. Варто зауважити, що питання кваліфікації не завжди вирішують просто й однозначно, адже під час кваліфікації слідчому, прокурору, судді доводиться стикатися з проблемами розмежування суміжних злочинів, відмежування їх від інших правопорушень, конкуренцією та сукупністю кримінально-правових норм, необхідністю зміни раніше поданої кваліфікації, визначенням її правових наслідків тощо [6, с. 29].

Підсумовуючи зазначимо, що можливості вдосконалення правової діяльності за допомогою інформаційних технологій на сучасному етапі не вичерпані. У правоохоронній діяльності, яка має відповідну специфіку, інформаційні технології можна використовувати по-різному. Це не лише бази даних із квазіінтелектуальними функціями (для філософії права, логіки та семіотики вивчення можливостей розроблення таких систем є найбільш масштабним і важливим завданням у цій сфері), а й глобальне позиціонування, сучасні способи пошуку об'єктів, які становлять оперативний інтерес, розроблення додатків до мобільних пристроїв, що наділені функціями швидкого сповіщення правоохоронних органів у разі викрадення будь-якого майна, вчинення іншого злочину або за допомогою відповідних датчиків спроможні відстежувати роботу життєво важливих систем організму та сигналізувати у разі критичного

зниження фізіологічних показників власника, завдяки чому можливе вдосконалення системи допомоги громадянам, чітке та оперативне реагування на будь-які проблемні ситуації. Упровадження подібних розробок уможливилює збереження життя та здоров'я людини, ефективне гарантування її безпеки, експертний аналіз криміногенної ситуації на місцях, а також постійне коригування маршрутів патрулів, створення необхідної інформаційної бази для найбільш ефективного способу протидії протиправним діям (розкриття злочинів «за гарячими слідами») та багато інших напрямів оптимізації роботи правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Информатика и математика для юристов : учеб. пособие для вузов / под ред. Х. А. Андриашина, С. Я. Казанцева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. – 463 с.
2. Денисова О. О. Інформаційні системи і технології в юридичній діяльності : навч. посіб. / О. О. Денисова. – Київ : КНЕУ, 2003. – 315 с.
3. Правова інформатика : (системна інформатизація законотворчої, правозастосовної, правоохоронної, судочинної та правоосвітньої діяльності в Україні) : монографія / М. Я. Швець, Р. А. Калюжний, В. А. Саницький та ін. ; за ред. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного. – Ужгород : ІВА, 2003. – 168 с.
4. Система електронного документообігу Адміністрації Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://techexpert.ua/?page_id=18453. – Назва з екрана.
5. Комп'ютеризована система інформаційно-аналітичного забезпечення законотворчої та правозастосовної діяльності / Л. С. Горьовий, М. Я. Швець та ін. – Київ : Парламент. вид-во, 1998. – 149 с.
6. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – Київ : Атіка, 1999. – 418 с.

REFERENCES

1. Andruashina, H.A., & Kazanceva, S.Ya. (Ed.). (2001). *Informatika i matematika dlia iuristov [Informatics and mathematics for lawyers]*. Moscow: YuNITI-DANA, Zakon i pravo [in Russian].
2. Denisova, O.O. (2003). *Informatsiyni systemy i tekhnologhii v yurydychii diialnosti [Information systems and technologies in legal activity]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Shets, M.Ya., Kaliuzhyi, P.A., & Sanytskyi, V.A. (2003). *Pravova informatyka: (systemna informatyzatsiia zakonotvorchoi, pravozastosovnoi, pravookhoronnoi, sudochnynnoi ta pravoosvitnoi diialnosti v Ukraini) [Legal Informatics: (System Informatization of Law Enforcement, Law Enforcement, Law Enforcement, Litigation, and Law Education in Ukraine)]*. M.Ya. Shets, & P.A. Kaliuzhyi (Eds.). Uzhhorod [in Ukrainian].
4. Systema elektronnoho dokumentoobihu Administratsii Prezydenta Ukrainy [System of electronic document circulation of the Administration of the President of

Ukraine]. (n.d.). *techexpert.ua*. Retrieved from http://techexpert.ua/?page_id=18453 [in Ukrainian].

5. Hirovyi, L.S., & Shvets, M.Ya. (et al.). (1998). *Kompiuteryzovana sistema informatsiyno-analitychnoho zabezpechennia zakonotvorchoi ta pravozastosovnoi diialnosti* [Computerized system of informational and analytical support of law-making and law-enforcement activity]. Kyiv: Parlament. vyd-vo [in Ukrainian].

6. Navrotskyi, V.O. (1999). *Teoretychni problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii* [Theoretical problems of criminal-law qualification]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.11.2017

Pavlyshyn O. – *Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Improvement of Information Providing of Legal Activity in the Context of Semiotics of Law's Analysis

In the article the current state of information procuring of legal activity is analyzed and the directions of improving the legislative, law enforcement and law-education process on the basis of the use of intellectual systems and technologies in the field of law are defined with help of using of semiotics of law's methodology.

In particular, based on the study of philosophical and legal (philosophy of law's), legal (theory of law's) and IT (information technology) literature, it is determined that the following types of automated information systems are used in the activity of law enforcement bodies: 1) automated data processing systems designed to solve well-structured tasks, which are input data, known algorithms and standard processing procedures; 2) automated information retrieval systems that provide the selection and output of information according to the request of the user and in accordance with the conditions specified therein (it is precisely because of them that automated records are implemented – through which the user finds among some set of registered documents (facts) those that are devoted specified in the subject matter request (subject) or contain the information required by him); 3) automated information and reference systems, through which stored and issued on request data that does not require complex transformation; 4) automated information recognition systems, that is, electronic image processing

systems; 5) automated workplaces, that is, complexes of technical and software tools intended for automation of professional work of a specialist; 6) automated control systems designed to provide information management; 7) decision support systems, which are based on a combination of different types of automated information systems; 8) expert systems – systems of «artificial intelligence», which are able to formulate solutions or give a recommendation for the choice of action based on the rules contained in the knowledge base and the data provided by the user.

The directions of optimization of the legislative, law administration, law-making process and law enforcement activity are determined in the context of semiotic-legal analysis of problems of automation of legal procedures. The importance of the semiotic approach for solving certain actual problems of jurisprudence at the present stage of its development is described.

Keywords: semiotics of law, legal activity, legal qualification, information technologies, semiotic and legal analysis, formalization.

UDC 342.573

Chernezhenko O. – Ph.D in Law, Research Fellow of the Department of Scientific Research of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

DIRECT DEMOCRACY AND THE ROLE OF REFERENDUMS IN DEMOCRATIC POLITICS

The essence of the concepts «direct democracy» and «referendum» are considered. It is determined that democratic institutions can contribute to the constructive resolution of conflicts and the adoption of fair decisions, and direct democracy is aimed at encouraging the expression of the will of the people. The main model models and trends in this area are analyzed. It is justified that the development of direct democracy is a prerequisite for further democratization of public administration.

Keywords: direct democracy, referendum, public governance, legal regulation.

In every society there are competing interests that can lead to conflicts. Democratic institutions are usually able to manage these conflicts, channel them in constructive ways and arrive at just and equitable solutions. Therefore, it is important in any conflict-management process to strengthen democracy. Especially following violent conflicts, people hope that democratization and creating inclusive democratic instruments will help defuse conflict and contribute to social integration. Groups that have felt marginalized are likely to demand more inclusive processes and better representation in democratic institutions. Direct democratic measures are often advocated as way of limiting the power of politicians and enabling the people to be the final arbiters.

Democracy is recognized as a necessary element of good governance. Decisions that are taken in accordance with established democratic procedures are regarded as legitimate. However, this «rule of the people by the people» can be organized in a multitude of ways. Political actors have a vested interest in designing political processes that are likely to produce preferable decisions. Decisions about the design of a democracy today will influence the power of

various parties tomorrow. It can be a major challenge to design democratic institutions and procedures that are acceptable to most of the elites in a country and that will still achieve generally acceptable decision-making.

In countries experiencing violent conflict, it is important to ensure that all segments of society are effectively represented and that everybody is able to participate in the political process. Here, two main issues must be addressed:

Firstly, the issue of representative democracy; how the best will disparate groups be represented in the various political institutions?

This depends a lot on two institutional features – the party system and the electoral system – which can be designed in ways that are either more or less helpful for multi-ethnic societies.

Secondly, the participatory processes of direct democracy; it would be useful to have an overview of two different concepts [1].

To talk about multilevel democracy, it could be emphasized that different levels of democratic governance within a federation or a decentralised state can bring political decision-making closer to the people and thus enhance their participation.

Geographical proximity to decision-makers is assumed to translate into greater political responsiveness. In addition, citizens can elect politicians to the national level of government who have already demonstrated their ability at the lower levels. In a representative democracy, citizens elect politicians who are charged with acting on their behalf and who mediate between the citizens and the government. Political parties normally emerge as the main mediators.

Two possible party systems are proposed for multi-ethnic societies:

– *Umbrella parties*: a party system with broad-based, inclusive and multi-ethnic political parties that have a country-wide constituency, rather than fragmented, personalized or ethnically based parties. Umbrella parties are more likely to encourage moderate political views;

– *Multiparty system*: a party system in which every important group has its own party, for example, a multi-party system with ethnic parties. Especially following violent ethnic conflicts, it is often unrealistic to assume that politicians from different groups will come together to form an overarching umbrella country-wide party.

The choice of electoral formulae has a crucial impact on stability, especially following violent ethnic conflict. The most

common plurality system is the first past the post or winner takes all system. However, this is considered unhelpful in multi-cultural societies as it makes it harder for smaller groups to be represented in parliament and government.

The preferential voting system is a plurality system that is seen as encouraging cross-community support. In general, preferential voting systems are designed so that voters can indicate their preferences with regard to candidates. Candidates have to seek cross-community support, mainly through vote-pooling mechanisms, e.g. single transferable votes.

Proportional systems aim to achieve a close match between the percentage of votes that groups of candidates obtain in elections and the percentage of seats they receive. Proportional systems are seen as more helpful because they make it almost impossible for a single party to obtain the majority of seats and votes and thus to dominate other, non-majority, groups. Coalitions between two or more parties are often created. The list proportional system is a proportional system that is seen as especially effective in encouraging cross-community support. In this system, the political parties provide open or closed lists of candidates. The system encourages parties to create balanced candidate lists which are likely to appeal to a whole spectrum of voters' interests [1].

Especially in the aftermath of violent ethno-political conflict, when trust in political parties may be low, it can be vital to adopt other ways, in addition to representative democracy, of involving the people more directly. Direct democracy provides formalized mechanisms for public participation.

Direct democracy, as opposed to representative democracy, is government by the people in which the supreme power is vested in the people and is exercised directly by them. All citizens can participate directly in decision-making without elected or appointed officials as intermediaries. Two forms of direct democracy are most common:

– initiative: citizens can submit a proposal, e.g. for a new law or to amend the constitution. Once a certain number of registered voters has signed the proposal, a formal Popular Vote on the proposal must be held, or the executive must consider the topic. Initiatives can be an important way for minority groups to bring their views and concerns into the political process. But sometimes, depending on the rules, a majority can sometimes use direct democratic instruments against a minority. For instance, a majority

can reject laws that are the result of a political compromise between different political groups. Especially where there is distrust, direct democratic instruments can encourage politics by emotion and even the ethnicisation of politics;

– a formal Popular Vote in which citizens are asked either to accept or reject a particular proposal or legal document (e.g. a constitution, an amendment or a law), or to remove an elected or appointed official (in certain countries). Referendums can be mandatory (required by law) or facultative (upon demand from the people or another authorized official body e.g. the president). Referendums can be binding or consultative.

Direct democracy is intended to encourage the expression of the people's will. However, the people can only express their will if the question in the initiative or referendum is clearly formulated and is limited to one issue at a time. In addition, the people's will is not necessarily always in accordance with international obligations or fundamental rights.

Direct democracy extends far back into political history. Popular voting on public issues occurred in the Greek city-states, and plebiscites were held in Rome. Then, after a lapse of a millennium and a half, the practice reappeared in Europe. The growth of popular voting on issues has grown quite slowly since then, but there is evidence that it, along with general democratic practice, is on the upswing worldwide [2–3].

It is very well known that the role of referendums in democratic politics is slowly but steadily increasing. There are experts who are not sure whether this is a trend we should welcome. Those who judge the expanding role of referendums in policymaking tend to adopt one of three theoretical positions.

Firstly, there is the pessimistic view advanced by foreign policy realists. They warn that direct democracy facilitates uninformed policymaking and therefore can be used by demagogues for self-interested ends. Everyday citizens, realists argue, are not adequately trained to handle intricate questions involving treaties, defense, and so forth. Such complex questions on policy require careful deliberation, patience, wisdom and experience. If, therefore, referendums continue to be widely used, foreign policy will soon become reflections of people's moral enthusiasm – at best – and people's headless passions – at worst. Meanwhile, demagogues, skillfully manipulating popular passions, will become highly influential [2; 3].

The realist perspective is not the sole theoretical position from which to decry the use of referendums in deciding international issues. Some advocates of participatory democracy also have advanced a pessimistic view that rests on a dismal picture of contemporary industrial societies. These theorists argue that until more radically participatory traditions evolve in advanced industrial societies, referendums will produce more harm than good. Citizens are too frustrated, fearful and inexperienced to act in politics in a deliberate and reflective manner. Instead, the managers of corporations, directors of electronic-media and other officials in the «command-posts» of modern society regularly manipulate the referendum process to their own advantage by playing on voters' resentments. Despite their purportedly democratic meaning, referendums are another weapon in the arsenal of the socially and politically powerful.

However, not all observers view referendums as either facades or dangers. Some analysts advocate referendums on grounds that they facilitate the participation of everyday people in politics, indirectly enrich policymaking by introducing concerns that government officials often overlook, and allow the people to assert their will against the preferences of the elites. According to these defenders of referendums, they have seldom been used as tools of demagogues, the wealthy and/or political elites. Citizens are not pieces of clay that can be easily shaped by elites. Citizens think for themselves and typically use referendums to draw elites' attention to overlooked grievances.

These views show that we have, at least, three disparate assessments about the meaning and role of modern referendums. Each viewpoint describes referendums in a very different light. Each encourages us either to decry and oppose the current wave of direct democracy in international affairs or to applaud and support it.

Realists often express fears that referendums signal the disappearance of diplomacy and expertise in foreign policymaking, while other critics warn that referendums will lead to policies that promote the interests of the economically and politically powerful. Defenders of referendums counter that as referendums become more commonplace, foreign policies will become more stable and judicious because everyday people are much more fearful of military adventures and rapid changes in the economic environment than are political leaders [3].

All these views seem to over-simplify the consequences on policy of direct democracy. Consider the realists' dire warnings. While there has been an obvious increase in the use of international-issue referendums in recent decades, there is no evidence that diplomacy and expertise no longer play central roles in policymaking. The vast majority of foreign policy decisions remain exclusively in the hands of diplomatic experts and career politicians. Most of the time, referendums have been used to supplement, not to supplant, elites' policymaking.

REFERENCE

1. Sharing Democracy. (2008). *Politorbis*. FDFA, Bern.
2. Auer, A. Bützer, M., & Auer, A. (Ed.). (2001). *Direct Democracy: The Eastern and Central European Experience*. Ashgate Publishing Limited.
3. Rourke, J.T., & Hiskes, R.P. (1992). *Direct Democracy and International Politics*. Lynne Rienner Publishers, Boulder & London.

Стаття надійшла до редколегії 04.12.2017

Чернеженко О. М. – кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Пряма демократія та роль референдумів у демократичній політиці

Розглянуто сутність понять «пряма демократія» та «референдум». Визначено, що демократичні інститути здатні сприяти конструктивному подоланню конфліктів та прийняттю справедливих рішень, а пряма демократія спрямована на заохочення вираження волі народу. Проаналізовано головні моделі й тенденції в цій сфері. Обґрунтовано, що розвиток прямої демократії є передумовою подальшої демократизації публічного врядування.

Ключові слова: пряма демократія, референдум, публічне врядування, правове регулювання.

УДК 343.14

Осетрова О. С. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
Сизоненко А. С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
Брисковська О. М. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

СИСТЕМА ПІДСТАВ ВИЗНАННЯ ДОКАЗІВ НЕДОПУСТИМИМИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Проаналізовано теоретичне та законодавче закріплення недопустимості доказів за визначеними ознаками. Досліджено класифікацію за суб'єктом доказування, стадією кримінального провадження, наслідками визнання доказів недопустимими. Розглянуто основні підстави визнання доказів недопустимими, систематизовано їх за певними критеріями.

Ключові слова: недопустимість, критерії, процесуальна форма, підстави, класифікація, провадження, стадія, сторона захисту, збирання доказів, потерпілий, представник юридичної особи, сторона обвинувачення, досудове розслідування, судовий розгляд.

У теорії кримінального процесу та правозастосовній практиці дискусійними є питання підстав визнання доказів недопустимими та їх класифікації. Це зумовлює необхідність здійснення систематизації підстав визнання доказів недопустимими за різними критеріями з метою формування уявлення про обсяг та зміст інституту недопустимості. Зазначене надасть можливість охопити всю сукупність правил про недопустимість доказів.

Метою цієї статті є розгляд системи підстав визнання доказів недопустимими на підставі аналізу норм Кримінального процесуального кодексу (КПК) України та правозастосовної практики.

У частині 1 ст. 87 КПК України закріплено поняття недопустимості доказів, згідно з визначенням якого головною підставою визнання доказів недопустимими є істотне порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, одержані завдяки інформації, отриманій унаслідок істотного порушення прав і свобод людини. Перелік істотних порушень прав і свобод людини регламентовано в ч. 2 ст. 87 КПК України. Перелік інших доказів, одержаних завдяки інформації, отриманій унаслідок істотного порушення прав і свобод людини, окреслено в ч. 3 ст. 87 КПК України. Відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16 листопада 2017 року, передбачено дві додаткові підстави визнання доказів недопустимими, що стосуються доказів, отриманих під час: виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи у зв'язку з недопущенням адвоката до цієї слідчої (розшукової) дії; виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, якщо така ухвала винесена слідчим суддею без проведення повної технічної фіксації засідання [1]. Деталізація підстав недопустимості доказів є не цілком вдалою, оскільки розширювати перелік підстав визнання недопустимості кожної процесуальної дії є недоцільним. На нашу думку, раціонально доповнити ч. 3 ст. 87 КПК України базовими правилами, які можна було б застосовувати до всіх процесуальних дій, що вчиняють як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду. Для з'ясування загальних підстав визнання доказів недопустимими пропонуємо проаналізувати теоретичні напрацювання із цієї проблематики та сформулювати авторську класифікацію таких підстав, запропонувавши відповідні зміни до КПК України.

На думку М. М. Стоянова, попри легальне визначення поняття допустимості доказу й переліку випадків визнання

доказів, отриманих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини, недопустимими, слід констатувати, що правила допустимості (недопустимості) доказів не систематизовано в КПК України [2]. Перелік підстав визнання доказів недопустимими є орієнтовним, оскільки не враховує такі підстави, як неналежний суб'єкт доказування, порушення процесуальної форми тощо.

Кримінальна процесуальна діяльність пов'язана з доказовою діяльністю суб'єктів кримінального провадження. Формалізм у визначенні підстав визнання відомостей недопустимими полегшує правозастосування та сприяє реалізації завдань кримінального провадження [2]. Несистематизованість підстав визнання доказів недопустимими призводить до неоднакової правозастосовної практики, неузгодженості інституту недопустимості доказів з окремими його правилами тощо. Розв'язанню зазначених проблем сприяє наукова класифікація підстав визнання доказів недопустимими. Вона має важливе практичне значення для оцінювання доказів. Однак бракує їх законодавчого закріплення, що спричиняє труднощі в оцінюванні доказів. Із цього приводу М. А. Верещагіна зазначає, що закріплення в законі будь-якого переліку порушень у будь-якому разі буде неповним, а отже, і недоцільним [3, с. 70]. Безумовно, чітка конкретизація підстав визнання доказів недопустимими неможлива, оскільки різноманітність допущених порушень, які стають підставою визнання доказів такими, а також їх динамічність породжує нові прецеденти визнання доказів недопустимими. Однак закріплення на підставі класифікації та аналізу базових підстав, на нашу думку, підвищить ефективність механізму визнання доказів недопустимими. Брак такої систематизації призводить до неоднакового застосування норм права та визнання доказів недопустимими на різних підставах. Це спричиняє порушення прав і свобод громадян, покарання невинної або виправдання особи, яка вчинила злочин.

У теорії кримінального процесу є декілька підходів до розрізнення підстав визнання доказів недопустимими. Здебільшого недопустимі докази класифікують залежно від критеріїв, характеру допущеного процесуального порушення. Зокрема, Н. М. Кіпніс [4, с. 27], П. А. Лупинська [5, с. 2],

О. В. Смирнов [6, с. 185] пропонують такі критерії недопустимості доказів:

- неналежний суб'єкт, уповноважений проводити процесуальні дії, спрямовані на отримання доказів;
- неналежне джерело фактичних даних (відомостей, інформації), які є змістом доказів;
- неналежна процесуальна дія, яку використовували для одержання доказів;
- неналежний порядок проведення процесуальної дії, яку застосовано як засіб отримання доказів.

Зазначені критерії є базовими та можуть бути використані як підстава для визнання доказів недопустимими. Водночас аналіз правозастосовної практики й теоретичних напрацювань надає можливість виокремити ширше коло підстав визнання доказів недопустимими, зокрема, яке охоплює:

- наявність можливості перевірити походження фактичної інформації;
- компетентність, обізнаність осіб, від яких вона надходить і які її збирають;
- дотримання загальних правил доказування;
- дотримання правил збирання даних певного виду, які забезпечують від неповноти і спотворень;
- дотримання правил, що гарантують повноту і точність фіксації зібраної інформації у справі;
- відмова від здогадок і припущень [7, с. 39].

Окрім класичних критеріїв, зазначені автори виокремлюють і додаткові підстави визнання доказів недопустимими, а саме: дотримання правил збирання даних певного виду, які забезпечують від неповноти і спотворень, що є правильним, на нашу думку, з огляду на те, що доказування окремого виду доказів має певні особливості й потребує їх урахування. Недотримання їх є підставою для визнання доказу недопустимим.

На відміну від більшості процесуалістів, М. С. Строгович звузив коло критеріїв, виокремивши лише законність джерел отримання, способів збирання та оформлення отримання фактичних даних [8, с. 34]. Водночас С. А. Шейфер розширює коло критеріїв доказами «за чутками». У цьому контексті науковець зауважує, що:

- визнають недопустимими докази, отримані шляхом сприйняття тих об'єктів, у яких сліди злочину можуть бути

відображені спотворено. Доказового значення також не має інформація, походження якої та зв'язок з досліджуваною обставиною неможливо встановити;

– недопустимість доказів може бути спричинена умовами сприйняття доказової інформації. Так, не можуть бути визнані допустимими докази, отримані способами, не передбаченими законом;

– недопустимість доказів породжує неправильний вибір пізнавальних прийомів (їх невідповідність характеру відображеної інформації), застосованих у межах закону, способів отримання фактичних даних. Такі самі наслідки настають тоді, коли слідчий або суд під час отримання доказів довільно змінює поєднання пізнавальних засобів, що полягає в порушенні порядку проведення слідчої дії та призводить до спотворення інформації;

– доказ може бути визнано недопустимим, якщо пізнавальний прийом виявився недостатньо ефективним, тобто забезпечив відображення досить незначної кількості інформації, яку майже не можна використати для встановлення істини [9, с. 43–44].

Інші критерії недопустимості доказів пропонує В. А. Іщенко, який окрім суб'єкта, правомочного проводити процесуальні дії, спрямовані на формування доказів, дотримання вимог процесуальної форми під час формування доказів і надійності фактичних даних, що є змістом доказу, визначає також етичність тактичних прийомів, які використовують для одержання доказів [10, с. 90]. Виокремлення етичності як критерію підстав визнання доказів недопустимими можливе, однак його не варто вважати базовим.

Таким чином, вчені-процесуалісти не сформуvalи єдиний підхід до базових підстав визнання доказів недопустимими. Однак більшість зводить їх до таких: неналежний суб'єкт доказування; неналежне джерело доказів; неналежна процесуальна дія; неналежний порядок проведення процесуальної дії.

У пункті 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9 зазначено, що «згідно зі ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватись на припущеннях, а також доказах, одержаних незаконним шляхом. Докази слід визнавати такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини

й громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами» [11].

У цій Постанові визначено декілька критеріїв визнання доказів недопустимими, зокрема, якщо їх збирання і закріплення здійснено: 1) з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини й громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку; 2) не уповноваженою на це особою чи органом; 3) за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами.

На нашу думку, підстави визнання доказів недопустимими можна класифікувати за такими критеріями: за суб'єктом доказування; за стадією кримінального провадження, на якій доказ було отримано; за наслідками, які спричинило визнання доказу недопустимим; за процесуальним джерелом доказу.

На підставі аналізу ч. 1 ст. 93 КПК України, де передбачено, що збирання доказів здійснюють сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, у порядку, передбаченому КПК України, доцільно запропонувати таку класифікацію недопустимих доказів за суб'єктами доказування:

– недопустимі докази, надані стороною обвинувачення, до яких належать: проведення досудового розслідування слідчим, який не входить до слідчої групи; погодження клопотання прокурором, який не здійснює процесуальне керівництво та не входить до групи прокурорів; проведення тимчасового доступу до речей і документів особою, що не зазначена в ухвалі слідчого судді; проведення розслідування без доручення начальника підрозділу;

– недопустимі докази, надані стороною захисту. За цією підставою докази визнають недопустимими в разі встановлення порушення порядку проведення процесуальних дій стороною захисту: порушення порядку звернення до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ; порушення порядку звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи;

– недопустимі докази, надані потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження: висновки експертів, отримані з порушенням процесуального порядку;

– недопустимі докази, отримані під час реалізації повноважень слідчим суддею, судом: недотримання слідчим суддею вимог щодо обов'язкової фіксації судового засідання під час розгляду клопотань; розгляд клопотання з порушенням правил підсудності; порушення строків розгляду клопотань.

За стадією кримінального провадження недопустимі докази можна поділити на такі, що отримані під час:

- досудового розслідування кримінального провадження;
- судового розгляду справи.

Під час досудового розслідування можна виокремити 3-поміж решти такі підстави визнання доказів недопустимими:

– визнання затримання особи незаконним згідно зі ст. 206 КПК України;

– затримання особи, яке здійснено з порушенням вимог ст. 208–209 КПК України (повідомлення про підозру не вручено впродовж 24 год, однак таку особу продовжує незаконно утримувати вповноважена на те особа);

– вручення повідомлення про підозру з порушення вимог, передбачених ст. 276–287 КПК України (порушення права на захист; вручення повідомлення про підозру не в день його складання).

Під час судового розгляду докази визнають недопустимими в разі:

– отримання відомостей, матеріалів та інших фактичних даних органами досудового розслідування в не передбаченому процесуальним законом порядку чи з його порушенням;

– отримання відомостей, матеріалів та інших фактичних даних органами досудового розслідування внаслідок істотного порушення прав і свобод людини.

За процесуальними джерелами доказів підставою визнання доказів недопустимими є допущення порушень під час:

– фіксації показань. Такими порушеннями може бути не роз'яснення слідчим права на захист під час допиту, неознайомлення з протоколом допиту, відсутність підпису інших учасників допиту тощо;

– фіксації речових доказів. До зазначеної групи належать такі порушення: проведення обшуку без понятих; призначення експертизи без ухвали слідчого судді; проведення слідчих (розшукових) дій за умови, якщо слідчу дію за дорученням провів оперуповноважений, який був свідком учинення злочину;

– долучення до матеріалів кримінального провадження документів. Одним із таких порушень є проведення ревізії без ухвали слідчого судді або порушення порядку долучення матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису й інших носіїв інформації;

– долучення до матеріалів кримінального провадження висновків експертів (проведення експертизи без ухвали слідчого судді; направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи без ухвали слідчого судді).

За юридичними наслідками недопустимі докази поділяють на такі, що тягнуть за собою:

– закриття кримінального провадження. Кримінальне провадження закривають у разі наявності недопустимого доказу в матеріалах кримінального провадження, одержаного з істотним порушенням прав людини і громадянина;

– зміну обсягу повідомлення про підозру або зміну кваліфікації діяння. Обсяг повідомлення про підозру або кваліфікацію діяння змінюють в разі, якщо вбачається, що доказ, який доводить наявність у діянні складу злочину, є недопустимим, а решта доказів свідчать про наявність іншого складу злочину;

– винесення виправдувального вироку. Залежно від доказової сили речового доказу, визнання його недопустимим тягне за собою закриття кримінального провадження у зв'язку з неможливістю доведення вини;

– зміну або скасування вироку в касаційному порядку (у разі встановлення підстав визнання доказів недопустимими внаслідок перевірки законності оскаржуваних судових рішень під час касаційного розгляду).

Таким чином, підстави визнання доказів недопустимими можна систематизувати за суб'єктами доказування: а) надані стороною обвинувачення; б) надані стороною захисту; в) надані потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження; г) отримані під час реалізації

повноважень слідчим суддею, судом. За стадіями кримінального провадження недопустимі докази можуть бути отримані на стадії досудового розслідування та на стадії судового розгляду. За процесуальними джерелами недопустимі докази одержують під час фіксації показань, речових доказів, матеріалів кримінального провадження, документів, висновків експертів. За юридичними наслідками недопустимі докази поділяють на такі, що тягнуть за собою: закриття кримінального провадження; зміну обсягу повідомлення про підозру або зміну кваліфікації діяння; винесення виправдовувального вироку; зміну або скасування вироку в касаційному порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб прав охоронними органами під час здійснення досудового розслідування [Електронний ресурс] : Закон України від 16 листоп. 2017 р. № 2213-VIII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/2213-19>. – Назва з екрана.
2. Стоянов М. М. Система правил допустимості доказів у кримінальному провадженні України [Електронний ресурс] / М. М. Стоянов // Правознавець. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/68821/%CC>. – Назва з екрана.
3. Верещагина М. А. Процессуальный порядок признания доказательств недопустимыми в ходе предварительного слушания : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Верещагина Мария Александровна. – Челябинск, 2008. – 227 с.
4. Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве : учебник / Н. М. Кипнис. – М. : Юристь, 1995. – 128 с.
5. Лупинская П. Основания и порядок принятия решений о недопустимости доказательств / П. Лупинская // Российская юстиция. – 1994. – № 11. – С. 2.
6. Смирнов А. В. Уголовный процесс [Электронный ресурс] : учебник / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский. – М. : Норма, ИНФРА-М, 2008. – 704 с. – Режим доступа: http://kalinovsky-k.narod.ru/p/upp/smirnov_kalinovsky_2008.pdf. – Загл. с экрана.
7. Белкин Р. С. Криминалистика и доказывание (Методологические проблемы) / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1969. – 216 с.
8. Строгович М. С. Избранные труды : в 3 т. / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1991. – Т. 3: Теория судебных доказательств. – 300 с.
9. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовному делу: проблемы теории и правового регулирования : науч. пособие / С. А. Шейфер. – М. : Норма, 2008. – 207 с.
10. Іщенко В. Принцип допустимості і достатності засобів кримінального процесуального доказування / В. Іщенко // Право України. – 2003. – № 7. – С. 90–95.
11. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 9 листоп. 1996 р. № 9. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96/print1429967283547219>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo zabezpechennia dotrymannia prav uchashnykh kryminalnogo provadzhennia ta inshykh osib prav okhoronnymy orhanamy pid chas zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia: vid 16 lystop. 2017 r. No. 2213-VIII [Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts on Enforcement of Rights of Participants in Criminal Proceedings and Other Persons by Law Enforcement Bodies during Pre-trial Investigation from November 16, 2017, No. 2213-VIII]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/2213-19> [in Ukrainian].
2. Stoianov, M.M. Systema pravyl dopustymosti dokaziv u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [The system of rules of admissibility of evidence in the criminal proceedings of Ukraine]. *Pravoznavets, Lawyer*. Retrieved from <http://pravoznavec.com.ua/period/article/68821/%CC> [in Ukrainian].
3. Verescagina, M.A. (2008). Processualnyi poriadok priznaniia dokazatelstv nedopustimymi v hode predvaritelnogo slushaniia [The procedural order of admitting evidence is inadmissible during the preliminary hearing]. *Candidate's thesis*. Cheliabinsk [in Russian].
4. Kipnis, N.M. (1995). *Dopustimost dokazatelstv v ugovnom sudoproizvodstve [Admissibility of evidence in criminal proceedings]*. Moscow: Yurist [in Russian].
5. Lupinskaia, P. (1994). Osnovaniia i poriadok priiniatia reshenii o nedopustimosti dokazatelstv [Grounds and procedure for making decisions on the inadmissibility of evidence]. *Rossiiskaia yusticiia, Russian justice, 11* [in Russian].
6. Smirnov, A.V., & Kalinovskii, K.B. (2008). *Ugovnyi process [Criminal process]*. Moscow: Norma, INFRA-M. Retrieved from http://kalinovsky-k.narod.ru/p/upp/smirnov_kalinovsky_2008.pdf [in Russian].
7. Belkin, R.S., & Vinberg, A.I. (1969). *Kriminalistika i dokazyvanie (Metodologicheskie problemy) [Forensic science and proof (Methodological problems)]*. Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
8. Strogovich, M.S. (1991). *Izbrannye trudy [Selected Works]*. (Vols. 3). Moscow: Nauka [in Russian].
9. Sheifer, S.A. (2008). *Dokazatelstva i dokazyvanie po ugovnomu delu: problemy teorii i pravovogo regulirovaniia [Evidence and Evidence in a Criminal Case: Problems of Theory and Legal Regulation]*. Moscow: Norma [in Russian].
10. Ishchenko, V. (2003). Pryntsyp dopustymosti i dostatnosti zasobiv kryminalnogo protsesualnogo dokazuvannia [Principle of admissibility and sufficiency of means of criminal procedural proof]. *Pravo Ukrainy, The law of Ukraine, 7*, 90-95 [in Ukrainian].
11. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy pro zastosuvannia Konstytutsii Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia: vid 9 lystop. 1996 r. No. 9 [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine on the application of the Constitution of Ukraine in the administration of justice from November 9, 1996, No. 9]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96/print1429967283547219> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2017

Osetrova O. – *Ph.D in Law, Senior Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Pre-Trial Investigation of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;*

Syzonenko A. – *Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;*

Bryskovska O. – *Ph.D in Law, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Pre-Trial Investigation of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Grounds for Recognizing Evidence Inadmissible in Criminal Proceedings

The article is devoted to analyze the theoretical and legal consolidation of inadmissibility of evidence based on certain features. Much attention is given to characterized the main grounds for recognizing an inadmissible evidence. It is stated that in the theory of criminal process, there are several approaches to such a classification, which necessitates their research in order to form the idea of the volume and instead of the institution of the inadmissibility of evidence. The systematization of the grounds for the recognition of inadmissible evidence will cover the entire set of rules on the inadmissibility of evidence.

The Criminal Procedure Code establishes the notion of inadmissibility of evidence, which emphasizes that the main reason for the admission of evidence to be inadmissible is a significant violation of human rights and freedoms guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine, international treaties, the consent to be bound by which is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as any other evidence obtained through information obtained as a result of a substantial violation of human rights and freedoms. The article deals with approaches to the classification of grounds for the recognition of evidence inadmissible in the theory of criminal process. The existing classifications and systematized grounds for the recognition of evidence are inadmissible under the subjects of proof; by the stages of criminal proceedings; by procedural sources; the legal consequences of the recognition of evidence are inadmissible.

The rules of admissibility (inadmissibility) of evidence are not systematized in the CPC of Ukraine. The list of grounds for admitting evidence is inadmissible as indicative, since it does not take into account such grounds for the recognition of evidence as inadmissible as an inappropriate subject of evidence, violation of the procedural form, etc.

All criminal procedural activities are in some way combined with the evidence of criminal activity of the subjects of criminal proceedings. Formalism in identifying the grounds for the inadmissibility of information facilitates enforcement and ultimately contributes to the achievement of the objectives of criminal proceedings.

Keywords: inadmissibility, criteria, procedural form, grounds, classification, proceedings, stage, subjects, party defense, gathering evidence, victim, representative of a legal entity, party prosecution, pre-trial investigation, judicial review.

УДК 340.143

Перепелиця Н. В. – здобувач Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано тексти правових актів, присвячених регулюванню засад професійної юридичної діяльності в Україні. Схарактеризовано головні принципи юридичної професії, закріплені в текстах нормативно-правових і корпоративних актів, які мають різні сфери застосування, рівні нормативної деталізації, суб'єкти видання.

Ключові слова: напрями юридичної діяльності, норма, правило, принципи юридичної діяльності, стандарт, юридична професія.

Активні державно-правові процеси та перетворення, що тривають в Україні протягом останніх десятиліть, спонукають до переосмислення усталених теоретичних положень юридичної професії, а також удосконалення й адаптації до сучасних реалій правозастосовної практики.

Проблематика дослідження засад юридичної діяльності неодноразово була в центрі наукової уваги вітчизняних правознавців. Зокрема, їй присвячено праці Ю. А. Ведернікова, С. Д. Гусарева, О. Е. Жалінського, В. В. Молдована, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришина, С. П. Погребняка, О. Ф. Скакун, С. С. Сливки, О. Д. Тихомирова, В. З. Ухача, Г. О. Христової, які у своїх розвідках вивчали різні аспекти реалізації права у сфері юридичної діяльності, здійснюваної представниками системи правоохоронних органів країни.

Науковці аналізують це питання в межах деонтологічної юридичної науки, переважно в контексті дослідження особливостей окремих видів юридичної діяльності, серед яких превалюють адвокатська, суддівська та прокурорська. Це зумовлено відповідною диференціацією нормативних актів у національному та зарубіжному законодавстві.

Такий підхід є традиційним для вітчизняної юридичної науки. Однак, з огляду на євроінтеграційні прагнення та зміни політичного вектора України, актуалізується проблема

вдосконалення й адаптації чинних норм і положень щодо визначення та узагальнення засад юридичної діяльності, узгодження основних її правил і принципів із визнаними європейськими та світовими стандартами.

Метою цього наукового дослідження є визначення змісту й обсягу базового поняття принципів юридичної діяльності, для чого необхідно проаналізувати тексти правових актів, присвячених регулюванню засад професійної юридичної діяльності в Україні, висвітлити особливості форм їх закріплення. Для виконання поставлених завдань доцільно застосувати аксіологічний, емпіричний, формально-юридичний методи, а також методи герменевтики та порівняння як головних способів досягнення визначеної мети.

Упродовж останніх років у політичних, правових і наукових колах активно обговорюють підвищення рівня правової допомоги, удосконалення захисту прав і свобод громадян. У цьому контексті одним із визначальних постає питання якості професійної юридичної діяльності, її стандартизації та уніфікації, узгодження з європейськими й міжнародними вимогами.

Закон України «Про стандартизацію» містить положення, які визначають власне поняття стандарту. Це нормативний документ, що ґрунтується на консенсусі, прийнятий визнаним органом, який встановлює для загального й неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері. Стандартизація – це діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних або потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [1].

Ідеться не про окремі вузькоспеціалізовані соціальні норми у сфері будівництва, бухгалтерії чи, наприклад, медицини. Навпаки, законодавець передбачає стандартизацію загальних правил, процедур, функцій, методів діяльності або її результатів тощо. У Законі виокремлено два основні рівні суб'єктів стандартизації: національні органи стандартизації, які приймають стандарти та кодекси усталеної практики, а також підприємства, установи й організації, які здійснюють стандартизацію та приймають відповідні стандарти, кодекси й технічні умови.

Одним із визначальних принципів державної політики у сфері стандартизації законодавець вважає пріоритетність

прийняття в Україні міжнародних і регіональних стандартів та кодексів усталеної практики як національних. Однак усталеною практикою є практики чи процедури проектування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування або експлуатації обладнання, конструкцій чи виробів. Отже, ідеться, передусім, про технічні стандарти, а запропоновані Законом термінологічні конструкції не можуть бути застосовані до стандартів професійної діяльності, зокрема юридичної.

Результати аналізу текстів вітчизняних правових актів щодо стандартизації професійної юридичної діяльності засвідчують, що відповідні норми закріплено на рівні корпоративних або підзаконних актів. Вони становлять комплекс правил, процедур, запропонованих суб'єктом правотворчості для застосування в різних сферах юридичної діяльності.

Так, Правила професійної етики нотаріусів України затверджені наказом Міністерства юстиції України 2013 року [2]. Основні положення цього документа формують загальне уявлення не тільки про перелік і сутність основних принципів професійної діяльності нотаріусів, а й про правила та особливості відносин нотаріуса з особами, які до нього звернулися, з іншими нотаріусами, поведінку в позаслужбовий час. Окрім цього, законодавець чітко визначив і перелік можливих дій, учинення яких принижує професійну гідність нотаріуса.

Водночас Правила не містять положень щодо наслідків порушення нотаріусом встановлених правил, а також визначення та обсягу головних термінів. Зокрема, не з'ясовано поняття принципів професійної діяльності, морально-етичних зобов'язань або професійної гідності. Очевидно, що відповідь на ці питання потрібно шукати в загальній теорії та філософії права, уникаючи стандартизації використаних термінологічних конструкцій.

Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури спочатку було затверджено відповідним наказом Генеральної прокуратури України. Однак 2017 року він утратив чинність у зв'язку із затвердженням нового Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, який було прийнято Всеукраїнською конференцією прокурорів [3]. Основні положення Кодексу присвячено принципам, моральним нормам і правилам прокурорської етики, якими мають керуватися прокурори під час виконання службових обов'язків і поза службою. Також визначено вимоги до позаслужбової поведінки прокурора та

відносин у колективі, з органами влади, правоохоронними органами, ЗМІ тощо.

На відміну від Правил професійної етики нотаріусів, у цьому документі передбачено можливість притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за порушення Кодексу професійної етики та поведінки. Однак тлумачення основних термінів і понять, зокрема принципів професійної етики та поведінки, професійної діяльності прокурора тощо, нормотворець також не запропонував.

Стандарти у сфері діяльності адвокатів були затверджені З'їздом адвокатів України в червні 2017 року й оформлені у вигляді Правил адвокатської етики [4]. Цей акт можна вважати одним із найдеталізованіших документів правничої професії, який уніфікує та закріплює традиції, досвід і єдину систему критеріїв оцінювання етичних аспектів поведінки адвоката, відповідальність за їх порушення.

Попри це, статті Правил також не містять теоретичного визначення вживаних у тексті понять, зокрема таких, як принципи, норми адвокатської етики, принципи і правила адвокатської діяльності. Окремі статті містять бланкетні норми з вказівкою на професійні права та гарантії професійної діяльності, а також принципи адвокатської діяльності, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [5]. Однак детальне вивчення відповідних положень Закону засвідчує, що серед запропонованих термінів також немає уніфікованого визначення принципів, правил або стандартів адвокатської діяльності.

У сфері діяльності правоохоронних органів є зведений правовий акт – Правила, які передбачають стандартизацію етичної поведінки працівників апарату МВС України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС [6]. Цей документ затверджено 26 травня 2016 року наказом МВС України з метою визначення основних професійно-етичних норм для працівників системи МВС. Він містить стислі характеристики основних сімох принципів етики. Належно розробленої термінології і тлумачення основних понять (принципів, норм або стандартів професії), особливостей реалізації запропонованих положень або наслідків порушення визначених правил документ, на жаль, не пропонує.

Професійну діяльність суддів в аналізованій сфері регламентує Кодекс суддівської етики, затверджений черговим З'їздом суддів України 2013 року [7]. Основні поняття, що вжито

в тексті цього документа, були деталізовані в Коментарі, затвердженому рішенням Ради суддів України лише три роки потому – у лютому 2016 року [8]. Там наведено запропоноване судьями визначення стандарту як єдиної типової форми, мірила, зразка, якому має відповідати що-небудь за своїми ознаками. У контексті здійснення суддівської діяльності це твердження застосовують, передусім, щодо стандартизації поведінки судді як еталону порядності та справедливості не тільки для учасників судового процесу, а й соціуму загалом. Водночас єдиного загальноприйнятого поняття принципів професійної діяльності суддів згадані вище документи не містять.

Правовим актом, спрямованим унормувувати та стандартизувати діяльність юридичних служб органів виконавчої влади й державних підприємств, установ, організацій, є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації» від 26 листопада 2008 року № 1040 [9]. Важливим є його значення, оскільки на працівників юридичних служб покладено широкий спектр повноважень щодо забезпечення правової роботи та правопорядку в установі, у межах якої функціонує служба налагодження ефективної взаємодії та документообігу з іншими установами й організаціями. Це якісно позначається на загальному рівні ефективності фактично всіх державних органів та установ. Однак за результатами аналізу тексту Постанови доходимо висновку, що основні її положення присвячені питанням організації, підпорядкування, реалізації функціональних завдань і повноважень юридичних служб. Документ не містить унормованих та узагальнених принципів, стандартів діяльності служби загалом, кваліфікації та особистісних якостей її працівників. Зазначене свідчить про брак єдиного підходу до добору кандидатів на відповідні посади, що ставить під сумнів загальний рівень кваліфікації спеціалістів юридичних служб, професійна майстерність яких подеколи обмежується лише наявністю диплома про вищу юридичну освіту.

Ґрунтовнішими в цьому напрямі видаються документи, прийняті Всеукраїнським з'їздом Асоціації юридичних клінік. Їдеться про Стандарти діяльності юридичних клінік України та Етичний кодекс юридичної клініки. Попри те, що юридичні клініки є структурними підрозділами вищих навчальних закладів, їх

створюють як базу для практичного навчання та навчальної практики студентів [10], що ефективно впливає на формування їхніх професійних та особистісних якостей у подальшій правничій діяльності. Зокрема, стандарти діяльності юридичних клінік запропоновано тлумачити як комплекс основних характеристик, притаманних юридичній клініці, організації її роботи, а також діяльності з надання правової допомоги та правової просвіти.

Головними принципами діяльності клініки, регламентованими чинним Типовим положенням, є: повага до права, справедливість та гідність; спрямованість на захист прав та свобод людини; гуманізм; законність і верховенство права; об'єктивність; безоплатність надання правової допомоги; конфіденційність; компетентність та добросовісність [10]. Поняття принципів діяльності клініки в документі не визначено.

Етичні норми та стандарти діяльності працівників юридичних клінік деталізовано в окремому акті – Примірному етичному кодексі юридичної клініки [11]. Положення цього документа встановлюють не лише загальні принципи діяльності, а й особливості відносин учасників клініки з клієнтами та між собою, що сприяє гідному, компетентному й ефективному виконанню ними своїх обов'язків.

Попри досить деталізовані вимоги щодо організації та функціонування юридичної клініки, етичних норм поведінки, відповідні кваліфікаційні вимоги до персоналу юридичної клініки, обсяг професійних навичок і необхідний рівень знань, перелік посадових обов'язків та повноважень, а також підстави для притягнення до відповідальності не передбачені. Їх визначено в посадових інструкціях та інших внутрішніх актах юридичної клініки, тобто покладено на керівництво навчальних закладів. Не запропоновано й узагальненого трактування поняття принципів діяльності працівників юридичної клініки. Зазначене спричиняє виникнення розбіжностей і невідповідностей щодо тлумачення поняття й обсягу компетентнісних характеристик персоналу в різних юридичних клініках, обмежує їх роль у процесі добору потенційних працівників.

На підставі здійсненого аналізу можна сформулювати такі висновки.

Юридична діяльність є однією з поширених і престижних видів професійної діяльності, розвиток якої відіграє важливу роль у становленні демократичних та правових інститутів сучасної України. Діяльність юриста стосується таких важливих

соціальних питань, як захист прав і свобод людини, представництво інтересів як окремої людини, так і держави загалом, законопроектна робота, підготовка кваліфікованих фахівців різних спеціальностей, а також правопросвітництво, формування основоположних ідей правопорядку. Актуалізація питань удосконалення юридичної професії загалом, окремих сфер її застосування, спеціальностей або галузей юридичної роботи є важливим напрямом здійснення загальнотеоретичних і прикладних правових досліджень.

Юридична діяльність ґрунтується на основоположних ідеях, принципах і засадах, формалізація яких відбувається шляхом закріплення в текстах нормативно-правових або корпоративних актів. Проаналізувавши національну систему корпоративних джерел права юридичної діяльності, базових нормативно-правових актів, варто зазначити, що принципи та засади професійної діяльності суддів, прокурорів та інших фахівців у галузі юриспруденції містяться переважно в текстах корпоративних актів. Однак вони не пропонують нормативного визначення поняття «принцип діяльності», а відображають лише розмаїття основоположних ідей, на яких ґрунтується певна професія. Нагальним є питання формування уніфікованого підходу до визнання міжнародних і національних, загальних та спеціальних принципів (засад) діяльності юристів, зумовлених корпоративною автономією, наявністю ознак самоврядності юридичної професії та невтручанням держави у сферу морального регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про стандартизацію [Електронний ресурс]: Закон України від 5 черв. 2014 р. № 1315-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>. – Назва з екрана.
2. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України [Електронний ресурс]: наказ Міністерства юстиції України від 4 жовт. 2013 р. № 2104/5. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1730-13>. – Назва з екрана.
3. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів [Електронний ресурс]: затв. 27 квіт. 2017 р. Всеукраїнською конференцією прокурорів. – Режим доступу: http://www.kdkp.gov.ua/ua/dokuments_vkp.html. – Назва з екрана.
4. Правила адвокатської етики [Електронний ресурс]: затв. 9 черв. 2017 р. Національною асоціацією адвокатів. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS28627.html. – Назва з екрана.
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/conv>. – Назва з екрана.
6. Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ

і підприємств, що належать до сфери управління МВС [Електронний ресурс]: наказ МВС України від 28 квіт. 2016 р. № 326. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0778-16>. – Назва з екрана.

7. Кодекс суддівської етики [Електронний ресурс]: затв. 22 лют. 2013 р. XI черговим З'їздом суддів України. – Режим доступу: [https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf). – Назва з екрана.

8. Коментар до Кодексу суддівської етики [Електронний ресурс]: рішення Ради суддів України від 4 лют. 2016 р. № 1. – Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/ua/events/komentar-do-kodeksu-suddivskoi-etiki>. – Назва з екрана.

9. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листоп. 2008 р. № 1040. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-p>. – Назва з екрана.

10. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України [Електронний ресурс]: наказ Міністерства освіти і науки України від 3 серп. 2006 р. № 592. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06>. – Назва з екрана.

11. Примірний Етичний кодекс юридичної клініки [Електронний ресурс]: затв. 25 серп. 2005 р. Асоціацією юридичних клінік України. – Режим доступу: <https://lawclinicukma.wordpress.com/2016/06/13/>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy pro standartyzatsiiu: vid 5 cherv. 2014 r. No. 1315-VII [The law of Ukraine on standardization from June 5, 2014, No. 1315-VII] (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1315-18> [in Ukrainian].

2. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy pro zatverdzhennia Pravyl profesiinoi etyky notariusiv Ukrainy: vid 4 zhovt. 2013 r. No. 2104/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine on the approval of the Rules of Professional Ethics of Notaries of Ukraine from October 4, 2013, No. 2104/5]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1730-13> [in Ukrainian].

3. Kodeks profesinoi etyky ta povedinky prokuroriv: zatv. 27 kvit. 2017 r. Vseukrainskoiu konferentsiieiu prokuroriv [Code of ethics and behavior of prosecutors: Zatv. April 27 2017 All-Ukrainian Conference of Prosecutors]. (n.d.). www.kdkp.gov.ua. Retrieved from http://www.kdkp.gov.ua/ua/dokuments_vkp.html [in Ukrainian].

4. Pravyla advokatskoi etyky: zatv. 9 cherv. 2017 r. Natsionalnoiu asotsiatsiieiu advokativ [Rules of lawyer's ethics: Zatv. June 9 2017 by the National Association of Attorneys]. (n.d.). search.ligazakon.ua. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS28627.html [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy pro advokaturu ta advokatsku diialnist: vid 5 lyp. 2012 r. No. 5076-VI [Law of Ukraine on Advocacy and Advocacy from July 5, 2012, No. 5076-VI]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/conv> [in Ukrainian].

6. Nakaz MVS Ukrainy pro zatverdzhennia Pravyl etychnoi povedinky pratsivnykiv aparatu Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, terytorialnykh orhaniv, zakladiv, ustanov i pidpriemstv, shcho nalezhat do sfery upravlinnia MVS: vid 28 kvit. 2016 pr No. 326 [The Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the approval of the Rules of Ethical Conduct of the Employees of the Apparatus of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, territorial bodies, institutions, institutions and

enterprises belonging to the sphere of management of the Ministry of Internal Affairs from April 28, 2016, No. 326]. (n.d.). [zakon3.rada.gov.ua](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0778-16). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0778-16> [in Ukrainian].

7. Kodeks suddivskoi etyki: zatv. 22 liut. 2013 r. KHI cherhovym Zizdom suddiv Ukrainy [Code of Judicial Ethics: Zat. February 22, 2013 XI regular congress of judges of Ukraine]. (n.d.). [court.gov.ua](https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf). Retrieved from [https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf) [in Ukrainian].

8. Komentar do Kodeksu suddivskoi etyki: rishennia Rady suddiv Ukrainy vid 4 liut. 2016 r. No. 1 [Commentary on the Code of Judicial Ethics: Decision of the Council of Judges of Ukraine dated February 4, 2016, No. 1]. (n.d.). [rsu.gov.ua](http://rsu.gov.ua/ua/events/komentar-do-kodeksu-suddivskoi-etiki). Retrieved from <http://rsu.gov.ua/ua/events/komentar-do-kodeksu-suddivskoi-etiki> [in Ukrainian].

9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy pro zatverdzhennia Zahalnoho polozhennia pro yurydychnu sluzhbu ministerstva, inshoho orhanu vykonavchoi vlady, derzhavnoho pidpriemstva, ustanovy ta orhanizatsii: vid 26 lystop. 2008 r. No. 1040 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the General Law on the Legal Service of the Ministry, other executive body, state enterprise, institution and organization from November 26, 2008, No. 1040]. (n.d.). [zakon2.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-n). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-n> [in Ukrainian].

10. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnoho zakladu Ukrainy: vid 3 serp. 2006 r. No. 592 [The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine on the approval of the Model Regulations on the Legal Clinic of Higher Educational Institutions of Ukraine from August 3, 2006, No. 592]. (n.d.). [zakon2.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06> [in Ukrainian].

11. Prymirnyi Etychnyi kodeks yurydychnoi kliniky: zatv. 25 serp. 2005 r. Asotsiatsiiei yurydychnykh klinik Ukrainy [Model Ethical Code of the Legal Clinic: Shuttle. August 25, 2005 by the Association of Legal Clinics of Ukraine]. (n.d.). lawclinicukma.wordpress.com. Retrieved from <https://lawclinicukma.wordpress.com/2016/06/13/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 06.12.2017

Perepelytsia N. – *Researcher of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Principles of Professional Legal Activity

The article states that legal activity is one of the most common and prestigious types of professional activity. Its development plays an important role in the development of democratic and legal institutions of the modern Ukrainian state. The author analyzes the texts of legal acts devoted to the regulation of the principles of professional legal activity in Ukraine.

Such rules are fixed, basically, at the level of corporate or by-laws. They represent a set of rules, procedures, proposed by the relevant lawmaking subject for application in various spheres of legal

activity. Such acts include, in particular, the Rules of professional ethics of notaries, Code of professional ethics and behavior of prosecutors, Rules of law ethics, Code of judicial ethics, Standards of activity of legal clinics of Ukraine, etc. These documents differ in scope, level of normative detail, subjects of the publication.

The texts of these documents are devoted to separate issues of organization of activities, ethical and moral norms of lawyers' behavior. Qualification requirements, professional skills, a list of official duties and powers, grounds for prosecution are not provided.

The results of the comparison of these documents indicate the absence of a normative definition of the concept of «principle of activity». There is no unified approach to the recognition of international and national, general and special principles (principles) of the activities of lawyers. This is due to corporate autonomy, self-government of the legal profession and non-interference of the state in the sphere of moral regulation.

It is noted that the activity of a lawyer is important and is related to the protection of human rights and freedoms, the representation of the interests of man and the state, law-education, the formation of fundamental ideas of law and order. The lack of common standards and principles of operation leads to problems in the selection of candidates for a lawyer. Also questioned is the level of qualification and personal qualities of the selected specialists.

The necessity of further theoretical and practical developments with the aim of improving the legal profession is emphasized.

Keywords: directions of legal activity, norm, rule, principles of legal activity, standard, legal profession.

УДК 336.027.2(477)

Лісовол О. М. – здобувач Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Проаналізовано проблему статусу контролюючих суб'єктів валютного контролю. На основі аналізу наукових джерел і нормативно-правових актів досліджено повноваження та функції контролюючих органів у цій сфері. Висловлено пропозиції щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Ключові слова: контролюючі суб'єкти, валютний контроль, владні суб'єкти, органи валютного контролю, агенти валютного контролю.

Важливою складовою валютних правовідносин є валютний контроль. На думку Н. А. Саттарової, аналіз відповідних статей валютного законодавства засвідчує, що валютному контролю підлягають усі валютні операції незалежно від того, здійснюються вони вільно чи стосовно них встановлено валютні обмеження [1, с. 52]. Дослідниця пояснює це тим, що навіть вільне здійснення валютних операцій пов'язане з дотриманням низки формальностей, які є заходами пасивного контролю (наприклад, надання статистичних даних, складання паспорта угоди тощо), що надає можливість органам валютного контролю спостерігати за проведенням валютних операцій, отримувати інформацію про рух валютних потоків, а отже, коригувати валютну політику держави. Оскільки валютний контроль є частиною фінансового контролю, то можна дійти висновку, що система валютного контролю ґрунтується на правомочності спеціальних органів, які виконують відповідні функції.

Проблематиці правового регулювання організації валютного контролю в юридичній літературі присвячено праці таких науковців, як М. М. Артьомов, В. Ф. Ебке, О. В. Ємелін, А. Ю. Іоффе, С. Т. Кадьякаленко, Є. В. Карманов, О. М. Козирін, В. Л. Кротюк, Л. М. Кравченко, Г. А. Тосунян та ін. Проте питання

статусу суб'єктів валютного контролю, попри їх ключову роль у цій сфері, висвітлено недостатньо.

Важливою складовою правового механізму валютного контролю є його суб'єкти. Специфіка контрольного правовідношення полягає в тому, що правовий статус його суб'єктів різниться. Таку особливість констатує чимало авторів. Наприклад, О. М. Козирін, розглядаючи суб'єктну складову механізму валютного контролю, зауважує, що всі учасники правовідносин цього типу можуть бути поділені на контролюючих суб'єктів та осіб, діяльність яких є об'єктом контролю [2, с. 35]. Найбільш вдалою диференціацією суб'єктного складу є та, яку запропонувала О. Ю. Грачова, досліджуючи контрольне правовідношення стосовно лідируючих та ординарних учасників процесу [3, с. 140]. Адже зазначене правовідношення має публічно-правовий характер, передбачає взаємозв'язок учасників за вертикалю та означене відсутністю юридичної рівності сторін.

Із філософської позиції суб'єкт є активною діяльною істотою, яка здійснює перетворення дійсності [4, с. 178]. Отже, юридичні та фізичні особи – це реальні учасники відносин у сфері валютного контролю, тобто суб'єкти валютного контролю, правовий статус яких визначається їхніми правами й обов'язками в цій сфері. Водночас зміст прав та обов'язків різниться залежно від категорії суб'єкта. З огляду на зміст й обсяг прав та обов'язків, можна виокремити дві категорії суб'єктів валютного контролю:

1) контролюючі суб'єкти, тобто спеціальні органи й агенти валютного контролю, наділені відповідною компетенцією в зазначеній сфері. Склад і функції цих суб'єктів залежать від побудови системи валютного контролю, форм та методів його здійснення, а також валютної політики держави загалом;

2) підконтрольні суб'єкти (діяльність яких підлягає валютному контролю).

У ст. 13 Декрету «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [5] закріплено певні функції державних органів та банківської системи України у сфері валютного контролю.

1. Національний банк України є головним органом валютного контролю, що контролює дотримання правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не зарахованих цим Декретом до компетенції інших державних органів і забезпечує виконання уповноваженими

банками функцій щодо здійснення валютного контролю, згідно з цим Декретом та іншими актами валютного законодавства України. Окрім функцій прямого контролю, він також: провадить державну валютну політику, урахувуючи принципи загальної економічної політики України; спільно з Кабінетом Міністрів України складає платіжний баланс України; здійснює контроль за заборонаю затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України; визначає ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам; видає в межах своєї компетенції обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України; накопичує, зберігає та використовує резерви валютних цінностей для провадження державної валютної політики; видає ліцензії на здійснення валютних операцій та ухвалює рішення про їх відміну; визначає способи використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених в іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях, тощо.

2. Уповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, які отримали від Національного банку України генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, виконують функції щодо контролю за валютними операціями, які провадять резиденти й нерезиденти.

3. Центральний орган виконавчої влади, що визначає державну податкову й митну політику, здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, які реалізують резиденти й нерезиденти на території України. На сьогодні органом влади, на який покладено завдання щодо забезпечення формування єдиної державної податкової й митної політики, є Міністерство фінансів України (пп. 3 п. 3 Положення «Про Міністерство фінансів України»). Реалізація державної податкової політики, відповідно до пп. 3 п. 1 Положення «Про Державну фіскальну службу України», належить до основних завдань Державної фіскальної служби. Цей орган було створено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 року № 160 шляхом реорганізації Міністерства доходів і зборів України.

4. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері надання послуг поштового зв'язку, здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів і

пересилання валютних цінностей через митний кордон України. Відповідно до ч.1 п.3 Положення «Про Міністерство інфраструктури», одним із головних завдань Міністерства інфраструктури України є формування й забезпечення реалізації державної політики у сфері надання послуг поштового зв'язку. Відповідно до Декрету «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», на цей орган покладено функцію контролю за дотриманням правил поштових переказів і пересилання валютних цінностей через митний кордон України.

5. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України. Відповідно до пп. 3 п. 1 Положення «Про Державну фіскальну службу України», до основних завдань Державної фіскальної служби належить реалізація державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи. Отже, саме цей орган має здійснювати контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України. Безпосередньо вказаний контроль здійснюють митні органи, що є складовою Державної фіскальної служби України.

З огляду на компетенцію вищезазначених органів, формами здійснення валютного контролю є: проведення перевірок; аналізування фінансової, бухгалтерської та статистичної звітності валютних операцій резидентів і нерезидентів; реєстрація та облік валютних операцій; надання Національним банком України валютних ліцензій, дозволів та їх відкликання в передбачених законом випадках; подання агентами валютного контролю інформації про факти порушень валютного законодавства; застосування органами валютного контролю санкцій у разі порушення валютного законодавства.

Отже, у Декреті передбачено чотири владні суб'єкти, які належать до органів влади та за якими закріплено контрольні функції у валютній сфері. Уповноважені банки, фінансові установи й національний оператор поштового зв'язку, які отримали від Національного банку України генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій і контролюють валютні операції, що проводять резиденти й нерезиденти через ці установи, не є органами влади, а лише виконують функції агентів валютного контролю.

Повноваження агентів різняться з огляду на сфери їх діяльності, проте Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» встановлює єдиний правовий статус усіх агентів валютного контролю. На відміну від органів валютного контролю, уповноважені банки як агенти валютного контролю не мають права видавати нормативно-правові акти, не застосовують санкції за порушення валютного законодавства України. Їхню компетенцію визначено повноваженнями щодо здійснення контролю за валютними операціями. Зміст діяльності зазначених банків полягає в запобіганні проведенню незаконних валютних операцій та/або своєчасному інформуванні відповідних органів державної влади про порушення резидентами й нерезидентами валютного законодавства та дотримання ними актів органів валютного контролю.

Уповноваженим, на думку Є. О. Алісова, можуть визнати й небанківську установу (за умови отримання ліцензії Національного банку України на право здійснювати валютні операції) [6, с. 178]. Уповноважені банки відіграють ключову роль суб'єктів, на яких покладено здійснення суто попереднього або поточного контролю. Водночас реалізація контрольних функцій іншими суб'єктами відбувається в межах подальшого контролю. Уповноважені банки – це єдині суб'єкти в системі валютного контролю, специфіка діяльності й можливості яких дають змогу попереджати правопорушення у сфері валютного законодавства. У своїй діяльності щодо валютного контролю уповноважені банки керуються Законом України «Про банки і банківську діяльність», Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», постановами Правління Національного банку України (наприклад, «Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах», «Про затвердження Положення про порядок валютного регулювання та валютного контролю в особливий період», «Про затвердження Положення про валютний контроль»).

У Положенні про валютний контроль встановлено відповідальність за порушення валютного законодавства, порядок застосування санкцій до підконтрольних суб'єктів і можливість їх оскарження в судовому порядку [7]. Згідно з цим документом, порушників валютного законодавства карають

накладенням штрафу або позбавленням ліцензії на здійснення валютних операцій.

Варто також розглянути особливості діяльності національного оператора поштового зв'язку. Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», він належить до агентів валютного контролю в умовах сучасної валютної політики України. З огляду на зміст п. 65 Правил надання послуг поштового зв'язку, національний оператор поштового зв'язку має право здійснювати міжнародний переказ грошей (поштовий переказ) в іноземній або національній валюті в установленому законодавством порядку.

До підконтрольних суб'єктів валютного контролю належать як резиденти, так і нерезиденти – учасники валютних праввідносин. Відповідно до ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю», резидентами є: фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, зокрема ті, що тимчасово перебувають за кордоном; юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, які не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законодавства України; дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницьку діяльність.

Нерезидентами є: фізичні особи (іноземці, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, зокрема ті, що тимчасово перебувають на території України; юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, які створені й діють відповідно до законодавства іноземної держави, зокрема юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України; розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва,

міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницьку діяльність на підставі законів України.

Для того, щоб здійснювати валютні угоди, резиденти і нерезиденти повинні мати правосуб'єктність. У загальній теорії права поняття правосуб'єктності розроблено на достатньому рівні. Воно містить три складові – правоздатність, дієздатність і деліктоздатність. Таким чином, валютна правосуб'єктність має три елементи – валютну правоздатність, валютну дієздатність і валютну деліктоздатність. Практична реалізація валютної правосуб'єктності резидентів і нерезидентів передбачає укладання валютних угод.

Контрольними функціями наділені не лише органи виконавчої влади й агенти валютного контролю. Судова влада також здійснює контроль у сфері валютно-правового регулювання та інших валютно-правових відносин. Науковці стверджують, що суди реалізують не лише функцію зі здійснення правосуддя, а й контролюють діяльність органів виконавчої влади стосовно громадян й інших суб'єктів правовідносин, що виникають у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності цих органів. Отже, суди здійснюють контроль у сфері валютних правовідносин. Причому цей контроль спрямовано на перевірку законності нормативно-правових актів органів валютного регулювання й контролю, а також на перевірку законності рішень і дій цих органів та їх посадових осіб щодо інших учасників валютно-правових відносин. З огляду на зазначене, вважаємо виправданим зарахування судів до органів валютного контролю загальної компетенції. Водночас спеціальними органами валютного контролю є органи, безпосередньо вказані в Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю».

Валютний контроль може відбуватися також на господарському рівні. Його здійснюють менеджери, власники підприємств, яких передусім цікавить питання ефективності, економічної доцільності, прибутковості валютних операцій.

Специфічну групу суб'єктів у системі валютного контролю становлять правоохоронні органи. Вони посідають особливе місце в системі валютного контролю, оскільки, здійснюючи

фактично відповідні контрольні заходи щодо дотримання законності та правопорядку у сфері обігу валютних цінностей, вони не є ні органами, ні агентами валютного контролю. Причому ці органи виконують завдання щодо підтримання законності та правопорядку в різних сферах діяльності, зокрема у сфері обігу валютних цінностей. Сукупність конкретних способів і засобів організації здійснення контрольних дій суб'єктів валютних правовідносин полягає у виокремленні певних видових форм валютного контролю, а система способів (прийомів), які застосовують контролюючі суб'єкти з метою виконання завдань і функцій валютного контролю, виражається в застосуванні конкретного методу валютного контролю [8, с. 107].

Таким чином, вищезазначене засвідчує розосередження контрольних функцій у сфері регулювання валютних відносин між різними державними органами влади, що заважає зміцненню національної валюти. На це вказують численні факти незаконного переведення й пересилання валютних цінностей за межі України, приховування законно здобутих валютних коштів від обов'язкового продажу, порушення вимог щодо обов'язкового декларування (наприклад, під час перетину державного кордону), проведення незаконних валютних операцій, пов'язаних із тіншовим обігом валюти всупереч вимогам чинного законодавства. На нашу думку, доцільно створити єдиний державний орган, який би безпосередньо виконував функції валютного контролю та валютного регулювання, а також координував би дії інших державних органів, господарюючих суб'єктів, кредитно-фінансових установ (незалежно від форми власності та підпорядкування). Створення такого органу державної влади сприятиме підвищенню ефективності державного валютного контролю, а також персоніфікації відповідальності державних службовців, які здійснюють контролюючі функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Саттарова Н. А. Принуждение в механизме валютно-правового регулирования / Н. А. Саттарова // *Банковское право.* – 2006. – № 2. – С. 51–54.
2. Козырин А. Н. Валютный контроль внешнеторговой деятельности / А. Н. Козырин. – М. : Новый юрист, 1998. – 157 с.
3. Грачева Е. Ю. Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля / Е. Ю. Грачева. – М. : Юриспруденция, 2000. – 192 с.
4. Радугин А. А. Философия : курс лекций / А. А. Радугин. – М. : Центр, 1997. – 272 с.

5. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : декрет Кабінету Міністрів України від 19 лют. 1993 р. № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
6. Алісов Є. О. Теоретичні проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні / Є. О. Алісов. – Харків : Фоліо, 2004. – 288 с.
7. Про затвердження положення про валютний контроль : постанова Правління Національного банку України від 8 лют. 2000 р. № 49 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 14. – Ст. 573.
8. Кравченко Л. Валютний контроль: правова природа та місце в системі державного контролю / Л. Кравченко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 1. – С. 105–108.

REFERENCES

1. Sattarova, N.A. (2006). Prinujdenie v mehanizme valiutno-pravovogo regulirovaniia [Coercion in the mechanism of currency and legal regulation]. *Bankovskoe pravo, Banking Law*, 2, 51-54 [in Russian].
2. Kozyrin, A.N. (1998). *Valiutnyi kontrol vneshnetorgovoi deiatel'nosti [Foreign exchange control of foreign trade activity]*. Moscow: Novyi yurist [in Russian].
3. Gracheva, E.Yu. (2000). *Problemy pravovogo regulirovaniia gosudarstvennogo finansovogo kontroliia [Problems of legal regulation of state financial control]*. Moscow: Yurisprudenciia [in Russian].
4. Radugin, A.A. (1997). *Filosofiiia [Philosophy]*. Moscow: Centr [in Russian].
5. Dekret Kabinetu Ministriv Ukrainy pro systemu valiutnoho rehuliuвання i valiutnoho kontroliu: vid 19 liutoho 1993 r. No. 15-93 [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the system of currency regulation and currency control from February 19, 1993, No. 15-93]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 17 [in Ukrainian].
6. Alisov, Ye.O. (2004). *Teoretychni problemy pravovoho rehuliuвання hroshovoho obihu v Ukraini [Theoretical problems of legal regulation of money turnover in Ukraine]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
7. Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy pro zatverdzhennia polozhennia pro valiutnyi kontrol: vid 8 liut. 2000 r. No. 49 [Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine on approval of the provision on currency control from February 8, 2000, No. 49]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 14 [in Ukrainian].
8. Kravchenko, L. (2003). Valiutnyi kontrol: pravova pryroda ta mistse v systemi derzhavnogo kontroliu [Currency control: legal nature and place in the system of state control]. *Visnyk prokuratury, Bulletin of the Prosecutor's Office*, 1, 105-108 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 17.11.2017

Lisovol O. – Researcher of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Characteristics of the Subjects of Financial and Legal Regulation of Currency Control in Ukraine

The author points out that the foreign exchange control is part of the Financial controls, and it may be stated that the system of currency control is the system of the powers of the special authorities which perform a function of the government monetary controls.

Also, notes that the competence of the public authorities and the banking system of Ukraine in the sphere of currency control include: inspections; analysis of financial, accounting and statistical reporting of currency transactions-residents and non-residents; registration and accounting of foreign exchange transactions; provision of National Bank of Ukraine exchange licenses, permits and their revocation in cases stipulated by law; viewing information about the facts of the violations of the currency legislation by the currency control agents; the application of currency control authorities, sanctions to offenders in cases of violations of the currency legislation.

The control functions include not only executive bodies and currency control agents – the judiciary also exercises control in the area of currency regulation and other foreign legal relations.

The article also notes that foreign exchange control could also be i at a hardware level. However, this type of monitoring is conducted by managers, the owners of the enterprises, which are primarily interested in the question of effectiveness, economic feasibility, profitability of foreign exchange transactions.

A specific group of supervisory subjects as well as law enforcement authorities make up the system of currency control.

Specific proposals for improving the legislation in the sphere of currency control in the final part of the article.

Keywords: supervisory subjects, currency control, authority subjects, currency control authorities, currency control authorities agents.

UDC 342.726:347.637

Prysiazhenko A. – Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Right on a Legal Aid as a Guarantee of Child's Constitutional and Legal Status

The article deals with the concept of the constitutional and legal status of the child and its structure. The peculiarities of the right to legal aid as a guarantee of the constitutional and legal status of the child, as well as the place and role of the right to legal assistance in the system of guarantees of the child as a whole are revealed. The constitutional right of the child to legal aid is defined as a normative legal guarantee of the legal status of the child, an element of its legal protection. The scientific-theoretical principles and practical proposals aimed at improving the regulatory and legal regulation in the field of providing legal assistance to the child, based on the peculiarities of its legal status, are substantiated.

Keywords: legal status of the person, legal status of the child, constitutional and legal status of the child, child, right to legal aid, free legal aid, guarantee, legal guarantee.

As proclaimed in the Preamble to the Declaration of the Rights of the Child of November 20, 1959, the child, due to her physical and mental immaturity, needs special protection and care, including proper legal protection both before and after birth. In all circumstances, the child should be among those who are first to receive protection and assistance (Principle 8). The right to legal assistance as one of its main elements plays an important role in the legal protection of the child. The constitutional right to legal aid is a guarantee of the legal status of the child, creating conditions for the proper realization, protection and protection of the rights and freedoms of the child. Particular importance is attached to the right to legal assistance as a guarantee of the rights and freedoms for vulnerable categories of children, such as children with disabilities, orphans, children deprived of parental care, children who have acquired the status of internally displaced persons, children who have been in difficult life situations etc. Taking into account the

economic, political and social conditions in which the Ukrainian society is currently, the state has the duty to ensure the proper conditions for the implementation of the unlicensed right to legal assistance to all children in need of legal assistance.

Some aspects concerning the right of a person to legal aid were researched in their works by such scientists: O. Bandurka, E. Bova, T. Bartholomew, S. Dobryanskyi, A. Dzhuska, V. Isakov, S. Kalinuk, V. Kopeichikov, V. Kotyuk, N. Khmelevskaya, V. Laughter, V. Lichko, T. Omelchenko, P. Rabinovich, Yu. Shramko, O. Skakun, M. Stamatina, V. Tatyos, T. Vilchik, V. Zaborovskyi and others. However, despite a number of studies that relate to the right of a person to legal aid, there remain issues that need to be studied. Particularly relevant is the analysis of this right as a guarantee of the constitutional and legal status of the child, taking into account the peculiarities of its status.

Currently, legal literature has different approaches to determining the legal status of a person. According to A. Kolodiya and A. Oliynka, the legal status of a person is a legally established position of a person and a citizen in the modern society and the state, which is enshrined in normative-legal and individual-legal acts [1, p. 137]. In turn, Yu. Todigi determines the legal status of the individual as a legal status of the individual, which reflects his actual position in relations with society, state, and other people. This concept has a collectible, universal character and combines the legal status of a citizen, foreigner, stateless person, refugee [2, p. 150].

Depending on the typological or individual characteristics that have individuals, as subjects of law, normative legal acts, which provide for statuses, and completeness, legal statuses are divided into: general (constitutional), special (generic, species), individual (personified) [1, p. 135–136]. The general legal status is provided by the constitutional law for any person or citizen.

The constitutional and legal (general) status of a person and a citizen plays the role of basic, source for all other industrial statuses, forms the legal basis for the implementation of rights and freedoms, taking into account legal personality, guarantees and responsibilities [3, p. 79]. In legal literature, there are different views on the structure of the constitutional and legal status of a person. Commonly accepted elements of the constitutional and legal status of a person are: 1) legal norms, which determines the status; 2) fundamental rights, freedoms, legal interests and responsibilities; 3) legal

personality; 4) legal principles; 5) citizenship; 6) guarantees of rights and freedoms; 7) legal liability; 8) the legal relationship of the general (status) type [2, p. 153].

In most modern studies, the legal status of a child is considered through the prism of the general legal status of a person: either as a subcategory, or as a consequence of the legal status of a person and a citizen, taking into account age restrictions. In this context, the legal status of a child should be understood as a set of rights and obligations, fixed by the state in legal form [3, p. 79]. In foreign studies, the concept of the legal status of a child is often considered as an ethical and political rather than a purely legal category, although it still refers to the legal rights of the child [4, p. 53]. We believe that one of the most successful definitions of the legal status of a child is the definition proposed by N. M. In Kreesta, in particular, the legal status of a child is a system expressed in the values of natural law and the rules of positive law, guaranteed by the society and the state of subjective legal rights, responsibilities and responsibilities of a special subject of law – a child [5, p. 18–19].

From a legal point of view, the child acts as an independent subject of law. From the analysis of international legal and domestic legislation, one can conclude that the peculiarity of the legal status of children is that, on the one hand, they do not enjoy all the rights of adolescents, and on the other hand, they are endowed with specific rights related to their age, family situation, etc. This peculiarity necessitates the adoption of special rules for the protection of children based on the principle of the priority of the rights of the child [6, p. 95]. For example, in the UK (England), the legal status of a child is not considered in the context of the legal status of a person, due to which he is carefully thought out and detailed [3, p. 81].

In the overwhelming majority of the Constitution of Ukraine, the status of a child is an integral part of the general human status of any person. This allows us to speak about the guarantees of equal protection of human rights, regardless of any signs, including age. However, the specifics of the legal status of the child is generally recognized, indicating the need for special, special legal protection of the child, due to psychophysiological and social characteristics of children's personality [3, p. 76]. It should be noted that the child is a participant in a wide range of social relations, which may be covered by various branches of law, and therefore its legal status

can be characterized from the point of view of the constitutional, legal, civil law, administrative-legal, criminal-legal status, etc.

The child has general (constitutional), branch, special (generic) and individual legal status. Emphasizing the traditionally general, or constitutional, status of a child, V. Abramov emphasizes his particular conditionality through the identification of constitutional rights of adult citizens and children, and therefore it would be more appropriate to characterize the constitutional basis of the rights of the child [3, p. 79]. It is the constitutional status of the child that is decisive for other, derived statuses of the child. Under the constitutional and legal status of the child most often understand the set of rights, freedoms, responsibilities of the child and the guarantees of their implementation, established by constitutional law, namely, the Constitution, laws and other regulations [3, p. 81].

One of the latest scientific studies devoted to the analysis of the constitutional and legal status of a child is IVV's work. Voloshina, in which the constitutional and legal status of the child is defined as the legally established position of the child in society and the state, which is regulated and protected by the system of norms and principles of law, which are laid out in the Constitution of Ukraine, international and other constitutional-legal acts, and consists of legal personality, principles, rights, freedoms and responsibilities, as well as guarantees of their implementation [3, p. 81]. We believe that the proposed definition successfully reflects the most important features of the constitutional and legal status of the child.

It is worth noting that the scholars' views on the inclusion of the institute of citizenship and the institution of responsibility in the constitution and legal status of the child remain the controversial. However, we support the position of I. Voloshina, which does not attribute these institutions to the elements of the constitutional and legal status of the child. First, citizenship serves as the basis for the formation of the legal status of a person, and is not an independent element of it; and secondly, it should be considered in conjunction with the peculiarities of the legal relationship between the child and the parents or the persons who replace them. This is due to the fact that according to the general rule, the citizenship of children is established according to the citizenship of parents or persons who replace them, in accordance with the Law of Ukraine «On Citizenship of Ukraine» of January 18, 2001. With regard to the institution of responsibility, it has special features concerning children, since in

certain circumstances the child can avoid any responsibility for his actions, and this institute is not a mandatory element of the constitutional and legal status of the child [3, p. 83].

A child is a person in its various aspects: a person, a citizen, a foreigner, a stateless person, etc. In accordance with national law, a child is a person under the age of 18 (adulthood) if, under the law applicable to her, she does not acquire rights of an adult before.

It is interesting to note that the Preamble of the Convention on the Rights of the Child establishes that the child is considered to be not only a born human being, but also a human being in the womb of a mother, that is, a person undergoes two stages: a person is conceived and a person born. The rules of international law in accordance with the Constitution of Ukraine are part of the national legal system, however, the Constitution does not provide for the rights of the child to his or her birth.

The problem of the legal status of the unborn child in general in legal science is primarily related to the right to life. In modern science there are positions of scientists who consider the constitutional right to human life as an inalienable, arising from the moment of the birth of life. Thus, the beginning of the right to life can be considered a 6-week period from the moment of conception, when the embryo can remove the encephalogram of the brain and recognize the minimum level of consciousness of the latter [3, p. 207]. By supporting adherents of the embryonic concept and taking into account foreign experience (in particular, the Czech Republic, Slovakia, Germany, France), as well as taking into account the peculiarities of the legal personality of the child in domestic civil law (Art. 1222 of the Civil Code of Ukraine), we can speak the language of legal protection as conceived, and the birth of a child, and hence legal aid as one of the important elements of such protection.

Under the current conditions, the problem of ensuring the legal status of the child, including the still unborn child (conceived, censorship), remains relevant. In accordance with national legislation, the legal protection of the conceived child is carried out within the framework of maternity and paternity protection. Therefore, speaking about legal aid for a conceived child, we are talking about legal aid to a pregnant woman who acts in the interests of protecting the rights of her unborn child. However, a pregnant woman can act and not in the best interests of the child. For example, as a result of conscious immoral behavior (drunkenness, drug addiction, etc.)

endanger the life and health of the child conceived, thus creating the preconditions for violating the rights of the child born. In this case, the right to legal aid may act as a guarantee of the legal status of both conceived and born of a child. Considering that, in accordance with the Constitution and sectoral legislation, the legal status of a child is determined from the moment of his birth, the right to legal aid is an inalienable natural right of the child arising from her birth. Even a newborn child in modern society may need legal aid to exercise the right to a name, citizenship, privileges (for certain categories of children), etc. and protect their rights through legal representatives (parents, guardians, etc.). At the same time, lawful representatives can represent the interests of the child in court and other bodies, apply for legal assistance, including a professional lawyer, to the relevant subjects of its provision in order to implement and protect the rights of the child. In the situation of violation of the rights of children by parents, guardians, trustees, etc., the bodies of legal assistance in the child can act as bodies and services for children, police and other, determined by law.

The Constitutional Court of Ukraine has determined that the content of the right to legal assistance is guaranteed by the Constitution of Ukraine the possibility of an individual to obtain juridical (legal) services, essentially – a guarantee of realization, protection and preservation of other rights and freedoms of man and citizen, and this is its social significance [7]. Also the feature of the right to legal aid is its dual nature: in terms of content it is a human right, in essence, a guarantee.

The rights and freedoms of the child form the basis of its constitutional and legal status, and the effectiveness of the implementation of rights and freedoms depends on the level of their guarantee. Different interpretations of the guarantees of human rights are proposed in the theory of law. For example, P. Rabinovich under the guarantees of rights and freedoms understands such phenomena that promote the implementation of human rights, provide their protection and protection [8, p. 23]. In turn, S. Lysenkov and A. Taranov defines the guarantees of the rights and freedoms of man and citizen as conditions, means, methods, which ensure implementation in full and comprehensive protection of the rights and freedoms of the individual. The concept of «guarantee» covers the whole set of objective and subjective factors, aimed at the practical

realization of rights and freedoms, to eliminate possible obstacles to their full or proper implementation [8, p. 555].

Guarantees are classified into specific groups on different grounds: a) in scope: domestic (national), international; b) by way of presentation: simple, complex, mixed; c) depending on the legal status of the individual: general, special, individual. At the same time, the distribution of guarantees for socio-economic, political, ideological and legal (legal) is taken as the basis [9, p. 11]. However, as some scientists point out, socio-economic, political and ideological conditions alone do not yet ensure the realization of the rights and freedoms of the individual. Actually guarantees they become only due to the legal form and organizational efforts of the state and society [9, p. 11].

According to K. Volyns, guarantees of the rights and freedoms of the person – a set of specific means, which have a legal, mandatory character, through which the most complete and comprehensive possible for the effective implementation, protection and protection of the rights and freedoms of the individual is possible. The main purpose of legal guarantees as an integral part of the mechanism for the provision of rights and freedoms is to create equal opportunities for all and for all to acquire, implement, protect and protect the rights and freedoms [10, p. 30–31].

At the same time O. S. Mordovets defines these as guarantee system of legal means of protection and the protection of human and civil rights, pointing with it the fact that the main duty of the state is to ensure the individual right to judicial protection and other protection methods not prohibited by law, and the right to obtaining qualified legal aid [9, p. 13].

Depending on the methods and place of consolidation of legal means, the definition of the procedure for their implementation, the forms of their protection and protection, legal guarantees are divided into constitutional, international legal and sectoral [9, p. 13–14].

Position of colony defining legal guarantees, as stipulated by constitutional norms and principles, of legal conditions and means of realization of rights, freedoms and responsibilities of a person and a citizen. Among them, the Constitution of Ukraine stipulates such conditions and means as the guarantee of constitutional rights and freedoms and the impossibility of their cancellation or restriction; guaranteeing their judicial protection (Art. 55); the right of everyone to know their rights and

duties (Art. 57); not the reciprocal effect of laws and other normative legal acts in time (Art. 58); the right to legal assistance, including the activity of the advocacy (Art. 59); the presumption of innocence (Art. 62) and others [1, p. 271].

Constitutional and legal guarantees by their nature are legal norms that make it possible to exercise rights and freedoms in life, that is, constitutional and legal guarantees – this is provided for by the Constitution of Ukraine and other laws a special system of legal norms, principles, conditions, requirements and legal methods and means of providing, realization, protection and protection of human and civil rights and freedoms with a view to their practical realization [11, p. 29].

Constitutional and legal guarantees are endowed with specific features that make it possible to separate them from other institutions of constitutional law: expression of the degree of freedom, equality and justice; systematic; fundamentalism; permanent character; significance; state security; versatility; priority; universality and individuality. They are closely linked with the guarantees of other branches of law and social norms, from which perfection and degree of observance of the result of the maintenance of constitutional and legal guarantees depends [11, p. 62–63]. The indicated signs of inherent and the right to legal aid as one of the constitutional guarantees.

T. Zavorotchenko proposes to divide the constitutional and legal guarantees of the rights and freedoms of man and citizen into two groups: 1) normative-legal guarantees; 2) organizational and legal guarantees. Normative-legal guarantees include a set of legal norms, through which provides implementation, the order of protection and protection of the rights and freedoms of the individual. Normative-legal guarantees are also divided into general and institutional [11, p. 63]. It is to the legal-legal guarantees that the person has the right to legal assistance.

In turn, V. Pogorilko, Yu. Shemshuchenko and V. Evdokimov notes that normative-legal guarantees include, in particular, the rules-principles of material and procedural nature, legal liability, legal obligations, etc. Thus, to the norm-principles of procedural nature, these scholars refer to the principle of the right to legal aid [12, p. 30–31]. If we consider the process in its broadest sense (not only as judicial or criminal), but the person as a participant in such a legal process, then we can talk about the procedural nature of the right to legal aid.

According to I. Voloshina, guarantees of the constitutional and legal status of a child in Ukraine is a collection of formalized, interrelated and consistent, general social and special legal, international and domestic means, conditions and methods that are intended to ensure the actual implementation of the constitutional and legal status of the child in public relations in Ukraine. Academician distinguishes between social and special legal guarantees of the constitutional and legal status of a child in Ukraine. The general social guarantees of the constitutional and legal status of a child in Ukraine are a set of formalized, interconnected and consistent means, conditions and methods that ensure the actual implementation of the constitutional and legal status of the child in certain spheres of social life (political, economic, social, cultural, etc.). At that time, special legal guarantees should be understood as a set of formalized, interconnected and consistent means, conditions and methods that ensure the actual implementation of the constitutional and legal status of the child in the field of law and other areas of public life that are regulated and protected by law [3, p. 151–152].

Investigating the legal status of minors, N. Ortynsk defines the legal guarantees of the rights of minors as a means of material and legal and procedural (organizational) nature, which are intended for the implementation and protection of the rights of minors enshrined in the constitution and legislation. The complex of general legal guarantees for the legal status of juvenile scholars considers both legal and legal guarantees, on the one hand, and legal and organizational (or institutional) legal guarantees – on the other [13, p. 215–216]. Thus, the child's right to legal assistance in the system of legal guarantees is a normative legal guarantee of the constitutional and legal status of the child.

It should be noted that the right to legal assistance is not only an internal guarantee of ensuring the rights and freedoms of the individual, but also an international legal guarantee of the accessibility of justice and the right to a fair trial provided for in a number of international legal acts on the protection of human rights. In the understanding of the European Court, the right to legal assistance is a prerequisite for the existence and defining component of the broader scope and meaning of the right of access to a court guaranteed by Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The specificity of the right to legal aid as a guarantee lies in the fact that it promotes, creates conditions for the proper realization and protection of other rights, freedoms and guarantees of a person. In some cases, a person can not fully exercise his rights without taking advantage of the guaranteed state's right to legal assistance. It is also worth mentioning about duties, because a person can apply for legal information, advice, etc. in relation to its main responsibilities. Thus, the right to legal aid is at the same time a guarantee of the proper fulfillment of his duties by a person and a citizen. In this regard, the right to legal assistance as a guarantee includes the following specific features: universality, since it concerns the realization and protection of all human rights and freedoms in various spheres of public life; procedural orientation that manifests itself in ensuring the legal capacity of each person to exercise and protect their rights as a participant in the legal process (in its broad sense); Mediation – acts as an intermediate link in the realization and protection of the person's other rights and freedoms.

With regard to such a special category as children, the right to legal assistance is also a guarantee of the proper performance of the duties of parents, children replacing them, guardians, etc., and also contributes to the prevention of child crime and crimes against children (through legal training, providing legal information, consultations, etc.).

Highlights certain peculiarities of realization of the right of the child to legal assistance, in particular, it can be both active and passive. At the same time, based on the provisions of national legislation, it is mainly passive because it is carried out through legal representatives. In our opinion, the child needs to be given more opportunities in the independent realization of the right to legal assistance in accordance with its psycho-physiological development, since the concept of the child is characterized not only by physiological signs of maturity (in particular age), but also by psychological and social characteristics, which is characterized by individuality. According to part 2 of Art. 10 of the Law of Ukraine «On Free Legal Aid», an application for the provision of free legal aid in respect of children shall be sent or submitted to their legal representatives. That is, in accordance with domestic legislation, to apply for legal services, which constitute legal aid free of charge, namely the provision of legal information, consultations and explanations on legal issues, etc. (Art. 7), a person who has not

reached the age of 18 (if there was no acquisition or giving of age in the cases provided by law) can not. A similar situation arises with the implementation of the child by such legal services as protection, representation and others that constitute secondary legal aid (Art. 18).

Thus, children who are in difficult living conditions (connected with violence and abuse in the family, the evasion of parents, persons who replace them, from fulfilling their duties towards the child, etc.) must persuade their parents or others persons who are their legal representatives and whose actions they require protection, apply to the appropriate legal aid offices or centers for the provision of free secondary care. Of course, this situation is paradoxical and reduces the value of the right to legal aid as a guarantee of the realization of the rights, freedoms and protection of the child.

According to SS Breus, the provisions of part 2 of Art. 10 of the said Law should be worded as follows: «Appeal to provide one of the types of legal services provided for in part 2 of Art. 7 of this Law concerning children are sent or submitted by their legal representatives or the child from the time of reaching the age from which she is entitled to apply for the protection of her rights and interests directly to the court independently» [14, p. 35] (from 14 years old, in accordance with part 4 Art. 152 of the Family Code of Ukraine).

Taking into account that the Law of Ukraine «On Free Legal Aid» is currently the only special law that regulates the scope of legal assistance, then, according to the logic of the law, its provisions concern both the right to legal aid, which is provided at the expense of state funds (free of charge), so and at the expense of a person.

According to Art. 32 of the Civil Code of Ukraine, a person aged between fourteen and eighteen has the right to independently manage his earnings, scholarship or other income, independently enter into a contract of a bank deposit (account) and dispose of a deposit made in his name (in cash on the account). And these rights make it possible for an underage person to pay for the services of a professional attorney or a lawyer who will provide the legal assistance he needs. Therefore, on the basis of this position, the proposal to independently apply for legal aid to minors from 14 years of age is logical, in particular, when it comes to such a form as a professional legal assistance provided by lawyers or other lawyers.

According to part 2 of Art. 3 of the Law of Ukraine «On the Protection of Childhood», the state guarantees all children equal

access to free legal assistance necessary for the protection of their rights on the grounds and in accordance with the procedure established by law regulating the provision of free legal aid. In addition, in accordance with clause 3 of Art. 152 of the Family Code of Ukraine, a child has the right to apply for the protection of his rights and interests to the guardianship and guardianship body, other bodies of state power, bodies of local self-government and public organizations. The mentioned institutions act as subjects of providing free legal aid to the child, and the legislative instruction to reach a child of a certain age for access to them, as we see, is absent. Taking into account the individual peculiarities of each child's development, age is a relative criterion for correct understanding and perception of reality by a child. Therefore, we believe that the child has the right to apply for free legal aid (in person), as well as a professional legal guardian, in order to protect his rights or their implementation, regardless of age. In this case, an individual approach by the legal aid providers is important to each individual case of the child's appeal for such assistance.

Thus, the provisions of part 2 of Art. 10 of the Law of Ukraine «On Free Legal Aid» should be worded as follows: «Appeals to provide one of the types of legal services provided for in part two of Article 7 of this Law concerning children shall be sent or served personally by a child or its legal representatives». The provisions of Part 1 of Art. 18 of the said Law as: «Appeals to provide one of the types of legal services provided for in part two of Article 13 of this Law shall be submitted to the Center for the provision of free secondary legal aid...». In addition, part 2 of Art. 18 to be worded as: «Appeal for the provision of one of the types of legal services provided for in part 2. 13 of this Law relating to children are served personally by the child or by his legal representatives...».

Consequently, taking into account the peculiarities of the legal status of the child, it is important that the child's legal aid is based on the principles of gratuitousness, accessibility, necessity and quality. The guarantee of these principles rests with the state. In addition, civil society plays an important role in ensuring the right of the child to legal assistance. Thus, the right to legal assistance to the child as a legal guarantee of its constitutional and legal status requires proper provision from the state and society.

REFERENCES

1. Kolodii, A.M., & Oleinik, A.Yu. (2008). *Prava, svobody ta oboviazky liudyny i hromadianyna v Ukraini [Rights, Freedoms and Responsibilities of Man and Citizen in Ukraine]*. Kyiv: Yuryd. yednist [in Ukrainian].
2. Todyka, Yu.N., & Todyk, O.Yu. (2004). *Konstitucionno-pravovoi status cheloveka i grajdantina v Ukraine [Constitutional legal status of a person and a citizen in Ukraine]*. Kiev: In Yure [in Russian].
3. Voloshyna, I.V. (2016). *Konstytsiino-pravovyi status dytyny v Ukraini [Constitutional and Legal Status of a Child in Ukraine]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Krestovska, N.M. (2016). *Zahalnyi ta spetsialnyi yuvenalniy status [General and special juvenile status]*. M.V. Afanasieva (Eds.). *Pravovi ta instytsiini mekhanizmy zabezpechennia rozvytku derzhavy ta prava v umovakh yevrointehratsii, Legal and institutional mechanisms for the development of state and law in the conditions of European integration: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (Vols. 1.), (pp. 53-55). Odesa [in Ukrainian].
5. Krestovska, N.M. (2008). *Yuvenalne pravo Ukrainy: henezys ta suchasnyi stan [Juvenile law of Ukraine: genesis and modern state]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
6. Shults, O.A. (2009). *Prava dytyny yak katehoriia suchasnoho konstytsiinoho prava [Rights of the child as a category of modern constitutional law]*. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 91-96. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/22651> [in Ukrainian].
7. Rishennia Konstytsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytsiinyim zvernenniam hromadianyna Holovania Ihoria Volodymyrovycha shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen statti 59 Konstytsiī Ukrainy (sprava pro pravo na pravovu dopomohu). Sprava No. 1-23/2009: vid 30 veres. 209 r. No. 23-rp/2009 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition of a citizen Golovan Igor Volodymyrovych concerning the official interpretation of the provisions of Article 59 of the Constitution of Ukraine (case about the right to legal assistance). Case No. 1-23/2009 from September 30, 2009, No. 23-rp/2009]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09> [in Ukrainian].
8. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (1998). *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia]*. (Vols. 1-6). Kyiv: Ukr. Entsycl. [in Ukrainian].
9. Omelchenko, T.V. (2004). *Konstytsiine pravo osoby na pravovu dopomohu i yoho realizatsiia na dosudovykh stadiakh kryminalnoho protsesu [Constitutional right of a person for legal assistance and its realization at the pre-trial stages of the criminal process]*. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
10. Volynka, K.H. (2000). *Mekhanizm zabezpechennia prav i svobod osoby: pytannia teorii i praktyky [The mechanism of ensuring the rights and freedoms of the person: questions of theory and practice]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Zavorotchenko, T.M. (2002). *Konstytsiino-pravovi harantii prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [Constitutional and legal guarantees of rights and freedoms of man and citizen in Ukraine]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Stamatina, M.V. (2012). *Orhanizatsiia diialnosti shchodo realizatsii prava hromadian na bezoplatnu pravovu dopomohu [Organization of activity on realization of the right of citizens to free legal aid]*. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

13. Ortynska, N.V. (2017). Pravovyi status nepovnoletnikh: teoretyko-pravove doslidzhennia [Legal status of minors: theoretical and legal research]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

14. Breus, S.M. (2017). Okremi aspekty realizatsii ditmy ikh konstytutsiinoho prava na bezoplatnu profesiinu pravnychu dopomohu [Some aspects of realization by children of their constitutional right to free professional *legal assistance*]. *Yurydychna nauka: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku, Legal science: the current state and prospects of development: Proceedings of the Inter-University Scientific and Practical Conference*. (pp. 34-38). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.09.2017

Присяженко А. М. – ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Право на правову допомогу як гарантія конституційно-правового статусу дитини

Розглянуто поняття конституційно-правового статусу дитини та його структуру. Розкрито особливості права на правову допомогу як гарантії конституційно-правового статусу дитини, а також роль цього права в системі відповідних гарантій. Визначено конституційне право дитини на правову допомогу як нормативно-правову гарантію правового статусу дитини, елемент її правового захисту. Обґрунтовано науково-теоретичні засади та практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері надання правової допомоги дитині відповідно до особливостей її правового статусу.

Ключові слова: правовий статус особи, правовий статус дитини, конституційно-правовий статус дитини, дитина, право на правову допомогу, безоплатна правова допомога, гарантія, юридична гарантія.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

UDC 341.123.043:341.231.14

Kaminska N. – Doctor of law, Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

Romanova N. – Master of Law, Kyiv, Ukraine

THE UNITED NATIONS WORLDWIDE GOAL: ACHIEVE GENDER EQUALITY AND EMPOWER

Gender inequality is still deeply ingrained in every community. Women suffer from violence, manifestation professional discrimination, gender segregation, labor, etc. They are not enough involved in maintaining peace and security in the framework of national, regional and international institutions and mechanisms for the prevention, management and resolution of conflicts. The article investigates the role of the United Nations, its agencies and international-legal acts in this field, the proposed conclusions and recommendations regarding their implementation in the national legislation.

Keywords: protection, gender equality, opportunity, global goals, the United Nations, women, men, international standards.

Gender equality is not only a fundamental human right, but a necessary foundation for a peaceful and successful world. Providing women and girls with equal access to education, health care, decent work, and representation in political and economic decision-making processes will fuel sustainable economies and benefit societies and humanity at large.

In modern science, the issue of gender identity questioned representatives of different sciences: philosophy, sociology, medicine, jurisprudence etc. For example, it includes the work of such authors as C. Bem, S. Breus, A. Gorina, O. Grednovska, K. Kirichenko, A. Kopev, I. Malkina, A. Šhaliganova. In recent years, gender problems have been associated with the issue opportunities, human rights and non- discrimination (G. Bekker, G. Christy, D. Harris, T. Loenen, J. Robertson, J. Rawls, M. de Salvia, M. Vitruk, B. Weiss, I. Zvaak).

However, the work of many authors devoted mainly to prohibition of discrimination or pertaining to individual foreign national legal systems. In our opinion, you need to analyze the activities of the United Nations, its legal acts in the field of gender equality, their proper implementation in practice in Ukraine. Specification determines the relevance and purpose of this research.

The United Nations is an international organization founded in 1945. It is currently made up of 193 Member States. The mission and work of the United Nations are guided by the purposes and principles contained in its founding Charter. Due to the powers vested in its Charter and its unique international character, the United Nations can take action on the issues confronting humanity in the XXI Century, such as peace and security, climate change, sustainable development, human rights, disarmament, terrorism, humanitarian and health emergencies, gender equality, governance, food production, and more [1].

Also provides a forum for its members to express their views in the General Assembly, the Security Council, the Economic and Social Council, and other bodies and committees. By enabling dialogue between its members, and by hosting negotiations, the Organization has become a mechanism for governments to find areas of agreement and solve problems together.

The United Nations advocates values that are the cornerstone of this emerging era: freedom, justice and the peaceful resolution of disputes; better standards of living; equality, tolerance and human rights. In fact, a world of complex and global challenges is exactly the environment in which the United Nations should thrive, because these are challenges that no country can resolve on its own. Terrorism and organized crime transcend state borders. Diseases such as AIDS are spreading globally, destroying human lives and disrupting economic activities. Climate change and environmental degradation pose major challenges and not only to future generations. Inequality and poverty can lead to instability and conflict that can quickly engulf entire regions.

Today, the United Nations is doing more to translate its ideals into real, measurable change than ever before. That is why, as the world looks to the United Nations for solutions, we must, in turn, find new and better ways of working. We must find ways to deliver more fully on our promises. We must be open to new approaches and ideas, and have the courage to question our traditional way of doing

things. And, above all, we must get ordinary people everywhere to trust our Organization, and to become more engaged in its work [2].

Promotion of equality between women and men and the empowerment of women is central to the work of the United Nations. Gender equality is not only a goal in its own right, but is also recognized as a critical means for achieving all other development goals, including the Millennium Development Goals. Eradicating poverty and hunger, achieving universal primary education and health for all, combating HIV/AIDS and facilitating sustainable development all require systematic attention to the needs, priorities and contributions of women as well as men. The UN actively promotes women's human rights and works to eradicate the scourge of violence against women, including in armed conflict and through trafficking. The UN also adopts global norms and standards and supports follow-up and implementation at the national level, including through its development assistance activities.

The Commission on the Status of Women, under ECOSOC, monitors progress towards gender equality throughout the world by reviewing implementation of the platform for action that emerged from the Fourth World Conference on Women (Beijing, 1995). The Commission makes recommendations for further action to promote women's rights, and to address discrimination and inequality in all fields. The major contributions of the 45-member Commission during more than 60 years of activity include the preparation and follow-up to four world conferences on women, including the Beijing Conference, and development of the treaty on women's human rights – the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women.

The Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW) monitors adherence to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. The 23-member Committee holds constructive dialogues with states parties on their implementation of the Convention, based on reports they submit. Its recommendations have contributed to a better understanding of women's rights, and of the means to ensure the enjoyment of those rights and the elimination of discrimination against women.

The Division for the Advancement of Women, in the Department of Economic and Social Affairs, supports the efforts of the Commission on the Status of Women, the Economic and Social

Council and the General Assembly to advance the global policy agenda for gender equality and strengthen the mainstreaming of gender perspectives in all areas of the United Nations.

The Special Adviser on Gender Issues and Advancement of Women provides advice to the Secretary-General. She plays a leadership and coordinating role within the UN on gender equality issues, and provides advice and support on gender mainstreaming in all areas of its work, as well as on improving the status of women within the Organization – including the achievement of 50/50 gender balance. She provides support at the senior level to intergovernmental and expert bodies, including to the Security Council, on women, peace and security. The Special Adviser also chairs the Inter-Agency Network on Women and Gender Equality, which is comprised of the gender equality advisers and focal points from all parts of the UN system.

Beyond the Secretariat, all the organizations of the United Nations family address issues relating to women and gender in their policies and programmes. Women are central to UNICEF's work for children. Much of UNFPA's mandate revolves around women's health and reproductive rights. UNDP, UNESCO, WFP, ILO and others have programmes specifically focused on women and the promotion of gender equality, while also mainstreaming gender perspectives in their work generally. In addition, two other entities have an exclusive focus on women's issues: UNIFEM and UN-INSTRAW.

The United Nations Development Fund for Women (UNIFEM) provides financial and technical assistance to innovative programmes and strategies to foster women's empowerment and gender equality. Placing the advancement of women at the centre of all of its efforts, UNIFEM focuses on four strategic areas: strengthening women's economic security and rights; ending violence against women; reversing the spread of HIV/AIDS among women and girls; and achieving gender equality in democratic governance in times of peace as well as war.

Working together with UN member states, international organizations, academia, civil society, the private sector and others, the United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women (UN-INSTRAW) conducts action-oriented research with a gender perspective. Its research promotes the empowerment of women and the achievement of gender equality, by strengthening the capacities

of key stakeholders to integrate gender perspectives in their policies, programmes and projects.

The term «human rights» was mentioned seven times in the UN's founding Charter, making the promotion and protection of human rights a key purpose and guiding principle of the Organization. In 1948, the Universal Declaration of Human Rights brought human rights into the realm of international law. Since then, the Organization has diligently protected human rights through legal instruments and on-the-ground activities [3].

The Commission on the Status of Women (CSW) is the principal global intergovernmental body dedicated to the promotion of gender equality and the advancement of women. UN Women, established in 2010, serves as its Secretariat.

Women and girls represent half of the world's population and therefore also half of its potential. But, today gender inequality persists everywhere and stagnates social progress. As to 2014, 143 countries have guaranteed equality between men and women in their Constitutions but 52 have yet to take this step [4].

Inequalities faced by girls can begin right at birth and follow them all their lives. In some countries, girls are deprived of access to health care or proper nutrition, leading to a higher mortality rate. As girls move into adolescence, gender disparities widen. Child marriage affects girls far more than boys. Globally, nearly 15 million girls under age 18 are married every year – or 37 000 each day.

Marrying young also affects girls' education. About one third of developing countries have not achieved gender parity in primary education. In sub-Saharan Africa, Oceania and Western Asia, girls still face barriers to entering both primary and secondary school.

Disadvantages in education translate into lack of access to skills and limited opportunities in the labour market. Women's and girls' empowerment is essential to expand economic growth and promote social development. The full participation of women in labor forces would add percentage points to most national growth rates – double digits in many cases.

Worldwide, 35 % of women have experienced physical and/or sexual intimate partner violence or non-partner sexual violence. An estimated 133 million girls and women have experienced some form of female genital mutilation/cutting in the 29 countries in Africa and the Middle East, where the harmful practice is most common

with a high risk of prolonged bleeding, infection (including HIV), childbirth complications, infertility and death.

Regardless of where you live in, gender equality is a fundamental human right. Advancing gender equality is critical to all areas of a healthy society, from reducing poverty to promoting the health, education, protection and the well-being of girls and boys.

Investing in education programmes for girls and increasing the age at which they marry can return 5 dollars for every dollar spent. Investing in programs improving income-generating activities for women can return 7 dollars for every dollar spent.

Recalling the commitments of the Beijing Declaration and Platform for Action (A/52/231) as well as those contained in the outcome document of the twenty-third Special Session of the United Nations General Assembly entitled «Women 2000: Gender Equality, Development and Peace for the Twenty-First Century» (A/S-23/10/Rev.1), in particular those concerning women and armed conflict the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October, 2000 adopted Resolution 1325 (2000).

In this Resolution the Security Council urges Member States to ensure increased representation of women at all decision-making levels in national, regional and international institutions and mechanisms for the prevention, management, and resolution of conflict; encourages the Secretary-General to implement his strategic plan of action (A/49/587) calling for an increase in the participation of women at decisionmaking levels in conflict resolution and peace processes; urges the Secretary-General to appoint more women as special representatives and envoys to pursue good offices on his behalf, and in this regard calls on Member States to provide candidates to the Secretary-General, for inclusion in a regularly updated centralized roster et cetera [5].

Reaffirming its commitment to the continuing and full implementation of resolution 1325 (2000), 1612 (2005) and 1674 (2006) and recalling the Statements of its president of 31 October, 2001 (Security Council/PRST/2001/31), 31 October, 2002 (Security Council/PRST/2002/32), 28 October, 2004 (Security Council/PRST/2004/40), 27 October, 2005 (Security Council/PRST/2005/52), 8 November, 2006 (Security Council/PRST/2006/42), 7 March, 2007 (Security Council/PRST/2007/5), and 24 October, 2007 (Security Council/PRST/2007/40) the Security Council accepted such resolution: Resolution 1820 (2008), adopted by the Security Council

at its 5916th meeting, on 19 June, 2008, Resolution 1888 (2009), adopted by the Security Council at its 6195th meeting, on 30 September, 2009, Resolution 1889 (2009), adopted by the Security Council at its 6196th meeting, on 5 October, 2009, Resolution 1960 (2010), adopted by the Security Council at its 6453rd meeting, on 16 December, 2010, Resolution 2106 (2013), adopted by the Security Council at its 6984th meeting, on 24 June, 2013, Resolution 2122 (2013), adopted by the Security Council at its 7044th meeting, on 18 October, 2013, Resolution 2242 (2015), adopted by the Security Council at its 7533rd meeting, on 13 October, 2015.

On 1 January, 2016, the 17 Sustainable Development Goals (SDGs) of the 2030 Agenda for Sustainable Development – adopted by world leaders in September 2015 at an historic UN Summit – officially came into force. Over the next fifteen years, with these new Goals that universally apply to all, countries will mobilize efforts to end all forms of poverty, fight inequalities and tackle climate change, while ensuring that no one is left behind [6].

The SDGs, also known as Global Goals, build on the success of the Millennium Development Goals (MDGs) and aim to go further to end all forms of poverty. The new Goals are unique in that they call for action by all countries, poor, rich and middle-income to promote prosperity while protecting the planet. They recognize that ending poverty must go hand-in-hand with strategies that build economic growth and addresses a range of social needs including education, health, social protection, and job opportunities, while tackling climate change and environmental protection.

While the SDGs are not legally binding, governments are expected to take ownership and establish national frameworks for the achievement of the 17 Goals. Countries have the primary responsibility for follow-up and review of the progress made in implementing the Goals, which will require quality, accessible and timely data collection. Regional follow-up and review will be based on national-level analyses and contribute to follow-up and review at the global level.

The European Union (EU) and the United Nations (UN) are embarking on a new, global, multi-year initiative focused on eliminating all forms of violence against women and girls (VAWG) – the Spotlight Initiative. The Initiative is so named as it brings focused attention to this issue, moving it into the spotlight and placing it at the centre of efforts to achieve gender equality and women's

empowerment, in line with the 2030 Agenda for Sustainable Development [7].

An initial investment in the order of EUR 500 million will be made, with the EU as the main contributor. Other donors and partners will be invited to join the Initiative to broaden its reach and scope. The modality for the delivery will be a UN multi-stakeholder trust fund, administered by the Multi-Partner Trust Fund Office, with the support of core agencies UNDP, UNFPA and UN Women, and overseen by the Executive Office of the UN Secretary-General.

Facts and figures: 1) about two thirds of countries in the developing regions have achieved gender parity in primary education; 2) in Southern Asia, only 74 girls were enrolled in primary school for every 100 boys in 1990. By 2012, the enrolment ratios were the same for girls as for boys; 3) in sub-Saharan Africa, Oceania and Western Asia, girls still face barriers to entering both primary and secondary school; 4) women in Northern Africa hold less than one in five paid jobs in the non-agricultural sector. The proportion of women in paid employment outside the agriculture sector has increased from 35 % in 1990 to 41 % in 2015; 5) in 46 countries, women now hold more than 30 % of seats in national parliament in at least one chamber.

Goal 5 targets: 1) end all forms of discrimination against all women and girls everywhere; 2) eliminate all forms of violence against all women and girls in the public and private spheres, including trafficking and sexual and other types of exploitation; 3) eliminate all harmful practices, such as child, early and forced marriage and female genital mutilation; 4) recognize and value unpaid care and domestic work through the provision of public services, infrastructure and social protection policies and the promotion of shared responsibility within the household and the family as nationally appropriate; 5) ensure women's full and effective participation and equal opportunities for leadership at all levels of decisionmaking in political, economic and public life; 6) ensure universal access to sexual and reproductive health and reproductive rights as agreed in accordance with the Programme of Action of the International Conference on Population and Development and the Beijing Platform for Action and the outcome documents of their review conferences; 7) undertake reforms to give women equal rights to economic resources, as well as access to ownership and control over land and other forms of property, financial services,

inheritance and natural resources, in accordance with national laws; 8) enhance the use of enabling technology, in particular information and communications technology, to promote the empowerment of women; 9) adopt and strengthen sound policies and enforceable legislation for the promotion of gender equality and the empowerment of all women and girls at all levels.

In conclusion, obvious is that for the United Nations gender equality and empower all women and girls is one of the priorities goals. This is an international organization urges Member States to ensure increased representation of women at all decision-making levels in national, regional and international institutions and mechanisms for the prevention, management, and resolution of conflict for peace and security. Cooperating with the European Union, the United Nations are embarking multi-year initiative focused on eliminating all forms of violence against women and girls, in line with the 2030 Agenda for Sustainable Development.

REFERENCES

1. *Overview*. Retrieved from <http://www.un.org/en/sections/about-un/overview/index.html>.
2. *The United Nations Today*. Retrieved from <http://www.un.org/ar/geninfo/pdf/UN.today.pdf>.
3. *Protect Human Rights*. Retrieved from <http://www.un.org/en/sections/what-we-do/protect-human-rights>.
4. *Gender equality: why it matters*. Retrieved from http://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2016/08/5_Why-it-Matters_GenderEquality_2p.pdf.
5. *Resolution 1325 (2000) Adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement>.
6. *The Sustainable Development Agenda*. Retrieved from <http://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda>.
7. Goal 5: Achieve gender equality and empower all women and girls. Retrieved from <http://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality>.
8. Kaminska, N.V. (2011). *Pravozakhysna diialnist mizhnarodnykh yevropeyskykh orhanizatsii* [Human rights activities of international *European organizations*]. *Pravovyi zakhyst prav liudyny ta hromadianyna v Ukraini, Legal protection of human rights and citizen in Ukraine: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*, (pp. 21-23). Kyiv. 21-23 [in Ukrainian].
9. Kaminska, N.V., & Breus, S.M. (2014). *Realizatsiia prava na hendernu identychnist v Ukraini ta Rosiiskii Federatsii: naslidky avtorytarnoi ideolohii chy natsionalnyi konservatyzm?* [Implementation of the right to gender identity in Ukraine and the Russian Federation: the consequences of authoritarian ideology or national conservatism?]. *Forum prava, The forum is right*, 1, 203-208. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_36.pdf [in Ukrainian].

10. Tematychna dopovid Yevropeiskoho komisara z prav liudyny Rady Yevropy: Prava liudyny ta henderna identychnist: vid 29 lypn. 2009 r. [Thematic report of the European Commissioner for Human Rights of the Council of Europe: Human Rights and Gender Identity from July 29, 2009]. (n.d.). *wcd.coe.int*. Retrieved from <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1588227&Site=COE> [in Ukrainian].

11. Daneshkhah, F., Allahverdipour, H., Jahangiry, L., & Andreeva, T. (2017). Sexual function, mental well-being and quality of life among kurdish circumcised women in Iran. *Iranian Journal of Public Health* Volume 46, Issue 9.

12. Burlaka, V., Grogan-Kaylor, A., Savchuk, O., & Graham-Bermann, S.A. (2017). The relationship between family, parent, and child characteristics and intimate-partner violence (IPV) among. *Ukrainian mothers Psychology of Violence, 7, Issue 3*.

13. Ravlinko, Z.P. (2016). Zaborona dyskryminatsii: zahalnoteoretychne doslidzhennia [Prohibition of Discrimination: General Theoretical Study]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2017

Камінська Н. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Романова Н. – магістр права, м. Київ

Глобальні завдання ООН у сфері гендерної рівності

Обґрунтовано думку, що гендерна нерівність глибоко вкоренилася в сучасному суспільстві. Констатовано важливість заходів щодо підтримки миру та безпеки в межах національних, регіональних і міжнародних інститутів, механізмів запобігання, регулювання та вирішення конфліктів. Досліджено роль ООН, її органів і міжнародно-правових актів у цій сфері. Запропоновано висновки та рекомендації стосовно їх імплементації в національне законодавство.

Ключові слова: захист, гендерна рівність, можливості, глобальні цілі, ООН, жінки, чоловіки, міжнародні стандарти.

УДК 341.176(4):343.326

Таран О. В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Цюприк І. В. – кандидат юридичних наук, здобувач Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ З ПИТАНЬ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ВИЯВІВ ТЕРОРИЗМУ

Проаналізовано низку рішень Європейського суду з прав людини, у яких висвітлено зв'язок між дотриманням прав людини й антитерористичною діяльністю держави. Визначено правозахисні стандарти і проблеми правозастосовної практики щодо запобігання та протидії тероризму.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, права людини, конвенція, тероризм, антитерористична діяльність.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) як міжнародний суд є вищою судовою інстанцією для всіх держав – членів Ради Європи, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (47 країн).

ЄСПЛ має право:

1) розглядати індивідуальні та міждержавні скарги, подані до ЄСПЛ проти однієї або декількох держав, що є членами Ради Європи чи проти ЄС;

2) визнавати факт того, що було порушено певне право заявника;

3) присудити заявнику справедливу компенсацію;

4) тлумачити Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод;

5) встановлювати факт того, що будь-яке порушення в певній державі є масовим через системні проблеми, у зв'язку із чим наказувати цій державі вжити заходів щодо виправлення цього недоліку;

6) розглядати запит Комітету міністрів Ради Європи з питання про те, чи не порушила держава-відповідач своє зобов'язання щодо виконання постанов (рішень) ЄСПЛ;

7) давати тлумачення раніше винесеної постанови на запит Комітету міністрів Ради Європи;

8) вносити консультативні висновки щодо тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з питань, не пов'язаних із розглядом справ [1].

В Україні рішення ЄСПЛ є джерелом права.

Мета цієї статті – проаналізувати деякі рішення ЄСПЛ, у яких відображено позицію Суду щодо дотримання прав людини в контексті запобігання та протидії тероризму.

Практику Суду розпочато рішенням у справі «Лоулесс проти Ірландії» (1 липня 1969 року). Заявника заарештували антитерористичні служби за підозрою в участі в незаконній організації ІРА (Ірландська республіканська армія). Арешт здійснено завдяки особливим повноваженням щодо арешту й утримання під вартою, що надані міністру внутрішніх справ на підставі закону про злочини проти держави (1940). Згідно із цим законом, міністра внутрішніх справ наділено особливими повноваженнями з видання ордера на арешт й утримання під вартою без суду осіб, яких він вважає такими, що «беруть участь у діяльності, що... завдає шкоди збереженню громадського миру та порядку чи безпеки держави». Відповідно до закону, уряд також мав створити якомога швидше після прийняття закону комісію, до складу якої повинні входити представник збройних сил і два юристи зі стажем роботи не менше ніж сім років, до яких будь-яка арештована особа або така, що утримується під вартою, може через уряд звернутися.

Заявник намагався застосувати захист за ст. 5, 6 і 7 Європейської конвенції з прав людини, які захищають будь-яку особу від арешту чи тримання під вартою без суду.

Суд визнав, що військовий і підпільний характер цих формувань, а також страх, який вони поширювали серед населення, факт, що вони діяли переважно в Північній Ірландії, поза юрисдикцією уряду Ірландії, і вкрай серйозні наслідки їхніх діянь дають підстави для висновку, що вжиті заходи були такими, яких вимагала ситуація, що склалася. Окрім цього, закон 1940 року передбачав певну кількість гарантій, які мали перешкодити зловживанням під час застосування запобіжного

заходу у вигляді режиму адміністративного затримання: постійний контроль парламенту, створення комісії із затримання, до складу якої входили три експерти, а також наявність гарантії звільнення з-під варти, що давав публічно уряд.

Суд дійшов висновку, що, хоча затримання заявника без доставляння до судді не мало правового підтвердження в ст. 5 Європейської конвенції з прав людини, однак ґрунтувалося на джерелі права щодо відступу від положень, якого належно дотримався уряд Ірландії, згідно зі ст. 15 цієї Конвенції. Тому Суд не визнав порушення Конвенції в цій справі [2].

В узагальненні практики застосування ст. 15 Конвенції щодо порушення державами встановлених меж зазначено, що Суд буде приділяти увагу таким факторам, як характер порушених прав, обставини, що призвели до надзвичайної ситуації, і її тривалість («Бранніган і Макбрайд проти Сполученого Королівства», § 43; «А. та інші проти Сполученого Королівства», § 173).

Суд розглядає такі питання: чи будуть звичайні закони достатніми для запобігання небезпеці, спричиненої надзвичайною ситуацією («Лоулесс проти Ірландії» (№ 3), § 36; «Ірландія проти Сполученого Королівства», § 212); чи є заходи реальною відповіддю на надзвичайну ситуацію («Бранніган і Макбрайд проти Сполученого Королівства», § 51); чи заходи було вжито для визначених цілей («Лоулесс проти Ірландії» (№ 3), § 38); чи порушення обмежено причинами, якими його обґрунтовано («Бранніган і Макбрайд проти Сполученого Королівства», § 66); чи контролювали питання необхідності порушення меж (там само, § 54); застосування ослаблення у вжитих заходах («Ірландія проти Сполученого Королівства», § 220); заходи за умови дотримання гарантій (там само, § 216–219; «Лоулесс проти Ірландії» (№ 3), § 37; «Бранніган і Макбрайд проти Сполученого Королівства», § 61–65; «Аксой проти Туреччини», § 79–84); важливість права визначити межу та ширшу мету судового контролю щодо реалізації цього права (там само, § 76); чи був судовий контроль за практичними заходами (там само, § 78; «Бранніган і Макбрайд проти Сполученого Королівства», § 59); необхідність ужитих заходів, чи буде їх запроваджено за будь-якої невинуватої дискримінації («А. та інші проти Сполученого Королівства», § 190); яким буде рішення в разі, якщо вищий національний суд у договірній державі дійшов висновку, що заходи не були вкрай необхідними.

Суд буде виправдано в разі прийняття протилежних висновків, лише якщо обґрунтує, що національний суд неправильно витлумачив ст. 15 чи судову практику ЄСПЛ за цією статтею або ж дійшов висновку про необґрунтованість дій (там само, § 174) [3].

Отже, попри те, що протидія тероризму є достатньою підставою для певного обмеження обсягу окремих прав людини, проте це не означає повну, абсолютну свободу дій влади й щоразу потребує обґрунтування та надання доказів на підтвердження доцільності застосування заходів, що обмежують такі права. Недопустимим за жодних обставин (зокрема й за надзвичайних ситуацій у значенні ст. 15 Конвенції) є нелюдське і таке, що принижує гідність, поведження або катування (ст. 3 Конвенції).

У рішеннях ЄСПЛ (справи, пов'язані з виявами тероризму) «Ірландія проти Сполученого Королівства» (застосування прийомів психологічного тиску), «Аксої проти Туреччини» (тортури), «Frérot проти Франції», «Ocalan проти Туреччини» (смертний вирок було винесено за результатами несправедливого судового розгляду) було визнано порушення ст. 3.

Поширені в прецедентній практиці ЄСПЛ рішення, де визначено позицію Суду щодо особливостей затримання чи арешту осіб, яких підозрюють у тероризмі.

Наприклад, у справі «Фокс, Кемпбел і Гартлі проти Сполученого Королівства» заявники оскаржували свій арешт і тримання під вартою, здійснені відповідно до положень кримінального законодавства, ухваленого з метою запобігання терористичним актам у зв'язку із ситуацією в Північній Ірландії. Суд дійшов висновку про порушення п. 1 ст. 5 Конвенції, оскільки, хоч арешт і тримання під вартою, які стали предметом оспорювання і ґрунтувалися на реальних підозрах стосовно того, що заявники були терористами, надані Урядом Сполученого Королівства пояснення визнано недостатніми для підтвердження висновку про наявність «обґрунтованої підозри». З огляду на це, не було необхідності вивчати подальші твердження заявників про те, що метою їхнього арешту було не припровадження їх до вповноваженого судового органу, а отримання від них інформації [4].

В інших рішеннях Суд наголошує на недопустимості порушення ст. 5 Конвенції під час арешту й попереднього затримання осіб, підозрюваних у тероризмі. Зокрема, у поліції

часто виникає необхідність затримувати осіб, підозрюваних у тероризмі, на підставі достовірної інформації, яка, однак, не може бути розкрита або пред'явлена в суді у зв'язку з небезпекою, що загрожує джерелу інформації. У зв'язку із цим Суд постановив, що тлумачення § 1 ст. 5 Конвенції не має накладати тягар на органи влади під час прийняття ефективних заходів з протидії тероризму для виконання зобов'язань щодо захисту життя відповідно до Конвенції [5]. Безстрокове затримання іноземних громадян, підозрюваних у тероризмі, з міркувань національної безпеки, якщо неможливо депортувати цих осіб у зв'язку з ризиком жорстокого поводження в приймаючій країні, є порушенням ст. 5. Для визнання допустимим такого тримання під вартою Велика Британія вимагала послаблення за ст. 15, проте в межах такого заходу необґрунтовано були встановлені відмінності між британськими й іноземними громадянами. Загалом термін затримання особи, підозрюваної в тероризмі, не має перевищувати розумного періоду. З огляду на це, попереднє ув'язнення затриманих, обвинувачених у приналежності до баскської терористичної організації, строком від чотирьох з половиною і до майже шести років є порушенням § 3 ст. 5, § 4 ст. 5 гарантує право осіб, підозрюваних у тероризмі, на невідкладний розгляд правомірності такого затримання. У зв'язку з тим, що такий розгляд не здійснено, було встановлено порушення цього положення в справі громадянина Іраку, підозрюваного у зв'язках з «Аль-Каїдою», якого затримали в закритому транзитному центрі в очікуванні депортації з Бельгії [6].

У низці рішень відображено правову позицію Суду, що стосується виправданого обмеження права на свободу вираження поглядів у випадках, коли йдеться про терористичні загрози.

Стаття 10 Конвенції «Свобода вираження поглядів» передбачає, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право охоплює свободу обстоювати власні погляди, одержувати й передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів [7].

У справі «Леруа проти Франції» заявником був карикатурист. Один із його малюнків із зображенням нападу на Всесвітній торговий центр було опубліковано у баскському тижневику 13 вересня 2001 року з підписом: «Ми всі мріяли про це – “Хамас” зробив». Після того, як його було засуджено до сплати

штрафу за «виправдання тероризму», пан Леруа стверджував, що було обмежено його свободу самовираження. Суд висловив думку, що своєю роботою заявник прославляв насильницьке руйнування американського імперіалізму, висловив моральну підтримку виконавцям нападу, принизив гідність жертв, а також схвально ставиться до насильства, учиненого щодо тисяч громадян. Попри незначний тираж щотижневика, Суд зазначив, що публікація малюнка спричинила суспільну реакцію, що могла призвести до хвилі насильства та порушення суспільного порядку. Суд постановив, що ст. 10 у цьому випадку порушено не було.

В іншій справі «Фарук Темель проти Туреччини» заявник – голова легальної політичної партії – оголосив заяву для преси під час зборів своєї партії, у якій висловив протест проти американського втручання в Іраку та критикував поміщення в одиночну камеру лідера терористичної організації. Він також висловив протест проти зникнення в поліцейських дільницях затриманих. Після цього виступу пана Темеля було засуджено за поширення пропаганди на тій підставі, що він публічно захищав застосування насильства й інших терористичних методів. Пан Темель у скарзі стверджував, що було порушено його право на свободу самовираження. Суд зазначив, що заявник виступав як політичний діяч і член опозиційної партії, висловлюючи погляди своєї партії на актуальні питання, які становлять інтерес для суспільства. Суд висловив думку, що виступ заявника не містив закликів до насильства, озброєного опору чи повстання, тому не може бути прирівняний до розпалювання ненависті, після чого постановив, що було допущено порушення ст. 10 [8].

Отже, проаналізовані й інші прецеденти визначають ознаки та умови, за якими певну діяльність, що може містити терористичні ризики (загрози), варто трактувати як таку, що порушує межі правового захисту, передбачені Конвенцією.

У розглянутих у статті й інших рішеннях ЄСПЛ чітко та послідовно сформульовано позицію Суду щодо необхідності дотримання балансу між повагою до прав і свобод людини та антитерористичною діяльністю держави. Отже, прийняття рішень, що обмежують права та свободи осіб, які причетні до терористичної діяльності, має відбуватися відповідно до правових позицій ЄСПЛ, що сприятиме не лише дотриманню зобов'язань держави в галузі прав людини, а й забезпечить законність таких рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лутковська В. В. Судова практика Європейського суду з прав людини. Рішення щодо України / В. В. Лутковська (відп. ред.). – Київ : Праксіс, 2005. – 480 с.
2. Лоулесс (Lawless) против Ирландии [Электронный ресурс]: решение Европейского суда по правам человека от 1 июля 1961 г. – Режим доступа: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/67331/>. – Загл. с экрана.
3. Обмеження під час надзвичайного стану: орієнтири щодо застосування статті 15 Європейської конвенції з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/sbpyezerrya-tke-af-raeivymrsgs-fkharts-sukzhrkhyuy-ses-iafksftsvaryya-fkhakhkhk-15-zhvyustyemfensl/?month=03&year=2016. – Назва з екрана.
4. Фокс, Кемпбел і Гартлі проти Сполученого Королівства [Електронний ресурс]: рішення Європейського суду з прав людини від 1 квіт. 1989 р. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf.pdf>. – Назва з екрана.
5. О'Хара проти Сполученого Королівства [Електронний ресурс]: рішення Європейського суду з прав людини від 16 жовт. 2001 р. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=425>. – Назва з екрана.
6. Тероризм [Электронный ресурс] / Совет Европы. Европейский суд по правам человека, 2016. – Режим доступа: www.echr.coe.int/Documents/COURTalks_Terr_Talk_RUS.PDF. – Загл. с экрана.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/995_004. – Назва з екрана.
- 8 Информационно-тематический листок «О ненависти» [Электронный ресурс] / Совет Европы. Европейский суд по правам человека. – Режим доступа: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_RUS.pdf. – Загл. с экрана.

REFERENCES

1. Lutkovska, V.V. (Eds.). (2005). *Sudova praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Rishennia shchodo Ukrainy [Judicial practice of the European Court of Human Rights. Decision on Ukraine]*. Kyiv: Praksis [in Ukrainian].
2. Reshenie Yevropeiskogo suda po pravam cheloveka ot 1 iulija 1961 g. Louless (Lawless) protiv Irlandii [Decision of the European Court of Human Rights on July 1, 1961 Lawless (Ireland) against Ireland]. *www.garant.ru*. Retrieved from <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/67331> [in Russian].
3. Obmezhenia pid chas nadzvychainoho stanu: oriientyry shchodo zastosuvannia statti 15 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny [Emergency Restrictions: Guidelines for the application of Article 15 of the European Convention on Human Rights]. (n.d.). *ukrainepravo.com*. Retrieved from http://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/sbpyezerrya-tke-af-raeivymrsgs-fkharts-sukzhrkhyuy-ses-iafksftsvaryya-fkhakhkhk-15-zhvyustyemfensl/?month=03&year=2016 [in Ukrainian].
4. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 1 kvit. 1989 r. Foks, Kempbel i Hartli proty Spoluchenooho Korolivstva [European Court of Human Rights judgment of April 1, 1989. Fox, Campbell and Hartley V. The United Kingdom]. *www.scourt.gov.ua*. Retrieved from <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf.pdf> [in Ukrainian].

5. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 16 zhovt. 2001 r. O Khara proty Spoluchenoho Korolivstva [European Court of Human Rights judgment of October 16, 2001. O'Hara V. The United Kingdom]. *eurocourt.in.ua*. Retrieved from <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=425> [in Ukrainian].

6. Terrorizm [Terrorism]. *Sovet Yevropy. Yevropeiskii sud po pravam cheloveka, Council of Europe. European Court of Human Rights*. Retrieved from www.echr.coe.int/Documents/COURTalks_Terr_Talk_RUS.PDF [in Russian].

7. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].

8. Informacionno-tematicheskii listok o nenavisti [Information and thematic leaflet about hatred]. *Sovet Yevropy/Yevropeiskii sud po pravam cheloveka, Council of Europe/European Court of Human Rights*. Retrieved from http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_RUS.pdf [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2017

Taran O. – *Doctor of Law, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Pre-Trial Investigation of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;*

Tsiupryk I. – *Ph.D in Law, Researcher of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Practice of the European Court of Human Rights on Issues Related to Manifestations of Terrorism

Despite the fact that the fight against terrorism is recognized as sufficient grounds for a certain limitation of the scope of individual human rights, it does not mean full, absolute freedom of action of the authorities, and in any case requires justification and evidence to support the appropriateness of the use of certain measures that restrict such rights.

Inadmissible under any circumstances (including emergency situations within the meaning of Art. 15 of the Convention) is inhuman or degrading treatment or punishment (Art. 3 of the Convention).

The precedents define the features and conditions under which certain activities that could carry terrorist threats (threats) should be dealt with outside the legal protection provided by the Convention.

The decisions of the ECHR clearly and consistently formulate the Court's position regarding the need to balance the respect for human rights and freedoms and the state's anti-terrorist activities. Consequently, the decisions restricting the rights and freedoms of persons related to the theoretical activities should be carried out taking into account the legal positions of the ECHR, which will contribute not only to the observance of the state's obligations in the field of human rights, but also will ensure the legality of such decisions.

Keywords: European Court of Human Rights, human rights, convention, terrorism, antiterrorist activity.

УДК 341.123.04:341.3

Островська Б. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Київського національного лінгвістичного університету, м. Київ

ЗАХИСТ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ТА ЗАПОБІГАННЯ ВОЄННИМ ЗЛОЧИНАМ І ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ЛЮДСТВА В ДОКУМЕНТАХ ООН

Досліджено документи ООН, які відображають діяльність міжнародної спільноти в напрямі запобігання воєнним злочинам і злочинам проти людства. Акцентовано на питанні ратифікації Римського статуту, що досі залишається відкритим для України. Окреслено аспекти проблеми міжнародно-правового визнання голодомору актом геноциду.

Ключові слова: захист життя, воєнні злочини, злочини проти людства, геноцид, дискримінація, резолюція, декларація, конвенція, ООН.

Урегулювання питання миру та безпеки людства, від яких безпосередньо залежить життя і благополуччя майбутніх поколінь, є пріоритетним завданням для міжнародної спільноти. Посягання на життя людини часто спричинене зловживаннями з боку політичних режимів як щодо власних громадян, так і стосовно громадян на суверенних територіях інших держав (зокрема окупованих). Загрозою життю людини є вбивство (під час воєнних конфліктів) або навмисне створення умов, що загрожують життю людини. Безпрецедентні масштаби жертв серед цивільного населення (жінок і дітей, що є запорукою існування націй) спонукали світову спільноту досягнути необхідності оперативної протидії цим загрозам. У сучасному міжнародному праві такі навмисні дії, з огляду на ступінь їх тяжкості та серйозні наслідки, кваліфікують як воєнні злочини і злочини проти людства.

Оскільки ООН відіграє ключову роль в утвердженні та захисті миру, прав людини і людської гідності в усьому світі, то запровадження на міжнародному рівні механізму правової

відповідальності за воєнні злочини і злочини проти людства стало логічним продовженням реалізації цілей організації.

Одним із найбільш аморальних і масштабних злочинів у міжнародному праві є геноцид. Важливою подією в контексті посилення протидії та запобігання геноциду стало прийняття Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року, яка набрала чинності 12 січня 1951 року [1]. Відповідно до ст. 1 цього документа, обов'язок уживати заходів для запобігання та покарання за здійснення геноциду покладено на договірні сторони, незалежно від того, вчиняють його в мирний чи воєнний час.

У статті 2 цієї Конвенції геноцид визначено як «дії, учинені з наміром знищити, цілком або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу», причому більшість цих дій спрямовані на: «а) вбивство членів такої групи; ... с) навмисне створення для певної групи таких життєвих умов (наприклад, позбавлення питної води, харчів, медичної допомоги), які спрямовані на її повне або часткове фізичне знищення; d) запобігання дітонародження в середовищі такої групи (наприклад, примусова стерилізація)».

Важливу роль у розв'язанні проблеми покарання воєнних злочинців та осіб, що вчинили злочини проти людства, відіграла Економічна і соціальна рада ООН, яку своїх резолюціях 1074 D (XXXIX) від 28 липня 1965 року [2] та 1158 (XLI) від 5 серпня 1966 року [3] порушила питання стосовно недопустимості застосування строків давності щодо воєнних злочинів і злочинів проти людства. Таке рішення, безумовно вплинуло на подальше розроблення Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (26 листопада 1968 року) [4], яка остаточно визначила, що покарання за такі злочини застосовують незалежно від часу їх учинення. Це положення Конвенції підтвердило принцип невідворотності покарання.

За історичними відомостями, геноцид вчиняють, переважно, на релігійному підґрунті. Тому в ст. 18 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року [5] та ст. 18 Міжнародної конвенції про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [6] зазначено, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії».

Резолюція A/RES/60/7 Генеральної Асамблеї ООН від 1 листопада 2005 року присвячена питанням голокосту. У п. 5 цього документа зазначено, що міжнародна спільнота «беззастережно засуджує всі вияви релігійної нетерпимості, підбурювання, переслідування або насильства щодо окремих осіб або громад, зумовлені етнічним походженням або релігійними віруваннями» [7] Міжнародним днем пам'яті жертв голокосту визнано 27 січня. Відзначення роковини має стати нагадуванням світовій спільноті про необхідність об'єднання зусиль для уникнення актів геноциду в майбутньому.

Підсумковий документ Всесвітнього саміту від 16 вересня 2005 року визначив такі зобов'язання держав-членів стосовно окреслених вище злочинів: «Кожна держава зобов'язана захищати своє населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людства. Цей обов'язок тягне за собою необхідність запобігання таким злочинам...» (п. 138). «Міжнародна спільнота, діючи через Організацію Об'єднаних Націй, зобов'язана також використовувати відповідні дипломатичні, гуманітарні й інші мирні засоби...; ми готові застосувати колективні дії... через Раду Безпеки, відповідно до Статуту... в разі потреби, якщо мирні засоби виявляться недостатніми, а національні органи влади не спроможні будуть захистити своє населення... У разі потреби і за відповідних обставин – надавати допомогу державам... до початку криз або конфліктів» (п. 139) [8].

Водночас резолюція S/RES/1674 (2006), підписана Радою Безпеки ООН 28 квітня 2006 року [9], щодо захисту цивільних осіб у збройному конфлікті «підтверджує положення п. 138 і 139 Підсумкового документа Всесвітнього саміту 2005 року стосовно відповідальності щодо захисту населення від геноциду, військових злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людства».

З метою акцентування на важливості запобігання та припинення виявів геноциду у світі 11 вересня 2015 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію A/RES/69/323 [10], згідно з якою 9 грудня проголошено Міжнародним днем пам'яті жертв злочинів геноциду, вшанування їхньої людської гідності та запобігання цим злочинам. Дата приурочена до дня прийняття Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

Під час свого виступу на 72-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН 20 вересня 2017 року Президент України П. Порошенко

зазначив: «Організація Об'єднаних Націй завжди відіграла важливу роль у гарантуванні того, що злочини минулого ніколи не повторяться. 72-га сесія Генеральної Асамблеї збігається з 85-ю річницею одного з найбільш смертоносних злочинів ХХ століття – голодомору. Це був штучний голод в Україні в 1932–1933 роках, організований тоталітарним режимом Й. Сталіна, що призвів до загибелі майже 10 млн українців. Доктор Р. Лемкін, автор Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН ще 1948 року, назвав знищення української нації “класичним прикладом геноциду”. Я закликаю членів ООН прийняти власне історичне рішення про визнання голодомору актом геноциду» [11].

Ще однією важливою складовою міжнародної політики ООН у сфері забезпечення права на життя є запобігання расовій дискримінації та захист від неї. Так, з метою «необхідності якомога швидшої ліквідації расової дискримінації в усьому світі, у всіх її формах і виявах, усвідомлення поваги до людської гідності» 20 листопада 1963 року було прийнято Декларацію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [12].

У Резолюції A/RES/2081 (XX), прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН від 20 грудня 1965 року, було зазначено, що «расова дискримінація та політика апартеїду є одним із найсуттєвіших порушень прав і свобод людини...» [13].

Генеральна Асамблея ООН 21 грудня 1965 року прийняла Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [14], спрямовану на посилення міжнародної протидії дискримінації людей за ознакою раси. Зазначене зумовлено тим, що «Статут ООН ґрунтується на принципах гідності й рівності, властивих кожній людині...»; «усі люди рівні перед законом і мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації та від будь-якого підбурювання до неї...»; «будь-яка теорія переваги, що ґрунтується на расовій відмінності, у науковому контексті хибна, у моральному – недозволена, а в соціальному – несправедлива та небезпечна; расова дискримінація не може бути виправдана ні теоретично, ні практично...».

У статті 3 цього документа зазначено, що «держави-учасниці засуджують, передусім, расову сегрегацію та апартеїд і

зобов'язуються запобігати, забороняти та викорінювати таку практику на територіях, які належать до їхньої юрисдикції».

З метою «викорінення расової дискримінації та расизму, проти яких давно вже повстали совість і правосвідомість людства та які в наш час є вагомими перепонами на шляху до подальшого прогресу та зміцнення міжнародного миру й безпеки», 11 грудня 1969 року було підписано Резолюцію A/RES/2544 (XXIV) [15], якою 1971 рік було проголошено Міжнародним роком боротьби з расизмом і расовою дискримінацією, а також Резолюцію A/RES/2545 (XXIV) [16], що передбачає заходи, яких має бути вжито проти нацизму та расової нетерпимості.

Так, 18 липня 1976 року набрала чинності Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього, затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 3068 (XXVIII) від 30 листопада 1973 року [17], яка визначає зміст поняття «апартеїд» як одного зі злочинів проти людства.

Резолюція A/RES/32/105 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1977 року [18] встановила Міжнародний рік боротьби проти апартеїду(1978/79 року).

У Декларації щодо апартеїду та його руйнівних наслідків на Півдні Африки від 14 грудня 1989 року зазначено, що «апартеїд, названий злочином проти совісті і гідності людства, винен у загибелі безлічі людей в Південній Африці, прагне позбавити людської гідності цілі народи, нав'язав регіону південної частини Африки жорстоку війну, яка спричинила незліченні людські жертви, величезні матеріальні збитки та масові переміщення ні в чому не винних чоловіків, жінок і дітей, що є такою ганьбою для людства, з якою необхідно боротися і яку потрібно цілком викоринити», а також, що «3. е) всі повинні користуватися загально визнаними правами людини» [19].

Відповідно до Резолюції A/RES/53/132 Генеральної Асамблеї ООН від 23 лютого 1999 року [20], проголошено Міжнародний рік мобілізації зусиль для боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості.

Важливим кроком до вдосконалення системи міжнародного правосуддя в справах про геноцид, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини агресії стало заснування першого постійного міжнародно-правового органу – Міжнародного кримінального суду. Рішення про його заснування було прийнято

на Дипломатичній конференції повноважних представників ООН зі створення Міжнародного кримінального суду в м. Римі від 17 липня 1998 року, яке було скріплене міжнародним актом – Римським статутом Міжнародного кримінального суду [21].

До компетенції цього органу належать «найбільш серйозні» (зазначені вище) злочини (ст. 5), учинені після набуття чинності Римським статутом (від 1 липня 2002 року) (ст. 24), щодо яких не застосовують строки давності (ст. 29). Суд не належить до структури ООН, однак Рада Безпеки ООН також має право порушувати справи в ньому. Юрисдикція суду поширюється на країни, які ратифікували Римський статут.

Отже, окреслені заходи уможливили доступ різних країн до міжнародного кримінального правосуддя для захисту прав людини, неупередженого судового розслідування, встановлення справедливого покарання та забезпечення миру. Нині питання ратифікації Римського статуту досі залишається відкритим для деяких країн світу, зокрема й України [22].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CrimeOfGenocide.aspx>. – Title from the screen.

2. Resolution E/RES/1074 D (XXXIX) The question of punishment of war criminals and of persons who have committed crimes against humanity, adopted by the Economic and Social Council of the United Nations on 28 July, 1965 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/471/25/IMG/NR047125.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

3. Resolution E/RES/1158(XLI) Question of punishment of war criminals and of persons who have committed crimes against humanity, adopted by the Economic and Social Council of the United Nations on 5 August, 1966 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/504/79/IMG/NR050479.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

4. Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2391 (XXIII) of 26 November, 1968 Entry into force: 11 November, 1970, in accordance with article VIII [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf. – Title from the screen.

5. Universal Declaration of Human Rights, proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on 10 December, 1948 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf. – Title from the screen.

6. International Covenant on Civil and Political Rights, adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March,

1976 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>. – Title from the screen.

7. Resolution A/RES/60/7 Holocaust Remembrance, adopted by the General Assembly on the 1 November, 2005 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/96/PDF/N0548796.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

8. Resolution A/RES/60/1 2005 World Summit Outcome, adopted by the General Assembly on 16 September, 2005 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf. – Title from the screen.

9. Resolution S/RES/1674 (2006), adopted by the Security Council on 28 April, 2006 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/331/99/PDF/N0633199.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

10. Resolution A/RES/69/323 International Day of Commemoration and Dignity of the Victims of the Crime of Genocide and of the Prevention of this Crime, adopted by the General Assembly on 11 September, 2015 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/278/49/PDF/N1527849.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

11. Виступ президента України П. Порошенка на 72-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 20 верес. 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrainy-pid-chas-zagalnih-debativ-72-yi-s-43442>. – Назва з екрана.

12. Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, adopted by the General Assembly resolution A/RES/18/1904 on 20 November, 1963 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/185/79/PDF/NR018579.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

13. Resolution A/RES/2081 (XX) International Year for Human Rights, adopted by the General Assembly on 20 December, 1965 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/218/44/IMG/NR021844.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

14. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, adopted and opened for signature and ratification by General Assembly resolution 2106 (XX) of 21 December, 1965 entry into force 4 January, 1969, in accordance with Article 19 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.un-documents.net/a20r2106.htm>. – Title from the screen.

15. Resolution 2544 (XXIV) Programme for the observance in 1971 of the International Year for Action to Combat Racism and Racial Discrimination, adopted by the General Assembly on 11 December, 1969 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/256/78/IMG/NR025678.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

16. Resolution A/RES 2545 (XXIV) Measures to be taken against nazism and racial intolerance, adopted by the General Assembly on 11 December, 1969 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/256/79/IMG/NR025679.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

17. International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid, approved by the General Assembly (Resolution 3068(XXVIII)) on 30 November, 1973, came into force on 18 July, 1976 [Electronic resource]. – Mode of

access: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201015/volume-1015-i-14861-english.pdf>. – Title from the screen.

18. Resolution A/RES/32/105 Policies of apartheid of the Government of South Africa, adopted by the General Assembly on 14 December, 1977 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/313/40/IMG/NR031340.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

19. Declaration on Apartheid and its Destructive Consequences in Southern, adopted by the General Assembly resolution A/RES/S-16/1 on the 6th plenary meeting, 14 December, 1989 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.un.org/documents/ga/res/spec/aress16-1.htm>. – Title from the screen.

20. Resolution A/RES/53/132 Third Decade to Combat Racism and Racial Discrimination and the convening of the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance, adopted by the General Assembly on 23 February, 1999 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/769/21/PDF/N9976921.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

21. Rome Statute of the International Criminal Court A/CONF.183/9 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/281/44/IMG/N9828144.pdf?OpenElement>. – Title from the screen.

22. Status of Treaties see [Electronic resource]. – Mode of access: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en. – Title from the screen.

REFERENCES

1. *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. Retrieved from <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CrimeOfGenocide.aspx>.

2. *Resolution E/RES/1074 D (XXXIX) The question of punishment of war criminals and of persons who have committed crimes against humanity, adopted by the Economic and Social Council of the United Nations on 28 July, 1965*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/471/25/IMG/NR047125.pdf?OpenElement>.

3. *Resolution E/RES/1158(XLI) Question of punishment of war criminals and of persons who have committed crimes against humanity, adopted by the Economic and Social Council of the United Nations on 5 August, 1966*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/504/79/IMG/NR050479.pdf?OpenElement>.

4. *Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2391 (XXIII) of 26 November, 1968 Entry into force: 11 November, 1970, in accordance with article VIII*. Retrieved from http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf.

5. *Universal Declaration of Human Rights, proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on 10 December, 1948*. Retrieved from http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf.

6. *International Covenant on Civil and Political Rights, adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December, 1966, entry into force 23 March, 1976*. Retrieved from <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>.

7. *Resolution A/RES/60/7 Holocaust Remembrance, adopted by the General Assembly on the 1 November, 2005*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/96/PDF/N0548796.pdf?OpenElement>.

8. *Resolution A/RES/60/1 2005 World Summit Outcome, adopted by the General Assembly on 16 September, 2005*. Retrieved from http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf.

9. *Resolution S/RES/1674 (2006), adopted by the Security Council on 28 April, 2006*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/331/99/PDF/N0633199.pdf?OpenElement>.

10. *Resolution A/RES/69/323 International Day of Commemoration and Dignity of the Victims of the Crime of Genocide and of the Prevention of this Crime, adopted by the General Assembly on 11 September, 2015*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/278/49/PDF/N1527849.pdf?OpenElement>.

11. *Vystup Prezydenta Ukrainy P. Poroshenka na 72-i sesii Heneralnoi Asamblei OON 20 veres. 2017 p.* [Speech of the Presidium of Ukraine P. Poroshenko at the 72nd session of the UN General Assembly September 20, 2017]. (n.d.). www.president.gov.ua. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-zagalnih-debativ-72-yi-s-43442> [in Ukrainian].

12. *Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, adopted by the General Assembly resolution A/RES/18/1904 on 20 November, 1963*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/185/79/PDF/NR018579.pdf?OpenElement>.

13. *Resolution A/RES/2081 (XX) International Year for Human Rights, adopted by the General Assembly on 20 December, 1965*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/218/44/IMG/NR021844.pdf?OpenElement>.

14. *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, adopted and opened for signature and ratification by General Assembly resolution 2106 (XX) of 21 December 1965 entry into force 4 January, 1969, in accordance with Article 19*. Retrieved from <http://www.un-documents.net/a20r2106.htm>.

15. *Resolution 2544 (XXIV) Programme for the observance in 1971 of the International Year for Action to Combat Racism and Racial Discrimination, adopted by the General Assembly on 11 December, 1969*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/256/78/IMG/NR025678.pdf?OpenElement>.

16. *Resolution A/RES 2545 (XXIV) Measures to be taken against nazism and racial intolerance, adopted by the General Assembly on 11 December, 1969*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/256/79/IMG/NR025679.pdf?OpenElement>.

17. *International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid, approved by the General Assembly (Resolution 3068(XXVIII)) on 30 November, 1973, came into force on 18 July, 1976*. Retrieved from <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201015/volume-1015-i-14861-english.pdf>.

18. *Resolution A/RES/32/105 Policies of apartheid of the Government of South Africa, adopted by the General Assembly on 14 December, 1977*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/313/40/IMG/NR031340.pdf?OpenElement>.

19. *Declaration on Apartheid and its Destructive Consequences in Southern, adopted by the General Assembly resolution A/RES/S-16/1 on the 6th plenary*

meeting, 14 December, 1989. Retrieved from <http://www.un.org/documents/ga/res/spec/aress16-1.htm>.

20. *Resolution A/RES/53/132 Third Decade to Combat Racism and Racial Discrimination and the convening of the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance, adopted by the General Assembly on 23 February, 1999*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/769/21/PDF/N9976921.pdf?OpenElement>.

21. *Rome Statute of the International Criminal Court A/CONF.183/9*. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/281/44/IMG/N9828144.pdf?OpenElement>.

22. *Status of Treaties see*. Retrieved from https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en.

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2017

Ostrovska B. – *Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Law of the Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine*

Protection of Human Life and Prevention of War Crimes and Crimes against Humanity in UN Documents

The article presents one of the most acute world problems that threaten life, peace and security of mankind – war crimes and crimes against humanity. They attracted attention of the international community to the value of human life, the need of protection of human rights at the global international level, as well as bringing to justice people who committed these crimes and not imposing any limitations to these crimes, that will ensure the inevitability of punishment.

As the UN plays a key role in promoting and protection the peace, human rights and human dignity the author has analyzed a large number of UN documents (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide; Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity; Universal Declaration of Human Rights; International Covenant on Civil and Political Rights; Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination; International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid; Declaration on Apartheid and its Destructive Consequences in Southern; resolutions, adopted by the General Assembly, the Security Council), that reflect the activities of the

international community in prevention of war crimes and crimes against humanity.

One of the most flagrant, cruel and immoral crime in international law is genocide as acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group. The importance of the problem of international legal recognition of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine as an act of genocide, in the context of Ukraine's participation in the 72nd session of the UN General Assembly, which coincides with the 85th anniversary of one of the most violent and unprecedented number of victims of international crimes of the twentieth century – the Holodomor, is accentuated.

Establishing the first permanent international legal body – the International Criminal Court was an important step to improve the international justice system in cases concerning genocide, crimes against humanity, war crimes and crimes of aggression.

The author also draws attention to the issue of ratification of the Rome Statute, which is currently open to some countries of the world, including Ukraine. At the same time, integration into the international criminal justice system helps to protect human rights, conduct impartial court investigations, determine fair punishment for peace and security in the world.

Keywords: protection of life, war crimes, crimes against humanity, genocide, discrimination, resolution, declaration, convention, UN.

UDC 341.4:343.121.4

Dudko O. – Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF ATTORNEY-DEFENDER IN THE CRIMINAL PROCESS: INTERNATIONAL-LEGAL ASPECT

The article studies the issues of legal status and the role of counsel in criminal proceedings because such a right was expressly provided for in the Constitution of Ukraine, on the example of Ukraine and great Britain showing the main points regarding the structure of the legal profession in these countries, the formation of the bar as a separate institution, the analysis of the differences in the formation of this structure in different countries, the proposed changes concerning the activities of the legal profession in Ukraine, taking into account foreign experience.

Keywords: lawyer, counsel, Ukraine, United Kingdom, the advocacy.

A special place in the protection of the rights and freedoms of citizens is an Institute of the defense in criminal proceedings of Ukraine, which aims to protect the rights and freedoms of citizens and also helps to administer justice and enforce laws. The theme of the role of defense counsel in criminal proceedings is always relevant. And Institute protection is of paramount importance. As Ukraine begins to position itself as a legal state, respectively, there has been more growth on the protection of the rights and freedoms of man and citizen, and of course it is logical that the protection given to it in the criminal process. The right of a person to legal aid provided by the Basic Law of Ukraine – Constitution of Ukraine, namely in accordance with Art. 59 of the Constitution of Ukraine everyone has the right to professional legal assistance. In the cases provided by law, this assistance is provided free of charge. Everyone is free to choose the defender of their rights. And because the protection function is provided in the above legal act is one of the main criminal procedural functions, the role of the lawyer is relevant to the discussion.

Problems of activity of the Institute of the defense in the criminal process, designated defenders in society, the professional rights and

responsibilities of the defenders was investigated in the late nineteenth – early XX Century (J. Bentham, I. Foinitsky, A. Horse, N. Janchiv, I. Vaskovskiy). A significant contribution to the development of the problem and had made these scientists processuality as J. Awrah, S. Alpert, N. Barschevsky, A. Boikov, T. Varfolomeeva, D. Whatman, J. Grosheva, J. Kiselev, L. Kokorev, V. Leonenko, V. Lukashevich, V. Medvedchuk, J. Motovilovka, A. Mikhailenko, N. Mikheenko, V. Natruskin, V. Burrows, G. Omelyanenko, I. Gems, I. Petrukhin, N. Polansky, G. Reznik, V. Savitsky, O. Sviatotskyi, M. Gray, J. Stetsivka, M. Strogovich, A. Zipkin, M. Cheltsov, V. Sibeko, A. Shilo, V. Shkarupa, P. Yanovich, A. Yanovskaya, A. Daishi, A. Denning, J. Salmond, H. Stofan and others.

The purpose of this article is to deepen scientific knowledge about the role of the defender in criminal process of Ukraine and the study of the legal aspects associated with his participation in preliminary investigation, identifying the factors that influence their effectiveness.

The main material and justification of the results of the study. Guaranteeing everyone the right to legal assistance is not only the constitutional legal obligation of the state, but also the observance taken by Ukraine international obligations in accordance with the provisions of the universal Declaration of human rights 1948, Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms 1950, the International Covenant on civil and political rights, 1966. Under the Law of Ukraine «On advocacy and legal practice» defense – the kind of advocacy, namely, to protect the rights, freedoms and legitimate interests of the suspect, accused, defendant, convict, acquitted person, person in respect of which it is assumed the application of compulsory measures of medical or educational nature, or the question about their use in criminal proceedings, the person against whom the issue of extradition to a foreign state (extradition).

As for the definition of the defender, the lawyer, which protects a suspect, accused, convict, acquitted person, person, relative to which provides for the application of coercive measures of medical or educational nature, or the question about their use, as well as those in respect of which it is expected the consideration of the question of extradition to a foreign state (extradition) [1]. Also worth noting is the fact that the protector cannot be a lawyer, details of which are not included in the

Unified register of advocates of Ukraine or with respect to which in the Unified register of advocates of Ukraine provides information about a stop or termination of the right to practice law, and about the definition of the term «lawyer», according to Art. 1 of the Law of Ukraine «On advocacy and advocate's activity» advocate is a natural person, engaged in advocacy on the grounds and in the manner provided by the said law. Also, the law provided that the right to engage in advocacy can be a natural person who has full higher legal education, fluent in the state language, has experience in the field of law for at least two years, pass a qualifying exam, passed training, was the oath of attorney of Ukraine and obtained the certificate of right to advocacy. Can't be a lawyer a person who: has outstanding or unwithdrawn in the manner prescribed by law a criminal record for committing serious, very serious crimes and crimes of medium gravity, for which sentenced to imprisonment [2].

If you compare the role of counsel in Ukraine with the attorney, for example, in the UK, the country of Albion very much attention devoted to the legal profession. There the legal status of the legal profession in the UK is regulated by several legal sources of different nature. The legal profession in the UK has evolved over the centuries and now operates on the basis of Royal charters, private parliamentary acts, government regulations, rules adopted by the governing bodies of the bar associations, judicial decisions, legal traditions and legal traditions [3]. These include, in particular, include Royal Charter (1845, 1872, 1903, 1909 and 1954), as well as a series of acts of Parliament specifically devoted to lawyers in the field of criminal law and justice in criminal cases. In criminal procedure the sources of broadly defined that the lawyer-defender in the UK has an important role. In matters of the right of counsel lawyers are guided by the following three legislative acts: the police Act and criminal procedure, evidence, 1984, the criminal justice Act 1994, the Law on criminal procedure and investigations 1996.

A distinctive feature of the English legal profession is a historically-developed division of practicing lawyers into two groups – solicitors (solicitor) and barristers. These subjects have the right to perform the function of protection in criminal proceedings. Solitary have limited the right to public speaking in the courts, they mostly meet with clients, suspects or the accused, acting on their behalf, help to gather evidence in their favor. Yet until recently, salt – citori had the right to take part only in the Bulletin of the Academy of

advocacy of Ukraine 140 the number 2 (24) 2012. the lower courts (Magistrate's Courts, County Courts) or aplac to the Supreme court, provided, however, that they were in fact in the lower court. The first changes on the right solcitors to act as counsel in higher courts took place in 1990, with the adoption of the Act on judicial and legal services (Courts and Legal Services Act). For this act, solitary was entitled to receive a certificate of defense counsel. Entitled to receive such certificate had only solitary those who have already had the practice of counsel in the lower courts, they had only to pass a short training and pass the exam on knowledge of Rules of evidence (Rules of evidence). The act on the access to justice (Access to Justice Act), enacted in 1999, allows all solcitors have the right to step into the role of advocate in the higher courts, but the new rules for learning such solcitors still not ready.

As for barristers, they are the advocates entitled to practice in all the courts of all instances, their work is supervised by the General Council of the bar Association (General Council of the Bar). All barristers must be members of one of the four associations (Inns of Court) [4].

Functions of lawyers in the UK compared to the functions of lawyers in continental Europe is much wider: the lawyer may be not only functions of protection or representation of interests of citizens in courts, but also as a criminal Prosecutor on behalf of the state and individuals. one of them is that lawyers can be appointed to positions of judges, Ministers and other officials in the government, to engage in teaching in universities, to combine function attorney with the practice of a notary, can take powers being in high positions and remain members of the bar of the corporations.

In addition, it is worth noting that the actions of lawyers in criminal cases are divided into so-called preliminary legal advice and direct participation in production for defense. Therefore, we can conclude that the role of the lawyer in these cases is very high, as, taking part in criminal proceedings, they performed one of the most important functions of the state – protection of legitimate rights and freedoms of the individual, namely: helping the detainee, suspect, accused, defendant and convicted in the protection of their legal interests, provides them with qualified legal assistance, counteracting the falsification of evidence, the use of illegal methods of investigation, neutralizing accusatory pre-trial investigation etc.

Consequently, the lawyer-defender in the UK is the lead professional, and comparing its functions with the functions of the

lawyer in Ukraine, it can be concluded that the British had provided a wider range of powers in the activities of the lawyer than it does to us. Of course there are a number of reasons, as the Anglo-Saxon legal system, which belongs to the Kingdom, involves an adversarial process in which the defense and prosecution have equal positions before the court, in contrast to the model of the Romano-Germanic legal family, which includes Ukraine, where a competitive process is only beginning to emerge, although, unfortunately, remains and still laid in Soviet times, the functional imbalance dominates accusatory, significantly limited the protective procedural safeguards.

Regarding Ukraine, it is a progressive step towards ensuring the right to defense in criminal cases is the adoption of the law of Ukraine «On free legal assistance» (2 June 2011). In accordance with this Law guaranteed by the state and fully or partially free legal assistance at the expense of the State budget of Ukraine, local budgets and other sources [5].

The law contains provisions on granting free primary legal aid, which includes certain types of legal services: providing legal information, consultations and explanations on legal issues, drafting applications, complaints and other legal documents (except documents of procedural content) providing assistance in ensuring a person's access to secondary legal aid of the form of state guarantees, which is to create equal opportunities for the access of persons to justice.

Returning to a defense attorney in the UK it is worth noting that the Legislation of foreign States decides this question in different ways. In great Britain the income of the entity determined without regard to the income of other family members. Persons with low income receive full legal assistance in the preparation of the proceedings and during the hearing. Practiced partial grant aid for a certain group of the poor. Perform these tasks on behalf of the government engaged in law society (Law Society). The presence of a low-income person who applies for legal aid is determined by the Commission of additional appropriations for the Ministry of social welfare.

The territorial committees (for the convenience of the system of grant aid in England and Wales is divided into 12 districts, each of which has territorial Committee) composed of practicing barristers and solicitors and their subordinate numerous local committees with the relevant law specialists consider the application for granting permission for legal assistance in courts of first instance and, accordingly, are given a certificate. The functions of territorial

committees also includes the supervision of solicitors, their remuneration, approval of the lists solicitors and barristers, which provide free legal advice and conduct cases by appointment. Free legal aid in England and Wales were guaranteed in the 1949 Act and legal aid Board (Legal Aid and Advice Act) [6]. Until that time, the issue of providing legal aid to poor was regulated by various regulations. In particular, the first state aid for criminal cases was established in 1903.

Consequently, reliable protection of human rights is the Supreme criterion for assessing the activities of all the institutions of the state, constitute a system of law enforcement and human rights bodies. By ratifying the European Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms (1950), Ukraine has committed itself to ensure that everyone whose rights have been violated, effective remedies (Art. 13). The level of development of the legal profession is one of the indicators of democratic society, one of the signs of protection of human rights. Consequently, reliable protection of human rights is the Supreme criterion for assessing the activities of all the institutions of the state, constitute a system of law enforcement and human rights bodies. By ratifying the European Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms (1950), Ukraine has committed itself to ensure that everyone whose rights have been violated, effective remedies (Art. 13). The level of development of the legal profession is one of the indicators of democratic society, one of the signs of protection of human rights. And therefore, based on the practice of foreign colleagues, the advocacy of Ukraine is to suffer certain reforms, in particular in view of collecting evidence against his client and development of the so-called «law of investigation» UK has long developed a competitive model of management process, when in Ukraine, this direction is in its infancy. Additionally, the division of advocates into 2 categories has a right to exist in our state, after all, so those of the defender, who don't have enough experience preparing documents and all matters related to pre-trial investigation, and the other half lawyers act in court. A certain parallel in this case, it is possible with the assistant to the lawyer, but all the same, the helper executes all the instructions of a lawyer at all stages of the process and included in the whole process to the end. Regarding free legal assistance, you should take into account the fact that in this sphere it is necessary to allocate more financial costs for development of this direction, which will allow public defenders to do their job much better.

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal procedure code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy pro advokaturu ta advokatsku diialnist: vid 5 lyp. 2012 r. No. 5076-VI [Law of Ukraine on advocacy and legal practice from July 5, 2012, No. 5076-VI]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> [in Ukrainian].
3. Obrizan, N.M. (2004). Povnovazhennia zakhysnyka na dosudovykh stadiiakh protsesu i deiaiki problemy [The defender's powers in pre-trial stages of the process and some issues]. *Zaporizki pravovi chytannia, Zaporizhzhya legal readings: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* [in Ukrainian].
4. Jacqueline Martin. (2007). The English Legal System. *Hodder Education*.
5. Zakon Ukrainy pro bezoplatnu pravovu dopomohu: vid 2 cherv. 2011 r. No. 3460-VI [Law of Ukraine on free legal aid from June 2, 2011, No. 3460-VI]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17 [in Ukrainian].
6. Wikipedia. The Free Encyclopedia. *Legal aid*. Retrieved from http://en.wikipedia.org/wiki/Legal_aid#cite_note-guardian20309-8.
7. *The Guardian*, 12 March 2009, *Legal aid in 21st-century Britain*. Retrieved from www.guardian.co.uk/money/2009/mar/11/legal-aid-justice-gap.

Стаття надійшла до редколегії 05.12.2017

Дудко О. В. – аспірант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Роль адвоката-защитника в криминальном процессе: международно-правовой аспект

Досліджено питання щодо правового статусу та ролі захисника в кримінальному процесі на прикладі України та Великої Британії. Визначено головні елементи структури адвокатури у вищезазначених країнах. Окреслено етапи формування адвокатури як окремого інституту. Здійснено аналіз щодо відмінностей у формуванні цієї структури в Україні та Великій Британії.

Ключові слова: адвокат, захисник, Україна, Велика Британія, адвокатура.